ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΛΑΣ, ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΟΝΔΥΛΗ,
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΛΙΝΑΡΔΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ,
ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΣΙΩΛΗΣ
επιμέλεια

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΥΠΟΔΟΜΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

SOCIAL DATA NETWORK

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΥΠΟΔΟΜΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΛΑΣ, ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΟΝΔΥΛΗ,
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΛΙΝΑΡΔΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ,
ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΣΙΩΛΗΣ
επιμέλεια

Ανάπτυξη υποδομών για την παραγωγή και τη διαχείριση δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες

© Έκδοση Ελληνικής Ερευνητικής Υποδομής για τις Κοινωνικές Επιστήμες (SoDaNet) – Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Εργαστήριο Κοινωνικής Πληροφορικής, Στατιστικής και Ερευνητικών Υποδομών

Πρώτη έκδοση: Μάιος 2022

ISBN 978-960-9753-06-7

Διορθώσεις: Κ.Λ.
Σελιδοποίηση: Ελένη Φραντζή

Επιμέλεια, παραγωγή: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

Το παρόν υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του Υποέργου (2) «ΑΥΤΕΠΙΣΤΑΣΙΑ ΠΑΝ. ΑΙΓΑΙΟΥ» της Πράξης «SODANET IN ACTION» με κωδικό ΟΠΣ (MIS) 5023637, η οποία έχει ενταχθεί στη Δράση «Ενίσχυση των Υποδομών Έρευνας και Καινοτομίας – Β΄ Κύκλος» του Επιχειρησιακού Προγράμματος Ανταγωνιστικότητα Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία (ΕΠΑνΕΚ) που χρηματοδοτείται από την Ε1451 με κωδικό πράξης ΣΑ (ενάριθμο) 2018ΣΕ14510005 και συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) και εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΕΤΠΑ & ΤΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΑνΕΚ

ΕΠΑνΕΚ 2014-2020
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ

ΕΣΠΑ 2014-2020
ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με τον ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή 9

Ενότητα Α΄
ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΚΑΙ ΤΟ ΕΙΔΟΣ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ
ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΛΑΣ, ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΑΡΙΣΤΕΙΔΗ

Οι ιδιαιτερότητες της τεκμηρίωσης των κοινωνικών εμπειρικών ερευνών 19

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΛΙΝΑΡΔΗΣ, ΑΛΕΞΗΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

Επεκτείνοντας τον κύκλο ζωής ποσοτικών ερευνών και δεδομένων 43

ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΣΙΩΛΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΦΑΓΟΓΕΝΗΣ

Η τεκμηρίωση ερευνών στα πεδία της Προφορικής Ιστορίας
και της Βιογραφικής έρευνας 75

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΛΑΣ

Η τεκμηρίωση των «αναφερομένων» των εμπειρικών κοινωνικών ερευνών.... 105

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ, ΝΙΚΟΣ ΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Η συμβολή των ψηφιακών σωμάτων (e-corpus) τεκμηρίων
στην κοινωνική έρευνα 127

Ενότητα Β΄
ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΥΠΟΔΟΜΗΣ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΛΙΝΑΡΔΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ,
ΝΙΚΟΛΑΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΟΣ

Ο νέος κατάλογος δεδομένων του SoDaNet
– Η μετάβαση από το Nesstar στο Dataverse 147

Ενότητα Γ΄

ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΘΕΣΜΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ
ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΥΠΟΔΟΜΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΟΝΔΥΛΗ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΒΑΓΕΝΑ

Το ρυθμιστικό πλαίσιο των δεδομένων των ερευνητικών υποδομών 187

ΑΝΝΑ-ΜΑΡΙΑ ΠΙΣΚΟΠΑΝΗ

Νομικά και ηθικά ζητήματα από τη χρήση προσωπικών δεδομένων
για τους σκοπούς της βιογραφικής έρευνας και της προφορικής ιστορίας 207

ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΟΝΔΥΛΗ, ΝΙΚΟΛΑΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΟΣ

FAIR Δεδομένα. Δυνατότητες και προκλήσεις για ερευνητικές υποδομές
και ερευνητικές κοινότητες 231

Ενότητα Δ΄

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΓΑ ΠΟΥ ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ
ΩΣ ΕΡΓΑ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΣΕ ΜΙΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

ΚΩΣΤΑΣ ΡΟΝΤΟΣ, ΝΙΚΟΣ ΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΛΑΣ, ΜΑΝΟΣ ΣΑΒΒΑΚΗΣ, ΜΑΡΙΑ-ΕΛΕΝΗ ΣΥΡΜΑΛΗ

Πρότυπο Σχεδιασμού Έρευνας για το Μεταναστευτικό-Προσφυγικό 255

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ

Η μέθοδος Delphi και η εφαρμογή της στην εκπαιδευτική έρευνα 281

Συντελεστές του τόμου 301

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο συλλογικός αυτός τόμος δημιουργήθηκε στο πλαίσιο της Πράξης *SoDaNet in Action*, που έχει ως στόχο τον ριζικό ανασχεδιασμό την Εθνικής Ερευνητικής Υποδομής για τις κοινωνικές επιστήμες SoDaNet. Η πράξη υλοποιήθηκε με συν-χρηματοδότηση της ΕΕ, του ΕΠ του ΕΣΠΑ και του Ε.Π. Ανταγωνιστικότητα Επιχειρηματικότητα & Καινοτομία. Την υλοποίηση της πράξης ανέλαβε το δίκτυο So.Da.Net, το οποίο συγκροτείται από επτά επιστημονικούς φορείς της χώρας, ένα ερευνητικό κέντρο και έξι πανεπιστημιακά ιδρύματα, που συμπράττουν στη δημιουργία της Εθνικής Ερευνητικής Υποδομής για τις κοινωνικές επιστήμες SoDaNet από το 2010[1].

Η ανάγκη ριζικού ανασχεδιασμού της υποδομής προέκυψε ως αποτέλεσμα των γενικότερων εξελίξεων σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, καθώς οι ερευνητικές κοινότητες των κοινωνικών επιστημών υιοθέτησαν τις αρχές της Ανοικτής Επιστήμης, της στρατηγικής των ανοικτών δεδομένων καθώς και της υποχρέωσης για βέλτιστη διάθεση ερευνητικών δεδομένων και αποτελεσμάτων που χρηματοδοτούνται από δημόσιους πόρους. Επιπλέον, η συνομιλία και συνεργασία με ευρύτερες επιστημονικές κοινότητες δεδομένων, όπως η ευρωπαϊκή υποδομή CESSDA ERIC, και η αναγκαιότητα διαλειτουργικότητας των διατιθέμενων από την υποδομή ψηφιακών πόρων προς όφελος κάθε δυνητικού χρήστη συνέβαλαν και επέδρασαν στον σημερινό σχεδιασμό της.

Τούτων δοθέντων, σκοπός του νέου σχεδιασμού είναι η μετατροπή της Υποδομής SoDaNet από απλό αποθετήριο δεδομένων σε υποδομή καθολικής υποστήριξης της ερευνητικής διαδικασίας, τόσο της πρωτογενούς όσο και της δευτερογενούς. Ο ανασχεδιασμός βασίστηκε στις ακόλουθες προδιαγραφές: Πρώτον, να παρέχει πρόσβαση όχι μόνο σε σύνολα δεδομένων αλλά γενικότερα σε *πόρους*,

1. Τα μέλη του δικτύου της ελληνικής ερευνητικής υποδομής είναι: 1) Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών ερευνών (ΕΚΚΕ) – Αποθετήριο ΕΚΚΕ, 2) Πανεπιστήμιο Αιγαίου – Τμήμα Κοινωνιολογίας, 3) Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών – Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, 4) Πάντειο Πανεπιστήμιο – Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, 5) Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης – Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, 6) Πανεπιστήμιο Κρήτης – Τμήμα Κοινωνιολογίας, 7) Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου – Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

που περιλαμβάνουν και άλλα ερευνητικά προϊόντα, όπως εργαλεία, θεωρητικά και τεχνικά, και ερευνητικά αποτελέσματα. Δεύτερον, να υποστηρίζει την τεκμηρίωση όλων των *διαφορετικών τύπων έργων παραγωγής δεδομένων* και να μην περιορίζεται κυρίως σε εκείνα που βασίζονται στην πρωτογενή ποσοτική έρευνα. Τρίτον, να μην περιορίζει την πρόσβαση των ερευνητών μόνο στους πόρους που φυλάσσονται στην συγκεκριμένη υποδομή, αλλά να διευκολύνει την πρόσβασή τους και σε πόρους διαθέσιμους και σε άλλες υποδομές. Τέταρτον, να υποστηρίζει την ανάλυση και διαχείριση δεδομένων που δεν παράγονται μόνο πρωτογενώς στο πλαίσιο ερευνητικών έργων διενεργούμενων από αμιγώς ερευνητικούς φορείς, αλλά και στο πλαίσιο δραστηριοτήτων του κράτους, των επιχειρήσεων ή της κοινωνίας των πολιτών. Πέμπτον, να συμβάλλει στην ένταξη των έργων παραγωγής δεδομένων σε ένα κοινό απόθεμα γνώσης της επιστημονικής κοινότητας. Τέλος, να ενισχύει την ενεργό συμμετοχή των ερευνητών στην ανάπτυξη των υποδομών και να μην την περιορίζει αποκλειστικά στις ενέργειες του προσωπικού τους, μέσα από την ανάπτυξη του ερευνητικού δικτύου SoDaNet. Επομένως ο νέος σχεδιασμός συνεπάγεται σημαντικές μεταβολές στον τρόπο που αντιλαμβανόμασταν μέχρι σήμερα τόσο την λειτουργία της τεκμηρίωσης, όσο και την υποστήριξη που μας παρέχουν οι υποδομές.

Ο ανασχεδιασμός καλύπτει τους ακόλουθους άξονες:

1. Διεύρυνση του ψηφιακού περιεχομένου της Υποδομής, ώστε να μην περιορίζεται κυρίως σε πόρους όπως είναι τα σύνολα δεδομένων ποσοτικών ερευνών, αλλά αφενός σε δεδομένα που παράγονται από διαφορετικά είδη έργων παραγωγής δεδομένων και αφετέρου σε άλλου είδους πόρους, όπως είναι τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή και την ανάλυση δεδομένων αλλά και τα ερευνητικά αποτελέσματα
2. Υποστήριξη διαφορετικών μορφών τεκμηρίωσης, ανάλογα με το είδος των έργων παραγωγής δεδομένων που παράγουν ή αξιοποιούν τους πόρους
3. Βελτίωση του τρόπου αναζήτησης και διαχείρισης των πόρων τόσο από τα αποθετήρια, όσο και από τους χρήστες
4. Δυνατότητα ολοκλήρωσης των ερευνητικών πόρων σε ένα κοινό απόθεμα γνώσης για τις κοινωνικές επιστήμες
5. Αλλαγή λειτουργίας της Υποδομής ώστε να εξυπηρετεί την ανάπτυξη ενός δικτύου ερευνητικών φορέων, του Δικτύου SoDaNet, που την χρησιμοποιεί, την αναπτύσσει και τη διαχειρίζεται

Σκοπός του συγκεκριμένου τόμου είναι να παρουσιάσει και θεωρητικά κάποιες από τις κύριες προσεγγίσεις στις οποίες βασίστηκε αυτή η αναθεώρηση. Καθώς ο νέος σχεδιασμός της Υποδομής βασίζεται στη δημιουργία του ερευνητικού δικτύου SoDaNet, που χρησιμοποιεί, υποστηρίζει και αναπτύσσει την Υποδομή, η δημιουργία του τόμου στηρίχθηκε στις ακόλουθες επιλογές:

1. Ο τόμος να είναι σε ψηφιακή μορφή και να οργανωθεί ως υπερκείμενο, ώστε να αποτελέσει και αυτός μέρος της Υποδομής. Με αυτόν τον τρόπο θα είναι άμεσα προσβάσιμος από όλους τους χρήστες της Υποδομής και θα μπορεί στο μέλλον να εμπλουτίζεται με νέες συμβολές και μάλιστα με τρόπο που θα ενισχύει τη διακειμενικότητα.
2. Να συμπεριληφθούν στον τόμο και κείμενα επιστημόνων που δεν μετέχουν στο συγκεκριμένο έργο αλλά που χρησιμοποιούν την Υποδομή και συμβάλλουν στην ανάπτυξη του περιεχομένου της, ακόμη και αν δεν παρεμβαίνουν άμεσα στον σχεδιασμό της. Για τη συλλογή των κειμένων πραγματοποιήθηκε ανοικτή πρόσκληση ενδιαφέροντος προς την επιστημονική κοινότητα των κοινωνικών επιστημών. Τα κείμενα επιλέχθηκαν μετά από αξιολόγηση.

Τα άρθρα που συμπεριλήφθηκαν τελικά στον τόμο εντάσσονται στις ακόλουθες κατηγορίες:

1. Άρθρα που αναφέρονται στον ψηφιακό περιεχόμενο της Υποδομής
2. Άρθρα που αναφέρονται στον τεχνικό σχεδιασμό της Υποδομής
3. Άρθρα που αναφέρονται στις δυνατότητες θεσμικής οργάνωσης και λειτουργίας της Υποδομής
4. Άρθρα που παρουσιάζουν ερευνητικά έργα που εντάσσονται στο ερευνητικό περιεχόμενο της Υποδομής

Στην κατηγορία «άρθρα που αναφέρονται στο ψηφιακό περιεχόμενο» περιλήφθηκαν άρθρα που αναφέρονται στους διαφορετικούς τρόπους τεκμηρίωσης τους οποίους οφείλει να υποστηρίζει η νέα ανασχεδιασμένη υποδομή. Συγκεκριμένα:

Το άρθρο των **Γ. Κάλλα - Μ. Παπαριστείδη** αναφέρεται στις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η τεκμηρίωση των πρωτογενών εμπειρικών κοινωνικών ερευνών, και εξετάζει τους παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη υποδομών ως προς την τεκμηρίωσή τους. Το άρθρο προτείνει ένα μοντέλο τεκμηρίωσης κατάλληλο αφενός για την τεκμηρίωση των ερευνών *ως υπερκείμενα*, αφετέρου για την ενσωμάτωσή τους σε ένα κοινό απόθεμα γνώσης. Το προτεινόμενο μοντέλο είναι κατάλληλο για την ενιαία τεκμηρίωση των διαφορετικών τύπων ερευνών, ποσοτικών, ποιοτικών και μεικτών, και χαρακτηρίζεται από τα εξής: υποστηρίζει την πλήρη τεκμηρίωση κάθε έρευνας μέσα από την αυτόνομη τεκμηρίωση όλων των ερευνητικών της αποτελεσμάτων (όπως είναι η ερευνητική έκθεση, τα εμπειρικά τεκμήρια, τα εργαλεία και οι επιστημονικές δημοσιεύσεις), υποστηρίζει την οργάνωση της τεκμηρίωσης ως υπερκείμενο που μπορεί να συμπληρώνεται συνεχώς και, τέλος, υποστηρίζει την ενιαία ταξινόμηση όλων των τύπων ερευνών, καθώς και τη συσχέτισή τους παρά τις μεθοδολογικές διαφορές τους με τη βοήθεια κατάλληλων πρόσθετων μεταδεδομένων.

Το άρθρο των **Α. Λιναρδή - Α. Ιωαννίδη** παρουσιάζει τις διαδικασίες για την

υποβολή ποσοτικών έργων παραγωγής δεδομένων σε αποθετήρια, τις οποίες πρέπει να ακολουθούν τόσο οι καταθέτες δεδομένων, όσο και τα αποθετήρια και οι ερευνητές/ερευνήτριες που τα χρησιμοποιούν δευτερογενώς, ώστε να διασφαλίζεται τόσο η βέλτιστη διαχείριση των δεδομένων που κατατέθηκαν στην υποδομή, όσο και η βέλτιστη δυνατότητα πρόσβασης και εξερεύνησης αυτών των δεδομένων. Οι ως άνω διαδικασίες αποτελούν ουσιαστικά μεθοδολογικές παρεμβάσεις στη μέχρι πρότινος ακολουθούμενη ερευνητική διαδικασία, που περιλάμβανε τέσσερα στάδια: τον σχεδιασμό, τη συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων καθώς και τη δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων. Οι νέες διαδικασίες επιτρέπουν να κατατίθενται στα αποθετήρια, πλην των πρωτογενών δεδομένων των ποσοτικών ερευνών, και άλλα ποσοτικά αντικείμενα όπως: κύβοι (cubes), δείκτες και ταξινομήσεις (indices & classifications), μεταδεδομένα στατιστικών ερευνών καθώς και ρέπλικες αναλύσεων. Επιτρέπουν επίσης στην υποδομή να αναπτύξει μηχανισμούς για τον έλεγχο δεδομένων και μεταδεδομένων, για την τεκμηρίωση και αρχειοθέτηση αυτών καθώς και για τη δημοσιοποίησή τους στους δευτερογενείς χρήστες.

Το άρθρο των **Γ. Τσιώλη - Κ. Φαγογένη** αποσκοπεί να αναδείξει την αναγκαιότητα τεκμηρίωσης με τη βοήθεια ερευνητικών υποδομών ερευνών, οι οποίες πραγματοποιούνται στα πεδία της Προφορικής Ιστορίας και της Βιογραφικής προσέγγισης, αξιοποιώντας ως υλικό προφορικές μαρτυρίες, βιοαφηγήσεις και ιστορίες ζωής. Στο άρθρο παρατίθενται οι λόγοι που καθιστούν αναγκαία την τεκμηρίωση της ερευνητικής διαδικασίας ώστε να μπορούν να επαναχρησιμοποιηθούν και να αναλυθούν δευτερογενώς τα δεδομένα που έχουν παραχθεί στο πλαίσιο αυτών των ερευνών. Παρουσιάζεται επίσης μια φόρμα τεκμηρίωσης που διαμορφώθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος SoDaNet in Action για την καταγραφή και την τεκμηρίωση ερευνών που ανήκουν στα ως άνω πεδία. Αξιοποιώντας αυτή τη φόρμα τεκμηρίωσης, η ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου Κρήτης συνέλεξε 72 ερευνητικές περιγραφές (study descriptions), τις οποίες συμπεριέλαβε στη Θεματική Πύλη «Έρευνες Προφορικής Ιστορίας και Βιογραφικής Προσέγγισης» της Ερευνητικής Υποδομής για τα Κοινωνικά Δεδομένα SoDaNet. Παράλληλα με την έκθεση των επιμέρους σημείων της φόρμας τεκμηρίωσης, παρουσιάζονται τα ευρήματα μιας ποσοτικής ανάλυσης των 72 καταγραφών. Η ανάλυση αυτή καταδεικνύει τις μεθοδολογικές επιλογές στις οποίες προβαίνουν οι ερευνητές/ερευνήτριες που αξιοποιούν προφορικές μαρτυρίες και βιοαφηγήσεις. Εντοπίζει επίσης τα στοιχεία που λαμβάνουν υπόψη τους κατά την τεκμηρίωση των ερευνών τους, καθώς και εκείνα τα οποία παραβλέπουν, καθώς και τις αιτιάσεις των συγκεκριμένων επιλογών.

Το άρθρο του **Γ. Κάλλα** αφορά την περιγραφή των αναφερομένων, αντικειμένων και φαινομένων, μιας εμπειρικής κοινωνικής έρευνας. Οι περιγραφές των αναφερομένων συνήθως διαφέρουν σημαντικά από έρευνα σε έρευνα, ακόμη και όταν αφορούν τα ίδια εξωτερικά αναφερόμενα, αφού δεν τα περιγράφουν με τον ίδιο τρόπο, κυρίως επειδή διαφοροποιούνται ως προς τους στόχους τους, τα ερευ-

νητικά τους ερωτήματα, αλλά και την προβληματική τους, που ενδεχομένως βασίζεται σε διαφορετικές θεωρητικές προκατανοήσεις. Για την επιστημονική έρευνα ωστόσο, είναι κρίσιμο να μπορούμε να εντοπίζουμε και να επεξεργαζόμαστε συγκριτικά τις έρευνες που αφορούν τα ίδια εξωτερικά αναφερόμενα, ακόμη και όταν τα περιγράφουν με διαφορετικό τρόπο. Μια υποδομή πρέπει επομένως να παρέχει τα κατάλληλα εργαλεία για την ενιαία τεκμηρίωση των αναφερομένων σε επίπεδο κοινού αποθέματος γνώσης, διασφαλίζοντας έτσι την δυνατότητα άμεσης συσχέτισης όσων ερευνών αναφέρονται σε αυτά, ακόμη και αν τα περιγράφουν με διαφορετικό τρόπο και ανεξάρτητα από τις ιδιαίτερες μεθοδολογικές επιλογές τους. Η συγκεκριμένη εργασία μελετά τις δυσκολίες που παρουσιάζει η τεκμηρίωση των αναφερομένων. Έτσι, η τεκμηρίωση των αναφερομένων, παρότι διαφέρει ανάλογα με τη διάκριση των ερευνών σε ποσοτικές και ποιοτικές, είναι δυνατόν να συγκροτηθεί τελικά με τη βοήθεια της υποδομής μέσα από τη συσχέτιση των επί μέρους περιγραφών που παρέχουν οι διαφορετικές εμπειρικές έρευνες, χωρίς αυτό να παραποιεί καθ' οιονδήποτε τρόπο τη βασική τεκμηρίωση των αναφερομένων που παράγεται στο πλαίσιο των μεμονωμένων ερευνών.

Το άρθρο των **Δ. Παρασκευόπουλου - Ν. Ναγόπουλου** αναφέρεται στην παραγωγή ψηφιακών σωμάτων (e-corpus) τεκμηρίων, που αναπτύσσονται με τη βοήθεια ερευνητικών υποδομών, επιτρέποντας και συμβάλλοντας ουσιαστικά στην συλλογική μελέτη ερευνητικών πεδίων που εμπίπτουν στο χώρο των κοινωνικών, ανθρωπιστικών, νομικών και πολιτικών επιστημών, μέσα από πολλά διακριτά ερευνητικά έργα. Ο χώρος αναφοράς που καλύπτουν συλλογές, υποσυλλογές και ομάδες τεκμηρίων, μέσα από την οργάνωση μιας διαδικασίας αναζήτησης-επισκόπησης μετατρέπεται σε ένα καταλογογραφημένο και ταξινομημένο πεδίο βάσει του χρονοτοπικού πλαισίου και της τυπολογίας περιεχομένου. Σκοπός της παρούσας συμβολής είναι αφενός η προσέγγιση των λειτουργιών που δύνανται να επιτελέσουν τα ψηφιακά σώματα (e-corpus) τεκμηρίων στις νέες πολύπλευρες και πολύπλοκες διαστάσεις της ερευνητικής διαδρομής, αφετέρου η σκιαγράφηση ενός μοντέλου δόμησης e-corpus τεκμηρίων.

Στην κατηγορία «άρθρα που αναφέρονται στον τεχνικό σχεδιασμό της Υποδομής» περιλήφθηκαν άρθρα σχετικά με τις προδιαγραφές του λογισμικού τεκμηρίωσης και διαχείρισης που χρειάζεται η νέα ανασχεδιασμένη υποδομή. Συγκεκριμένα:

Το άρθρο των **Α. Λιναρδή - Κ. Αλεξανδρή - Ν. Κληρονόμου** αναφέρεται στην αλλαγή του βασικού λογισμικού που χρησιμοποιούσε μέχρι πρότινος η ερευνητική υποδομή SoDaNet για να διατηρεί και να διαχέει ερευνητικά δεδομένα. Η αλλαγή αυτή βασίστηκε στην αντικατάσταση του Nesstar –που είναι λογισμικό κλειστού κώδικα, προσαρμοσμένο κυρίως στις ανάγκες τεκμηρίωσης των ποσοτικών εμπειρικών ερευνών– από το Dataverse, λογισμικό ανοικτού κώδικα, που επιτρέπει τη διαφοροποιημένη διαχείριση των αρχείων διαφορετικών τύπων αλλά και των χρηστών, χαρακτηριστικά στα οποία το Nesstar υστερούσε. Ωστόσο η αλλαγή αυτή

απαιτούσε την προσαρμογή του Dataverse σε ορισμένα μοναδικά χαρακτηριστικά της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας που υποστήριζε το Nesstar. Για παράδειγμα, το Dataverse «αντιλαμβάνεται» αντικείμενα όπως το Dataset και το File, που παραπέμπουν στο «Study Description» και στο «Other Study Material» του Data Documentation Initiative (DDI), αλλά δεν «αντιλαμβάνεται» οντότητες όπως οι μεταβλητές και οι ερωτήσεις.

Στην κατηγορία «άρθρα που αναφέρονται στις δυνατότητες θεσμικής οργάνωσης και λειτουργίας της Υποδομής» περιλήφθηκαν άρθρα σχετικά με τους διαφορετικούς τρόπους τεκμηρίωσης που οφείλει να υποστηρίζει η νέα ανασχεδιασμένη υποδομή. Συγκεκριμένα:

Το άρθρο των **Δ. Κονδύλη - Ε. Βαγενά** επιχειρεί να διερευνήσει/σκιαγραφήσει το ρυθμιστικό πλαίσιο αξιοποίησης των δεδομένων, κυρίως όταν αυτά ανήκουν στην κατηγορία των αποκαλούμενων «προσωπικών» στο πλαίσιο ερευνητικών υποδομών, και ιδίως υπό το πρίσμα της εφαρμογής του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων. Τα ζητήματα αυτά επηρεάζουν καίρια την κοινωνική έρευνα και ειδικότερα τη διάθεση των κοινωνικών δεδομένων μέσω των ερευνητικών υποδομών. Παράλληλα, το άρθρο διερευνά ηθικά και νομικά ζητήματα που ανακύπτουν, εκτός των προσωπικών δεδομένων, σε σχέση με την ανοικτή και ελεύθερη πρόσβαση στο περιεχόμενο των υποδομών και τις προϋποθέσεις διασφάλισης νόμιμης χρήσης των ψηφιακών βάσεων συλλογής ή και παροχής δεδομένων. Το άρθρο μπορεί να αξιοποιηθεί ως ένας σύντομος οδηγός συμμόρφωσης στο ισχύον σχετικό ρυθμιστικό πλαίσιο.

Το άρθρο της **Α.-Μ. Πισκοπάνη** αναλύει το ειδικό καθεστώς που διέπει την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων για επιστημονικούς σκοπούς, το οποίο προβλέπεται στον Γενικό Κανονισμό Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα. Περιγράφονται οι ιδιαίτερες προκλήσεις συμμόρφωσης σε αυτό που αντιμετωπίζουν οι ερευνητές της βιογραφικής έρευνας και της προφορικής ιστορίας, τόσο κατά την προετοιμασία, διεξαγωγή και δημοσιοποίηση της έρευνάς τους όσο και μετέπειτα κατά την παραχώρηση των τεκμηρίων της έρευνάς τους για λόγους διατήρησης και δευτερογενούς επεξεργασίας στο πλαίσιο ερευνητικών υποδομών. Αναλύονται τα πρόσθετα νομικά και ηθικά ζητήματα που προκύπτουν από τη δημοσίευση, δευτερεύουσα χρήση και διατήρηση των συνεντεύξεων. Τέλος, επιχειρείται να εξειδικευτούν τα ειδικά και κατάλληλα μέτρα που μπορούν να επιτύχουν τη διεξαγωγή υψηλού επιπέδου έρευνας και ταυτόχρονα αυξημένη προστασία των δικαιωμάτων όλων των εμπλεκόμενων προσώπων.

Το άρθρο των **Δ. Κονδύλη - Ν. Κληρονόμου** ασχολείται με την επίδραση που είχαν η ανάδυση των διαφορετικών και ποικίλων δεδομένων, η πολυπλοκότητα των υπηρεσιών και οι αρχές της Ανοικτής Επιστήμης στις μεθόδους και τα εργαλεία διαχείρισης και διάθεσης των ερευνητικών δεδομένων. Οι εξελίξεις αυτές επηρέασαν τα περιβάλλοντα διάθεσης (δηλαδή τα Αποθετήρια και τις Ερευνητικές

Υποδομές) και άλλαξαν την αντίληψη μας γι' αυτά, εισάγοντας τις έννοιες της εμπιστοσύνης (trust) αλλά και του FAIR, ακρωνύμιο με συνειρμική αναφορά στο επίθετο δίκαιος και την έννοια του δικαίου. Η ελεύθερη, γρήγορη, μαζική παραγωγή και διακίνηση δεδομένων επιβάλλει κανόνες και τεχνικές που προωθούν στους κόλπους της Ανοικτής επιστήμης περισσότερο αξιόπιστα δεδομένα και υπηρεσίες, τουλάχιστον ως προς την τεχνική τους αρτιότητα. Το άρθρο παρουσιάζει, μέσα από μια σύντομη ιστορική αναδρομή, αυτές τις εξελίξεις, τους περιορισμούς και τις μελλοντικές προκλήσεις, αναδεικνύοντας συγκεκριμένα παραδείγματα αντιμετώπισής τους μέσα από την πολιτική δεδομένων της ευρωπαϊκής υποδομής CESSDA ERIC, καθώς και της αντίστοιχης ελληνικής SoDaNet. Το άρθρο καταλήγει με τις προοπτικές καθώς και τα διλήμματα που μπορεί να θέσει η υιοθέτηση των δεδομένων FAIR στην ερευνητική διαδικασία και στις ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών.

Στην κατηγορία «άρθρα που παρουσιάζουν ερευνητικά έργα τα οποία εντάσσονται στο ψηφιακό περιεχόμενο της Υποδομής» περιλήφθηκαν άρθρα σχετικά με τους διαφορετικούς τρόπους τεκμηρίωσης που οφείλει να υποστηρίζει η νέα ανασχεδιασμένη υποδομή. Συγκεκριμένα:

Το άρθρο του **Κ. Ρόντου** και των συνεργατών του παρουσιάζει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση σχεδιασμού κοινωνικής έρευνας με αντικείμενο το ζήτημα των πρόσφατων μεταναστευτικών/προσφυγικών ροών προς την Ελλάδα και τη συνακόλουθη ανάγκη να ληφθούν αποτελεσματικά μέτρα πολιτικής για την αντιμετώπισή του και την ομαλή κοινωνική ένταξη των ξένων που εισέρχονται στην Ελλάδα και αποκτούν το δικαίωμα νόμιμης παραμονής στη Χώρα. Το άρθρο παρουσιάζει τον σχεδιασμό δύο ερευνών που διενεργήθηκαν η μεν πρώτη το 2016 και η δεύτερη την τρέχουσα περίοδο (2019-2022), με την υποστήριξη του Ελληνικού Ιδρύματος Έρευνας & Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ), με στόχο την αποτύπωση των βασικών χαρακτηριστικών του πρόσφατου μεταναστευτικού ρεύματος κατά τις δύο αυτές περιόδους προς τη Χώρα μας, το οποίο είχε ως βασική πύλη εισόδου τα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου. Οι έρευνες αυτές έγιναν με σκοπό να αξιοποιηθούν στο άμεσο μέλλον τόσο τα δεδομένα όσο και ο σχεδιασμός τους συνολικά, από μέλη της ερευνητικής κοινότητας που ασχολούνται με συναφή θέματα. Αξίζει να επισημανθεί στο σημείο αυτό ότι οι έρευνες αυτές εντάσσονται σε θεματική της υποδομής SoDaNet, με υλικό που εμπλουτίζεται συνεχώς και φιλοδοξεί να αποτελέσει κόμβο για ένα ιδιαίτερα κρίσιμο φαινόμενο των εκάστοτε κοινωνικών μετασχηματισμών σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο.

Το άρθρο της **Α. Λαζαρίδου** παρουσιάζει τη χρήση της μεθόδου Delphi για την πρόβλεψη μελλοντικών αναγκών, εξελίξεων και συνεπειών στον χώρο της εκπαίδευσης. Σε αντίθεση με τις αμιγώς ποσοτικές ή ποιοτικές έρευνες, η μέθοδος Delphi στηρίζεται σε ποσοτικές αναλύσεις που προκύπτουν συνήθως μέσα από ποιοτικές προσεγγίσεις των υπό διερεύνηση φαινομένων. Ειδικά στο χώρο της εκ-

παίδευσης, η μέθοδος Delphi είναι ιδιαίτερα χρηστική όταν το υπό διερεύνηση πρόβλημα δεν προσφέρεται σε ακριβείς αναλυτικές τεχνικές, όταν διαπιστώνεται έλλειψη ακριβούς και σαφούς πληροφόρησης, αντικρουόμενες απόψεις και έντονες διαφωνίες, ή όταν οι απαντήσεις επιδέχονται πολλές και διαφορετικές ερμηνείες. Στη διεθνή βιβλιογραφία η προαναφερθείσα μέθοδος έχει χρησιμοποιηθεί ιδιαίτερα στην εκπαιδευτική έρευνα για τον καθορισμό των στόχων που θα έπρεπε να τεθούν για το μέλλον, την πρόβλεψη τάσεων στην εκπαίδευση, την ανάλυση θεμάτων εκπαιδευτικής πολιτικής, τη μελέτη χαρακτηριστικών των αποτελεσματικών διευθυντών της εκπαιδευτικής δομής, καθώς και την αξιολόγηση των ικανοτήτων του εκπαιδευτικού προσωπικού. Το άρθρο εστιάζει στην περιγραφή των εξαιρετικά σημαντικών εκπαιδευτικών ερευνών, και των ευρημάτων τους, που χρησιμοποιούν τη μέθοδο Delphi στην ελληνική βιβλιογραφία, καθώς και στην ανάδειξη των πιο σημαντικών προεκτάσεών τους για την εκπαιδευτική έρευνα.

Καταλήγοντας, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η σημερινή ανάπτυξη των ερευνητικών υποδομών ως επιστημονικό εγχείρημα και αντικείμενο οφείλει πολλά σε επιστήμονες οι οποίοι, πέραν των ιδίων ερευνητικών ενδιαφερόντων τους, θέλησαν να μοιραστούν και να υπηρετήσουν από κοινού με ομότιμούς τους αυτό το εγχείρημα ως δημόσιο αγαθό, επιστρέφοντας έτσι το όφελος της αποκομισθείσας γνώσης και προάγοντας την επαναχρησιμοποίηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων από κάθε ενδιαφερόμενο. Η πρόοδος αυτή δεν θα ήταν εφικτή χωρίς την ενεργοποίηση της ερευνητικής κοινότητας, που αποδέχεται τον διαμοιρασμό των ερευνητικών δεδομένων της και αναγνωρίζει τη δική της συμβολή στη διεύρυνση, εμβάθυνση και περαιτέρω αξιοποίηση της επιστημονικής γνώσης. Δεν θα ήταν επίσης εφικτή χωρίς την ανάπτυξη κατάλληλων ερευνητικών υποδομών και την ενεργοποίηση των εθνικών αρμόδιων αρχών και της ευρωπαϊκής ερευνητικής πολιτικής. Το βιβλίο αυτό συνιστά εγχείρημα και αποτέλεσμα των διαφορετικών δρώντων του εθνικού και ευρωπαϊκού ερευνητικού οικοσυστήματος και ελπίζουμε ότι, ως «αντιχάρισμα», ανταποδίδει εν μέρει τα οφειλόμενα.

Ενότητα Α΄

ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΚΑΙ ΤΟ ΕΙΔΟΣ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

ΟΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΜΠΕΙΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Γιάννης Κάλλας
Μαρία Παπαριστείδη

Περίληψη

Η τεκμηρίωση της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας, λόγω των ιδιαιτεροτήτων που παρουσιάζει, δεν μπορεί να υποστηριχθεί επαρκώς από τις υπάρχουσες ερευνητικές υποδομές. Η παρούσα εργασία εξετάζει τους βασικούς παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη υποδομών κατάλληλων για την τεκμηρίωση των εμπειρικών ερευνών, και συγκεκριμένα α) την επίδραση της τεχνολογίας, β) το είδος των τεκμηρίων που αυτές διαχειρίζονται και γ) τις ιδιαίτερες λειτουργικές ανάγκες των κοινωνικών επιστημόνων, με στόχο να προτείνει ένα μοντέλο τεκμηρίωσης κατάλληλο για την ανάπτυξη υποδομών που θα ικανοποιούν τις απαιτήσεις της εμπειρικής έρευνας, ποιοτικής και ποσοτικής, και ικανό να λαμβάνει υπόψη την αλληλεπίδραση των υποδομών και της μεθοδολογίας της εμπειρικής έρευνας.

Ως προς την διαθέσιμη σήμερα τεχνολογία, διερευνάται η σημασία της ψηφιοποίησης των τεκμηρίων, της πολυμεσικότητάς τους και της εμφάνισης μιας νέας μορφής οργάνωσης των κειμένων στο Διαδίκτυο, του υπερκειμένου.

Ως προς το είδος των τεκμηρίων που καλείται να διαχειριστεί μια υποδομή κατάλληλη για την τεκμηρίωση κοινωνικών εμπειρικών ερευνών, διαπιστώνονται τα εξής: Η τεκμηρίωση μιας εμπειρικής έρευνας συγκροτείται ως ένα σύνθετο τεκμήριο που περιγράφει τη μεθοδολογία της και τις απαντήσεις στα ερευνητικά της ερωτήματα. Παράλληλα, η τεκμηρίωση πρέπει να περιέχει, και μάλιστα ως αυτόνομα τεκμήρια, τα εμπειρικά τεκμήρια που περιγράφουν τα δεδομένα της έρευνας, καθώς και τα διάφορα εργαλεία στα οποία βασίστηκε η παραγωγή, η εννοιολόγηση-κωδικοποίηση και πιθανόν η ανάλυση των εμπειρικών τεκμηρίων.

Ως προς τις ανάγκες στις οποίες πρέπει να ανταποκρίνεται μια υποδομή κατάλ-

ληλη για την τεκμηρίωση κοινωνικών εμπειρικών ερευνών, απαιτείται η ευρύτερη υποστήριξη της επιστημονικής κοινότητας για επαναξιοποίηση των διαθέσιμων τεκμηρίων από άλλους ερευνητές, για σχεδιασμό νέων ερευνών, για εκπαίδευση νέων επιστημόνων κ.λπ.

Η εργασία διακρίνει τη βασική τεκμηρίωση μιας έρευνας όπως παρέχεται από την ομάδα που την πραγματοποιεί, από την τεκμηρίωση την υποστηριζόμενη από ερευνητικές υποδομές, η οποία έχει ως στόχο την ένταξη της συγκεκριμένης έρευνας σε ένα κοινό απόθεμα γνώσης, προσβάσιμο από ολόκληρη την ερευνητική κοινότητα. Αυτή η δεύτερη μορφή τεκμηρίωσης απαιτεί διεύρυνση των λειτουργιών των υποδομών, ενισχύει την αλληλεπίδραση των υποδομών με τη μεθοδολογία της έρευνας και διασφαλίζει την ενιαία διαχείριση ποσοτικών και ποιοτικών ερευνών.

Η ανάπτυξη των κατάλληλων υποδομών βασίζεται στην επιλογή του κατάλληλου μοντέλου τεκμηρίωσης, το οποίο αφενός οργανώνει την τεκμηρίωση της έρευνας ως υπερκείμενο και αφετέρου την εισάγει σε ένα κοινό απόθεμα γνώσης. Το προτεινόμενο μοντέλο τεκμηρίωσης είναι κατάλληλο για την ενιαία τεκμηρίωση τόσο των ποσοτικών όσο και των ποιοτικών ερευνών και χαρακτηρίζεται από τρία στοιχεία:

Πρώτον, υποστηρίζει την αυτόνομη τεκμηρίωση όλων των ερευνητικών αποτελεσμάτων (ερευνητική έκθεση, εμπειρικά τεκμήρια, εργαλεία και επιστημονικές δημοσιεύσεις).

Δεύτερον, υποστηρίζει την παραγωγή μεταδεδομένων που επιτρέπουν την ενιαία ταξινόμηση όλων των τύπων ερευνών παρά τις μεθοδολογικές διαφορές τους.

Τρίτον υποστηρίζει την οργάνωση της τεκμηρίωσης ως υπερκειμένου.

Λέξεις-κλειδιά: *τεκμηρίωση, εμπειρική έρευνα, μοντέλο τεκμηρίωσης, υπερκείμενο*

Abstract

The documentation of empirical research, due to the special characteristics of empirical syrveys/studies, cannot be supported by the existing infrastructures of general purpose. The present paper studies the basic factors contributing to the development of research infrastructures which supply the documentation of empirical research: a) the available technology, b) the special documents used c) the specific operational needs of the social researchers. Its purpose is to propose a model of documentation able to develop infrastructures which satisfy the needs of empirical research, qualitative as well quantitative, by considering the interaction between the research infrastructures and the methodology of empirical research.

The available technology is examined regarding the digitization of the documents, the use of multimedia and the appearance of a new form of organization of texts through the Internet, the hypertext.

The kind of documents which an infrastructure should manage properly include

not just a complex document describing the methodology and the answers to the research questions, but also the total group of empirical documents, as well as the various tools used during a research (for data production, contextualization-coding and data analysis), each one separately.

The needs, which an infrastructure should satisfy include the needs concerning the re-use of all the available documents by other researchers in the future, for the design of new researches, for the education of new scientists, etc.

The present article makes a distinction between the basic documentation of a research (by the group conducting the research) and the documentation provided by research infrastructures (aiming at the integration of the research in a common stock of knowledge). The second form of documentation asks for the expansion of functions supported by the infrastructures, strengthens the interaction between the infrastructures and the methodology of empirical researches, and ensures the common management of qualitative and quantitative researches.

The development of the proper infrastructures depends on the choice of the suitable model of documentation. The proposed model is appropriate for the total documentation of qualitative as well as quantitative researches. It includes three basic elements:

First, it supports the separate documentation of all research results (research report, empirical documents, tools and scientific publications).

Second, it supports the production of metadata for the classification of a research in a common system of documented researches, despite their methodological differences.

Third, it supports the organization of the documentation of a research as a hypertext.

Keywords: *documentation, empirical research, model of documentation, hypertext*

Εισαγωγή

Η εξέλιξη της σύγχρονης επιστήμης βασίστηκε αποφασιστικά στη γραφή για την ανάπτυξη και τη διαχείριση ενός κοινού αποθέματος γνώσης στο οποίο έχει πρόσβαση ολόκληρη η επιστημονική κοινότητα. Ένας προφορικός πολιτισμός δεν έχει κείμενα (Ong, 2001). Η γραφή αντίθετα, που βασίζεται σε κάποια τεχνολογία καταγραφής, επιτρέπει έναν διαφορετικό τρόπο επικοινωνίας και διαχείρισης της γνώσης. Τα κυριότερα πλεονεκτήματα αυτού του τρόπου είναι:

1. Η καθήλωση του νοήματος που επιτυγχάνεται με την ανάπτυξη μιας εξωτερικής προς το ανθρώπινο σώμα μακροχρόνιας μνήμης μέσα από την παραγωγή, διαχείριση και συντήρηση κειμένων

2. Η παραγωγή και διαχείριση ενός κοινού αποθέματος γνώσης προσβάσιμο από όλους
3. Ένας νέος τρόπος επικοινωνίας που βασίζεται στη γραφή και σε μηχανισμούς διαχείρισης κειμένων

Για τη συγκρότηση και διαχείριση αυτού του αποθέματος, αναπτύχθηκαν υποδομές, όπως οι βιβλιοθήκες, τα αρχεία κ.λπ., οι οποίες δεν παρέχουν απλά πρόσβαση στην καταγεγραμμένη γνώση, αλλά *οργανωμένη πρόσβαση* (Μπώκος, 2002). Οι υποδομές αυτές επέτρεψαν τη *συσσώρευση και τη διάχυση των δεδομένων*, δηλαδή καταγεγραμμένων ενδείξεων που πηγάζουν από την παρατήρηση. Η ανάπτυξη ειδικών ερευνητικών υποδομών κατάλληλων για την τεκμηρίωση των εμπειρικών κοινωνικών ερευνών είναι αποφασιστικής σημασίας για την πορεία ανάπτυξης των κοινωνικών επιστημών (Corti & Fielding, 2016· Haaker & Morgan-Brett, 2017). Η τεκμηρίωση των εμπειρικών κοινωνικών ερευνών αποτελεί σήμερα μια σημαντική λειτουργία υποστήριξης της συνολικής ερευνητικής διαδικασίας, για δύο κυρίως λόγους (Kuula, 2000· Blank & Rasmussen, 2004):

1. Διότι ένα πολύ μεγάλο μέρος της παραγωγής εμπειρικών τεκμηρίων (κειμένων και δεδομένων) παράγεται κατά την διάρκεια επιχειρησιακών δραστηριοτήτων της καθημερινότητας, συνήθως ανεξάρτητα από τη διαδικασία ανάλυσής του.
2. Διότι η παραγωγή εμπειρικών τεκμηρίων είναι μια διαδικασία ακριβή και χρονοβόρα.

Τεκμηρίωση ενός γεγονότος ή μιας ιδέας ονομάζουμε τη συστηματική καταγραφή όλων εκείνων των πληροφοριών που είναι απαραίτητες για να το περιγράψουν ή να το ερμηνεύσουν, καθώς και της συνολικής διαδικασίας μέσα στην οποία παράγεται ή συντηρείται το γεγονός ή η ιδέα. Η τεκμηρίωση πραγματοποιείται συνήθως εκ των υστέρων και πολύ συχνά βαθμιαία. Ωστόσο, αρκετά συχνά δεν πραγματοποιείται *πλήρης τεκμηρίωση* του γεγονότος ή της ιδέας παρά μόνο κάποιων στοιχείων της. Όταν η τεκμηρίωση υποστηρίζεται από ερευνητικές υποδομές διαφοροποιείται σημαντικά. Ο βασικός λόγος της διαφοροποίησης είναι ότι, σε αυτή την περίπτωση, η υποδομή δεν αρχειοθετεί απλώς τα παραγόμενα τεκμήρια που αναφέρονται στο γεγονός ή την ιδέα, κάνοντάς τα προσβάσιμα σε τρίτους, αλλά ουσιαστικά τα ενσωματώνει σε ένα κοινό απόθεμα γνώσης προσβάσιμο από μια ολόκληρη κοινότητα. Οι υποδομές που είναι κατάλληλες για την τεκμηρίωση κοινωνικών εμπειρικών ερευνών είναι επομένως υποδομές που έχουν ως αντικείμενο την ανάπτυξη και διαχείριση ενός κοινού αποθέματος καταγεγραμμένης γνώσης

Η οργάνωση της τεκμηρίωσης με τη βοήθεια ερευνητικών υποδομών καθορίζεται από τρείς κυρίως παράγοντες (Allen-Robertson, 2018):

1. από την διαθέσιμη τεχνολογία
2. από το είδος των τεκμηρίων που καλείται να διαχειριστεί
3. από τις ιδιαίτερες ανάγκες της επιστημονικής κοινότητας που χρησιμοποιεί τις υποδομές

Η επίδραση της τεχνολογίας στην ανάπτυξη υποδομών

Η ανάπτυξη υποδομών, κατάλληλων για την τεκμηρίωση κοινωνικών εμπειρικών ερευνών, βασίζεται στην παραγωγή, τη διαχείριση και τη συντήρηση τεκμηρίων και στη συσχέτισή τους με άλλα. Οι πρώτες υποδομές αναπτύχθηκαν με στόχο να συσσωρεύσουν έναν σημαντικό αριθμό *χειρόγραφων* τεκμηρίων, καθιστώντας τον προσβάσιμο σε όλους. Η επίδρασή τους στην παραγωγή, στη διατήρηση και στη διάχυση της γνώσης υπήρξε καταλυτική. Η δυνατότητα ανάπτυξης υποδομών προσδιοριζόταν αναγκαστικά από τις δυνατότητες που επέτρεπε η διαθέσιμη τεχνολογία.

Η επίδραση της *τυπογραφίας* στην ανθρώπινη δραστηριότητα υπήρξε καταλυτική (Eisenstein, 2004). Με την τυπογραφία:

- Αλλάζουν οι μέθοδοι παραγωγής βιβλίων, αυξάνοντας την παραγωγή.
- Παρέχεται πρόσβαση σε μεγαλύτερη αφθονία και ποικιλία γραπτών, που επηρεάζει τον τρόπο μάθησης, σκέψης και αντίληψης των διανοουμένων.
- Παράγεται τυποποίηση που επηρεάζει τους νόμους της γλώσσας και τις διανοητικές κατασκευές μέσα από ομοιόμορφα κείμενα.
- Παρέχεται η δυνατότητα παραγωγής πανομοιότυπων εικόνων, χαρτών και διαγραμμάτων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν συγχρόνως από διάφορους αναγνώστες.
- Επιτρέπεται η τροφοδότηση της επιστημονικής κοινότητας με αξιόπιστα δεδομένα, εφόσον η τυπογραφία έδωσε τη δυνατότητα σε πολλούς παρατηρητές να ελέγχουν πρόσφατα καταγεγραμμένα στοιχεία σε σχέση με τους παραδεδεγμένους κανόνες.

Η τυπογραφία διευκόλυνε θεαματικά το έργο της αναπαραγωγής των κειμένων σε πολλά αντίτυπα και τη διάχυση του ερευνητικού έργου στην επιστημονική κοινότητα με τη μορφή δημοσιεύσεων. Ακόμη ενίσχυσε θεαματικά την ανάπτυξη των υποδομών διαχείρισης κειμένων. Ωστόσο, ενώ ο εμπλουτισμός των βιβλιοθηκών πραγματοποιήθηκε γρήγορα, η ταξινόμησή τους και η αντίστοιχη παραγωγή λεξικών και καταλόγων πήρε περισσότερο χρόνο (Eisenstein, 2004). Η διατήρηση του κειμένου ωφελήθηκε από την τυπογραφία και τις υποδομές διαχείρισης κειμένων, εφόσον κανένα χειρόγραφο δεν μπορούσε να διατηρηθεί για πολύ χωρίς να αλλοιωθεί από αντιγραφές (Eisenstein, 2004). Επίσης η ανθεκτικότητα του υλικού στον χρόνο έγινε λιγότερο σημαντική για τη διατήρηση του κειμένου. Μια νέα στρατη-

γική διατήρησης αναπτύχθηκε: πιο φθαρτά αλλά περισσότερα και τυποποιημένα αντίγραφα.

Η *ανάπτυξη της ψηφιακής τεχνολογίας* μετέβαλε επίσης θεαματικά τις διαδικασίες αναπαραγωγής, διατήρησης και διάχυσης των κειμένων, επέτρεψε τη διαμεσολάβηση της επικοινωνίας από μηχανές και την ψηφιοποίηση της παραγόμενης πληροφορίας και βελτίωσε τις δυνατότητες συσσώρευσης και διαχείρισης της πληροφορίας. Σημαντική για την επιστήμη ήταν η δυνατότητα συσσώρευσης και επαναχρησιμοποίησης των δεδομένων που παράγονται τόσο κατά την αμιγώς επιστημονική έρευνα, όσο και κατά την επιχειρησιακή δραστηριότητα. Ενισχύθηκε έτσι η επιστημονική έρευνα που βασίζεται στη δευτερογενή ανάλυση. Η ψηφιακή τεχνολογία παρέχει δύο ακόμη σημαντικές δυνατότητες: την ανάπτυξη ψηφιακών και πολυμεσικών κειμένων και την ανάπτυξη υπερκειμένων (Flick, 2017· Angelis κ.ά., 2019).

Η κυκλοφορία του ψηφιακού κειμένου δεν βασίζεται στην κυκλοφορία του υλικού αντικειμένου επί του οποίου καταγράφεται. Αυτό σημαίνει ότι ένα ψηφιακό κείμενο μπορεί να αναπαράγεται και να διακινείται αστραπιαία, αν υπάρχει η κατάλληλη πληροφοριακή υποδομή. Επίσης μπορεί να είναι πολυμεσικό, να περιλαμβάνει δηλαδή εκτός από γραπτό κείμενο και εικόνα, ήχο ή video. Επομένως, η ψηφιοποίηση των κειμένων μετέβαλε δραστικά τις δυνατότητες και τις διαδικασίες τεκμηρίωσης, καθώς και τη διαχείριση των τεκμηρίων και τη μορφή των υποδομών.

Η ψηφιακή τεχνολογία επέτρεψε και έναν διαφορετικό τρόπο οργάνωσης της πρόσβασης στα τεκμήρια, που ήταν το υπερκείμενο. Το *υπερκείμενο (hypertext)* είναι ένα σύνθετο ψηφιακό κείμενο, η διαχείριση του οποίου βασίζεται στη χρήση του Διαδικτύου, που υπερβαίνει τα γραμμικά, περιορισμένα και εδραιωμένα χαρακτηριστικά του παραδοσιακού γραπτού κειμένου. Το υπερκείμενο παρουσιάζει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

1. Είναι ψηφιακό και ως τέτοιο επιτρέπει την πρόσβαση πολλών ταυτόχρονα, είναι πολυμεσικό και η διαχείρισή του εξαρτάται υπό υποδομές.
2. Είναι οργανωμένο διαφορετικά και συγκροτείται τόσο από επιμέρους κείμενα όσο και από μεταδεδομένα, που λειτουργούν ως σύνδεσμοι ανάμεσα στα κείμενα και επιτρέπουν την πλοήγηση από κείμενο σε κόμβο και από κόμβο σε κείμενο.
3. Είναι δυναμικό ως προς τη λειτουργία του, εφόσον δεν καθορίζει μία συγκεκριμένη σειριακή διαδρομή για την ανάπτυξή του και για την πλοήγηση μέσα σε αυτό, αλλά μπορεί ο κάθε χρήστης να επιλέξει τη δική του διαδρομή. Επίσης, αφενός επιτρέπει την εύκολη διασύνδεση κάθε επιμέρους κειμένου με άλλα διαθέσιμα ψηφιακά κείμενα, εισάγοντας απλώς έναν νέο σύνδεσμο, και αφετέρου μπορεί να ανανεώνεται και να συμπληρώνεται συνεχώς, κάτι που είναι αδύνατο για τα έντυπα κείμενα.

Η τεκμηρίωση της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας

Εμπειρική κοινωνική έρευνα ονομάζουμε την επιστημονική διερεύνηση και μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς και των ποικίλων κοινωνικών φαινομένων, που βασίζεται στη συστηματική παραγωγή και ανάλυση ενδείξεων της πραγματικότητας με τη βοήθεια κατάλληλων τεχνικών και μεθόδων (Κάλλας, 2015). Θα αναφερθούμε στη συνέχεια στις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η τεκμηρίωση της εμπειρικής έρευνας.

Η εμπειρική έρευνα ως επιστημονική έρευνα

Η εμπειρική έρευνα παρουσιάζει ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τα οποία θα αναλύσουμε στη συνέχεια.

Το πρώτο χαρακτηριστικό της είναι ότι οργανώνεται ως διαδικασία *θεωρητικής παραγωγής* (Althusser, 1978), που βασίζεται:

1. Σε πρώτη ύλη (δεδομένα)
2. Σε διαδικασίες που υποστηρίζουν την παραγωγή και την επεξεργασία των δεδομένων. Οι βασικές διαδικασίες της εμπειρικής έρευνας είναι:
   α. Η συλλογή και καταγραφή δεδομένων
   β. Η εννοιολόγηση και η κωδικοποίηση των δεδομένων
   γ. Η ανάλυση των δεδομένων
3. Σε μέσα παραγωγής, δηλαδή εργαλεία τα οποία διακρίνονται σε υλικά και σε άυλα, δηλαδή θεωρητικά, εργαλεία. Τα κυριότερα θεωρητικά εργαλεία είναι:
   α. Οι επιστημονικές έννοιες
   β. Οι θεωρίες και τα θεωρητικά σχήματα
   γ. Οι μέθοδοι

Τόσο η πρώτη ύλη, όσο και τα μέσα παραγωγής αποτελούν τους πόρους στους οποίους βασίζεται η ερευνητική διαδικασία. Ένα μέρος αυτών των πόρων παράγεται στο πλαίσιο της έρευνας, ενώ ένα άλλο είναι δυνατόν να προέρχεται από άλλες έρευνες ή από άλλα επιχειρησιακά εγχειρήματα.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό της εμπειρικής έρευνας είναι ότι αποτελεί πάντοτε *συλλογικό εγχείρημα*, εφόσον η επιστημονική διερεύνηση αφορά μόνο αντικείμενα (φαινόμενα και οντότητες) τα οποία οι επιστήμονες μπορούν να μελετούν συλλογικά και για τα οποία μπορούν να συζητούν έχοντας τη βεβαιότητα ότι μιλούν για τα ίδια πράγματα. Πρέπει επομένως να έχουν συνομολογηθεί μέθοδοι διερεύνησης και πιστοποίησης νέων γεγονότων σε σχέση με αυτά τα φαινόμενα. Η επιστημονική έρευνα αποτελεί συλλογικό εγχείρημα, ακόμη και όταν πραγματοποιείται ατομικά, εφόσον βασίζεται στην αξιοποίηση πρώτης ύλης και μέσων επεξεργασίας, καθώς και

στην παραγωγή αποτελεσμάτων τα οποία πρέπει να αναγνωρίζονται ως έγκυρα και αξιόπιστα από την ερευνητική κοινότητα. Συχνά μάλιστα, τόσο η πρώτη ύλη όσο και τα μέσα παραγωγής, δηλαδή οι πόροι στους οποίους βασίζεται η έρευνα, δεν παράγονται από την ομάδα που πραγματοποιεί την έρευνα αλλά από τρίτους, και χρησιμοποιούνται από αυτήν μετά από ορισμένες προσαρμογές. Χάρη σε αυτά τα ιδιαίτερα συλλογικά χαρακτηριστικά της επιστημονικής έρευνας, η ερευνητική ομάδα πρέπει:

1. Να χρησιμοποιεί δεδομένα, εργαλεία, έννοιες, θεωρίες, μεθόδους, αποδεκτά από την ερευνητική κοινότητα ως προς την εγκυρότητα και την αξιοπιστία τους
2. Να τεκμηριώνει όλα τα αποτελέσματα της έρευνας κατά τρόπο που διευκολύνει την πρόσβαση τρίτων σε αυτά
3. Να διαχέει τα παραγόμενα τεκμήρια και να υποστηρίζει τη συστηματική επικοινωνία με την επιστημονική κοινότητα

Το τρίτο χαρακτηριστικό της εμπειρικής έρευνας είναι ότι *αναφέρεται* πάντοτε *σε μια εξωτερική κοινωνική πραγματικότητα*, που υπάρχει ανεξάρτητα από την ίδια. Το αντικείμενό της εγκαθιδρύεται ως αντικείμενο δημόσιας έρευνας και γνώσης. Τα αντικείμενα και τα φαινόμενα στα οποία αναφέρεται περιγράφονται αντίστοιχα με τυπικό τρόπο με τη βοήθεια εννοιών ή γνωσιακών σχημάτων, που περιγράφουν, ως συστήματα αποφάνσεων, σχέσεις ανάμεσα σε αντικείμενα. Η περιγραφή των αναφερομένων είναι ένα κρίσιμο στοιχείο της έρευνας.

Το τέταρτο χαρακτηριστικό της είναι ότι τα αντικείμενα στα οποία αναφέρεται είναι ταυτόχρονα και θεωρητικές κατασκευές. Επομένως η επιστημονική γνώση οφείλει να γνωρίζει τα αντικείμενά της και θεωρητικά και εμπειρικά, οφείλει δηλαδή να τα καθιστά συγχρόνως *τυπικά αφηρημένα* και *πραγματικά συγκεκριμένα* αντικείμενα. Έτσι τα αναφερόμενα δεν πρέπει να θεωρούνται θεωρητικά ουδέτερα και ανεξάρτητα από το εννοιολογικό σχήμα που χρησιμοποιεί αυτός που τα περιγράφει. Ένα αντικείμενο ορίζεται ως τυπικό αφηρημένο μέσα από τη θεωρητική του περιγραφή και ως πραγματικό συγκεκριμένο μέσα από την παρατήρηση. Η θεωρητική εργασία ξεκινάει από μια πρώτη ύλη, που δεν αποτελείται μόνο από το πραγματικό συγκεκριμένο, αλλά είτε από πληροφορίες, είτε από στοιχειώδεις γνώσεις κ.λπ. πάνω σε αυτό το συγκεκριμένο, και την πραγματεύεται μέσω ορισμένων εννοιολογικών εργαλείων. Σύμφωνα με τον Bachelard (Tiles, 1999) η εμπειρική περιγραφή των φαινομένων διαφέρει από την κατανόηση. Ένα πειραματικό φαινόμενο, ακόμη και αν δεν έχει κατανοηθεί θεωρητικά, είναι ήδη γνωστό από μια δημόσια αποδεκτή περιγραφή, την αποβλεπτική περιγραφή που προκύπτει από το σχεδιασμό, την κατασκευή και την εκτέλεση ενός πειράματος στο οποίο αυτό παρατηρήθηκε.

Διαφοροποίηση και συμπληρωματικότητα των εμπειρικών ερευνών

Η ερευνητική διαδικασία διαφοροποιείται ανάλογα με το ερευνητικό αντικείμενο και τη μεθοδολογία που επιλέγεται. Με τον όρο *μεθοδολογία (methodology)* αναφερόμαστε σε μια ευρετική διαδικασία που συγκροτείται με σκοπό την επίλυση ενός προβλήματος. Η επιστημονική μεθοδολογία, επειδή στοχεύει στην αντικειμενικότητα, συγκροτείται με συγκεκριμένες προϋπάρχουσες μεθόδους εννοιολόγησης, παρατήρησης και ανάλυσης. Σύμφωνα με τη Mason (2003), μεθοδολογία ονομάζεται η σύνδεση ανάμεσα στα ερευνητικά ερωτήματα, τις πηγές και τις μεθόδους για την επίλυση κάποιου προβλήματος, που γίνεται λαμβάνοντας υπόψη συγκεκριμένες επιστημολογικές, οντολογικές και δεοντολογικές παραδοχές. Σύμφωνα με τον Τσιώλη (2014), ο όρος μεθοδολογία δηλώνει μια ολοκληρωμένη ερευνητική στρατηγική που περιλαμβάνει διαδικασίες, μεθόδους και τεχνικές για όλα τα στάδια της ερευνητικής πορείας. Με τον όρο *μέθοδος (method)* αναφερόμαστε σε μια σχετικά τυποποιημένη ερευνητική διαδικασία που έχει ως στόχο την ενεργοποίηση και την υλοποίηση συγκεκριμένων ενεργημάτων που αντιστοιχούν στην εμπειρική παρατήρηση ενδείξεων ή την ανάλυσή τους (Κάλλας, 2015).

Για την υλοποίηση μιας εμπειρικής έρευνας, ο ερευνητής αναπτύσσει συχνά τα δικά του *εργαλεία (tools)* στο πλαίσιο της μεθοδολογίας και των μεθόδων που επέλεξε. Τα εργαλεία είναι τεχνήματα απαραίτητα για την πρακτική εφαρμογή μιας μεθόδου. Μπορεί να είναι εργαλεία καταγραφής, όπως ένα ερωτηματολόγιο ή ένας οδηγός συνέντευξης, ή εννοιολόγησης και κωδικοποίησης, όπως ένα βιβλίο κωδικοποίησης ή κάποιοι εννοιολογικοί χάρτες. Συχνά ο ερευνητής χρησιμοποιεί και εργαλεία ή περιβάλλοντα επεξεργασίας που δεν τα έχει αναπτύξει ο ίδιος, όπως για παράδειγμα κάποια στατιστικά πακέτα.

Παρόλο που κάθε έρευνα αναπτύσσει τη δική της μεθοδολογία, μπορούμε να διακρίνουμε τις έρευνες σε δύο βασικές κατηγορίες: τις *ποσοτικές* και τις *ποιοτικές*, που διαφοροποιούνται ουσιαστικά ως προς τη μεθοδολογική τους προσέγγιση. Οι ποσοτικές έρευνες ακολουθούν μια προσέγγιση με τα ακόλουθα χαρακτηριστικά (Bryman, 2017· Κάλλας, 2015· Robson, 2010, κ.ά.):

1. Ο σχεδιασμός της ερευνητικής διαδικασίας αποτελεί διαδικασία δικαιολόγησης.
2. Οι μονάδες ανάλυσης είναι απολύτως όμοιες και περιγράφονται από τα ίδια χαρακτηριστικά (μεταβλητές), τα οποία κωδικοποιούνται με ενιαίο τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται η μεταξύ τους σύγκριση.
3. Διερευνάται ένα μεγάλο πλήθος περιπτώσεων ώστε να διασφαλίζεται η αντικειμενικότητα της εμπειρικής τεκμηρίωσης. Ακόμη και όταν ο ερευνητής επιλέγει ένα δείγμα από τον εξεταζόμενο πληθυσμό, φροντίζει αυτό να είναι τυχαίο και αντιπροσωπευτικό.

4. Η ανάλυση στην οποία βασίζεται είναι πάντοτε ανάλυση μεταβλητών.
5. Τα εμπειρικά τεκμήρια που αναλύονται είναι κωδικοποιημένα και έχουν τη μορφή συνόλων δεδομένων.

Οι ποιοτικές έρευνες ακολουθούν μια πολύ λιγότερο τυποποιημένη μεθοδολογική προσέγγιση με τα ακόλουθα χαρακτηριστικά (Κυριαζή, 2011· Martin, 2008· Flick, 2017· Bryman, 2017):

1. Ο σχεδιασμός της ερευνητικής διαδικασίας αποτελεί διαδικασία ανακάλυψης.
2. Οι μονάδες ανάλυσης δεν είναι απραίτητο να είναι απολύτως όμοιες και δεν περιγράφονται από τα χαρακτηριστικά τους αλλά κυρίως από τις σχέσεις τους.
3. Διερευνάται ένα σχετικά μικρό πλήθος περιπτώσεων, όπου οι μονάδες παρατήρησης επιλέγονται σκόπιμα και όχι εντελώς τυχαία.
4. Η ανάλυση στην οποία βασίζεται ο ερευνητής δεν είναι ανάλυση μεταβλητών αλλά εννοιολογική ανάλυση.
5. Τα εμπειρικά τεκμήρια που αναλύονται έχουν τη μορφή κειμένων.

Ανεξάρτητα από τις σημαντικές διαφορές των ποιοτικών και των ποσοτικών ερευνών, η συστηματική μελέτη του συνόλου των κοινωνικών φαινομένων από την ερευνητική κοινότητα βασίζεται στην αξιοποίηση και των δύο. Έτσι, οι ποσοτικές και οι ποιοτικές μεθοδολογίες παρουσιάζουν έναν πολύ σημαντικό βαθμό συμπληρωματικότητας, κυρίως επειδή καθεμία αντιμετωπίζει με επιτυχία διαφορετικού τύπου προβλήματα. Γι' αυτό, όλο και συχνότερα τα τελευταία χρόνια αναπτύσσονται μεικτές έρευνες που συνδυάζουν και τις δύο προσεγγίσεις. Επειδή οι ποιοτικές και οι ποσοτικές έρευνες αντιμετωπίζονται όλο και περισσότερο ως συμπληρωματικές (Bryman, 2017· Flick 2017), είναι σημαντική η ένταξή τους σε ένα κοινό απόθεμα γνώσης, το οποίο να επιτρέπει τη διαχείριση αυτής της συμπληρωματικότητας και να διευκολύνει τη συσχέτισή τους, τουλάχιστον όταν *αφορούν τα ίδια αναφερόμενα*. Για το σκοπό αυτό πρέπει να αναπτυχθούν κατάλληλα εργαλεία και υποδομές.

Οι βασικές διεργασίες μιας εμπειρικής έρευνας

Παρά τις τις σημαντικές διαφορές τους, οι ποσοτικές και οι ποιοτικές μεθοδολογίες συγκροτούνται από τις ίδιες βασικές διεργασίες, οι οποίες ωστόσο συσχετίζονται διαφορετικά και υλοποιούνται με τη βοήθεια διαφορετικών μεθόδων σε κάθε περίπτωση (Παπαριστείδη, 2021). Αναφερόμαστε σε διεργασίες και όχι σε στάδια διότι οι διεργασίες αυτές δεν εκτελούνται πάντοτε σειριακά, δηλαδή διαδοχικά, αλλά συχνά παράλληλα και μάλιστα ορισμένες φορές με τη βοήθεια των ίδιων μεθόδων.

Οι βασικές διεργασίες είναι οι ακόλουθες (Τσιώλης, 2014· Κάλλας, 2015· Bryman, 2017· Flick, 2017):

1. Ο σχεδιασμός της έρευνας (μεθοδολογικός και επιχειρησιακός σχεδιασμός)
2. Η εννοιολόγηση (δηλαδή ο ορισμός και η περιγραφή των αναφερομένων)
3. Η κωδικοποίηση των ενδείξεων που συλλέγονται ώστε να ανταποκρίνονται στην περιγραφή των αναφερομένων της έρευνας
4. Η παραγωγή των εμπειρικών τεκμηρίων
5. Η ανάλυση των εμπειρικών τεκμηρίων
6. Η παρουσίαση των αποτελεσμάτων

Τα αποτελέσματα των εμπειρικών ερευνών

Η στόχευση της εμπειρικής έρευνας είναι πάντοτε η απάντηση των ερευνητικών της ερωτημάτων. Έτσι, όταν μιλάμε για ερευνητικά αποτελέσματα, αναφερόμαστε συνήθως στις απαντήσεις που παρέχει στα ερευνητικά της ερωτήματα. Ωστόσο, για να απαντηθούν τα ερωτήματα αυτά απαιτούνται ορισμένα βήματα, που προσδιορίζονται από τις βασικές διεργασίες που προαναφέραμε. Τα βήματα αυτά είναι τα ακόλουθα (Fink, 1998):

1. Η επιστημονική περιγραφή των αναφερομένων, που συχνά συνεπάγεται την επιλογή ή και τον ορισμό των κατάλληλων εννοιών
2. Η δημιουργία εργαλείων που θα επιτρέψουν την πρωτογενή παραγωγή (ερωτηματολόγια, οδηγοί συνέντευξης κ.λπ.) και την κωδικοποίηση των ενδείξεων (βιβλία κωδικοποίησης, εννοιολογικοί χάρτες κ.λπ.).
3. Η παραγωγή εμπειρικών τεκμηρίων.

Τα αποτελέσματα αυτών των διεργασιών αποτυπώνονται σε τεκμήρια, τα οποία αποτελούν επίσης προϊόντα της ερευνητικής διαδικασίας και τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν και πέραν της συγκεκριμένης έρευνας από τρίτους ως πρώτη ύλη ή ως μέσα παραγωγής. Επομένως η ερευνητική υποδομή οφείλει να τα διαχειρίζεται τόσο ως στοιχεία της συγκριμένης έρευνας παράλληλα με τα κύρια αποτελέσματά της, όσο και ως ανεξάρτητα τεκμήρια για άλλους ερευνητικούς σκοπούς, εφόσον αποτελούν σημαντικά προϊόντα της ερευνητικής πρακτικής.

Οι υποδομές των κοινωνικών εμπειρικών ερευνών

Οι υποδομές υποστήριξης των κοινωνικών εμπειρικών ερευνών αποτελούν μια εξειδικευμένη κατηγορία υποδομών, που οργανώνει την τεκμηρίωση και διαχειρίζεται

τα τεκμήρια με τον τρόπο που ανταποκρίνεται στις ιδιαίτερες ανάγκες της κοινωνικής εμπειρικής έρευνας. Η τεκμηρίωση των εμπειρικών ερευνών υποστηρίχθηκε αρχικά με γενικές υποδομές, όπως ήταν οι βιβλιοθήκες. Έτσι οι εμπειρικές έρευνες αντιμετωπίζονταν όπως οποιοδήποτε κείμενο, χωρίς κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, και η διαχείρισή τους υποστηριζόταν από πληροφορίες που διευκόλυναν την ταυτοποίησή τους με βάση τον τίτλο, τα κριτήρια παραγωγής του κειμένου (συγγραφείς, ημερομηνία, εκδοτικός οίκος κ.λπ.) και πιθανόν τη θεματική τους ταξινόμηση. Στη συνέχεια, με τη δημιουργία προτύπων όπως το DDI (2012), οι έρευνες αντιμετωπίζονται ως *κείμενα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που απαιτούν ιδιαίτερη τεκμηρίωση*.

Μια υποδομή κατάλληλη για την τεκμηρίωση κοινωνικών εμπειρικών ερευνών προσδιορίζεται επομένως από τα εξής στοιχεία:

1. Το είδος των τεκμηρίων που καλείται να διαχειριστεί
2. Τις λειτουργίες στις οποίες καλείται να ανταποκριθεί
3. Τις πρόσθετες πληροφορίες (μεταδεδομένα) στις οποίες θα βασιστεί η αρχειοθέτηση και η διαχείριση των τεκμηρίων

Η τεκμηρίωση των εμπειρικών ερευνών με την υποστήριξη υποδομών διευρύνει τις λειτουργίες των υποδομών, ενισχύει την αλληλεπίδραση των υποδομών με τη μεθοδολογία της έρευνας και διασφαλίζει την ενιαία διαχείριση ποσοτικών και ποιοτικών ερευνών.

Ποιες ανάγκες καλύπτουν οι υποδομές

Οι σύγχρονες ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών καλύπτουν βεβαίως κάποιες γενικές ανάγκες, όπως είναι αφενός η τεκμηρίωση, η συσσώρευση και η αρχειοθέτηση της γνώσης σε γραπτά τεκμήρια και η μακροπρόθεσμη συντήρηση αυτών των τεκμηρίων, αφετέρου η πρόσβαση όλων σε αυτά. Όμως οι υποδομές αυτές δημιουργούν και ικανοποιούν επιπλέον νέες ιδιαίτερες ανάγκες της εμπειρικής έρευνας, όπως είναι:

1. Η δυνατότητα *δευτερογενούς ανάλυσης* των διαθέσιμων δεδομένων (Rasmussen & Blank, 2007). Καθώς η διενέργεια εμπειρικής έρευνας και ιδιαίτερα η παραγωγή των δεδομένων, είναι δραστηριότητα υψηλού κόστους, η επανάχρηση των δεδομένων διευκολύνει σημαντικά την ανάλυση. Μέχρι σήμερα ιδιαιτέρως σημαντική ήταν κυρίως η δευτερογενής ανάλυση ποσοτικών δεδομένων, γι' αυτό αναπτύχθηκαν αρχικά μοντέλα τεκμηρίωσης γι' αυτή την κατηγορία ερευνών. Ωστόσο η μεγάλη διάδοση του Διαδικτύου και της ψηφιακής τεχνολογίας διευκόλυνε τη δευτερογενή ανάλυση των κειμένων, καθιστώντας απαραίτητη την τεκμηρίωση και των

ποιοτικών ερευνών. Η δευτερογενής ανάλυση είναι συχνά ο μόνος τρόπος για να διερευνήσουμε το παρελθόν, ενώ αποτελεί και μια καλή πρακτική για τη συγκριτική έρευνα.

2. Η απαραίτητη για την υποστήριξη της δευτερογενούς ανάλυσης συστηματοποιημένη συσσώρευση και αρχειοθέτηση διαθέσιμων πληροφοριών (δημιουργία corpora) που δεν παράγονται μέσα από την επιστημονική έρευνα αλλά για καθαρά επιχειρησιακούς σκοπούς, τόσο του κράτους, όσο και των επιχειρήσεων
3. Ο έλεγχος της ποιότητας των δεδομένων με την υποστήριξη του δημόσιου ελέγχου και την πρόσβαση σε διαθέσιμες έννοιες και μεθόδους
4. Η υποστήριξη του σχεδιασμού νέων ερευνών εφόσον παρέχεται πρόσβαση σε έννοιες, θεωρίες, μεθόδους και εργαλεία, καθώς και σε καλές ερευνητικές πρακτικές
5. Η εκπαίδευση νέων ερευνητών στην εμπειρική έρευνα, αφού υποστηρίζεται η επαφή τους με πραγματικές έρευνες, δεδομένα και εργαλεία
6. Η ενίσχυση των συγκρίσεων και της τυποποίησης τόσο της διαδικασίας τεκμηρίωσης, όσο και της μεθοδολογίας. Στο βαθμό που έννοιες, αποφάνσεις, μέθοδοι και εργαλεία επαναχρησιμοποιούνται συστηματικά και συγκρίνονται οδηγούμαστε τελικά στην επιλογή των καταλληλότερων και στη σχετική παγίωση του επιστημονικού λόγου, ο οποίος κατορθώνει αφενός να γίνεται σταθερότερος και ευρύτερα αποδεκτός, αφετέρου να προσαρμόζεται ευκολότερα και αποτελεσματικότερα στα νέα φαινόμενα και τις νέες ανάγκες.
7. Η διεύρυνση του κύκλου ζωής της έρευνας και η συμπληρωματική της τεκμηρίωση

Η ιδιαίτερη τεκμηρίωση των εμπειρικών ερευνών

Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των κοινωνικών εμπειρικών ερευνών είναι ότι αποτελούν *έργα παραγωγής δεδομένων*. Ως τέτοια πρέπει, εκτός από ερευνητικά αποτελέσματα που παρέχουν απαντήσεις σε συγκεκριμένα ερευνητικά ερωτήματα, να παράγουν, πρωτογενώς ή δευτερογενώς, δεδομένα που αποτελούν την πρώτη ύλη της ερευνητικής παραγωγής. Τα δεδομένα συγκροτούν ένα ή περισσότερα *αυτόνομα τεκμήρια*, τα οποία ονομάζουμε *εμπειρικά τεκμήρια*. Εκτός από εμπειρικά τεκμήρια, οι έρευνες συχνά παράγουν και ερευνητικά εργαλεία, όπως έντυπα καταγραφής ή βιβλία κωδικοποίησης. Εμπειρικά τεκμήρια και ερευνητικά εργαλεία, αποτελούν αυτόνομους πόρους που είναι δυνατόν να αξιοποιηθούν και από άλλες έρευνες. Αυτή η ιδιαιτερότητα των εμπειρικών ερευνών οδηγεί στην ανάγκη για μια διαφορετική οργάνωση της τεκμηρίωσης, με τα εξής χαρακτηριστικά:

1. Η έρευνα πρέπει να συγκροτείται ως ένα σύνθετο τεκμήριο αποτελούμενο από επιμέρους τεκμήρια τα οποία να μπορεί κανείς να τα διαχειρίζεται και ανεξάρτητα.
2. Περισσότερες από μία έρευνες πρέπει να είναι δυνατόν να μοιράζονται τα ίδια τεκμήρια, εμπειρικά και άλλα, όπως για παράδειγμα όσα περιγράφουν τα εργαλεία που υποστηρίζουν την εννοιολόγηση-κωδικοποίηση, την παραγωγή και την ανάλυση.
3. Όταν επιτρέπεται σε τρίτους η πρόσβαση στα εμπειρικά τεκμήρια, για λόγους που σχετίζονται με τη νομοθεσία και τη δεοντολογία, αυτή πρέπει να είναι ελεγχόμενη.

Για όλους τους παραπάνω λόγους η τεκμηρίωση γίνεται αποτελεσματικότερη όταν υποστηρίζεται από υποδομές. Η ανάπτυξη βελτιωμένων ερευνητικών υποδομών κατέστη δυνατή αφενός διότι με τη βοήθεια της ψηφιακής τεχνολογίας αναπτύχθηκαν βελτιωμένοι μηχανισμοί διαχείρισης των διαθέσιμων τεκμηρίων, αφετέρου διότι διαφοροποιήθηκε η διαδικασία τεκμηρίωσης των εμπειρικών ερευνών. Τρεις ήταν οι κρίσιμες αλλαγές που επέτρεψαν τη διαφοροποίηση της διαδικασίας τεκμηρίωσης:

1. Η ανάπτυξη ενός μοντέλου τεκμηρίωσης που οργανώνει την τεκμηρίωση της ως υπερκείμενο
2. Η ανάπτυξη ενός μοντέλου τεκμηρίωσης που τεκμηριώνει με ενιαίο τρόπο διαφορετικού είδους έργα παραγωγής δεδομένων (ποσοτικές, ποιοτικές και μεικτές έρευνες, όπως επίσης πρωτογενείς και δευτερογενείς έρευνες)
3. Η διάκριση της συνολικής διαδικασίας τεκμηρίωσης σε δύο επιμέρους διαδικασίες: τη *βασική τεκμηρίωση*, η οποία πραγματοποιείται από την ερευνητική ομάδα κατά τη διάρκεια της έρευνας ή αμέσως μετά την ολοκλήρωσή της, και τη *συμπληρωματική τεκμηρίωση*, η οποία πραγματοποιείται σε δεύτερο χρόνο με την υποστήριξη ερευνητικών υποδομών και όχι απαραίτητα από την ερευνητική ομάδα

Η οργάνωση της βασικής τεκμηρίωσης ως υπερκειμένου

Όταν η τεκμηρίωση βασιζόταν στην παραγωγή και διαχείριση χειρογράφων ή εντύπων τεκμηρίων, η μεμονωμένη εμπειρική έρευνα τεκμηριωνόταν ως ένα ενιαίο γραπτό κείμενο που είχε τη μορφή μιας *ερευνητικής έκθεσης*, η οποία στη συνέχεια αρχειοθετούνταν, δηλαδή συνδεόταν με μεταδεδομένα που επιτρέπουν την αναζήτησή της κυρίως θεματικά ή με λέξεις-κλειδιά. Όταν η τεκμηρίωση πραγματοποιείται με τη βοήθεια ψηφιακών υποδομών, είναι δυνατόν να οργανωθεί *ως υπερκείμενο*, επιτρέποντας την αυτόνομη διαχείριση των επιμέρους τεκμηρίων που περιλαμβάνει. Έτσι η τεκμηρίωση παύει να αποτελείται από ένα μόνο κείμενο,

την ερευνητική έκθεση, και αντικαθίσταται από μια σειρά κειμένων, αυτόνομων ως προς την παραγωγή και τη διαχείρισή τους, που συγκροτούν ένα ενιαίο υπερκείμενο. Η παραγωγή και η διαχείριση του υπερκειμένου δεν βασίζεται απλώς στη χρήση πληροφορικών μηχανών, αλλά και στην ανάπτυξη υποδομών που λειτουργούν συλλογικά (Skågeby, 2009). Έτσι η πρόσβαση σε έρευνες τεκμηριωμένες με τη βοήθεια υποδομών επιδρά ουσιαστικά στην ανάπτυξη της κοινωνικής έρευνας επειδή διευκολύνει την πρόσβαση σε:

1. διαθέσιμα δεδομένα
2. μεθόδους και εργαλεία παραγωγής τεκμηρίων
3. μεθόδους και εργαλεία επεξεργασίας και ανάλυσης
4. μεθόδους και εργαλεία εννοιολόγησης και κωδικοποίησης, όπως έννοιες, αποφάνσεις και θεωρίες
5. προηγούμενες σχετικές έρευνες
6. ερευνητικά αποτελέσματα

Η ενιαία τεκμηρίωση διαφορετικών έργων παραγωγής δεδομένων

Οι υποδομές που ήταν κατάλληλες για την τεκμηρίωση κοινωνικών εμπειρικών ερευνών αναπτύχθηκαν αρχικά με στόχο την τεκμηρίωση ποσοτικών κυρίως ερευνών. Τα τελευταία χρόνια ωστόσο, η ανάπτυξη του Διαδικτύου αναζωογόνησε το ενδιαφέρον για την τεκμηρίωση ποιοτικών ερευνών (Flick, 2017). Τέθηκε λοιπόν το ζήτημα της εξέλιξης των διαθέσιμων μοντέλων τεκμηρίωσης ώστε να επιτρέπουν την τεκμηρίωση και των ποιοτικών ερευνών. Παρόλο που η τεκμηρίωση των ποσοτικών και των ποιοτικών ερευνών αναγκαστικά διαφέρει, είναι ωστόσο δυνατό να αναπτυχθεί ένα ενιαίο μοντέλο τεκμηρίωσης το οποίο να είναι πολυεπίπεδο και να επιτρέπει τη διαφοροποιημένη τεκμηρίωση (Παπαριστείδη, 2021). Ένα τέτοιο μοντέλο τεκμηρίωσης θα περιλαμβάνει τα εξής:

1. Μια ομάδα μεταδεδομένων, υποχρεωτική για την τεκμηρίωση, κοινή για όλα τα είδη ερευνών
2. Μια δεύτερη ομάδα μεταδεδομένων που θα διαφοροποιείται ανάλογα με το είδος της έρευνας.
3. Ομάδες μεταδεδομένων που παρέχουν πρόσθετες πληροφορίες για ένα συγκεκριμένο είδος έρευνας και μόνο.

Εκτός όμως από τα μεταδεδομένα, η τεκμηρίωση διαφορετικών ερευνών διαφοροποιείται και ως προς το είδος, το πλήθος και το περιεχόμενο των τεκμηρίων που τη συγκροτούν. Σημειώνουμε για παράδειγμα ότι, ενώ οι ποσοτικές εμπειρικές έρευνες παράγουν συνήθως ένα μόνο εμπειρικό τεκμήριο στο οποίο βασίζεται η

ανάλυση, το οποίο ονομάζουμε σύνολο δεδομένων (dataset), οι ποιοτικές έρευνες παράγουν περισσότερα από ένα ανεξάρτητα εμπειρικά τεκμήρια (εφόσον π.χ. κάθε συνέντευξη αποτελεί διακριτό τεκμήριο). Πολύ συχνά επίσης, οι ποιοτικές έρευνες είναι υποχρεωμένες να διαχειρίζονται περισσότερες από μία σειρές εμπειρικών τεκμηρίων: μία σειρά τεκμηρίων, που παράγεται κατά την διεξαγωγή της συνέντευξης και μία ή περισσότερες σειρές που προκύπτουν από τη μεταγραφή των αρχικών εμπειρικών τεκμηρίων. Αυτή η ιδιαιτερότητα των ποιοτικών ερευνών, ανάμεσα σε άλλες, οδηγεί στην ανάγκη διαφορετικής τεκμηρίωσης χωρίς να απαιτεί αναγκαστικά την ανάπτυξη ενός μοντέλου τεκμηρίωσης των ποιοτικών ερευνών διαφορετικού από εκείνο των ποσοτικών.

Η βασική τεκμηρίωση των εμπειρικών ερευνών

Βασική τεκμηρίωση μιας εμπειρικής έρευνας ονομάζουμε τη συστηματική καταγραφή της συνολικής διαδικασίας της εμπειρικής έρευνας, καθώς και των εμπειρικών τεκμηρίων που παράγει ή/και επεξεργάζεται, των μέσων που χρησιμοποιεί και των αποτελεσμάτων στα οποία καταλήγει (Κυριαζή, 2011). Η τεκμηρίωση αυτή πραγματοποιείται συνήθως κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας, ή αμέσως μετά την ολοκλήρωσή της, από την ερευνητική ομάδα που πραγματοποίησε την έρευνα, και ονομάζεται *ερευνητική έκθεση*. Ωστόσο, αρκετά συχνά δεν πραγματοποιείται η *πλήρης τεκμηρίωση* ολόκληρης της εμπειρικής έρευνας, δεν παράγεται δηλαδή μια πλήρης ερευνητική έκθεση, παρά μόνο κάποια στοιχεία της, όπως είναι η τεκμηρίωση των αποτελεσμάτων της, η οποία αποτυπώνεται σε κάποια επιστημονικά άρθρα. Η ερευνητική έκθεση περιλαμβάνει:

1. Την περιγραφή του σχεδιασμού της έρευνας
2. Την περιγραφή των αναφερομένων
3. Την περιγραφή της μεθοδολογίας και των μεθόδων παραγωγής και ανάλυσης που ακολούθησε η έρευνα
4. Την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας

Η πλήρης ερευνητική έκθεση πρέπει να περιλαμβάνει τα εμπειρικά τεκμήρια και τα εργαλεία καταγραφής, εννοιολόγησης-κωδικοποίησης και ανάλυσης στα οποία βασίστηκε η ερευνητκή διαδικασία.

Η τεκμηρίωση μιας εμπειρικής έρευνας με την υποστήριξη μιας ερευνητικής υποδομής βασίζεται σε δύο διακριτές κατηγορίες πληροφοριών:

1. Σε μεταδεδομένα, δηλαδή σε κωδικοποιημένες πληροφορίες που παράγονται κατά την αρχειοθέτηση της έρευνας στην υποδομή σύμφωνα με ένα μοντέλο μεταδεδομένων
2. Σε τεκμήρια που συγκροτούν την βασική τεκμηρίωση

Η λειτουργία των υποδομών βασίζεται στην ανάπτυξη του κατάλληλου μοντέλου τεκμηρίωσης.

Η συμπληρωματική τεκμηρίωση των εμπειρικών ερευνών

Η *συμπληρωματική τεκμηρίωση* είναι η πρόσθετη τεκμηρίωση της εμπειρικής έρευνας που έχει ως στόχο να την ενσωματώσει σε ένα *κοινό απόθεμα γνώσης*. Πραγματοποιείται εκ των υστέρων κατά την αρχειοθέτηση της έρευνας σε μια ερευνητική υποδομή και δεν είναι απαραίτητο να γίνει από την ερευνητική ομάδα που ανέπτυξε την έρευνα. Είναι σε μεγάλο βαθμό *τυποποιημένη* και βασίζεται σε δύο στοιχεία: Αφενός σε μια τυποποιημένη *περιγραφή της έρευνας (study description)* με βάση ένα μοντέλο μεταδεδομένων που επιτρέπει την ενιαία περιγραφή όλων των ερευνών. Αφετέρου στην δυνατότητα προσθήκης *νέων τεκμηρίων* στη βασική τεκμηρίωση σε μεταγενέστερο χρόνο, καθώς και στη δυνατότητα κοινής χρήσης κάποιων τεκμηρίων από περισσότερες έρευνες.

Επομένως η συμπληρωματική τεκμηρίωση εμπειρικών ερευνών υποστηρίζει ορισμένες πρόσθετες λειτουργίες, τις οποίες οι γενικές υποδομές (βιβλιοθήκες, αρχεία κ.λπ.) αδυνατούν να υποστηρίξουν. Αυτές είναι (Moulin, 2019):

- Η ενσωμάτωση των ερευνών αλλά και των επί μέρους τεκμηρίων τους σε ένα κοινό απόθεμα γνώσης και η διασφάλιση της πρόσβασης τρίτων σε αυτά
- Η αναζήτηση παρόμοιων ερευνών και τεκμηρίων σύμφωνα με κάποια κριτήρια
- Η πλοήγηση σε ένα σώμα επιλεγμένων ερευνών και τεκμηρίων μετά την αναζήτηση.
- Η συστηματική συμπλήρωση της τεκμηρίωσης με νέα τεκμήρια και μεταδεδομένα όχι μόνο κατά τη φάση ανάπτυξης της έρευνας αλλά και κατά την αξιοποίησή της από τρίτους, με αποτέλεσμα την αύξηση του κύκλου ζωής της

Όταν η τεκμηρίωση της εμπειρικής έρευνας υποστηρίζεται από εξειδικευμένες ερευνητικές υποδομές, διαφοροποιείται σημαντικά, επειδή η υποδομή δεν αρχειοθετεί απλώς την ερευνητική έκθεση μιας έρευνας, κάνοντάς την προσβάσιμη σε τρίτους, αλλά ουσιαστικά *την ενσωματώνει σε ένα κοινό απόθεμα γνώσης προσβάσιμο από την επιστημονική κοινότητα*. Η ένταξη μιας έρευνας στο κοινό απόθεμα γνώσης βασίζεται στην παραγωγή πρόσθετων πληροφοριών, των *μεταδεδομένων*, που επιτρέπουν μια διαφορετική διαχείριση της έρευνας, και των επιμέρους στοιχείων που τη συγκροτούν.

Η ενιαία διαχείριση του κοινού αποθέματος γνώσης επιτρέπει την πρόσβαση τόσο σε κάθε μεμονωμένη έρευνα συνολικά, όσο και σε κάποια από τα επιμέρους τεκμήρια που τη συγκροτούν (π.χ. τα εμπειρικά τεκμήρια ή τα εργαλεία)

επιτρέποντας να αξιοποιηθούν ως πόροι και για κάποια άλλη ερευνητική εργασία, όπως είναι η δευτερογενής ανάλυση ή ο σχεδιασμός μιας νέας έρευνας. Έτσι για την υλοποίηση ενός νέου ερευνητικού έργου είναι δυνατόν κάποιος να αντλήσει πόρους από διαφορετικές έρευνες και, αφού τους ομογενοποιήσει κατάλληλα, να παραγάγει καινούργια αποτελέσματα. Οι πόροι που μπορούν να αξιοποιηθούν δευτερογενώς δεν είναι μόνο τα εμπειρικά τεκμήρια, αν και αυτή είναι η συνηθέστερη περίπτωση. Μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει έννοιες και γνωσιακά σχήματα για να κωδικοποιήσει τα δεδομένα που συλλέγει, ή εργαλεία καταγραφής αφού τα προσαρμόσει στις ανάγκες της νέας έρευνας. Τα διαθέσιμα τεκμήρια μπορούν να αποτελέσουν πόρους μόνο όταν τεκμηριώνονται επαρκώς. Επομένως η τεκμηρίωση των εμπειρικών ερευνών, όχι μόνο απαιτεί ένα διαφορετικό μοντέλο τεκμηρίωσης από εκείνο που χρησιμοποιείται για την τεκμηρίωση ενός οποιουδήποτε κειμένου, αλλά το μοντέλο αυτό πρέπει και να διαφοροποιείται ανάλογα στην περίπτωση των ποιοτικών ή των ποσοτικών ερενών.

Κατά τη συμπληρωματική τεκμηρίωση, η βασική τεκμηρίωση που είναι οργανωμένη ως *υπερκείμενο*, συμπληρώνεται συνεχώς με νέα τεκμήρια, όπως η ενσωμάτωση νέων δημοσιεύσεων που προκύπτουν εκ των υστέρων από την ίδια έρευνα. Συγκεκριμένα:

1. Η τεκμηρίωση παύει να βασίζεται μόνο στα τεκμήρια και τα μεταδεδομένα της βασικής τεκμηρίωσης.
2. Η διαχείριση των διαθέσιμων μεταδεδομένων επιτρέπει επιπλέον την αναζήτηση παρόμοιων ερευνών και την πλοήγηση σε αυτές.
3. Είναι δυνατόν να επικαιροποιείται συνεχώς η τεκμηρίωση με νέες πληροφορίες (μεταδεδομένα).
4. Είναι δυνατόν να συμπληρώνεται συνεχώς με την προσθήκη νέων τεκμηρίων και μεταδεδομένων.
5. Περισσότερες από μία έρευνες είναι δυνατόν να μοιράζονται τα ίδια εμπειρικά τεκμήρια, καθώς και άλλα τεκμήρια, όπως αυτά που περιγράφουν τα εργαλεία τα οποία χρησιμοποιούν για την εννοιολόγηση-κωδικοποίηση, την παραγωγή και την ανάλυση των τεκμηρίων.
6. Όταν επιτρέπεται η πρόσβαση στα εμπειρικά τεκμήρια σε τρίτους, για λόγους που σχετίζονται με τη νομοθεσία και τη δεοντολογία, αυτή πρέπει να είναι ελεγχόμενη.

Η επίδραση των υποδομών στη μεθοδολογία

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της τεκμηρίωσης των εμπειρικών ερευνών είναι η στενή αλληλεπίδρασή της με τη μεθοδολογία της έρευνας (Κάλλας, 2015). Ακριβώς επειδή κεντρικό ζήτημα της εμπειρικής έρευνας είναι και η *παραγωγή και ανάλυση*

των εμπειρικών τεκμηρίων, και όχι μόνο η παραγωγή ερευνητικών αποτελεσμάτων, η τεκμηρίωση πρέπει να παρέχει πληροφορίες γύρω από την κωδικοποίηση των εμπειρικών τεκμηρίων, αλλά και για τις διαδικασίες παραγωγής και ανάλυσής τους. Καθώς οι πληροφορίες αυτές παράγονται με βάση τη μεθοδολογία της έρευνας, η εξάρτηση της τεκμηρίωσης από τη μεθοδολογία της έρευνας είναι προφανής. Θα εστιάσουμε επομένως στην επίδραση της τεκμηρίωσης στη διαμόρφωση της μεθοδολογίας της έρευνας. Η μεθοδολογία της έρευνας είναι η ερευνητική διαδικασία που συγκροτείται για την επίλυση ενός προβλήματος, με βάση τρία στοιχεία: Τις *διαθέσιμες πηγές δεδομένων*, τα *διαθέσιμα σχήματα για την κωδικοποίηση των πληροφοριών*, τις *διαθέσιμες μεθόδους δειγματοληψίας, καταγραφής και ανάλυσης*. Καθώς η πρόσβαση σε αυτού του είδους τις πληροφορίες διευκολύνεται ουσιαστικά από τις υποδομές, ένα μεγάλο μέρος των ερευνών περιορίζεται όλο και περισσότερο στη δευτερογενή ανάλυση διαθέσιμων εμπειρικών τεκμηρίων, ενώ ταυτόχρονα εμφανίζονται όλο και περισσότερες έρευνες που περιορίζονται στην παραγωγή τεκμηρίων και στην ανάπτυξη σωμάτων τεκμηρίων (corpora), με αποτέλεσμα να διακρίνεται όλο και περισσότερο η παραγωγή από την ανάλυση των τεκμηρίων. Υποστηρίχθηκε μάλιστα (Κάλλας, 2015) ότι η συστηματοποίηση αυτής της διάκρισης δημιουργεί ένα νέο υπόδειγμα για την οργάνωση της εμπειρικής έρευνας που ονομάστηκε διφασικό, επειδή ακριβώς διακρίνει πλήρως τη φάση της παραγωγής από αυτήν της ανάλυσής τους, σε αντίθεση με το μονοφασικό υπόδειγμα, όπου παραγωγή και ανάλυση αποτελούσαν φάσεις της ίδιας εμπειρικής έρευνας.

Το μοντέλο τεκμηρίωσης

Σκοπός των ερευνητικών υποδομών των κοινωνικών επιστημών είναι η ανάπτυξη και η διαχείριση ενός κοινού αποθέματος γνώσης. Οι προδιαγραφές μιας ερευνητικής υποδομής εξαρτώνται τόσο από το είδος των τεκμηρίων που καλείται να διαχειριστεί, όσο και από τις δυνατότητες διαχείρισης που παρέχει η διαθέσιμη κάθε φορά τεχνολογία. Η ανάπτυξη των υποδομών βασίζεται στην ανάπτυξη του κατάλληλου μοντέλου τεκμηρίωσης, το οποίο οργανώνει με ενιαίο τρόπο τα διαφορετικά τεκμήρια που διαχειρίζεται η υποδομή σε ένα ενιαίο απόθεμα γνώσης και τα διαχειρίζεται ενιαία. Το μοντέλο πρέπει να διαθέτει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

1. Να διασφαλίζει για κάθε έρευνα τη δυνατότητα πλήρους τεκμηρίωσης
2. Να περιγράφει κάθε εμπειρική έρευνα με ενιαίο τρόπο, ως στοιχείο ενός κοινού αποθέματος γνώσης
3. Να τεκμηριώνει την έρευνα ως υπερκείμενο
4. Να διαχειρίζεται όλα τα προϊόντα μιας έρευνας ως αυτόνομα τεκμήρια
5. Να υποστηρίζει τόσο την πρωτογενή, όσο και τη δευτερογενή έρευνα
6. Να διακρίνει το ερευνητικό πρόγραμμα από το ερευνητικό έργο και την

εμπειρική έρευνα, επιτρέποντας τη σύνθεση ενός ερευνητικού προγράμματος από περισσότερες εμπειρικές έρευνες

Θα αναφερθούμε στη συνέχεια στις προδιαγραφές που αφορούν τις λειτουργίες του μοντέλου και τη δομή του.

Οι λειτουργίες που υποστηρίζει το μοντέλο

Για να ικανοποιεί τις ανάγκες τεκμηρίωσης των εμπειρικών κοινωνικών ερευνών, το μοντέλο πρέπει να υποστηρίζει τις ακόλουθες λειτουργίες:

- Να επιτρέπει την *ενιαία τεκμηρίωση για όλες τις κατηγορίες ερευνών*
- Να οργανώνει με μη γραμμικό τρόπο την *πλήρη τεκμηρίωση* κάθε έρευνας, επιτρέποντας τη διακριτή διαχείριση τόσο της ερευνητικής έκθεσης συνολικά όσο και των επιμέρους ψηφιακών τεκμηρίων που τη συγκροτούν
- Να *οργανώνει και να ελέγχει την πρόσβαση* όχι μόνο σε κάθε εμπειρική έρευνα συνολικά, αλλά και σε κάθε διακριτό τεκμήριο, παρέχοντας κριτήρια περιορισμού και ελέγχου της πρόσβασης
- Να υποστηρίζει τη λειτουργία της *αναζήτησης παρόμοιων ερευνών* και τη συσχέτιση των αντίστοιχων επιμέρους τεκμηρίων τους βάσει ποικίλων κριτηρίων εκτός των συνηθισμένων
- Να υποστηρίζει την *επιλογή των κατάλληλων ερευνών* ή των αντίστοιχων επιμέρους τεκμηρίων τους μετά από μια αναζήτηση με βάση κάποια πρόσθετη πληροφόρηση που παρέχει
- Να υποστηρίζει την *ελεύθερη πλοήγηση* σε όσες έρευνες ή επιμέρους τεκμήρια έχουν επιλεγεί μετά από αναζήτηση μέσω υπερσυνδέσμων (links).
- Να υποστηρίζει τη *συμπληρωματική τεκμηρίωση* μιας έρευνας σε οποιαδήποτε στιγμή στο μέλλον. Η συμπληρωματική τεκμηρίωση επιτυγχάνεται μέσα από την εισαγωγή πρόσθετων τεκμηρίων και πρόσθετων μεταδεδομένων. Ενισχύεται δε μέσα από την κοινή χρήση κάποιων τεκμηρίων από περισσότερες έρευνες
- Να υποστηρίζει τη συντήρηση των κειμένων

Η δομή του μοντέλου τεκμηρίωσης

Για να οργανώνει την τεκμηρίωση της έρευνας ως *υπερκείμενο*, το μοντέλο πρέπει να διαθέτει τόσο το κατάλληλο περιεχόμενο όσο και την κατάλληλη δομή. Τα βασικά συστατικά της τεκμηρίωσης είναι αφενός *μεταδεδομένα (metadata)*, που προδιαγράφονται από το μοντέλο, και αφετέρου *ψηφιακά τεκμήρια (digital documents)*, που τεκμηριώνουν πλήρως όλα τα αποτελέσματα της ερευνητικής διαδικασίας,

προκειμένου να μπορεί ένας ερευνητής να τα διαχειριστεί τόσο αυτοτελώς, όσο και όλα μαζί. *Η πρόσβαση* στα επιμέρους ψηφιακά τεκμήρια, που συγκροτούν την τεκμηρίωση της έρευνας ως υπερκείμενο, γίνεται με τη βοήθεια των *μεταδεδομένων*, που λειτουργούν *ως υπερσύνδεσμοι (hyper-links)*. Ένα από τα ιδιαίτερα σημαντικά πλεονεκτήματα που παρέχει η τεκμηρίωση της έρευνας όταν οργανώνεται όχι ως μια ενιαία ερευνητική έκθεση, αλλά ως υπερκείμενο αυτόνομων τεκμηρίων είναι ότι επιτρέπει τη διαφοροποιημένη διαχείριση κάθε τεκμηρίου.
Το μοντέλο συγκροτείται από δύο στοιχεία:

Α. Περιγραφή της Έρευνας (Study Description). Είναι ένα πρόσθετο τεκμήριο, αυστηρά κωδικοποιημένο, το οποίο είναι δομημένο ως ενιαίο έντυπο καταγραφής όλων των εμπειρικών ερευνών. Αποτελείται μόνο από μεταδεδομένα και η δομή του παραμένει σταθερή για όλες τις ερευνητικές εκθέσεις που διαχειρίζεται η ερευνητική υποδομή. Το τεκμήριο αυτό δεν παράγεται κατά την ερευνητική διαδικασία αλλά κατά την αρχειοθέτηση της έρευνας στην υποδομή. Παρότι αυτό το κείμενο αποτελείται αποκλειστικά από μεταδεδομένα δεν περιέχει όλα τα μεταδεδομένα του μοντέλου. Υπάρχουν και πρόσθετα μεταδεδομένα, τα οποία χρησιμοποιούνται για την τεκμηρίωση των ψηφιακών κειμένων που συγκροτούν την ερευνητική έκθεση ως υπερκείμενο. Τα μεταδεδομένα αυτά προσδιορίζουν την ταυτότητα των κειμένων, καθώς και τις προϋποθέσεις πρόσβασης σε αυτά. Αυτή η περιγραφή παρέχει ουσιαστικά τα κριτήρια αναζήτησης. Συγκεκριμένα περιλαμβάνει τις εξής κατηγορίες μεταδεδομένων:

- Επιχειρησιακά μεταδεδομένα (Project Description Information)
- Μεταδεδομένα για το ερευνητικό αντικείμενο (Research Object Description Information)
- Μεταδεδομένα για τη μεθοδολογία της έρευνας (Methodological Information)
- Μεταδεδομένα για τη διαδικασία παραγωγής δεδομένων (Data Production Description)
- Μεταδεδομένα για τη διαδικασία ανάλυσης των δεδομένων (Analysis Description)

Τα μεταδεδομένα που περιλαμβάνει η περιγραφή της έρευνας, διακρίνονται ως προς τη *μορφή* τους σε δύο κατηγορίες:

- *Σε κωδικοποιημένα πεδία*, οι τιμές των οποίων επιλέγονται από μια προτεινόμενη λίστα, την οποία παρέχει η υποδομή
- *Σε ελεύθερα κείμενα*, που ο τεκμηριωτής τα συμπληρώνει χωρίς περιορισμούς και τα οποία αφήνουν πολλά περιθώρια πληροφόρησης, αλλά η μηχανική διαχείρισή τους είναι πιο δύσκολη

και ως προς τη *λειτουργία* τους σε τρεις κατηγορίες:

- *Σε μεταδεδομένα που λειτουργούν ως κριτήρια αναζήτησης*, δηλαδή μεταδεδομένα με κλειστά πεδία τιμών, τα οποία εξυπηρετούν την αναζήτηση παρόμοιων αρχειοθετημένων ερευνών με βάση τις ομοιότητές τους
- *Σε μεταδεδομένα που λειτουργούν ως κριτήρια επιλογής*, δηλαδή μεταδεδομένα με ανοικτά πεδία τιμών, τα οποία διευκολύνουν την τελική επιλογή των διαφόρων στοιχείων που έχουν εντοπιστεί από την αναζήτηση και τα οποία βασίζονται στις επιμέρους διαφορές μεταξύ των παρόμοιων ερευνών.
- *Σε μεταδεδομένα που παρέχουν ενημέρωση*, δηλαδή επιπρόσθετες πληροφορίες που εξυπηρετούν την γενική πληροφόρηση του εκάστοτε χρήστη μιας ερευνητικής υποδομής

Β. Περιγραφή των Τεκμηρίων (Document Description). Η οργάνωση της τεκμηρίωσης ως υπερκειμένου συγκροτούμενου από *διακριτά τεκμήρια*, τα οποία ο χρήστης προσεγγίζει και χρησιμοποιεί αυτόνομα, οδηγεί στην ανάγκη προσδιορισμού των κατάλληλων μεταδεδομένων για κάθε τεκμήριο, με τη βοήθεια ενός σχήματος μεταδεδομένων που είναι ενιαίο για όλες τις διαφορετικές κατηγορίες τεκμηρίων και περιλαμβάνει τα ακόλουθα:

- *Κωδικό και τίτλο τεκμηρίου*, για την ταυτοποίηση του τεκμηρίου
- *Είδος τεκμηρίου*, που διακρίνει τα διαφορετικά τεκμήρια (περιλαμβάνει τις κατηγορίες: εμπειρικό τεκμήριο, εργαλείο, αποτέλεσμα, άλλο σχετικό τεκμήριο)
- *Κωδικό και όνομα συλλογής στην οποία εντάσσεται το τεκμήριο*. Συχνά μια κατηγορία τεκμηρίων μπορεί να περιλαμβάνει περισσότερα από ένα τεκμήρια. Για παράδειγμα, στις ποιοτικές έρευνες η εμπειρική τεκμηρίωση δεν αποτελεί ένα ενιαίο κείμενο αλλά ένα σύνολο από διακριτά κείμενα, που όλα μαζί συγκροτούν τα δεδομένα.
- *Όνομα ή ηλεκτρονική διεύθυνση αρχείου, όπου καταγράφεται το τεκμήριο*. Είναι δυνατόν το αρχείο να μην φυλάσσεται στην ίδια υποδομή με την έρευνα, ή ακόμη και να μην είναι ψηφιακό.
- *Μορφή τεκμηρίου* (περιλαμβάνει τις κατηγορίες: κείμενο, σύνολο δεδομένων, ηχητικό κείμενο, εικόνα και video)
- *Δικαιώματα πρόσβασης*, τα οποία διαφοροποιούνται σε επίπεδο τεκμηρίου και όχι έρευνας
- *Ιστορικό παραγωγής τεκμηρίου*. Προσδιορίζεται αν το τεκμήριο είναι πρωτογενές και αν δεν είναι από ποιο τεκμήριο προήλθε.
- *Ημερομηνία παραγωγής τεκμηρίου*

Συμπεράσματα

Η τεκμηρίωση των κοινωνικών εμπειρικών ερευνών παρουσιάζει ιδιαιτερότητες και γι' αυτό χρειάζεται την υποστήριξη εξειδικευμένων ερευνητικών υποδομών. Οι βασικές ιδιαιτερότητες της τεκμηρίωσης είναι:

- Η ανάγκη οργάνωσής της ως υπερκειμένου, ώστε να επιτρέπεται η συσχέτισή της με άλλες.
- Η δυνατότητα αυτόνομης διαχείρισης όλων των επιμέρους ερευνητικών προϊόντων μιας έρευνας και όχι μόνο των εμπειρικών τεκμηρίων, ώστε να χρησιμεύσουν ως πόροι και σε άλλες έρευνες.
- Η δυνατότητα τεκμηρίωσης με ενιαίο τρόπο (κοινό μοντέλο τεκμηρίωσης) όλων των ειδών ερευνητικών έργων (ποιοτικών, ποσοτικών, μεικτών, πρωτογενών και δευτερογενών), που διευκολύνει την ενιαία διαχείρισή τους.
- Η δυνατότητα ουσιαστικής ένταξης κάθε μεμονωμένης εμπειρικής έρευνας σε ένα κοινό απόθεμα επιστημονικής γνώσης με τη βοήθεια πρόσθετων μεταδεδομένων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Allen-Robertson, J. (2018). Critically assessing digital documents: materiality and the interpretative role of software, *Information, Communication & Society*, *21:11,* 1732-1746, DOI: 10.1080/1369118X.2017.1351575

Althusser, L. (1978). *Για τον Μαρξ*. Αθήνα: Γράμματα.

Angelis, J., Griniece, E., Vignetti, S. & Reid, A. (2019). Charting Impact Pathways of Investments in Research Infrastructures. In B. Maegaard, and R. Pozzo (Eds.), A. Melloni and M. Woollard (Co-eds). *Stay tuned to the future. Impact of research infrastructures for social sciences and humanities* (σ. 101-108). Firenze: Istituto per il Lessico Intellettuale Europeo, Storia delle Idee, Leo S. Olschki Editore, https://www.clarin.eu/sites/default/files/STAY_TUNED_TO_THE_FUTURE.pdf

Blank, G., & Rasmussen, K. B. (2004). The Data Documentation Initiative: The Value and Significance of a Worldwide Standard. *Social Science Computer Review*, *22*(3), 307-318. https://doi.org/10.1177/0894439304263144

Bryman, A. (2017). *Μέθοδοι Κοινωνικής Έρευνας*. Αθήνα: Gutenberg.

Corti, L., & Fielding, N. (2016). Opportunities From the Digital Revolution: Implications for Researching, Publishing, and Consuming Qualitative Research. *SAGE Open*. https://doi.org/10.1177/2158244016678912

DDI (2012). *DDI-Codebook 2.5*: https://ddialliance.org/Specification/DDI-Codebook/2.5/ (Accessed: 24th February 2021).

Eisenstein, E. (2004). *Η τυπογραφική επανάσταση στις απαρχές της νεότερης Ευρώπης.* Αθήνα: Τυποφιλία.

Fink, A. (1998). *Conducting Research Literature Review: From Paper to the Internet*. California: Sage Publications.

Flick, U. (2017). *Εισαγωγή στην ποιοτική έρευνα*. Αθήνα: Προπομπός.

Haaker, M., & Morgan-Brett, B. (2017). *Developing Research-Led Teaching: Two Cases of Practical Data Reuse in the Classroom*. *SAGE Open*. https://doi.org/10.1177/2158244017701800

Κάλλας, Ι. (2015). *Θεωρία, Μεθοδολογία και Ερευνητικές Υποδομές στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.

Kuula, A. (2000). Making Qualitative Data Fit the "Data Documentation Initiative" or Vice Versa? [28 paragraphs]. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, *1*(3), Art. 19, http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0003194

Κυριαζή, Ν. (2011). *Η κοινωνιολογική έρευνα: κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Νέα διευρυμένη έκδοση. Αθήνα: Πεδίο.

Martin, O. (2008). *Η Ανάλυση Ποσοτικών Δεδομένων*. Αθήνα: Τόπος.

Mason, J. (2003). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Moulin, J. (2019). Measurement of impact of research infrastructures of indicators. In B. Maegaard, and R. Pozzo (Eds.), A. Melloni and M. Woollard (Co-eds). *Stay tuned to the future. Impact of research infrastructures for social sciences and humanities*. Firenze: Istituto per il Lessico Intellettuale Europeo, Storia delle Idee, Leo S. Olschki Editore, https://www.clarin.eu/sites/default/files/STAY_TUNED_TO_THE_FUTURE.pdf

Μπώκος, Γ. (2002) *Τεχνολογία και Πληροφόρηση. Από τη διαχείριση του βιβλίου στη διαχείριση της γνώσης*. Αθήνα: Παπασωτηρίου.

Ong, W. (2001). *Προφορικότητα και εγγραμματοσύνη*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Παπαριστείδη, Μ. (2021). *Ανάπτυξη Μοντέλου για την Τεκμηρίωση των Ποιοτικών Κοινωνικών Ερευνών*. Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Rasmussen, K., & Blank, G. (2007). *The data documentation initiative: a preservation standard for research*. Springer Science + Business Media B.V

Robson, M. (2010). *Η Έρευνα του Πραγματικού Κόσμου* (επιμ. Κ. Μιχαλοπούλου, μτφρ. Β. Νταλάκου και Κ. Βασιλικού), Αθήνα: Gutenberg.

Skågeby, J. (2009). Exploring Qualitative Sharing Practices of Social Metadata: Expanding the Attention Economy, *The Information Society: An International Journal*, *25:1,* 60-72.

Tiles, M. (1999). *Μπασελάρ, Επιστήμη και Αντικειμενικότητα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.

ΕΠΕΚΤΕΙΝΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΚΥΚΛΟ ΖΩΗΣ ΠΟΣΟΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ
Ο ρόλος των αποθετηρίων δεδομένων

Απόστολος Λιναρδής
Αλέξης Ιωαννίδης

Περίληψη

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο να παρουσιάσει όλες εκείνες τις διαδικασίες που οφείλουν να ακολουθήσουν α) οι καταθέτες για την υποβολή ποσοτικών δεδομένων και ερευνών σε αποθετήρια δεδομένων, β) τα αποθετήρια για τη διαχείριση των δεδομένων που κατατέθηκαν στην υποδομή τους και γ) οι χρήστες που διεξάγουν δευτερογενή ανάλυση για την πρόσβαση και την εξερεύνηση αυτών των δεδομένων. Η ως άνω διαδικασία αποτελεί μεθοδολογική παρέμβαση στη μέχρι πρότινος ερευνητική διαδικασία που περιλάμβανε τέσσερα στάδια: τον σχεδιασμό, τη συλλογή, την ανάλυση των δεδομένων και τη δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων.

Η διαδικασία κατάθεσης των δεδομένων στα αποθετήρια δεν αποτελεί μία απλή διαδικασία. Ο καταθέτης οφείλει να υποβάλει τα δεδομένα στο αποθετήριο ακολουθώντας συγκεκριμένα πρωτόκολλα σε επίπεδο δεδομένων αλλά και σε επίπεδο μεταδεδομένων. Πλην των ποσοτικών ερευνών κατατίθενται στα αποθετήρια και άλλα ποσοτικά αντικείμενα, όπως: κύβοι (cubes), δείκτες και ταξινομήσεις (indices & classifications), μεταδεδομένα στατιστικών ερευνών καθώς και ρέπλικες αναλύσεων. Διεθνώς μάλιστα, παρατηρείται η τάση, στα επιστημονικά περιοδικά με ομότιμη κρίση, να υιοθετούν μια πολιτική δημοσίευσης άρθρων που εμπεριέχουν ανάλυση ποσοτικών δεδομένων υπό την προϋπόθεση ότι θα δημοσιοποιείται ταυτόχρονα η ρέπλικα ανάλυσής τους.

Το αποθετήριο από την άλλη οφείλει να διαθέτει μηχανισμούς για τον έλεγχο δεδομένων και μεταδεδομένων, για την τεκμηρίωση και αρχειοθέτηση αυτών,

καθώς και για τη δημοσιοποίησή τους στους χρήστες που διεξάγουν δευτερογενή ανάλυση. Παράλληλα, η τεκμηριωμένη περιγραφή της παραπάνω διαδικασίας τίθεται ως προαπαιτούμενο χρηματοδότησης εμπειρικών ερευνών από τους χρηματοδοτικούς μηχανισμούς. Χρηματοδότες φορείς έρευνας και επιστημονικά περιοδικά ενισχύουν περαιτέρω τον ρόλο των αποθετηρίων δεδομένων. Από την άλλη και τα αποθετήρια οφείλουν με τη σειρά τους να ενισχύσουν τους μηχανισμούς και τις διαδικασίες τους, ώστε να εξασφαλίζουν στους χρήστες την απρόσκοπτη και μακροπρόθεσμη πρόσβαση στα δεδομένα. Ο κύκλος ζωής των ερευνητικών δεδομένων –μέσω των αποθετηρίων– πλέον επεκτείνεται. Λιγότερο λόγω αλλαγής στην ερευνητική κουλτούρα του διαμοιρασμού των δεδομένων και περισσότερο λόγω των προϋποθέσεων που επιβάλλουν χρηματοδοτικοί μηχανισμοί έρευνας και επιστημονικά περιοδικά.

Λέξεις-κλειδιά: *ποσοτικές έρευνες, δείκτες, ρέπλικα, κύβος, διαχείριση δεδομένων*.

Abstract

This paper aims to present all the processes that have to be followed a) by depositors for submitting quantitative data and surveys to data repositories, b) by repositories for managing the data deposited in their infrastructure, and c) by users conducting secondary analysis for accessing and exploring these data. The above process is a methodological intervention in the hitherto research process which included four stages: design, data collection, data analysis and reporting of results.

Repository data deposition is not a simple process. The depositor has to submit the data to the repository following specific protocols both at the data level and at the metadata level. In addition to quantitative surveys, other quantitative objects such as: cubes, indices & classifications, statistical survey metadata and quantitative analysis replicates are deposited in the repositories. There is an international trend towards the adoption of a peer-review policy by scientific journals which consists of publishing articles containing quantitative data analysis, only if the data used in the analysis are clearly documented and available, and the empirical findings reproducible.

The repository, on the other hand, must have mechanisms for checking data and metadata, documenting and archiving them and making them available to users conducting secondary analysis. At the same time, a documented description of the above process is a prerequisite for the funding of empirical research by funding mechanisms. Research funders and scientific journals further enhance the role of data repositories. The repositories in turn must strengthen their mechanisms to ensure uninterrupted and long-term access to the data by secondary users. The life cycle of research data is now being extended, less due to a change in the research

culture of data sharing and more due to the conditions imposed by research funding mechanisms and scientific journals.

Keywords: *quantitative surveys, indices, replica, cube, data management*.

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία παρουσιάζει τους μηχανισμούς που διαθέτει η υποδομή SoDaNet για τη διαχείριση συνόλων δεδομένων και μεταδεδομένων (έργων δεδομένων), όπως ποσοτικές έρευνες, κύβους, δείκτες και ταξινομήσεις, μεταδεδομένα στατιστικών ερευνών και ρέπλικες αναλύσεων` καθώς και τον ρόλο των αποθετηρίων και της υποδομής στην επέκταση του κύκλου ζωής αυτών των δεδομένων.

Αρχικά προσδιορίζονται οι πέντε διαφορετικές μορφές συνόλων ποσοτικών δεδομένων και μεταδεδομένων και παρουσιάζεται ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιείται η διαχείρισή τους στην ερευνητική υποδομή του SoDaNet. Οι ποσοτικές έρευνες αφορούν κυρίως μικροδεδομένα που έχουν προκύψει με τη χρήση ερωτηματολογίου ή εντύπων καταγραφής. Οι κύβοι αφορούν αθροιστικά δεδομένα σε πολυδιάστατους πίνακες μεταβλητών, που προκύπτουν από επεξεργασία των μικροδεδομένων ερευνών και χρησιμοποιούνται ως πινακοποιημένα δεδομένα με μεταβλητές ως γραμμές, στήλες και μετρήσεις. Οι δείκτες και οι ταξινομήσεις αφορούν τον ποσοτικό προσδιορισμό κάποιας μεταβλητής-στόχου βάσει πηγαίων μεταβλητών που χρησιμοποιούνται σε έναν αλγόριθμο. Τα στατιστικά μεταδεδομένα αφορούν μεταδεδομένα για δεδομένα που συλλέγονται από φορείς του ελληνικού στατιστικού συστήματος και τεκμηριώνονται βάσει προτύπων που θέτει η Eurostat, ενώ η ρέπλικα ανάλυσης αφορά τον κώδικα και το υποσύνολο δεδομένων που απαιτούνται για την αναπαραγωγή της στατιστικής ανάλυσης η οποία παρουσιάζεται σε κάποια δημοσίευση. Διεθνώς μάλιστα, παρατηρείται η τάση, στα επιστημονικά περιοδικά με ομότιμη κρίση, να υιοθετούν μια πολιτική δημοσίευσης άρθρων που εμπεριέχουν ανάλυση ποσοτικών δεδομένων υπό την προϋπόθεση ότι θα δημοσιοποιείται ταυτόχρονα η ρέπλικα ανάλυσής τους.

Κατόπιν αναφερόμαστε στον ρόλο των αποθετηρίων δεδομένων και ειδικότερα στην Κοινοπραξία των Ευρωπαϊκών Αρχείων Κοινωνικών Δεδομένων, τη CESSDA (χ.η.). Έπειτα προσδιορίζονται οι μηχανισμοί που οφείλει να διαθέτει ένα αποθετήριο για τον έλεγχο δεδομένων και μεταδεδομένων, για την τεκμηρίωση και αρχειοθέτηση αυτών, για τη δημοσιοποίηση αυτών στους χρήστες που διεξάγουν δευτερογενή ανάλυση, καθώς και για τη μακροπρόθεσμη διαχείρισή τους. Η κατάθεση των δεδομένων και μεταδεδομένων στα αποθετήρια δεν αρκεί ώστε τα δεδομένα να δημοσιοποιηθούν μέσω των πληροφοριακών συστημάτων που διαθέτουν τα αποθετήρια. Τα δεδομένα και τα συνοδευτικά τεκμήρια θα πρέπει να πληρούν ποιοτικά κριτήρια και να είναι ανωνυμοποιημένα. Τα δεδομένα θα πρέπει να ελεγχθούν για κωδικούς και

τιμές εκτός του αποδεκτού εύρους, να υποστούν ελέγχους συνοχής, λογικούς ελέγχους, ελέγχους ως προς το ταίριασμα των εγγραφών και ελέγχους σε σχέση με την ανωνυμοποίηση των δεδομένων. Αν και ο καταθέτης θα πρέπει να έχει μεριμνήσει εκ των προτέρων για την κατάθεση δεδομένων στο αποθετήριο βάσει των ως άνω ποιοτικών κριτηρίων, εν τούτοις ο τελικός έλεγχος πρέπει να γίνεται από τα αποθετήρια. Επιπροσθέτως, τα δεδομένα θα πρέπει να τεκμηριώνονται βάσει προτύπων μεταδεδομένων, όπως το DDI (Data Documentation Initiative) σε επίπεδο έργου δεδομένων, σε επίπεδο πόρου, καθώς και σε επίπεδο μεταβλητών (Λιναρδής, Αλεξανδρής & Κληρονόμος, 2022). Κατόπιν αναφερόμαστε στις υπόλοιπες «τεχνικές» διαδικασίες που εκτελούν τα αποθετήρια μέχρι και τη διάχυση των δεδομένων –όπως αποθήκευση, αντίγραφα ασφαλείας (backups) και ασφάλεια των δεδομένων, άδειες χρήσης και κατηγορίες πρόσβασης– και την απόδοση παραπομπών και μόνιμων ταυτοποιητών. Κατηγορίες πρόσβασης και άδειες χρήσης δεδομένων ορίζονται κατά την κατάθεση δεδομένων από τους καταθέτες, αλλά τα αποθετήρια δεδομένων δύνανται να έχουν πολιτικές που εν μέρει επιβάλλονται στους καταθέτες. Επίσης, τα αποθετήρια αποδίδουν μόνιμους ταυτοποιητές είτε σε επίπεδο έργου, είτε ακόμα και σε επίπεδο πόρου και δημιουργούν προτεινόμενες παραπομπές σε έργα ή/και σε πόρους.

Μετά τη δημοσιοποίηση των δεδομένων και των μεταδεδομένων, οι χρήστες που διεξάγουν δευτερογενή ανάλυση, ανακαλύπτουν τα δεδομένα μέσω διαδικασιών που ομοιάζουν με τη βιβλιογραφική επισκόπηση και υπό προϋποθέσεις τα ανακτούν. Τα πληροφοριακά συστήματα των αποθετηρίων δίνουν τη δυνατότητα στους χρήστες που διενεργούν δευτερογενή έρευνα ή ανάλυση να προηγηθούν και να εξερευνήσουν τα μεταδεδομένα των έργων/πόρων/μεταβλητών, να αναλύσουν online τα δεδομένα και υπό προϋποθέσεις να ανακτήσουν τοπικά τα δεδομένα ή τα αποτελέσματα της online ανάλυσης. Στην ενότητα που πραγματεύεται θέματα δευτερογενούς χρήσης παρατίθενται επίσης κάποιες βασικές πηγές απ' όπου μπορούν να ανακτηθούν κοινωνικο-οικονομικά δεδομένα. Η δευτερογενής χρήση και ανάλυση αποτελεί μια εύκολη επιλογή για τους ερευνητές, διότι δεν προϋποθέτει τη φάση συλλογής των δεδομένων. Από την άλλη πλευρά, οι χρήστες που διενεργούν δευτερογενή ανάλυση υποστηρίζουν ότι αφιερώνουν πολύ χρόνο στην κατανόηση των δεδομένων πριν από τη δευτερογενή ανάλυση. Πολλές φορές δε, η ανάλυση αυτή δεν είναι δυνατή, είτε γιατί ο τύπος των διαθέσιμων δεδομένων δεν το επιτρέπει, είτε διότι τα χωροχρονικά κριτήρια που επιθυμεί ο ερευνητής δεν ικανοποιούνται πλήρως, είτε διότι οι κατηγορίες των μεταβλητών δεν είναι προσανατολισμένες στα δευτερογενή ερευνητικά ερωτήματα του ερευνητή, ή τέλος διότι δεν έχουν καταγραφεί καλώς τα μεταδεδομένα ώστε να γίνονται τα δεδομένα πλήρως κατανοητά σε τρίτους. Καθίσταται προφανές ότι τα αποθετήρια οφείλουν να δημοσιοποιούν δεδομένα που εξυπηρετούν την απρόσκοπτη δευτερογενή ανάλυση, τηρώντας παράλληλα όλους τους κώδικες δεοντολογίας για τη μη δημοσιοποίηση προσωπικών δεδομένων.

Τέλος αναφερόμαστε στον κύκλο ζωής των δεδομένων, στα Σχέδια Διαχείρισης Δεδομένων (ΣΔΔ - Data Management Plans) και στις πολιτικές των περιοδικών με ομότιμη κρίση. Το ΣΔΔ περιγράφει τον κύκλο ζωής και διαχείρισης των δεδομένων που θα συλλεγούν, θα δημιουργηθούν ή θα υποβληθούν σε επεξεργασία σε ένα έργο με απώτερο στόχο την επαναχρησιμοποίηση αυτών από τρίτους, μετά την ολοκλήρωση του έργου/έρευνας. Αποτελεί επίσημο έγγραφο και πλέον προαπαιτούμενο από πολλούς φορείς χρηματοδότησης της έρευνας σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο για την υλοποίηση ερευνητικών έργων όλων των επιστημονικών κλάδων. Πιο συγκεκριμένα, ο ανάδοχος ενός έργου που περιλαμβάνει εμπειρική έρευνα ή χρήση δεδομένων καλείται να υποβάλει στην αναθέτουσα αρχή το σχέδιο διαχείρισης δεδομένων, στο οποίο περιγράφονται εξαρχής όλα τα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας όπως θα υλοποιηθεί έτσι, ώστε με τη λήξη του έργου, τα δεδομένα να είναι προσβάσιμα από τρίτους μέσω αποθετηρίων δεδομένων.

Οι διάφορες μορφές συνόλων ποσοτικών δεδομένων και μεταδεδομένων

Στην υποδομή SoDaNet, όλες οι μορφές συνόλων ποσοτικών δεδομένων και μεταδεδομένων που θα παρουσιαστούν παρακάτω τεκμηριώνονται σε τουλάχιστον δύο επίπεδα: σε επίπεδο έργου δεδομένων και σε επίπεδο πόρου. Στο έργο δεδομένων πραγματοποιείται η γενική περιγραφή του αντικειμένου και για κάθε πόρο (αρχείο) τίθενται γενικά, ειδικά και τεχνικά χαρακτηριστικά αυτού. Εφόσον ο πόρος ενέχει μεταβλητές, τότε υφίσταται τεκμηρίωση και σε τρίτο επίπεδο, αυτό των μεταβλητών. Η τεκμηρίωση στο SoDaNet είναι συμβατή με το πρότυπο μεταδεδομένων DDI 2.5 και το λογισμικό που χρησιμοποιείται για τη διαχείριση των έργων δεδομένων είναι το Dataverse, που υλοποιήθηκε από το πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ. Περισσότερα σε σχέση με την υλοποίηση του νέου αποθετηρίου του SoDaNet και την επέκταση των λειτουργιών του Dataverse βρείτε στο Λιναρδής κ.ά. (2022).

Οι ποσοτικές έρευνες

Οι ποσοτικές έρευνες προσδιορίζονται από την ταυτότητα και τη γενικότερη περιγραφή της έρευνας. Σε επίπεδο έργου δεδομένων εισάγεται πληροφορία για πεδία όπως: τίτλος, περίληψη, λέξεις-κλειδιά (Εικόνα 1), χρόνος και τόπος συλλογής των δεδομένων, εφαρμοζόμενη δειγματοληψία, μέθοδος συλλογής δεδομένων, δειγματοληπτικό σφάλμα, στάθμιση κ.ά.

Για κάθε πόρο/αρχείο προσδιορίζεται ο τίτλος του, η περιγραφή του, η γλώσσα συγγραφής του, ο τύπος του, η περίοδος εμπάργκο κ.ά. Για κάθε ποσοτική έρευνα ιδεατά πρέπει να υφίστανται τουλάχιστον τρεις πόροι (Εικόνα 2): το αρχείο δεδο-

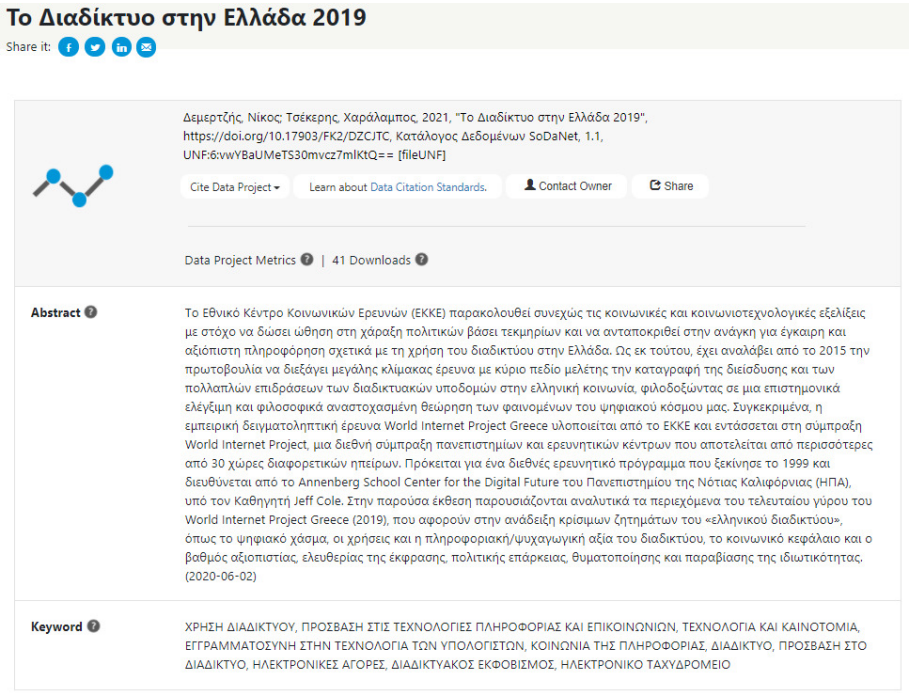

Εικόνα 1: Έργο δεδομένων ποσοτικής έρευνας στο αποθετήριο του ΕΚΚΕ στο SoDaNet

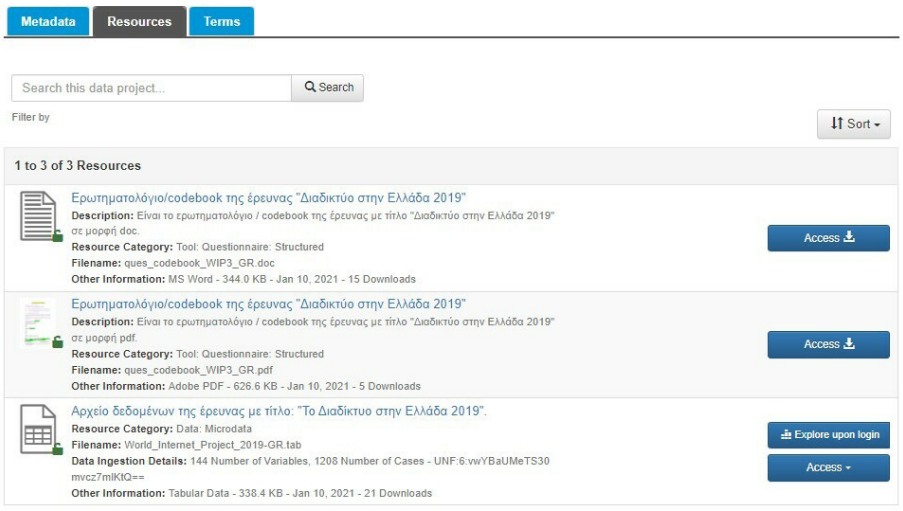

Εικόνα 2: Οι πόροι ενός έργου δεδομένων ποσοτικής έρευνας

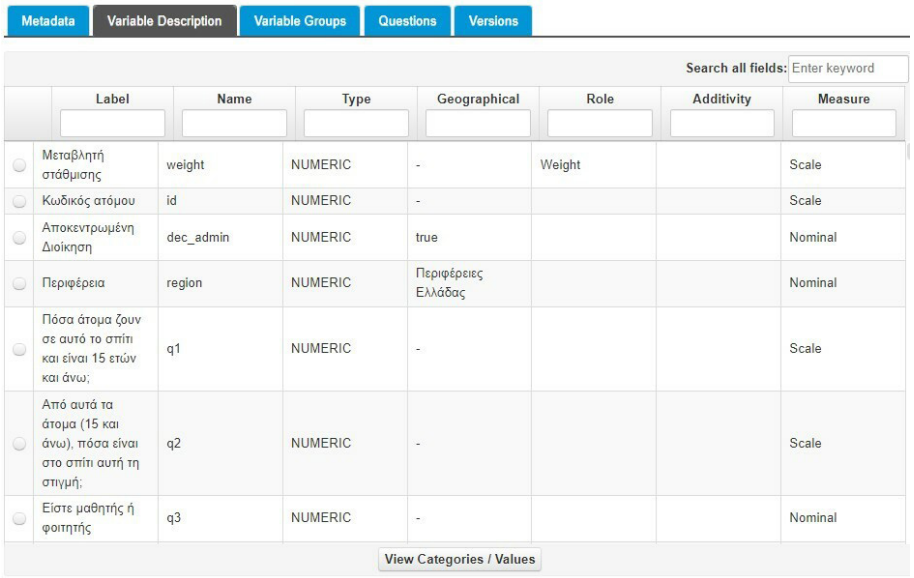

Εικόνα 3: Η τεκμηρίωση ενός πόρου/αρχείου μεταβλητών

μένων με τα μικροδεδομένα της έρευνας, το ερωτηματολόγιο και το βιβλίο κωδικοποίησης. Προφανώς η έρευνα μπορεί να εμπλουτίζεται και με πρόσθετους πόρους, όπως είναι η αναφορά της έρευνας (report), οι οδηγίες προς τους συνεντευκτές, οι φόρμες επαφής, η φόρμα συναίνεσης, τα δελτία τύπου, οι επιστολές προς τους ερευνώμενους κ.ά.

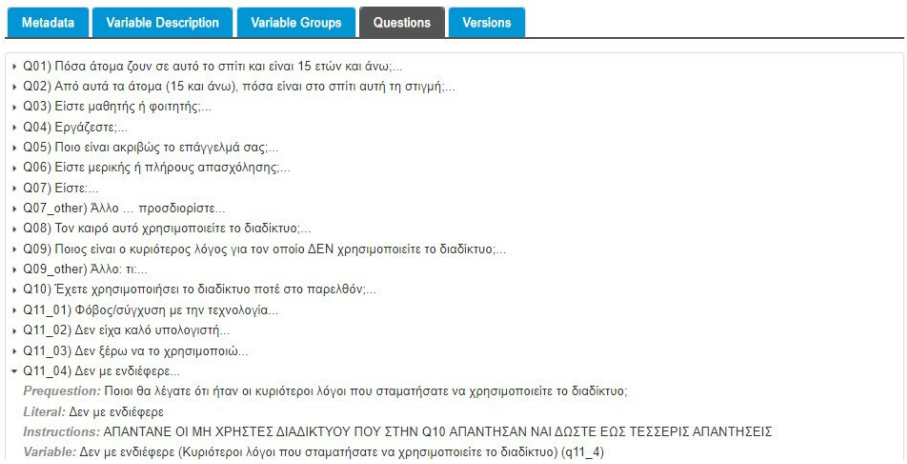

Εικόνα 4: Η τεκμηρίωση των ερωτήσεων από τις οποίες προήλθαν οι μεταβλητές

Όταν κάποιος πόρος περιέχει μεταβλητές, όπως το αρχείο μικροδεδομένων, τότε στο αποθετήριο καταγράφονται μεταδεδομένα σε επίπεδο μεταβλητής, όπως όνομα, ετικέτα, τύπος, μέτρηση, τιμές/κατηγορίες μεταβλητής κ.ά. (Εικόνα 3).

Αν η έρευνα έχει προκύψει μέσω ερωτηματολογίου, τότε για το αρχείο μικροδεδομένων και ειδικότερα για τις μεταβλητές αυτού προσδιορίζονται και οι ερωτήσεις (Εικόνα 4).

Για κάθε ερώτηση εισάγεται μια αρίθμηση, η κύρια ερώτηση (literal question), τα κείμενα που ενδεχομένως υπάρχουν πριν ή/και μετά από την κύρια ερώτηση καθώς και οι οδηγίες προς τον συνεντευκτή ή την αυτοσυμπλήρωση. Επιπλέον καθορίζεται η μεταβλητή που προήλθε από την ερώτηση.

Το σχετικό έργο δεδομένων που ονομάζεται «Το διαδίκτυο στην Ελλάδα 2019» είναι διαθέσιμο στον σύνδεσμο: https://doi.org/10.17903/FK2/DZCJTC

Οι κύβοι

Ένας κύβος είναι ένας πολυδιάστατος πίνακας που περιέχει αθροιστικά δεδομένα και δομείται από ένα πλήθος μεταβλητών που εκφράζουν διαστάσεις (dimensions) και τουλάχιστον μία μεταβλητή που εκφράζει μέτρηση (measure) (Nesstar 2008, 2011). Οι μεταβλητές που εκφράζουν διαστάσεις (π.χ. φύλο με δύο επίπεδα άντρας-γυναίκα, ηλικιακές ομάδες) διαμορφώνουν τη δομή του κύβου, ενώ οι μεταβλητές που εκφράζουν μέτρηση αφορούν τα περιεχόμενα και τις αριθμητικές τιμές που υπάρχουν στα κελιά του κύβου. Ως μεταβλητές διάστασης μπορούν να χρησιμοποιηθούν μία ή περισσότερες γεωγραφικές μεταβλητές (Εικόνα 5).

Ένας κύβος είναι ένα αρχείο με μεταβλητές (πόρος) που περιλαμβάνει αθροιστικά δεδομένα και για το οποίο ορίζεται η αρχική του διάταξη (layout), όπου προσδιορίζονται οι μεταβλητές γραμμές, στήλες και μετρήσεις. Ο κύβος της Εικόνας 5 δημιουργήθηκε από διαδικασία «διασταύρωσης» των μεταβλητών ενός αρχείου δεδομένων με μεταβλητές όπως παρουσιάζονται στην Εικόνα 6 και με αρχική διάταξη μεταβλητών την ακόλουθη: γραμμές: GEO1, GEO2, GEO3, στήλες: PARTY, και μέτρηση: VOTES.

Στην ερευνητική υποδομή του SoDaNet και σε επίπεδο έργου δεδομένων ως κύβος νοείται μια συλλογή από κύβους. Ειδικότερα για το παραπάνω παράδειγμα, η συλλογή των κύβων –το έργο δεδομένων– αφορά εκλογικά δεδομένα του 1958 για όλη την Ελλάδα, ενώ οι πόροι αφορούν τα εκλογικά δεδομένα για την Κρήτη, την Αττική κ.λπ. Το σχετικό έργο δεδομένων για τα δεδομένα του 1958 είναι διαθέσιμο στον σύνδεσμο: https://doi.org/10.17903/FK2/RZPQM3 .

Σε επίπεδο έργου δεδομένων, η συλλογή των κύβων τεκμηριώνεται με πεδία όμοια με αυτά της ποσοτικής έρευνας, όπως τίτλος, περίληψη, λέξεις-κλειδιά κ.ά., ενώ σε επίπεδο πόρου χρησιμοποιούνται πεδία όπως τίτλος, σημειώσεις, γλώσσα,

Name	Label
GEO_1	ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ
GEO_2	ΝΟΜΟΣ
GEO_3	ΕΠΑΡΧΙΑ
GEO_4	ΔΗΜΟΙ - ΧΩΡΙΑ
GEO_5	ΕΚΛΟΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ
PARTY	ΚΟΜΜΑ
VOTES	ΠΛΗΘΟΣ ΨΗΦΩΝ

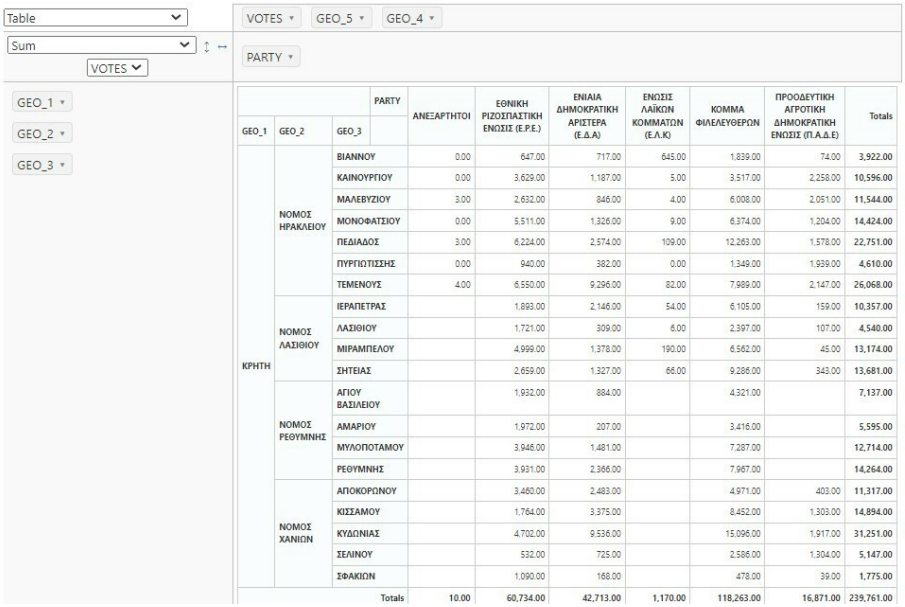

Table | Sum | VOTES | VOTES | GEO_5 | GEO_4 | PARTY | GEO_1 | GEO_2 | GEO_3

GEO_1	GEO_2	GEO_3	PARTY	ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΙ	ΕΘΝΙΚΗ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ (Ε.Ρ.Ε.)	ΕΝΙΑΙΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ (Ε.Δ.Α)	ΕΝΩΣΙΣ ΛΑΪΚΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ (Ε.Λ.Κ)	ΚΟΜΜΑ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ	ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ (Π.Α.Δ.Ε)	Totals
ΚΡΗΤΗ	ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	ΒΙΑΝΝΟΥ		0.00	647.00	717.00	645.00	1,839.00	74.00	3,922.00
		ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ		0.00	3,629.00	1,187.00	5.00	3,517.00	2,258.00	10,596.00
		ΜΑΛΕΒΥΖΙΟΥ		3.00	2,632.00	846.00	4.00	6,008.00	2,051.00	11,544.00
		ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ		0.00	5,511.00	1,326.00	9.00	6,374.00	1,204.00	14,424.00
		ΠΕΔΙΑΔΟΣ		3.00	6,224.00	2,574.00	109.00	12,263.00	1,578.00	22,751.00
		ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ		0.00	940.00	382.00	0.00	1,349.00	1,939.00	4,610.00
		ΤΕΜΕΝΟΥΣ		4.00	6,550.00	9,296.00	82.00	7,989.00	2,147.00	26,068.00
	ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ	ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ			1,893.00	2,146.00	54.00	6,105.00	159.00	10,357.00
		ΛΑΣΙΘΙΟΥ			1,721.00	309.00	6.00	2,397.00	107.00	4,540.00
		ΜΙΡΑΜΠΕΛΟΥ			4,999.00	1,378.00	190.00	6,562.00	45.00	13,174.00
		ΣΗΤΕΙΑΣ			2,659.00	1,327.00	66.00	9,286.00	343.00	13,681.00
	ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ	ΑΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ			1,932.00	884.00		4,321.00		7,137.00
		ΑΜΑΡΙΟΥ			1,972.00	207.00		3,416.00		5,595.00
		ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ			3,945.00	1,481.00		7,287.00		12,714.00
		ΡΕΘΥΜΝΗΣ			3,931.00	2,366.00		7,967.00		14,264.00
	ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ	ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ			3,460.00	2,483.00		4,971.00	403.00	11,317.00
		ΚΙΣΣΑΜΟΥ			1,764.00	3,375.00		8,452.00	1,303.00	14,894.00
		ΚΥΔΩΝΙΑΣ			4,702.00	9,536.00		15,096.00	1,917.00	31,251.00
		ΣΕΛΙΝΟΥ			532.00	725.00		2,596.00	1,304.00	5,147.00
		ΣΦΑΚΙΩΝ			1,090.00	168.00		478.00	39.00	1,775.00
			Totals	10.00	60,734.00	42,713.00	1,170.00	118,263.00	16,871.00	239,761.00

Εικόνα 5: Εκλογικά δεδομένα 1958 για την Κρήτη, τους Νομούς και τις Επαρχίες της: Κύβος με μεταβλητές-γραμμή τα Γεωγραφικά Διαμερίσματα, τους Νομούς και τις Επαρχίες, μεταβλητή στήλη το κόμμα και μεταβλητή μέτρησης τους ψηφίσαντες. Αποθετήριο ΕΚΚΕ / SoDaNet

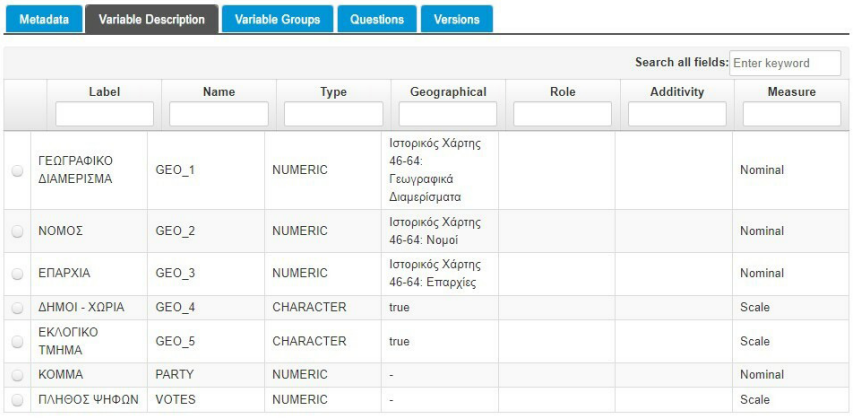

Metadata | Variable Description | Variable Groups | Questions | Versions

Search all fields: Enter keyword

Label	Name	Type	Geographical	Role	Additivity	Measure
ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ	GEO_1	NUMERIC	Ιστορικός Χάρτης 46-64: Γεωγραφικά Διαμερίσματα			Nominal
ΝΟΜΟΣ	GEO_2	NUMERIC	Ιστορικός Χάρτης 46-64: Νομοί			Nominal
ΕΠΑΡΧΙΑ	GEO_3	NUMERIC	Ιστορικός Χάρτης 46-64: Επαρχίες			Nominal
ΔΗΜΟΙ - ΧΩΡΙΑ	GEO_4	CHARACTER	true			Scale
ΕΚΛΟΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ	GEO_5	CHARACTER	true			Scale
ΚΟΜΜΑ	PARTY	NUMERIC	-			Nominal
ΠΛΗΘΟΣ ΨΗΦΩΝ	VOTES	NUMERIC	-			Scale

Εικόνα 6: Η δομή των μεταβλητών του κύβου που παρουσιάζεται στην Εικόνα 5

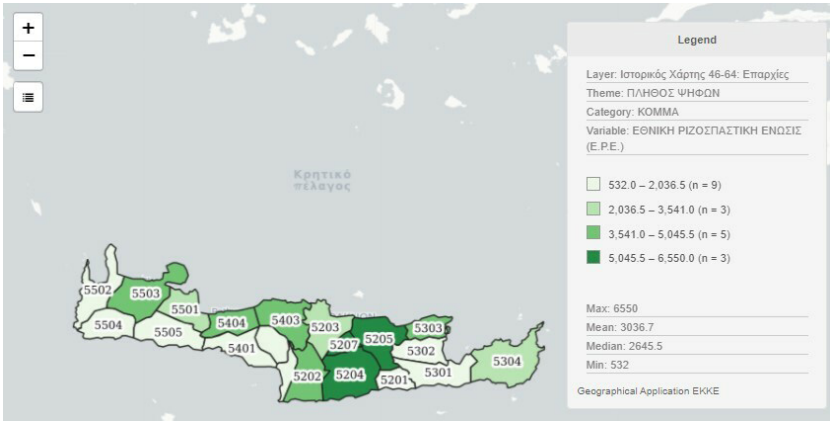

Εικόνα 7: Χάρτης με την κατανομή των ψήφων της ΕΡΕ στις επαρχίες της Κρήτης (1958)

τύπος, η τεκμηρίωση των μεταβλητών, όπως αναφέρθηκε πριν, αλλά και η αρχική διάταξη του κύβου (Cube Layout).

Επισημαίνεται ότι ως πόρος κύβου μπορεί να θεωρηθεί και ένα αρχείο της μορφής της Εικόνας 5, π.χ. σε μορφότυπο excel, αλλά, αν ο πόρος δεν έχει δομηθεί, όπως στην Εικόνα 6, δεν είναι δυνατή η online τροποποίηση της δομής του κύβου ή η απεικόνιση των δεδομένων του σε χάρτες.

Οι δείκτες και οι ταξινομήσεις

Η τεκμηρίωση δεικτών και ταξινομήσεων αφορά κυρίως τεκμηρίωση μεταδεδομένων. Προσδιορίζεται μια μεταβλητή-στόχος (target variable), όπως αυτή προκύπτει από την επεξεργασία μίας ή περισσοτέρων πηγαίων μεταβλητών (source variables). Για κάθε μεταβλητή-στόχο καταγράφονται μεταδεδομένα, όπως το όνομα της μεταβλητής, η περιγραφή της μεταβλητής, οι κατηγορίες της και ο τύπος της (αν πρόκειται για δείκτη ή για ταξινόμηση), ενώ για κάθε πηγαία μεταβλητή προσδιορίζονται το όνομα, η περιγραφή της, οι κατηγορίες της, καθώς και ενδεικτικές ερωτήσεις που μπορεί να τεθούν ώστε να προσδιοριστεί ορθά η πηγαία μεταβλητή (βλέπε Εικόνα 8).

Η ως άνω τεκμηρίωση αφορά μεταδεδομένα σε επίπεδο έργου δεδομένων. Σε επίπεδο πόρου απαιτείται τουλάχιστον ο αλγόριθμος με τον υπολογισμό της μεταβλητής-στόχου από τις πηγαίες μεταβλητές. Ο αλγόριθμος μπορεί να γράφεται σε μορφή ελεύθερου κειμένου, αλλά ιδεατά ζητείται σε SPSS syntax ή σε κώδικα άλλου στατιστικού πακέτου. Επιπλέον μπορεί να δημιουργηθεί κάποιο αρχείο δεδομένων –ως παράδειγμα– στο οποίο να εφαρμόζεται άμεσα ο αλγόριθμος.

Η διαφορά μιας ταξινόμησης από ένα δείκτη είναι ότι στην ταξινόμηση προσδιορίζεται διαφορετική τιμή ταξινόμησης ανά μονάδα (π.χ. άτομο), ενώ ο δεί-

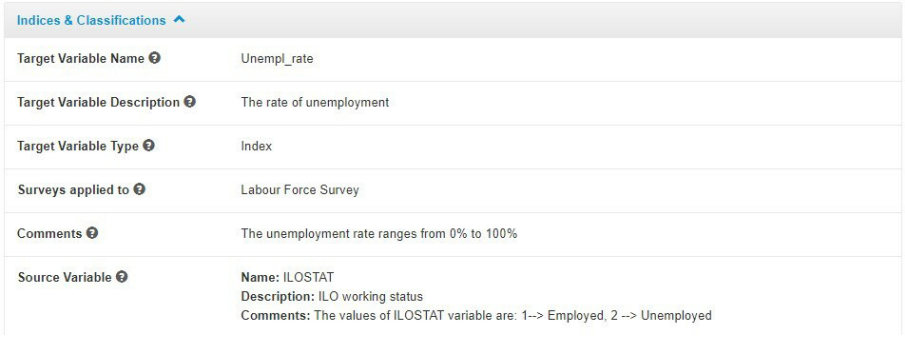

Εικόνα 8: Μεταβλητή-στόχος και πηγαίες μεταβλητές για τον προσδιορισμό του ποσοστού ανεργίας στο αποθετήριο του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, στο SoDaNet

κτης αναφέρεται συνήθως σε μία συγκεντρωτική τιμή για μια ομάδα μονάδων. Ενδεικτικά αναφέρονται ως ταξινομήσεις: η Ευρωπαϊκή Κοινωνικο-Οικονομική Ταξινόμηση (ESeC), η διεθνής ταξινόμηση των επαγγελμάτων (ISCO), η διεθνής ταξινόμηση της Εκπαίδευσης (ISCED), η Στατιστική ταξινόμηση των οικονομικών δραστηριοτήτων (NACE) κ.ά. Πολλοί δείκτες είναι διαθέσιμοι στη βάση δεδομένων της Eurostat στην ακόλουθη διεύθυνση: https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/main/data/database. Ενδεικτικά αναφέρονται: το ποσοστό απασχόλησης, το προσδόκιμο ζωής, ο δείκτης γονιμότητας, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ κ.λπ. Παρακάτω παρουσιάζεται ο αλγόριθμος σε SPSS Syntax για τον υπολογισμό του δείκτη του ποσοστού ανεργίας, όπως τέθηκε στο αποθετήριο του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης (ΔΠΘ) στο SoDaNet. Ο αλγόριθμος προϋποθέτει την ύπαρξη μίας μόνο πηγαίας μεταβλητής με την κατάσταση εργασίας του ατόμου (ILOSTAT) με κατηγορίες 1 ➡ Εργαζόμενος και 2 ➡ Άνεργος.

Μετά υπολογίζουμε τον αριθμό των εργαζομένων και των ανέργων ως νέες μεταβλητές:

```
AGGREGATE
/OUTFILE=* MODE=ADDVARIABLES
/BREAK=
/Numb_empl 'Number employed'=CIN(ILOSTAT 1 1).
AGGREGATE
/OUTFILE=* MODE=ADDVARIABLES
/BREAK=
/Numb_unempl 'Number unemployed'=CIN(ILOSTAT 2 2).
```

Τέλος, υπολογίζουμε μια νέα μεταβλητή που μόνη τιμή της είναι το ποσοστό ανεργίας:

```
COMPUTE Unempl_rate= (Numb_unempl / (Numb_empl+Numb_unempl)) * 100.
VARIABLE LABELS Unempl_rate 'Unemployment Rate'.
EXECUTE.
```

Το σχετικό έργο δεδομένων για τον υπολογισμό του δείκτη του ποσοστού ανεργίας είναι διαθέσιμο στον σύνδεσμο: https://doi.org/10.17903/FK2/KKZFMF

Οι ρέπλικες αναλύσεων

Με τις ρέπλικες ποσοτικών αναλύσεων ο συγγραφέας παρέχει στον χρήστη που διεξάγει δευτερογενή ανάλυση όλα τα απαραίτητα εργαλεία ώστε να αναπαραγάγει απρόσκοπτα ολόκληρη την ποσοτική στατιστική ανάλυση που έχει εκπονήσει, στο πλαίσιο της διαφάνειας και της εγκυρότητας των αποτελεσμάτων που δημοσιεύει. Η ρέπλικα αποτελεί απαραίτητο συνοδευτικό τεκμήριο μιας δημοσίευσης και πλην του απαραίτητου αλγόριθμου απαιτείται επίσης το τμήμα των δεδομένων στο οποίο εφαρμόζεται ο αλγόριθμος καθώς και ο σύνδεσμος στη σχετική δημοσίευση (βλέπε Εικόνα 9).

Ενδεικτικά αναφέρονται οι οδηγίες για την αναπαραγωγή της ποσοτικής ανάλυσης, όπως τίθενται στο περιοδικό *Journal of Politics* (χ.η.) του Πανεπιστημίου του Σικάγο:

« … Το *Journal of Politics* εφαρμόζει αυστηρή πολιτική αναπαραγωγής δεδομένων με ισχύ από την 1η Ιανουαρίου 2021. Η πολιτική του JOP είναι να δημοσιεύει άρθρα μόνο εάν τα δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν στην ανάλυση είναι σαφώς τεκμηριωμένα και διαθέσιμα και εάν τα εμπειρικά ευρήματα μπορούν να αναπαραχθούν. Οι συγγραφείς των αποδεκτών άρθρων που περιέχουν εμπειρικές αναλύσεις, καθώς και αναλύσεις που βασίζονται σε προσομοιώσεις, υποχρεούνται να παρέχουν σύνολα δεδομένων, κώδικες και άλλες σχετικές πληροφορίες που είναι απαραίτητες για τη διευκόλυνση της αναπαραγωγής. Όλα τα άρθρα γίνονται δεκτά υπό την προϋπόθεση της δυνατότητας αναπαραγωγής τους, η οποία θα αξιολογηθεί από τους αναλυτές αναπαραγωγής του JOP που θα αναλάβουν την εργασία σας. Εργασίες για τις οποίες δεν είναι δυνατή η αναπαραγωγή δεν θα δημοσιεύονται. Το παρόν έγγραφο παρέχει κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τον τρόπο προετοιμασίας του υλικού αναπαραγωγής δεδομένων…»

Στην εικόνα 9 βρείτε μια ρέπλικα ανάλυσης στο αποθετήριο του ΕΚΚΕ για το άρθρο: «Το Παράδοξο της Δημοκρατίας στην Ελλάδα: Χειραφετητικές αξίες, εκφάνσεις της δημοκρατίας και πολιτική αυτοτοποθέτηση». Το άρθρο αναφέρεται ως «Related Publication» στην τεκμηρίωση του έργου δεδομένων, ενώ οι πόροι του έργου δεδομένων αφορούν την αναπαραγωγή της ανάλυσης σε SPSS Syntax, το αρχείο δεδομένων σε SPSS, στο οποίο εφαρμόζεται ο αλγόριθμος, καθώς και σχέδιο εργασίας του άρθρου σε αρχική μορφή (βλέπε Εικόνα 9).

Το σχετικό έργο δεδομένων για την ως άνω ρέπλικα είναι διαθέσιμο στον σύνδεσμο: https://doi.org/10.17903/FK2/OX9UYM

Για περισσότερα σχετικά με τη σύνδεση μεταξύ άρθρων περιοδικών και ερευνητικών δεδομένων δείτε στο Castro & Garnett, 2014.

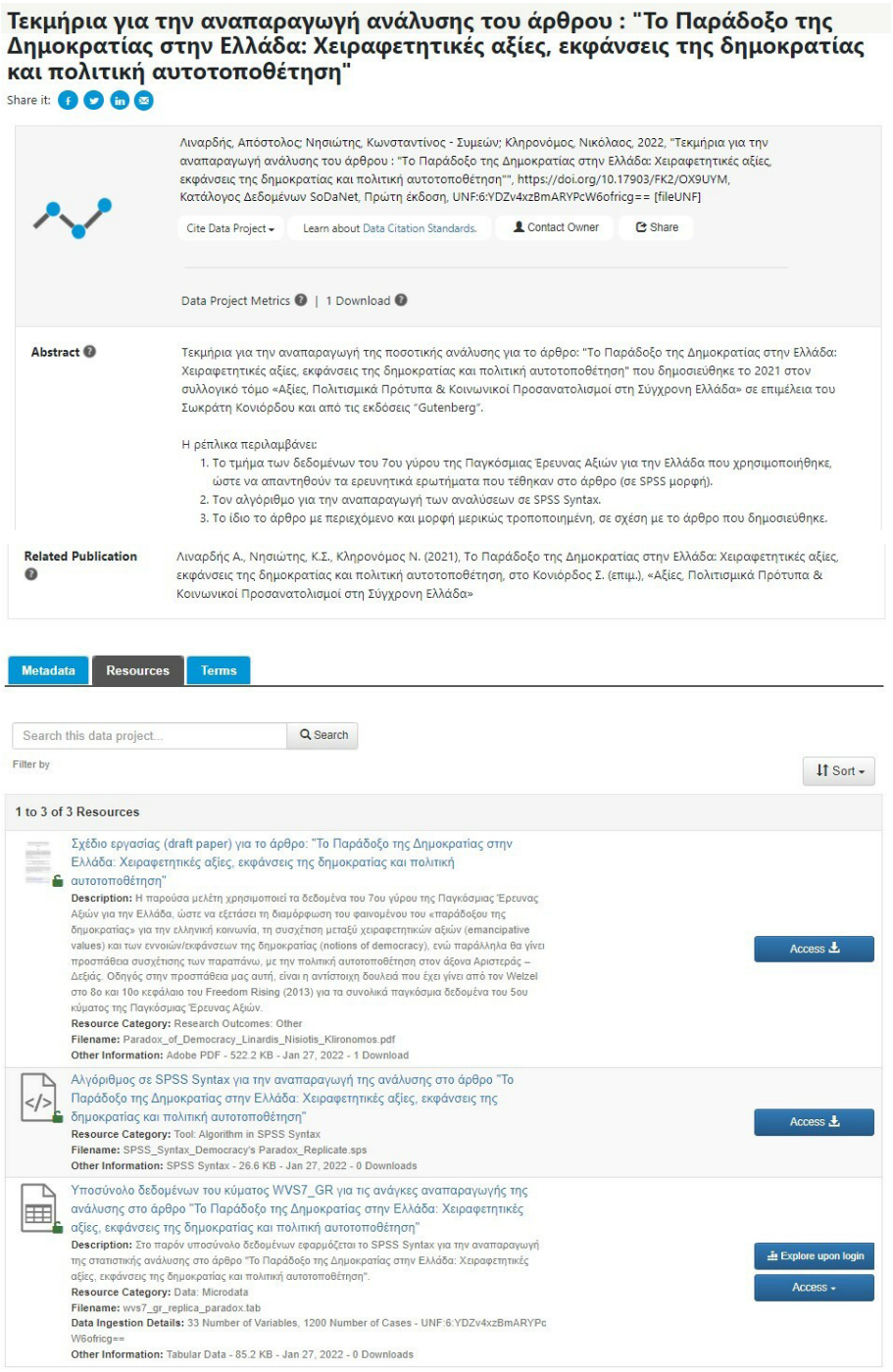

Εικόνα 9: Ρέπλικα ανάλυσης στο αποθετήριο δεδομένων του ΕΚΚΕ στο SoDaNet

Μεταδεδομένα στατιστικών ερευνών

Τέλος, μια νέα λειτουργία του SoDaNet αφορά την τεκμηρίωση ερευνών που προέρχονται από την ΕΛΣΤΑΤ ή από φορείς του Ελληνικού Στατιστικού Συστήματος. Οι ως άνω φορείς, όταν εκπονούν έρευνες, οφείλουν να καταθέτουν στην Eurostat μεταδεδομένα βάσει της Ενιαίας Ολοκληρωμένης Δομής Μεταδεδομένων SIMS (Single Integrated Metadata Structure) (European Commisson, 2014).

Στην ερευνητική υποδομή SoDaNet αναπαράγονται οι τεκμηριώσεις κάποιων ερευνών της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής και των Στατιστικών Φορέων βάσει των μεταδεδομένων SIMS. Στα μεταδεδομένα αναφέρεται ρητά η διαδικασία με την οποία επιτυγχάνεται η πρόσβαση στα στατιστικά δεδομένα.

Το σχετικό έργο δεδομένων που παρουσιάζεται στην Εικόνα 10 για την έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ με τίτλο «Έρευνα Εκπαίδευσης Ενηλίκων» είναι διαθέσιμο στον σύνδεσμο: https://doi.org/10.17903/FK2/SLR6KM

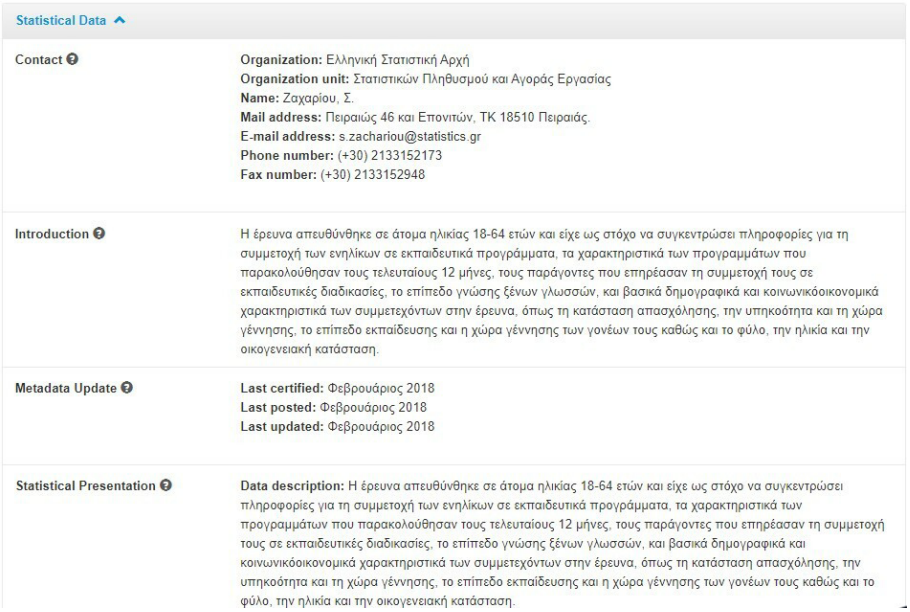

Statistical Data

Contact	**Organization:** Ελληνική Στατιστική Αρχή **Organization unit:** Στατιστικών Πληθυσμού και Αγοράς Εργασίας **Name:** Ζαχαρίου, Σ. **Mail address:** Πειραιώς 46 και Επονιτών, ΤΚ 18510 Πειραιάς. **E-mail address:** s.zachariou@statistics.gr **Phone number:** (+30) 2133152173 **Fax number:** (+30) 2133152948
Introduction	Η έρευνα απευθύνθηκε σε άτομα ηλικίας 18-64 ετών και είχε ως στόχο να συγκεντρώσει πληροφορίες για τη συμμετοχή των ενηλίκων σε εκπαιδευτικά προγράμματα, τα χαρακτηριστικά των προγραμμάτων που παρακολούθησαν τους τελευταίους 12 μήνες, τους παράγοντες που επηρέασαν τη συμμετοχή τους σε εκπαιδευτικές διαδικασίες, το επίπεδο γνώσης ξένων γλωσσών, και βασικά δημογραφικά και κοινωνικόοικονομικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων στην έρευνα, όπως τη κατάσταση απασχόλησης, την υπηκοότητα και τη χώρα γέννησης, το επίπεδο εκπαίδευσης και η χώρα γέννησης των γονέων τους καθώς και το φύλο, την ηλικία και την οικογενειακή κατάσταση.
Metadata Update	**Last certified:** Φεβρουάριος 2018 **Last posted:** Φεβρουάριος 2018 **Last updated:** Φεβρουάριος 2018
Statistical Presentation	**Data description:** Η έρευνα απευθύνθηκε σε άτομα ηλικίας 18-64 ετών και είχε ως στόχο να συγκεντρώσει πληροφορίες για τη συμμετοχή των ενηλίκων σε εκπαιδευτικά προγράμματα, τα χαρακτηριστικά των προγραμμάτων που παρακολούθησαν τους τελευταίους 12 μήνες, τους παράγοντες που επηρέασαν τη συμμετοχή τους σε εκπαιδευτικές διαδικασίες, το επίπεδο γνώσης ξένων γλωσσών, και βασικά δημογραφικά και κοινωνικόοικονομικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων στην έρευνα, όπως τη κατάσταση απασχόλησης, την υπηκοότητα και τη χώρα γέννησης, το επίπεδο εκπαίδευσης και η χώρα γέννησης των γονέων τους καθώς και το φύλο, την ηλικία και την οικογενειακή κατάσταση.

Εικόνα 10: Μεταδεδομένα της έρευνας της ΕΛΣΤΑΤ για την «Εκπαίδευση Ενηλίκων» στο αποθετήριο του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, στο SoDaNet

Η επίδραση των αποθετηρίων στην οργάνωση της ερευνητικής διαδικασίας

Παρακάτω θα αναφερθούμε σε εκείνες τις διαδικασίες που οφείλουν να ακολουθήσουν α) οι καταθέτες για την υποβολή ποσοτικών δεδομένων και ερευνών σε αποθετήρια δεδομένων, β) τα αποθετήρια για τη διαχείριση των δεδομένων που κατα-

τέθηκαν στην υποδομή τους και γ) οι χρήστες που διεξάγουν δευτερογενή ανάλυση για την πρόσβαση και την εξερεύνηση αυτών των δεδομένων. Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, η ως άνω διαδικασία αποτελεί μεθοδολογική παρέμβαση στη μέχρι πρότινος ερευνητική διαδικασία που περιλάμβανε τέσσερα στάδια: τον σχεδιασμό, τη συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων και τη δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων (Κάλλας, Λιναρδής 2004). Τα τρία νέα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας απεικονίζονται στη Εικόνα 11 και θα επεξηγηθούν αναλυτικά στη συνέχεια.

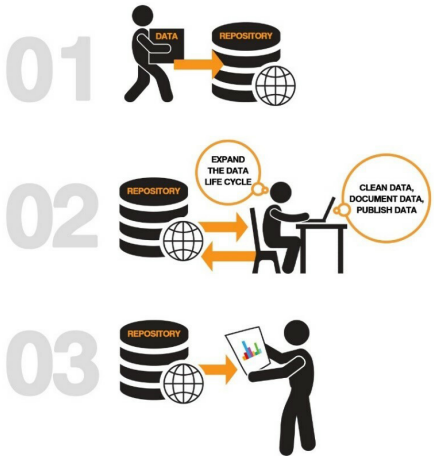

Εικόνα 11: Τα τρία νέα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας

Ο ρόλος των Αποθετηρίων Δεδομένων

Τα τελευταία χρόνια έχουν δημιουργηθεί οργανισμοί ή τμήματα οργανισμών, κυρίως στην Ευρώπη και στην Αμερική, που ασχολούνται με τη συσσώρευση, τεκμηρίωση και διάχυση των μικροδεδομένων. Αυτοί οι οργανισμοί ονομάζονται Αποθετήρια Δεδομένων (ΑΔ – Data Repositories). Ενίοτε για τα ΑΔ χρησιμοποιούνται εναλλακτικά οι όροι: βιβλιοθήκες δεδομένων (Data Libraries) ή αρχεία δεδομένων (Data Archives). Τα ΑΔ υποστηρίζουν την τεκμηρίωση και τη συσσώρευση εμπειρικών ερευνών και δεδομένων καθώς και τη δευτερογενή ανάλυση και χρήση μέσω της διάχυσης των δεδομένων και δρουν ως διαμεσολαβητές μεταξύ των παραγωγών και των αναλυτών. Διατηρούν συλλογές από έργα δεδομένων και από πόρους, συντονίζουν την απόκτηση πρόσθετων δεδομένων από πληθώρα πηγών και παρέχουν πρόσβαση σε δημόσια διαθέσιμα δεδομένα. Τα ΑΔ αποτελούν κόμβους εθνικών δικτύων και διεθνών οργανισμών, διασφαλίζοντας την επικοινωνία μεταξύ ερευνητών και προμηθευτών δεδομένων, έτσι ώστε αυτοί να είναι ενήμεροι περί των νέων συλλογών δεδομένων και των τεχνικών διαχείρισης της πληροφορίας. Χρησιμοποιούνται κυρίως από την ερευνητική και ακαδημαϊκή κοινότητα, καθώς και από φοιτητές και

ιδιώτες. Τα ΑΔ σπάνια εμπλέκονται στην παραγωγή των πρωτογενών δεδομένων και χρησιμεύουν ως διαμεσολαβητές μεταξύ των προμηθευτών δεδομένων και της ερευνητικής και ακαδημαϊκής κοινότητας. Τα δεδομένα προέρχονται είτε από τον δημόσιο τομέα (στατιστικές υπηρεσίες, ερευνητικά κέντρα, πανεπιστήμια κ.λπ.), είτε από τον ιδιωτικό τομέα (εταιρείες έρευνας αγοράς και δημοσκοπήσεων). Τα ΑΔ όχι μόνο συντηρούν τα δεδομένα για μελλοντική χρήση, αλλά δίνουν και μια προστιθέμενη αξία στις συλλογές δεδομένων, διότι (Ryssevik, & Musgrave, 2001):

- Τα δεδομένα που παραλαμβάνονται από τα ΑΔ υποβάλλονται σε ποικίλους ελέγχους και διαδικασίες καθαρισμού, ώστε να εξασφαλιστεί η ακεραιότητά τους.
- Αφαιρούνται οποιεσδήποτε εξαρτήσεις από συστήματα ή λογισμικό, ώστε τα δεδομένα να μπορούν να διαβάζονται οποιαδήποτε στιγμή στο μέλλον, ανεξάρτητα από τις εκάστοτε τεχνολογικές εξελίξεις.
- Τα δεδομένα καταλογογραφούνται και γίνονται διαθέσιμα μέσω πληροφοριακών συστημάτων αναζήτησης και ανάκτησης.
- Δημιουργούνται σειρές και συλλογές δεδομένων.

Τα ΑΔ οφείλουν να παρέχουν τεκμηρίωση και διαδικασίες αναζήτησης που να ικανοποιούν εν πολλοίς όλους τους δυνητικούς χρήστες, είτε πρόκειται για ερευνητές και ακαδημαϊκούς, είτε για ιδιώτες. Ένα γενικό χαρακτηριστικό των χρηστών ενός ΑΔ που διεξάγουν δευτερογενή ανάλυση είναι ότι οι περισσότεροι από αυτούς δεν έχουν ασχοληθεί με τη δημιουργία και την παραγωγή ενός συνόλου δεδομένων. Συνεπώς δεν κατανοούν εις βάθος όλες τις έννοιες που αφορούν την ερευνητική διαδικασία και γι' αυτό η τεκμηρίωση πρέπει να είναι απλή και κατανοητή, αλλά ταυτόχρονα να διατηρεί τον επιστημονικό λόγο και να μην εκλαϊκεύει. Σε σχέση με την περίπτωση ερευνητών και ακαδημαϊκών χρηστών –οι οποίοι συνήθως συγκρίνουν και συνδυάζουν δεδομένα από μια ευρεία σειρά πηγών σε χωροχρονικό επίπεδο και ασχολούνται επίσης με τους ορισμούς των εννοιών που χρησιμοποιούνται– το πληροφοριακό σύστημα του ΑΔ θα πρέπει να επιτρέπει τη χωροχρονική αναζήτηση βάσει λέξεων-κλειδιών, καθώς και τη σύνθεση των δεδομένων, ενώ στην περίπτωση ιδιωτών που ενδιαφέρονται άμεσα για κάποια νούμερα, π.χ. δημοσιογράφων, θα πρέπει να επιτρέπει την εύκολη δημιουργία πινάκων, διαγραμμάτων και απλών στατιστικών. Κοινός παρονομαστής των παραπάνω χαρακτηριστικών είναι η σχετική απόσταση μεταξύ των τελικών χρηστών ενός συνόλου δεδομένων και της διαδικασίας παραγωγής του. Ενώ οι δημιουργοί και οι αρχικοί χρήστες των συνόλων δεδομένων μπορούν να κατέχουν «ατεκμηρίωτη» και άτυπη γνώση, που τους καθοδηγεί κατά τη διαδικασία ανάλυσης, οι χρήστες που διεξάγουν δευτερογενή ανάλυση πρέπει να στηριχθούν στα μεταδεδομένα των δεδομένων.

Η τεκμηρίωση βασίζεται σε ένα πρόσθετο σώμα δεδομένων που περιγράφει τόσο τα δεδομένα όσο και όλες τις φάσεις της ερευνητικής διαδικασίας. Το πρό-

σθετο σώμα δεδομένων ονομάζεται «μεταδεδομένα». Τα μεταδεδομένα παρέχουν τον ουσιαστικό σύνδεσμο μεταξύ του πρωτογενούς υλικού και της δευτερογενούς χρήσης του. Ενώ δηλαδή τα δεδομένα είναι το τελικό προϊόν της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας, για να μπορέσουν να αξιοποιηθούν από τρίτους, θα πρέπει αυτά να συνοδεύονται από ένα πρόσθετο σώμα δεδομένων που ονομάζουμε «μεταδεδομένα» (Λιναρδής, 2006). Συνεπώς τα κοινωνικά δεδομένα γίνονται προσβάσιμα μέσω των μεταδεδομένων τους. Τα μεταδεδομένα παρέχουν τη γέφυρα μεταξύ των παραγωγών των δεδομένων και των χρηστών τους και μεταβιβάζουν ουσιαστικές πληροφορίες στους χρήστες που διεξάγουν δευτερογενή ανάλυση. Ένα ΑΔ παρέχει καλής ποιότητας τεκμηρίωση όταν οι χρήστες αντιλαμβάνονται τις λεπτομέρειες που κρύβουν τα δεδομένα χωρίς παρέμβαση και πρόσθετη πληροφόρηση από τον αρχικό δημιουργό τους. Οι παραγωγοί δεδομένων –μέχρι πρότινος– δεν είχαν κάποιο ιδιαίτερο κίνητρο ώστε να τεκμηριώνουν αυστηρά και ποιοτικά ένα έργο δεδομένων, και τις περισσότερες φορές η τεκμηρίωση των δεδομένων που κατέθεταν στα ΑΔ ήταν ελλιπής. Στις κοινωνικές επιστήμες ήταν ευρέως γνωστό ότι η τεκμηρίωση που συνόδευε τα σύνολα δεδομένων ήταν συνήθως ανεπαρκής. Πολλές φορές η μοναδική τεκμηρίωση που συνόδευε ένα σύνολο δεδομένων δεν ήταν παρά μια ελλιπής περιγραφή της καρτέλας των μεταβλητών. Παραδοσιακά οι αρχειοθέτες δεδομένων ήταν αυτοί που προσπαθούσαν να λύσουν τα προβλήματα επικοινωνίας και ανταλλαγής δεδομένων ανάμεσα στους παραγωγούς των πρωτογενών δεδομένων και την κοινότητα των χρηστών. Ενώ οι παραγωγοί των πρωτογενών δεδομένων έχουν άμεση γνώση των δεδομένων, οι χρήστες-αναλυτές πρέπει να βασίζονται στην παρεχόμενη τεκμηρίωση. Πλέον –όπως θα διαπιστωθεί παρακάτω– συντρέχουν αρκετοί λόγοι ώστε τα ΑΔ να γίνονται *αρκετά πιεστικά* στους παραγωγούς ως προς την παρεχόμενη τεκμηρίωση και ποιότητα δεδομένων και μεταδεδομένων.

Τον Ιούνιο του 2015 η Ελλάδα –με την ερευνητική υποδομή SoDaNet– γίνεται μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινοπραξίας Αρχείων Δεδομένων των Κοινωνικών Επιστημών CESSDA και αποτελεί τον ελληνικό κόμβο της ευρωπαϊκής υποδομής. Η κοινοπραξία CESSDA αποτελείται σήμερα από 22 χώρες μέλη και μία χώρα παρατηρητή (observer). Η CESSDA προωθεί την απόκτηση, αρχειοθέτηση και διάθεση ψηφιακών δεδομένων των κοινωνικών επιστημών για ερευνητικούς και διδακτικούς σκοπούς σε όλη την Ευρώπη. Μεγάλου βεληνεκούς αποθετήρια που συμμετέχουν σε αυτήν είναι: το γερμανικό ΑΔ GESIS (χ.η.), το νορβηγικό ΑΔ NSD (χ.η.) και του Ηνωμένου Βασιλείου UK Data Service (χ.η.). Ο ελληνικός κόμβος είναι διαθέσιμος στη διεύθυνση: https://sodanet.gr/.

Η κατάθεση των δεδομένων και των μεταδεδομένων στα ΑΔ

Τα ΑΔ λοιπόν διαθέτουν διαδικασίες τις οποίες γνωστοποιούν στους υποψήφιους καταθέτες δεδομένων μέσω των ιστοτόπων τους. Πιο συγκεκριμένα στον ιστότοπο

της ερευνητικής υποδομής SoDaNet αναφέρονται τα παρακάτω βήματα για την κατάθεση δεδομένων στα αποθετήρια της υποδομής (https://sodanet.gr/data-services/data-deposition-process):

- Εκδήλωση ενδιαφέροντος για κατάθεση των δεδομένων μέσω σχετικής φόρμας (https://sodanet.gr/data/deposit-data).
- Επικοινωνία του αποθετηρίου με τον καταθέτη για διευκρινίσεις.
- Υποβολή φόρμας μεταδεδομένων (https://sodanet.gr/storage/submission-forms/deposit_data.xlsx) και των σχετικών δεδομένων από τον καταθέτη στο αποθετήριο. Στη σχετική φόρμα ο καταθέτης προσδιορίζει επίσης το επίπεδο πρόσβασης ανά πόρο/αρχείο που καταθέτει. Τα 4 επίπεδα πρόσβασης ανά πόρο, που υποστηρίζονται από την υποδομή, είναι τα εξής:
- Πρόσβαση χωρίς κάποιο περιορισμό (Unrestricted).
- Πρόσβαση μετά από σύνδεση (Access upon login).
- Περιορισμένη πρόσβαση – Διαθέσιμος πόρος κατόπιν αιτήματος (Restricted – Available upon Request).
- Καθολικά περιορισμένη πρόσβαση (Restricted).

Σε όλες τις παραπάνω κατηγορίες εφαρμόζεται περίοδος εμπάργκο.

- Επιπλέον καθορίζονται οι άδειες χρήσης των δεδομένων βάσει των έξι διαφορετικών αδειών Creative Commons (χ.η.).
- Τέλος, όταν το ΑΔ δημοσιοποιεί το έργο δεδομένων, γνωστοποιεί στον καταθέτη το DOI και την προτεινόμενη παραπομπή (citation).

Επισημαίνεται ότι η φόρμα μεταδεδομένων είναι συμβατή με το πρότυπο τεκμηρίωσης Data Documentation Initiative 2.5 (DDI) και επιπλέον χρησιμοποιεί ελεγχόμενα λεξιλόγια (controlled vocabularies) βάσει των προτεινόμενων ελεγχόμενων λεξιλογίων από τη CESSDA (https://vocabularies.cessda.eu/) .

Η διαχείριση των δεδομένων από τα ΑΔ

Αυτή αφορά τις κάτωθι ενέργειες:

- Διενέργεια λογικών και δομικών ελέγχων και ελέγχων ανωνυμοποίησης των τεκμηρίων και ειδικότερα των δεδομένων
- Τεκμηρίωση του έργου δεδομένων και των πόρων βάσει προτύπων μεταδεδομένων, όπως το DDI
- Τεκμηρίωση των αρχείων δεδομένων σε επίπεδο μεταβλητών και ερωτήσεων βάσει του DDI
- Αποθήκευση του έργου δεδομένων και πρόνοια για αντίγραφα ασφαλείας των τεκμηρίων

- Καθορισμό επιπέδων πρόσβασης και αδειών χρήσης ανά πόρο
- Ενεργοποίηση μηχανισμών απόδοσης μόνιμων ταυτοποιητών, όπως τα DOI (Digital Object Identifier).
- Δημοσιοποίηση των έργων δεδομένων στο πληροφοριακό σύστημα της υποδομής.
- Ενεργοποίηση του πρωτοκόλλου OAI-PMH (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting – https://www.openarchives.org/pmh/), ώστε να είναι εφικτή η έκθεση των μεταδεδομένων σε άλλες πύλες (portal).

Οι έλεγχοι των τεκμηρίων

Η διενέργεια δομικών και λογικών ελέγχων των δεδομένων αφορά κυρίως τα κάτωθι:

- Ελέγχους κωδικών και τιμών εκτός αποδεκτού εύρους. Για παράδειγμα, ενώ η μεταβλητή ILOSTATUS δέχεται τιμές 1 à Εργαζόμενος και 2 à Άνεργος, η κατανομή συχνοτήτων μέσω της διαδικασίας «Frequencies» ενδέχεται να αναδείξει τιμές εκτός των δύο αυτών κωδικών, που πρέπει εκ των υστέρων να διορθωθούν. Επίσης η κατανομή συχνοτήτων μπορεί να αναδείξει και λάθη «εκτός του αποδεκτού εύρους». Για παράδειγμα, νοικοκυριό με 99 παιδιά.
- Ελέγχους συνοχής και ειδικότερα σε μεταβλητές που προέρχονται από ερωτήσεις-φίλτρο. Για παράδειγμα, ένας ερευνώμενος δηλώνει ότι είναι άνεργος, ενώ ταυτόχρονα υπάρχει πληροφορία για το τρέχον επάγγελμά του και την οικονομική δραστηριότητα της επιχείρησης στην οποία εργάζεται. Ο έλεγχος αυτός πραγματοποιείται με τη διασταύρωση της μεταβλητής που προέρχεται από την ερώτηση-φίλτρο με τις υπόλοιπες μεταβλητές που επηρεάζονται από αυτή.
- Λογικούς ελέγχους που προκύπτουν από τη διασταύρωση κάποιων μεταβλητών. Για παράδειγμα, η διασταύρωση του ανώτατου επιπέδου εκπαίδευσης με την ηλικία μπορεί να αναδείξει άτομα μικρής ηλικίας με διδακτορικό!

Προτού τα δεδομένα διαμοιραστούν σε τρίτους, πρέπει να υποστούν ελέγχους ανωνυμοποίησης έτσι ώστε να μην μπορούν να εντοπιστούν τα άτομα, οι οργανισμοί ή οι επιχειρήσεις που έλαβαν μέρος στην έρευνα. Ταυτόχρονα όμως πρέπει να διατηρηθούν τα δεδομένα με όσο το δυνατόν περισσότερη ουσιαστική πληροφορία. Η ανωνυμοποίηση απαιτείται για λόγους δεοντολογίας, ώστε να προστατευτούν οι ταυτότητες των ατόμων στην έρευνα, και για νομικούς λόγους, ώστε να μην αποκαλυφθούν προσωπικά δεδομένα. Τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα δεν πρέπει ποτέ να αποκαλύπτονται ούτε από διασταυρώσεις των μεταβλητών της έρευνας, εκτός αν ένας ερευνώμενος έχει δώσει γραπτώς ρητή συγκατάθεση. Η ταυτότητα ενός ατόμου μπορεί να αποκαλυφθεί από (UK Data Service – Anonymization, χ.η):

- άμεσα αναγνωριστικά (direct identifiers) όπως: ονόματα, διευθύνσεις, αριθμοί τηλεφώνου, εικόνες, αριθμοί ταυτότητας, που επιτρέπουν την άμεση αναγνώριση του ερωτώμενου, ενώ δεν είναι απαραίτητα για στατιστικούς ή ερευνητικούς σκοπούς, και ως εκ τούτου πρέπει να αφαιρεθούν από το σύνολο δεδομένων που πρόκειται να δημοσιοποιηθεί. Τα άμεσα αναγνωριστικά στοιχεία συλλέγονται συχνά ως μέρος της διαδικασίας διαχείρισης και ελέγχου της έρευνας.
- έμμεσα αναγνωριστικά (indirect identifiers), δηλαδή χαρακτηριστικά που, όταν συνδυαστούν με άλλες διαθέσιμες πληροφορίες, μπορούν να καταλήξουν στην ταυτοποίηση ενός ερωτώμενου. Για παράδειγμα, ο συνδυασμός των μεταβλητών: περιοχή κατοικίας, ηλικία, φύλο και επάγγελμα, θα μπορούσε να καταλήξει σε ένα άτομο με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σε μία συγκεκριμένη περιοχή. Τα έμμεσα αναγνωριστικά είναι όμως απαραίτητα για ερευνητικούς σκοπούς.

Οι τεχνικές ανωνυμοποίησης αφορούν τη διαγραφή μεταβλητών, την ομαδοποίηση τιμών και κατηγοριών των μεταβλητών ή τη μείωση της ακρίβειας και της λεπτομέρειας της κειμενικής πληροφορίας μιας μεταβλητής. Πιο συγκεκριμένα, οι τεχνικές αφορούν τα κάτωθι (UK Data Service – Anonymization quantitative, χ.η):

- Αφαίρεση άμεσων αναγνωριστικών (direct identifiers). Για παράδειγμα, οι μεταβλητές στις οποίες αποθηκεύονται τα ονόματα των ερευνώμενων πρέπει να διαγραφούν ή να αντικατασταθούν από κάποιον κωδικό. Στοιχεία επικοινωνίας όπως διευθύνσεις, τηλέφωνα, email κ.ά. πρέπει να διαγράφονται.
- Ομαδοποίηση κατηγοριών ή μείωση της ακρίβειας μιας μεταβλητής, όπως η ηλικία, η περιοχή κατοικίας ή το επάγγελμα. Κατά γενικό κανόνα, αναφέρεται το χαμηλότερο επίπεδο γεωαναφοράς που δεν αποκαλύπτει στοιχεία, στάσεις και αντιλήψεις κάποιου ερευνώμενου. Το ακριβές επίπεδο εξαρτάται από το είδος των δεδομένων που συλλέγονται, αλλά λεπτομερείς γεωαναφορές όπως ταχυδρομικοί κώδικες ή ονόματα μικρών πόλεων ή χωριών είναι συνήθως προβληματικές. Στην περίπτωση που εντοπιστεί πρόβλημα αποκάλυψης ταυτοτήτων, η λύση έγκειται στην επανακωδικοποίηση των μεταβλητών σε ευρύτερες κατηγορίες: για παράδειγμα, η καταγραφή της γέννησης ενός ατόμου να γίνεται με το έτος και όχι με ακρίβεια ημέρας, η καταγραφή του ταχυδρομικού κώδικα να γίνεται μόνο με τα 2-3 πρώτα ψηφία του κώδικα και όχι τα πλήρη, η ταξινόμηση των επαγγελμάτων ISCO να γίνεται με μονοψήφιο ή διψήφιο κωδικό επαγγελμάτων και όχι με τριψήφιο ή τετραψήφιο κωδικό.
- Γενίκευση του νοήματος κειμενικής πληροφορίας, στην περίπτωση που ο ερωτώμενος αναφέρεται σε λεπτομέρειες που μπορεί να αποκαλύψουν την ταυτότητά του.

- Περιορισμό του εύρους μιας συνεχούς μεταβλητής ώστε να μην αποκαλύπτονται οι ακραίες τιμές – είτε πολύ μεγάλες είτε πολύ μικρές. Οι ασυνήθιστα μεγάλες ή μικρές τιμές μπορεί να επανακωδικοποιηθούν σε νέες κατηγορίες. Για παράδειγμα, το ετήσιο εισόδημα θα μπορούσε να είναι κωδικοποιημένο για τα υψηλόμισθα άτομα ως εξής: «50.000 ευρώ και άνω».

Η τεκμηρίωση

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η τεκμηρίωση αφορά τρία επίπεδα: το έργο δεδομένων, τον πόρο και τις μεταβλητές – σε περίπτωση που ο πόρος ενέχει μεταβλητές. Το έργο δεδομένων αντιστοιχεί στον τομέα «Study Description» του DDI, οι πόροι στον τομέα του DDI που αναφέρεται ως «Other Study Materials», ο πόρος που περιλαμβάνει μεταβλητές στον τομέα «File Description», ενώ οι μεταβλητές αντιστοιχούν στο «Data Description» του DDI (Λιναρδής, 2006). Η τεκμηρίωση σε επίπεδο έργου δεδομένων περιλαμβάνει την παρακάτω πληροφορία (UK Data Service – Study, χ.η):

- Τον τίτλο και το περίγραμμα σχεδιασμού και συλλογής δεδομένων: περίληψη, στόχοι, ερευνητικές υποθέσεις, εμπλεκόμενοι φορείς, ερευνητές και χρηματοδότες
- Τις μεθόδους συλλογής δεδομένων: πρωτόκολλα συλλογής δεδομένων, σχεδιασμός δειγματοληψίας, ροές εργασιών, όργανα μέτρησης που χρησιμοποιήθηκαν, λογισμικό και υλικό που χρησιμοποιήθηκε, γεωγραφική και χρονική κάλυψη
- Τις διαδικασίες επικύρωσης, ελέγχου, καθαρισμού δεδομένων στο πλαίσιο των ποιοτικών ελέγχων που διεξήχθησαν
- Την καταγραφή των αλλαγών που διενεργήθηκαν στα δεδομένα από τη στιγμή που δημοσιοποιήθηκαν, παρέχοντας ταυτοποίηση και αναγνώριση των διαφορετικών εκδόσεων των συνόλων δεδομένων
- Την καταγραφή αλλαγών σε χρονοσειρές ή διαχρονικές έρευνες, που επήλθαν στη μεθοδολογία, στο περιεχόμενο των μεταβλητών, στο κείμενο της ερώτησης, στις ετικέτες των μεταβλητών, στις μετρήσεις και στη δειγματοληψία από κύμα σε κύμα. Στην περίπτωση ερευνών panel, καταγράφεται ο τρόπος με τον οποίο έγινε η διαχείριση των ατόμων στον χρόνο και μεταξύ των κυμάτων.
- Την καταγραφή γενικής πληροφορίας σε σχέση με την πρόσβαση και τη χρήση των δεδομένων

Η τεκμηρίωση σε επίπεδο πόρου αφορά πόρους όπως ερωτηματολόγια, βιβλίο κωδικοποίησης, δημοσιεύσεις, παρουσιάσεις, άλλα ερευνητικά αποτελέσματα, δευ-

τερογενείς πηγές δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν στο έργο δεδομένων κ.ά. Για κάθε πόρο προσδιορίζονται τα παρακάτω πεδία:

- Ο τίτλος του πόρου
- Το όνομα του αρχείου και τεχνικά χαρακτηριστικά
- Η γλώσσα συγγραφής
- Το DOI / URL
- Ο τύπος πόρου (επιλέγεται από ελεγχόμενο λεξιλόγιο)
- Οι σημειώσεις
- Η πηγή δεδομένων
- Το επίπεδο πρόσβασης και η άδεια χρήσης των δεδομένων
- Η περίοδος εμπάργκο

Εφόσον ο πόρος περιέχει μεταβλητές, καταγράφεται επιπλέον σε επίπεδο πόρου το πλήθος των μεταβλητών και των περιπτώσεων και σε επίπεδο μεταβλητών η κάτωθι πληροφορία:

- Το όνομα, η ετικέτα και η περιγραφή της μεταβλητής. Οι ετικέτες των μεταβλητών θα πρέπει να είναι σύντομες και, όπου αυτό είναι εφικτό, θα πρέπει να καταγράφεται στην ετικέτα ή στο όνομα η αναφορά στον αριθμό της ερώτησης του ερωτηματολογίου ώστε να είναι άμεση η μετάβαση από την ερώτηση στη μεταβλητή (κατ' αυτό τον τρόπο δίνεται όλη η πληροφορία που ενέχει ένα βιβλίο κωδικοποίησης και δεν απαιτείται ξεχωριστό αρχείο για τη μετάβαση από το ερωτηματολόγιο στο σύνολο δεδομένων).
- Ο καθορισμός του πληθυσμού που αποκλίνει από τον γενικό πληθυσμό της έρευνας, π.χ. σε ερωτήσεις που καλούνται να απαντήσουν μόνο οι εργαζόμενοι ή οι άνεργοι
- Οι κωδικοί και οι ετικέτες κατηγοριών
- Οι κωδικοί και οι ετικέτες κατηγοριών για ελλείπουσες τιμές (missing values), όπως «Δεν γνωρίζω», «Δεν απαντώ», «Μη εφαρμόσιμο» κ.ά.
- Η κωδικοποίηση βάσει ταξινομητικών σχημάτων. Για παράδειγμα, κωδικοί για την ταξινόμηση των επαγγελμάτων ISCO 2008, της οικονομικής δραστηριότητας NACE rev. 2 κ.ά. Παρατηρήστε ότι κάποιες από τις ταξινομήσεις αλλάζουν και φέρουν διαφορετικές εκδόσεις στον χρόνο.
- Για μεταβλητές που παρήχθησαν μέσω ενός σύνθετου αλγόριθμου, να συμπεριλαμβάνεται ο ίδιος ο αλγόριθμος ως πρόσθετη τεκμηρίωση.
- Για μεταβλητές στάθμισης, να καταγράφεται η διαδικασία με την οποία δημιουργήθηκαν καθώς και οδηγίες χρήση τους.
- Οι ομαδοποιήσεις μεταβλητών βάσει των τομέων του ερωτηματολογίου ή άλλων θεματικών

- Οι ερωτήσεις από τις οποίες προήλθαν οι μεταβλητές και ο σύνδεσμος ερώτησης και μεταβλητής

Η δευτερογενής χρήση και ανάλυση

Η δευτερογενής ανάλυση είναι μια μέθοδος αξιοποίησης πρωτογενών δεδομένων η οποία εντάσσεται σε ερευνητικούς στόχους πέραν των πρωταρχικών που τέθηκαν από τους αρχικούς ερευνητές (Hakim, 1982· Vartanian, 2010). Η δευτερογενής ανάλυση δεν είναι απλώς μια επανεπεξεργασία των δεδομένων που έχουν ήδη αναλυθεί για έναν πρωτεύοντα σκοπό, αλλά έχει αξιοσημείωτη δυναμική πρωτοτυπίας και ελέγχου θεωρητικών όψεων. Η Hakim υποστηρίζει επίσης ότι η δευτερογενής ανάλυση έχει αφεαυτής τη δυναμική «να σπάσει τα μονοπώλια» στην κοινωνική έρευνα, αφού οι κρατικοί οργανισμοί δεν είναι πλέον σε θέση να διατηρούν για τους ίδιους μόνο δεδομένα που έχουν συγκεντρωθεί με δημόσια δαπάνη. Διαθέτει σημαντική δυναμική αφού νέα ερευνητικά ερωτήματα μπορεί να απαντώνται από τα υφιστάμενα δεδομένα. Δεν είναι τυχαίο ότι επιστήμονες της NASA ανακάλυψαν νέους πλανήτες από επεξεργασία παλαιότερων δεδομένων. Αποτελεί σχετικά ανέξοδη μέθοδο και εξασφαλίζει εξοικονόμηση πόρων. Η δευτερογενής ανάλυση σειρών δεδομένων επιτρέπει τη διαχρονική διεξαγωγή συγκρίσεων.

Τα προφανή οφέλη της δευτερογενούς χρήσης και ανάλυσης είναι ότι δεν προϋποθέτει τη φάση της συλλογής δεδομένων, με αποτέλεσμα την οικονομία σε κόστος και χρόνο. Επίσης, τα αποτελέσματα που προκύπτουν μπορεί να χρησιμοποιηθούν συγκριτικά με αυτά της πρωτογενούς ανάλυσης και ενδεχομένως να εφαρμόζουν πιο προηγμένες στατιστικές τεχνικές από αυτές της πρωτογενούς ανάλυσης.

Από την άλλη πλευρά υπάρχουν τρεις τύποι προβλημάτων/περιορισμών που σχετίζονται με τη δευτερογενή ανάλυση: τα τεχνικά, τα θεσμικά και τα επιστημολογικά.

Τα τεχνικά προβλήματα αφορούν τον βαθμό εξοικείωσης του χρήστη με τα δεδομένα, την ύπαρξη σχετικής τεκμηρίωσης και ειδικότερα την ύπαρξη σχετικής τεκμηρίωσης σε γλώσσα που γνωρίζει ο δευτερογενής χρήστης. Οι χρήστες που διεξάγουν δευτερογενή ανάλυση υποστηρίζουν ότι αφιερώνουν πολύ χρόνο στην κατανόηση της δομής και των εννοιολογικών ορισμών των δεδομένων πριν από τη δευτερογενή ανάλυση. Επίσης, ότι απαιτείται πολύς χρόνος για την κατανόηση και εξέταση του θεωρητικού κορμού της έρευνας. Κάποιοι υποστηρίζουν ότι έργα που χρησιμοποιούν δευτερογενή ανάλυση υποεκτιμούν το θεωρητικό πλαίσιο, αφού παρακάμπτεται η φάση σχεδίασης του ερωτηματολογίου, στο οποίο αποτυπώνεται το θεωρητικό πλαίσιο. Υπάρχει επίσης ο κίνδυνος για τους χρήστες που διεξάγουν δευτερογενή ανάλυση να δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην ανάλυση των δεδομένων παρά στο θεωρητικό πλαίσιο που διέπει τις ερωτήσεις. Επιπλέον, τα τεχνικά προβλήματα έχουν να κάνουν και με τον τύπο των δεδομένων στα οποία έχει κα-

νείς πρόσβαση. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι οι χρήστες απογραφών έχουν πρόσβαση σε κύβους, παρά στα μικροδεδομένα της απογραφής, με αποτέλεσμα πιθανώς να μην είναι υλοποιήσιμες όλες οι διασταυρώσεις που ενέχουν τα ερευνητικά τους ερωτήματα. Τέλος, τα δεδομένα μπορεί να περιέχουν δομικά λάθη ή να είναι λανθασμένα παρά τους πολλαπλούς ελέγχους ή και να μην είναι διαθέσιμα για τον χωροχρόνο που επιθυμεί ο δευτερογενής αναλυτής.

Τα θεσμικά προβλήματα αφορούν την πρόσβαση στα ίδια τα δεδομένα. Τα δεδομένα μπορεί να είναι σε περίοδο εμπάργκο ή να είναι διαθέσιμα κατόπιν αιτήματος ή ακόμα και κατόπιν πληρωμής. Επίσης, σε μερικές χώρες οι ξένοι ερευνητές πρέπει να διαπραγματευτούν με τα ΑΔ ή τις στατιστικές υπηρεσίες ή τα ερευνητικά κέντρα σε διαφορετική βάση απ' ό,τι οι γηγενείς. Σε άλλες περιπτώσεις γίνεται ή δεν γίνεται διάκριση μεταξύ ιδιωτών και ερευνητών/ακαδημαϊκών.

Εν τέλει τα επιστημολογικά προβλήματα αφορούν τη δεδομένη φύση των δεδομένων. Τα επιστημολογικά προβλήματα συνδέονται με το γεγονός ότι τα πρωτογενή δεδομένα παρήχθησαν κάτω από ένα συγκεκριμένο θεωρητικό πλαίσιο και σε σχέση με συγκεκριμένη προοπτική. Ο δευτερογενής αναλυτής δύναται να μην αφουγκράζεται το θεωρητικό πλαίσιο, όπως έχει τεθεί στην πρωτογενή συλλογή. Επιπλέον μπορεί να υφίστανται προβλήματα εφαρμογής σε σχέση, για παράδειγμα, με τις κατηγορίες που χρησιμοποιούνται σε κατηγορικές μεταβλητές.

Σε διεθνές επίπεδο τα προβλήματα είναι ακόμα εντονότερα, δεδομένου ότι ένας δευτερογενής αναλυτής που επιθυμεί να διεξαγάγει διεθνική έρευνα πρέπει να προσπαθήσει να κατανοήσει τις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες των δεδομένων των χωρών που επιθυμεί να συμμετάσχουν στην ανάλυσή του. Είναι δύσκολο να κατανοηθεί η φύση των κοινωνικοπολιτικών συμφωνιών που απεικονίζονται στη συλλογή των πρωτογενών δεδομένων. Συνεπώς, αρκετές φορές, για τη διεξαγωγή μιας μεθοδολογικά άρτιας διεθνικής δευτερογενούς ανάλυσης, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η επαφή με «πρόσωπα-κλειδιά» προερχόμενα από την εκάστοτε χώρα.

Η εξερεύνηση και ανακάλυψη των δεδομένων

Η εξερεύνηση, ανακάλυψη και λήψη των κατάλληλων διαθέσιμων δεδομένων αποτελεί μια σύνθετη διαδικασία αποτελούμενη από πέντε στάδια (CESSDA ERIC, 2019). Μετά τον προσδιορισμό των αναγκών των ερευνητών σε δεδομένα θα πρέπει να εντοπιστούν και να διερευνηθούν οι διαθέσιμες βάσεις δεδομένων και να εντοπιστούν εντός τους τα δεδομένα που πιθανώς ταιριάζουν με τους σκοπούς της σχεδιαζόμενης έρευνας. Τα δεδομένα που θα βρεθούν θα πρέπει να αξιολογηθούν ως προς την ποιότητα και την αξιοπιστία τους και κυρίως ως προς τη χρησιμότητά τους για την πραγματοποίηση της σχεδιαζόμενης επιστημονικής μελέτης.

Το πρώτο στάδιο αφορά τη διαδικασία προσδιορισμού των αναγκών σε δεδομένα, βάσει της σχεδιαζόμενης έρευνας, των ερευνητικών ερωτημάτων, του θεωρητικού πλαισίου, του είδους της σχεδιαζόμενης έρευνας (πρωτότυπη, αναπαραγωγή-έλεγχος, έρευνα για εκπαιδευτικούς σκοπούς), των χαρακτηριστικών των δεδομένων (ποσοτικά ή ποιοτικά, πληθυσμός, περιοχές, χρονικά διαστήματα), και άλλων χαρακτηριστικών τους, όπως η ηλεκτρονική μορφή των αποθηκευμένων αρχείων και η αμεσότητα πρόσβασης.

Αφού ολοκληρωθεί η παραπάνω διαδικασία, μπορεί να εκκινήσει η διαδικασία της έρευνας για την εύρεση των δεδομένων. Η γνώση αξιόπιστων πηγών δεδομένων είναι ένα σημαντικό βήμα αυτής της διερεύνησης. Υπάρχουν πολλές πηγές και αποθετήρια κοινωνικών δεδομένων, ενώ μεταξύ τους σημαίνοντα ρόλο έχει ο κατάλογος δεδομένων της CESSDA DC (χ.η.), ως πύλη των αποθετηρίων που λειτουργούν ως πάροχοι υπηρεσιών δεδομένων (Service Providers) του CESSDA-ERIC. Το SoDaNet αποτελεί τον ελληνικό κόμβο στη CESSDA. Ωστόσο στην Ευρώπη υπάρχουν και αρκετές άλλες αξιόπιστες πηγές δεδομένων, διαφόρων μεγεθών, από μεγάλες ακαδημαϊκές έρευνες και κυβερνητικές πηγές μέχρι μικρές ερευνητικές ομάδες ή μεμονωμένους ερευνητές. Αντίστοιχα αρχεία-πηγές δεδομένων υπάρχουν και σε αρκετές άλλες χώρες του κόσμου. Επίσης υπάρχουν και τα αποθετήρια μεγάλων οργανισμών, όπως οι βάσεις δεδομένων της Eurostat (Eurostat Database, χ.η), του ΟΟΣΑ (OECD Data, χ.η), του ΔΝΤ (IMF Data, χ.η) και της Παγκόσμιας Τράπεζας (World Bank Data, χ.η). Πέραν αυτών, υπάρχουν μεγάλου βεληνεκούς διεθνείς ή ευρωπαϊκές έρευνες που διαθέτουν τα δεδομένα τους, όπως το Ευροβαρόμετρο (Eurobarometer Data Service, χ.η), το International Social Survey Programme (ISSP, χ.η), η European Social Survey (ESS, χ.η), η έρευνα Survey of Health, Ageing and Retirement Europe (SHARE, χ.η) κ.ά. (βρείτε όλες τις ως άνω πηγές δεδομένων στο: https://sodanet.gr/related-links).

Όπως ειπώθηκε νωρίτερα, τα ΑΔ αποτελούν σημαντική πηγή δεδομένων. Διακρίνονται σε αποθετήρια που εστιάζουν σε συγκεκριμένα επιστημονικά πεδία και σε γενικού χαρακτήρα αποθετήρια. Για τη διευκόλυνση της αναζήτησης στις βάσεις δεδομένων τους, δημιουργήθηκε το Μητρώο των Αποθετηρίων Ερευνητικών Δεδομένων (re3data, χ.η), που επιτρέπει την εύκολη εύρεση αποθετηρίων με ερευνητικά δεδομένα μεταξύ 2.500 και πλέον εγγραφών.

Η διαδικασία της αναζήτησης περιλαμβάνει αναζήτηση δεδομένων βάσει διαφόρων κριτηρίων. Τα προφανή κριτήρια τα οποία τίθενται στα πληροφοριακά συστήματα των ΑΔ ώστε να διευκολύνουν την αναζήτηση στοιχείων για δευτερογενή ανάλυση είναι ο χωροχρόνος και η θεματική. Για παράδειγμα, ο κατάλογος δεδομένων της CESSDA (CESSDA Data Catalogue - CDC) επιτρέπει την αναζήτηση μεταξύ των ΑΔ των μελών του δικτύου με τη βοήθεια κριτηρίων όπως: θεματική, χώρα, έτη συλλογής δεδομένων και εκδότης. Κάποιοι πάροχοι δεδομένων χρησιμοποιούν το σύστημα λογισμικού NESSTAR (http://www.nesstar.com/) που είναι συμβατό με το

πρότυπο DDI 1.2.2, άλλοι έχουν δημιουργήσει τα δικά τους custom συστήματα, ενώ κάποιοι –λίγοι– χρησιμοποιούν την πλατφόρμα Colectica (https://www.colectica.com/), που είναι συμβατή με το DDI3 και με το DDI2. Η πλατφόρμα που προτιμάται τελευταία από πολλά ΑΔ είναι η πλατφόρμα Dataverse (https://dataverse.org/), που έχει δημιουργηθεί από το πανεπιστήμιο του Harvard και από κοινότητα προγραμματιστών παγκοσμίως, και πρόκειται για λογισμικό ανοικτού κώδικα.

Αφού εντοπιστούν τα πιθανά δεδομένα που είναι κατάλληλα για τη σχεδιαζόμενη έρευνα, θα πρέπει να ακολουθήσει η αξιολόγησή τους. Σε αυτή τη διαδικασία είναι κρίσιμη η ύπαρξη επαρκών μεταδεδομένων και άλλων πόρων, όπως ερωτηματολόγια, οδηγοί χρήσης κ.λπ. Σημαντικά κριτήρια επίσης είναι ο λόγος δημιουργίας των δεδομένων, ο τρόπος και ο χρόνος συλλογής τους, από ποιους πραγματοποιήθηκε η συλλογή, ποιοι είναι οι επιστημονικοί υπεύθυνοι της έρευνας ή των δεδομένων, εάν χρησιμοποιήθηκαν διαδικασίες πιστοποίησης ποιότητας, η εφαρμοζόμενη δειγματοληψία. Θα πρέπει επίσης τα εντοπισμένα δεδομένα να αξιολογηθούν και ως προς το αν καλύπτουν και σε ποιο βαθμό τις ανάγκες της έρευνας, έτσι όπως αυτές προσδιορίστηκαν στο αρχικό στάδιο. Χρειάζεται επίσης μια εκτίμηση του κόστους και του χρόνου πρόσβασης και ο συνυπολογισμός της ηλεκτρονικής μορφής αποθήκευσης στην οποία παρέχονται τα δεδομένα και τα μεταδεδομένα.

Αφού ολοκληρωθεί το προηγούμενο στάδιο και εντοπιστούν τα επιθυμητά και επαρκή για την έρευνα δεδομένα, ακολουθεί το στάδιο της λήψης τους. Για τη διευκόλυνση της πρόσβασης είναι σημαντικός ο έλεγχος των όρων πρόσβασης και των πιθανών διαφορετικών τρόπων πρόσβασης (ελεύθερη πρόσβαση, με εγγραφή, με λήψη κωδικού ή με λήψη ειδικής άδειας). Μόλις ολοκληρωθούν οι διαδικασίες αυτές, έχει έρθει η στιγμή της λήψης των δεδομένων. Η λήψη μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους, ανάλογα με το είδος των δεδομένων και τον τρόπο με τον οποίο παρέχονται σε κάθε αποθετήριο ή πηγή.

Δεν πρέπει να παραλείψουμε φυσικά και το τελευταίο στάδιο της διαδικασίας, που είναι η αναφορά στην πηγή των δεδομένων που έχουν χρησιμοποιηθεί. Οι λόγοι είναι γνωστοί και σημαντικοί (αξιοπιστία, δυνατότητα ελέγχου, απόδοση επαίνου στον πάροχο). Ο τρόπος πρέπει να εξασφαλίζει ότι η εύρεσή τους θα είναι δυνατή από τον αναγνώστη, και μπορεί να χρησιμοποιηθούν οι κανόνες του Datacite.org ή άλλων ανάλογων. Όπου υπάρχει αναγνωριστικός κωδικός ψηφιακού αντικειμένου (DOI), πρέπει να αναφέρεται στη σχετική παραπομπή.

Τα σχέδια διαχείρισης δεδομένων

Οι χρηματοδότες της έρευνας ζητούν πλέον ΣΔΔ από τους εν δυνάμει δικαιούχους, στα οποία σχέδια περιγράφονται με λεπτομέρεια οι ενέργειες για τη διαχείριση των δεδομένων, με στόχο τα δεδομένα να είναι FAIR (Findable, Accessible,

Interoperable, and Reusable), δηλαδή να μπορούν να αναζητηθούν, να είναι προσβάσιμα, διαλειτουργικά και επαναχρησιμοποιήσιμα. Σε πολλές περιπτώσεις δε, η κατάθεση ενός ΣΔΔ είναι υποχρεωτική ακόμα και για την υποβολή της πρότασης. Συνηθέστερα όμως είναι απαιτητή κατά τη διάρκεια του έργου. Ενδεικτικά αναφέρονται χρηματοδότες φορείς σε διάφορες χώρες που απαιτούν ή συστήνουν την υποβολή ενός ΣΔΔ, όπως: Research council of Norway, SkatteFUNN στη Νορβηγία, NWO, KNAW, ZonMw στην Ολλανδία, Wellcome Trust, Economic and Social Research Council, Cancer Research UK, Department for International Development στο Ηνωμένο Βασίλειο κ.ά. Σε σχέση με τα έργα Horizon 2020 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αναφερόταν ότι η κατάθεση του σχεδίου διαχείρισης των δεδομένων ήταν απαιτητή για όλα τα έργα στη θεματική προτεραιότητα «Open Research Data Pilot», ενώ ήταν προαιρετική για έργα άλλων θεματικών (European Commission, 2016).

Το ΣΔΔ αποτελεί ένα επίσημο έγγραφο που παρέχει ένα πλαίσιο για τη διαχείριση των δεδομένων κατά τη διάρκεια και μετά το πέρας ενός ερευνητικού έργου. Είναι ένα «ζωντανό» έγγραφο που μεταβάλλεται, εφόσον οι ανάγκες του έργου το επιτάσσουν. Ενημερώνεται σε όλο το έργο, ώστε να παρακολουθούνται οι αλλαγές σε σχέση με τη διαχείριση των δεδομένων και η τελευταία έκδοση αυτού αντικατοπτρίζει την τρέχουσα κατάσταση του έργου σε σχέση με τα δεδομένα. Τα ΣΔΔ δεν ακολουθούν κάποιο συγκεκριμένο πρότυπο, αλλά λίγο-πολύ όλες οι διαφορετικές εκδοχές πραγματεύονται τις ίδιες θεματικές. Το ΣΔΔ περιγράφει τον κύκλο *ζωής-διαχείρισης* των δεδομένων για όλα τα σύνολα δεδομένων που θα συλλεχθούν, θα δημιουργηθούν ή θα υποβληθούν σε επεξεργασία σε ένα έργο. Παρακάτω αναφέρονται οι βασικές θεματικές ενός ΣΔΔ, όπως τίθενται στον οδηγό για τη διαχείριση των δεδομένων της CESSDA (CESSDA Training Team, 2017-2019):

- Επισκόπηση: περιλαμβάνει στοιχεία όπως τον τίτλο του έργου και την περιγραφή, τις πηγές των δεδομένων που θα χρησιμοποιηθούν, τους επιστημονικούς υπεύθυνους του έργου, τους συνεργάτες, τους χρηματοδότες, το χρονοδιάγραμμα, τις προβλεπόμενες δαπάνες για τη διαχείριση των δεδομένων (δαπάνες για λογισμικό ή υλικό, για την αποθήκευση των δεδομένων και για αντίγραφα ασφαλείας, για την αρχειοθέτησή τους και τη διαχείρισή τους).
- Οργάνωση δεδομένων και τεκμηρίωση: Πώς θα γίνει η συλλογή και η οργάνωση των δεδομένων (ονοματοδοσία αρχείων, δομή φακέλων, έλεγχος εκδόσεων); Πώς θα πραγματοποιηθεί η τεκμηρίωση ώστε τα δεδομένα να καθίστανται επαναχρησιμοποιήσιμα, να γίνονται κατανοητά δίχως την παρέμβαση τρίτων και να διευκολύνουν την αναζήτηση; Είναι τα μεταδεδομένα κατανοητά από μηχανήματα; Χρησιμοποιούνται πρότυπα μεταδεδομένων;
- Επεξεργασία των δεδομένων: διαμόρφωση εκδόσεων, διαλειτουργικότητα, ποιοτικός έλεγχος δεδομένων

- Αποθήκευση δεδομένων και μεταδεδομένων: Ποιες λύσεις θα χρησιμοποιηθούν για την αποθήκευση των δεδομένων και των μεταδεδομένων και για τα αντίγραφα ασφαλείας (backup); Πώς θα ανακτηθούν τα δεδομένα σε περίπτωση απώλειας; Πώς θα προστατευτούν τα ευαίσθητα δεδομένα;
- Προστασία δεδομένων: έλεγχος δεοντολογίας, ενήμερη συναίνεση, πρόσβαση σε προσωπικά δεδομένα, πνευματικά δικαιώματα, συμφωνίες και περιορισμοί στη διαχείριση των δεδομένων
- Αρχειοθέτηση και δημοσιοποίηση: Πώς και πού θα αποθηκευτούν τα δεδομένα μετά την ολοκλήρωση του έργου; Θα αρχειοθετηθούν τα δεδομένα σε ένα αξιόπιστο αποθετήριο (trusted repository); Θα υφίστανται μόνιμοι ταυτοποιητές για τα δεδομένα; Ποια μορφότυπα θα χρησιμοποιηθούν για την αρχειοθέτηση; Θα είναι τα δεδομένα ανοικτής πρόσβασης; Τι άδειες χρήσης απαιτούνται για τα δεδομένα; Πώς θα γίνεται η παραπομπή στα δεδομένα; Θα τεθεί περίοδος εμπάργκο; Υπάρχουν νομικοί περιορισμοί που εμποδίζουν τη δημοσίευση όλου του υλικού;
- Ανακάλυψη δεδομένων: προσδιορισμός αναγκών για χρήση υπαρχόντων δεδομένων, σκοπός χρήσης, πηγές όπου βρίσκονται αποθηκευμένα τα δεδομένα, τρόποι αναζήτησης των δεδομένων, ελάχιστη απαιτούμενη ποιότητα των δεδομένων, προσδιορισμός της διαδικασίας για την απόκτηση πρόσβασης στα δεδομένα και αναμενόμενο κόστος για την πρόσβαση στα δεδομένα και τη χρήση τους.

Όπως γίνεται κατανοητό απ' όλες τις θεματικές που πραγματεύεται ένα ΣΔΔ, αλλά ειδικότερα από τη θεματική «Αρχειοθέτηση και δημοσιοποίηση», ζητούνται ρητώς τα ΑΔ όπου θα αποθηκευτούν τα δεδομένα, τα κόστη και οι δαπάνες για την αρχειοθέτηση και προσδιορίζεται αν το ΑΔ όπου θα φιλοξενηθούν τα δεδομένα είναι αξιόπιστο.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, τα ΑΔ εισέρχονται δυναμικά στη μεθοδολογική παρέμβαση της ερευνητικής διαδικασίας που επιτάσσουν χρηματοδοτικοί μηχανισμοί και επιστημονικά περιοδικά (Εικόνα 12). Πιο συγκεκριμένα:

- Η χρηματοδότηση της έρευνας επιτάσσει πολιτικές διαφάνειας στα δεδομένα ή/και στον τρόπο παραγωγής αυτών, καθώς και πρόσβαση σε αυτά από τρίτους.
- Οι πολιτικές διαφάνειας προδιαγράφουν την ορθή διαχείριση των δεδομένων είτε στα ΣΔΔ είτε στους κανόνες που θέτουν τα επιστημονικά περιοδικά για τη δημοσίευση εργασιών.

- Στα ΣΔΔ ή στις πολιτικές που καθορίζουν τα επιστημονικά περιοδικά προσδιορίζεται η αποτελεσματική διαχείριση των δεδομένων, που αφορά την κατάθεση δεδομένων, μεταδεδομένων ή/και ρέπλικων σε ΑΔ.
- Τα ΑΔ διαθέτουν υπό συνθήκες δεδομένα και μεταδεδομένα σε τρίτους για δευτερογενή έρευνα και χρήση.
- Τα δεδομένα για να παραχθούν απαιτούν πρωτογενή συλλογή ή δευτερογενή έρευνα.
- Τέλος, η έρευνα για να πραγματοποιηθεί απαιτεί πόρους, που πηγάζουν από τη χρηματοδότησή της.

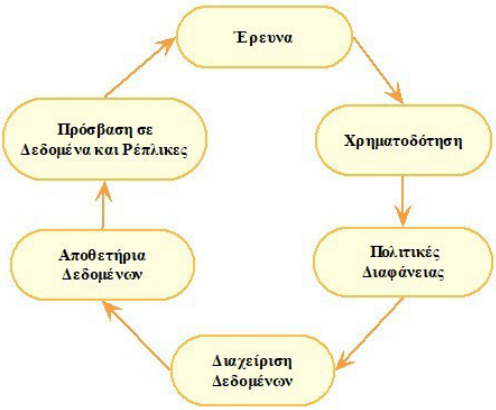

Εικόνα 12: Τα αποθετήρια δεδομένων εισέρχονται στον κύκλο χρηματοδότησης της έρευνας και τα δεδομένα επεκτείνουν τον κύκλο ζωής τους

Καθίσταται προφανές, ότι ο κύκλος ζωής των ερευνητικών δεδομένων –και ειδικότερα των ποσοτικών– πλέον επεκτείνεται μέσω των ΑΔ. Η μέχρι πρότινος προσδοκία των συγγραφέων ήταν ότι η επέκταση αυτή θα πραγματοποιούνταν περισσότερο λόγω αλλαγής στην ερευνητική κουλτούρα του διαμοιρασμού των δεδομένων. Πλέον η επέκταση αυτή πραγματοποιείται. Λιγότερο όμως λόγω αλλαγής στην ερευνητική κουλτούρα του διαμοιρασμού των δεδομένων και περισσότερο λόγω των προϋποθέσεων που επιβάλλουν χρηματοδοτικοί μηχανισμοί έρευνας και επιστημονικά περιοδικά.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Castro, E., Garnett, A. (2014). Building a bridge between journal articles and Research Data: The PKP-dataverse integration project. *International Journal of Digital Curation*, 9(1), 176–184. https://doi.org/10.2218/ijdc.v9i1.311

CESSDA (Consortium of European Social Science Data Archives). (χ.η.). Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://www.cessda.eu/

CESSDA DC Data Catalogue. (χ.η.). Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://datacatalogue.cessda.eu/

CESSDA ERIC. (2019). Data discovery. CESSDA Train the Trainers Workshop, Αθήνα, Μάιος 2019.

CESSDA Training Team.(2017 – 2019). CESSDA Data Management Expert Guide. Bergen, Norway: CESSDA ERIC. DOI: 10.5281/zenodo.3820473. Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://www.cessda.eu/DMGuide

Creative Commons. (χ.η.). Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://creativecommons.org/

ESS. (χ.η.). Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://www.europeansocialsurvey.org/

European Commisson. (2014). Technical Manual of the Single Integrated Metadata Structure (SIMS). Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/64157/4373903/03-Single-Integrated-Metadata-Structure-and-its-Technical-Manual.pdf

European Commission. (2016). Guidelines on Data Management in Horizon 2020. Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/oa_pilot/h2020-hi-oa-data-mgt_en.pdf

Eurostat Database. (χ.η.). Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/main/data/database

Eurobarometer Data Service. (χ.η.). Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://www.gesis.org/en/eurobarometer-data-service/search-data-access/data-access

GESIS. (χ.η.). Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://www.gesis.org/

Hakim C. 1982. *Secondary Analysis in social Research.* London: Allen & Unwin.

IMF Data. (χ.η.). Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://data.imf.org/

ISSP. (χ.η.). Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://www.gesis.org/en/issp/home

Journal of Politics. (χ.η.). Guidelines for Data Replication. Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://www.journals.uchicago.edu/journals/jop/data-replication

Κάλλας Γ., Λιναρδής Α. (2004). Η επίδραση των ερευνητικών υποδομών στη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Τεύχος 115 Γ,139-155. https://doi.org/10.12681/grsr.9348.

Λιναρδής Α. (2006). Η αναγκαιότητα αυστηρής και ποιοτικής τεκμηρίωσης στις κοινωνικές έρευνες. Το πρότυπο τεκμηρίωσης Data Documentation Initiative. Κείμενα εργασίας 2006/14, ΕΚΚΕ.

Λιναρδής Α., Αλεξανδρής Κ., Κληρονόμος Ν. (2022). Ο νέος κατάλογος δεδομένων του SoDaNet: παραμετροποίηση, βελτιστοποίηση και επέκταση των λειτουργιών του Dataverse για τις ανάγκες των αποθετηρίων του Sodanet. Στο Κάλλας κ.ά. (επιμ.), *Τεκμηρίωση και διαχείριση εμπειρικών ερευνών. Ερευνητικές υποδομές στις κοινωνικές επιστήμες*.

Nesstar. (2008). User Guide of NESSTAR Publisher v3.54. Ανακτήθηκε στις 7 Ιανουαρίου 2022 από τη διεύθυνση: http://nesstar.com/export/sites/default/doc/Publisher_UserGuide_v3.54.pdf

Nesstar. (2011). User Guide of NESSTAR Publisher v4.0. Ανακτήθηκε στις 14 Δεκεμβρίου 2021 από τη διεύθυνση: http://nesstar.com/help/4.0/publisher/download_resources/Publisher_UserGuide_v4.0.pdf

NSD. (χ.η.). Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://www.nsd.no/en

OECD Data. (χ.η.). Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://data.oecd.org/searchresults/?r=+f/type/datasets

re3data. (χ.η.). Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://www.re3data.org/

Ryssevik, J., & Musgrave, S. (2001). The social science dream machine: Resource discovery, analysis, and delivery on the Web. *Social science computer review*, 19(2), 163-174.

Share. (χ.η.). Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: http://www.share-project.org/

UK Data Service. (χ.η.). Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://ukdataservice.ac.uk/

UK Data Service – Anonymization quantitative. (χ.η.). Anonymization quantitative data. Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://ukdataservice.ac.uk/learning-hub/research-data-management/anonymisation/anonymising-qualitative-data/

UK Data Service – Anonymization. (χ.η.). Anonymization step by step. Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://ukdataservice.ac.uk/learning-hub/research-data-management/anonymisation/anonymisation-step-by-step/

UK Data Service – Study. (χ.η.). Study level documentation. Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://ukdataservice.ac.uk/learning-hub/research-data-management/document-your-data/study-level-documentation/

Vartanian, T. P. 2010. *Secondary data analysis*. Oxford University Press.

World Bank Data. (χ.η.). Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, 2022 από τη διεύθυνση: https://data.worldbank.org/

Η ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΕΡΕΥΝΩΝ ΣΤΑ ΠΕΔΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Γιώργος Τσιώλης
Κώστας Φαγογένης

Περίληψη

Το κείμενο αποσκοπεί να αναδείξει την αναγκαιότητα της τεκμηρίωσης της ερευνητικής διαδικασίας σε έρευνες οι οποίες πραγματοποιούνται στα πεδία της Προφορικής Ιστορίας και της Βιογραφικής προσέγγισης, αξιοποιώντας ως υλικό προφορικές μαρτυρίες, βιοαφηγήσεις και ιστορίες ζωής. Στο πρώτο μέρος εκτίθενται οι λόγοι που καθιστούν την τεκμηρίωση της ερευνητικής διαδικασίας αναγκαία ώστε να μπορούν να επαναχρησιμοποιηθούν και να αναλυθούν δευτερογενώς τα δεδομένα που έχουν παραχθεί στις έρευνες αυτές. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται μια φόρμα τεκμηρίωσης που διαμορφώθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος SoDaNet in Action με σκοπό να καταγραφούν και να τεκμηριωθούν έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στον ελληνικό χώρο στα ως άνω πεδία. Αξιοποιώντας αυτή τη φόρμα τεκμηρίωσης, συλλέχθηκαν από την ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου Κρήτης 72 ερευνητικές περιγραφές (study descriptions) και περιλήφθηκαν στη Θεματική Πύλη «Έρευνες Προφορικής Ιστορίας και Βιογραφικής Προσέγγισης» της Ερευνητικής Υποδομής για τις Κοινωνικές Επιστήμες (Δίκτυο SoDaNet). Παράλληλα με την έκθεση των επιμέρους σημείων της φόρμας τεκμηρίωσης, παρουσιάζονται τα ευρήματα μιας ποσοτικής ανάλυσης των 72 καταγραφών. Η ανάλυση αυτή καταδεικνύει τις μεθοδολογικές επιλογές στις οποίες προβαίνουν οι ερευνητές/ερευνήτριες που αξιοποιούν προφορικές μαρτυρίες και βιοαφηγήσεις. Εντοπίζει επίσης τα στοιχεία που λαμβάνουν υπόψη τους κατά την τεκμηρίωση των ερευνών τους, καθώς και εκείνα τα οποία παραβλέπουν. Στο παράρτημα του κειμένου περιλαμβάνεται η φόρμα τεκμηρίωσης, η οποία δύναται να λειτουργήσει ως ενδεδειγμένο πρότυπο τεκμηρίωσης για έρευνες

που παράγουν και αξιοποιούν προφορικές μαρτυρίες και αφηγήσεις στα πεδία της Προφορικής Ιστορίας και της Βιογραφικής έρευνας.

Λέξεις-κλειδιά: *τεκμηρίωση, φόρμα τεκμηρίωσης, προφορική ιστορία, βιογραφική έρευνα, ερευνητική υποδομή*

Abstract

The text aims to highlight the need for documentation of the research process in studies carried out in the fields of Oral History and Biographical Approach, using as material oral testimonies, biographical narratives and life stories. The first part sets out the reasons that make the documentation of the research process necessary, so that the data produced in these studies can be reused and secondarily analysed. The second part presents a documentation template, created in the framework of the "SoDaNet in Action" project, in order to record and document studies conducted in Greece in the fields of Oral History and Biographical Research. Utilizing this documentation template, 72 study descriptions were collected and included in the thematic portal "Studies on Oral History and Biographical Research" at the Greek Research Infrastructure "Social Data Network", and particularly in the repository of the University of Crete. Along with the individual points of the documentation form, are presented the findings of a quantitative analysis of the above mentioned 72 recordings. This analysis demonstrates the methodological choices made by researchers who utilize oral testimonies and narratives. It also identifies the elements that researchers take into account when documenting their research, as well as those that they overlook. Included in the appendix is the documentation template, which can serve as an appropriate research documentation tool in the fields of Oral History and Biographical Research.

Keywords: *documentation, documentation template, oral history, biographical research, research infrastructure*

Εισαγωγή

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες αναπτύσσεται με ταχύ ρυθμό το ενδιαφέρον των κοινωνικών επιστημόνων για την επανάχρηση και τη «δευτερογενή ανάλυση»[1] δεδομένων, που έχουν παραχθεί στο πλαίσιο άλλων προγενέστερων ερευνητικών

1. Ως «δευτερογενής ανάλυση» ορίζεται εκείνη η ερευνητική στρατηγική που αποσκοπεί να μελετήσει κοινωνικά φαινόμενα χρησιμοποιώντας δεδομένα που έχουν παραχθεί στο πλαίσιο προγενέστερων ερευνητικών εγχειρημάτων. Βλ. ενδεικτικά Hakim (1982), Dale κ.ά. (1988), Stewart & Kamins (1993), Heaton (2004), Τσιώλης (2011).

εγχειρημάτων. Η στρατηγική αυτή, που είναι από καιρό γνωστή και εφαρμόζεται στην ποσοτική έρευνα και τα ποσοτικά δεδομένα[2], συγκέντρωσε τα τελευταία χρόνια και το ενδιαφέρον των ερευνητών της ποιοτικής έρευνας, παρά τις ενστάσεις που προέβαλαν κάποιοι από αυτούς[3]. Οι λόγοι για την αφύπνιση του εν λόγω ενδιαφέροντος σχετίζονται τόσο με την αναγνώριση των οφελών που συνεπάγεται η δημιουργία αρχείων ποιοτικών δεδομένων και η επαναχρησιμοποίησή τους, όσο και με τις τεχνολογικές εξελίξεις που παρέχουν σημαντικές δυνατότητες ως προς την καταγραφή και τη διαχείριση των δεδομένων.

Ειδικότερα, από τα μέσα της δεκαετίας του ’90 σημαντικές επιστημονικές ενώσεις, καθώς και ερευνητικοί οργανισμοί και χρηματοδότες (π.χ. θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης) προτρέπουν τους ερευνητές και τα ερευνητικά κέντρα να πάψουν να θεωρούν τα παραχθέντα δεδομένα σε ερευνητικά προγράμματα ως δεδομένα «μιας χρήσης» και να τα διαθέτουν για πολλαπλή αξιοποίησή τους από διαφορετικούς ερευνητές. Με αυτό τον τρόπο, οι πόροι που επενδύονται για την παραγωγή των δεδομένων έχουν πολύ υψηλότερες αποδόσεις, καθώς τα παραχθέντα δεδομένα μπορούν να αξιοποιηθούν για την απάντηση περισσοτέρων ερευνητικών ερωτημάτων πέραν των αρχικών. Επίσης, η διάθεση ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων, που παρήχθησαν σε προγενέστερες ερευνητικές διαδικασίες, παρέχει τη δυνατότητα να διενεργήσουν (δευτερογενείς) έρευνες και εκείνοι οι ερευνητές που διαθέτουν περιορισμένους πόρους ή που συναντούν ανυπέρβλητα εμπόδια κατά τις προσπάθειες εισόδου τους στο πεδίο. Παρέχεται, ακόμη, η δυνατότητα περαιτέρω διερεύνησης σε ερευνητικά πεδία στα οποία η πρόσβαση αποτελεί ένα πολύ δύσκολο εγχείρημα και σε δυσπρόσιτες κοινωνικές ομάδες. Αποφεύγεται, με τον τρόπο αυτόν, η όχληση ανθρώπων οι οποίοι επιλέγονται συχνά ως πληροφορητές σε έρευνες που αφορούν ευαίσθητα και επώδυνα ζητήματα. Τέλος, μέσω της διάθεσης των δεδομένων και της τεκμηρίωσής τους στην ερευνητική κοινότητα διασφαλίζεται η μεγαλύτερη διαφάνεια και ο έλεγχος στα ευρήματα των ερευνών και άρα αυξάνεται η επιστημονική τους εγκυρότητα[4].

Θα πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί πως το ενδιαφέρον για την επανάχρηση ποιοτικών δεδομένων οφείλεται και στην αύξηση των τεχνικών δυνατοτήτων καταγραφής, αποθήκευσης και διάθεσης των ποιοτικών δεδομένων που παρέχει η ανάπτυξη των ερευνητικών υποδομών. Ως ερευνητικές υποδομές ορίζονται «σύνθετα και απολύτως εξειδικευμένα πληροφοριακά συστήματα παραγωγής, τεκμηρίωσης,

2. Για τη δευτερογενή ανάλυση ποσοτικών δεδομένων, βλ. Καλογεράκη (2011).

3. Για τις ενστάσεις που προέβαλαν ερευνητές οι οποίοι υιοθετούν την ποιοτική προσέγγιση και αμφισβητούν τη συμβατότητα της δευτερογενούς ανάλυσης με την ποιοτική έρευνα, για επιστημολογικούς και μεθοδολογικούς λόγους, καθώς και για λόγους που άπτονται της ηθικής και της δεοντολογίας της έρευνας, βλ. Τσιώλης (2011) και (2020).

4. Για τη συστηματική τεκμηρίωση της ερευνητικής διαδικασίας ως διαδικασία ελέγχου της ποιότητας της έρευνας και των αποτελεσμάτων της στην ποιοτική έρευνα, βλ. Τσιώλης (2014).

συσσώρευσης, διαχείρισης και επεξεργασίας κοινωνικών τεκμηρίων, που διακρίνονται για την ιδιαίτερη οργάνωσή τους, η οποία βασίζεται στη μεθοδολογία της εμπειρικής έρευνας» (Κάλλας, 2015, σ. 284).

Η τεκμηρίωση ως βασική προϋπόθεση για τη δευτερογενή ανάλυση ποιοτικών δεδομένων

Ενώ στην ποσοτική έρευνα η επαναχρησιμοποίηση δεδομένων που έχουν παραχθεί στο πλαίσιο προγενέστερων ερευνών και η δευτερογενής τους ανάλυση είναι μια καθιερωμένη και συνήθης πρακτική, στην ποιοτική έρευνα η δυνατότητα αυτή αντιμετωπίστηκε με σκεπτικισμό. Ετέθη δε προς συζήτηση και σε εφαρμογή πολύ όψιμα, μολονότι η δυνατότητα δευτερογενούς ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων είχε επισημανθεί από τον Barney Glaser ήδη από το 1962[5]. Ένας από τους βασικούς λόγους αυτής της επιφυλακτικής στάσης είχε να κάνει με τον κίνδυνο αποπλαισίωσης των ποιοτικών δεδομένων, που εγκυμονεί η δευτερογενής ανάλυσή τους. Οι επικριτές μιας τέτοιας στρατηγικής επισημαίνουν πως μια αποπλαισιωμένη επεξεργασία των δεδομένων δεν συνάδει με τη λογική της ποιοτικής έρευνας, της οποίας κεντρική αρχή αποτελεί εκείνη της πλαισίωσης[6], της υποχρέωσης δηλαδή να ερμηνεύονται τα ερευνητικά δεδομένα εντός του συγκειμένου της παραγωγής τους. Η σχετική επιχειρηματολογία έχει ως εξής:

Στην ποιοτική έρευνα η ερευνητική διαδικασία νοείται ως εντατική κοινωνική σχέση, που προϋποθέτει την εμπλοκή του ερευνητή στο πεδίο της έρευνας και την ουσιαστική επικοινωνία του με τους συμμετέχοντες στην έρευνα. Ο ερευνητής δεν λογίζεται ως συλλέκτης ή καταγραφέας, αλλά ως παραγωγός δεδομένων. Τα δεδομένα είναι προϊόντα αναστοχαστικών διεργασιών· φιλτράρονται, δηλαδή, πάντοτε από τον τρόπο με τον οποίο ο ερευνητής προσλαμβάνει και κατανοεί την κοινωνική κατάσταση εντός της οποίας εργάζεται, αλλά και από τον τρόπο που οικοδομεί τις κοινωνικές του σχέσεις εντός του ερευνητικού πεδίου (βλ. και Τσιώλης, 2014). Συνεπώς, ο ίδιος ο ερευνητής γνωρίζει από πρώτο χέρι και με κάθε λεπτομέρεια τις συνθήκες διεξαγωγής της έρευνας και της παραγωγής των δεδομένων. Έχει έρθει

5. Ενδεικτικό αυτής της καθυστέρησης αποτελεί το ότι ακόμη και στη Μεγάλη Βρετανία, μια χώρα που διαθέτει σημαντική παράδοση στη συγκέντρωση και τη διαχείριση δεδομένων, η πρώτη ερευνητική υποδομή σε εθνικό επίπεδο που συλλέγει, διαχειρίζεται και διαθέτει ποιοτικά δεδομένα δημιουργήθηκε μόλις το 1994. Πρόκειται για την Qualidata (Qualitative Data Archival Resource Centre) που ιδρύθηκε από το Συμβούλιο για την Έρευνα στην Οικονομία και την Κοινωνική Έρευνα (Economic and Social Research Council, ESRC). Σημαντική ήταν η συμβολή του Βρετανού εκπροσώπου της Προφορικής Ιστορίας Paul Thompson στο εγχείρημα αυτό.

6. Για τις θεμελιώδεις αρχές της ποιοτικής έρευνας, μεταξύ των οποίων και εκείνη της «πλαισίωσης», βλ. Τσιώλης (2014).

σε προσωπική επαφή με τα υποκείμενα της έρευνας, γνωρίζει τη βιοτική τους κατάσταση και έχει αφουγκραστεί την οπτική τους. Η πρωτογενής αυτή γνώση του πλαισίου, καταγεγραμμένη στις σημειώσεις πεδίου και εγχαραγμένη στη μνήμη του ερευνητή, παρέχει σε αυτόν προνομιακή θέση σε ό,τι αφορά την ανάλυση και την ερμηνεία των δεδομένων. Αντιθέτως, η απουσία αυτής της θεμελιακής και από πρώτο χέρι γνώσης του πλαισίου παραγωγής των δεδομένων καθιστά αδύνατη την ανάλυσή τους από κάποιον άλλον που «δεν ήταν εκεί»[7].

Οι υποστηρικτές της δευτερογενούς ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων αναγνωρίζουν τον κίνδυνο αποπλαισίωσης των ποιοτικών δεδομένων που επισημαίνει η παραπάνω ένσταση, αλλά υποστηρίζουν ότι ο κίνδυνος αυτός μετριάζεται μέσω μεθοδικών και συστηματικών διαδικασιών τεκμηρίωσης[8]. Μέσω της συστηματικής καταγραφής των στοιχείων της συνολικής διαδικασίας μιας εμπειρικής έρευνας, καθώς και του πλαισίου της διεξαγωγής της, μπορεί να καλυφθεί το έλλειμμα της πρωτογενούς γνώσης του πλαισίου παραγωγής των δεδομένων και να καταστεί δυνατή η δευτερογενής ανάλυσή τους.

Προς αυτή την κατεύθυνση κινούνται και οι οργανισμοί που είναι επιφορτισμένοι με τη συλλογή, διαχείριση, αποθήκευση και διάθεση των ποιοτικών δεδομένων με σκοπό την επαναχρησιμοποίησή τους. Επεξεργάζονται και θεσμοποιούν εργαλεία και διαδικασίες που εγγυώνται την όσο το δυνατόν καλύτερη τεκμηρίωση της έρευνας και των δεδομένων. Χαρακτηριστικά, το Βρετανικό Αρχείο Δεδομένων (UK Data Archive) προτείνει ένα πρότυπο τεκμηρίωσης που παρέχει μια γενική επισκόπηση των σημαντικότερων παραμέτρων της έρευνας, όπως του ερευνητικού πλαισίου, του σχεδιασμού, των μεθόδων συλλογής των δεδομένων, των διαδικασιών επεξεργασίας των δεδομένων και της έκθεσης των αποτελεσμάτων[9]. Σύμφωνα με το πρότυπο αυτό, σε μια καλή τεκμηρίωση της έρευνας πρέπει να περιλαμβάνονται τα ακόλουθα στοιχεία:

7. Η Heaton (2004, σ. 60) χαρακτηρίζει το πρόβλημα που εντοπίζει αυτή η ένσταση ως «the problem of not having ‘been there’».

8. Σύμφωνα με τον Κάλλα (2015), τεκμηρίωση είναι μια διαδικασία συστηματικής καταγραφής των στοιχείων της συνολικής διαδικασίας μιας εμπειρικής έρευνας. Η τεκμηρίωση είναι μια διαδικασία που πραγματοποιείται κατά κανόνα μετά την ολοκλήρωση της ερευνητικής διαδικασίας, από τον ερευνητή ή την ερευνητική ομάδα που πραγματοποίησε την έρευνα. Είναι συχνό φαινόμενο ο ερευνητής ή η ερευνητική ομάδα να μην προβαίνουν σε μια συστηματική τεκμηρίωση της έρευνάς τους, αλλά να περιορίζονται στην αναφορά επιμέρους μεθοδολογικών επιλογών τους κατά τη δημοσιοποίηση της έρευνάς τους σε επιστημονικά άρθρα ή ερευνητικές εκθέσεις. Για την τεκμηρίωση ποιοτικών δεδομένων και των σχετικών μοντέλων, βλ. Παπαριστείδη (2021).

9. Βλ. σχετικά: https://ukdataservice.ac.uk/learning-hub/research-data-management/document-your-data/study-level-documentation/

- *Σκοπός για τον οποίον παρήχθησαν τα δεδομένα*: πληροφορίες που αναφέρονται στην ιστορία του ερευνητικού προγράμματος, τους σκοπούς, τους στόχους και τις υποθέσεις εργασίας, τους ερευνητές που ενεπλάκησαν, τον φορέα υλοποίησης και χρηματοδότησης, τις δημοσιεύσεις που προέκυψαν από την επεξεργασία των δεδομένων
- *Περιεχόμενο της συλλογής των δεδομένων*: πληροφορίες για το είδος των δεδομένων (π.χ. συνεντεύξεις, εικόνες, πίνακες, αποκρίσεις σε επισκοπική έρευνα), τη δομή των αρχείων των δεδομένων, τον αριθμό των περιπτώσεων, των καταγραφών, των αρχείων και των μεταβλητών καθώς και για τις σχέσεις μεταξύ αυτών των στοιχείων
- *Τρόποι συλλογής/παραγωγής των δεδομένων*: πληροφορίες για τις μεθόδους συλλογής των δεδομένων και των πρωτοκόλλων, τον σχεδιασμό της δειγματοληψίας, τη δομή και τα χαρακτηριστικά του δείγματος, καθώς και για τη ροή της ερευνητικής διαδικασίας, τα χρησιμοποιούμενα εργαλεία και λογισμικά, τις τεχνικές ψηφιοποίησης και μετεγγραφής που αξιοποιήθηκαν
- *Ποιος συνέλεξε/παρήγαγε τα δεδομένα, πού και πότε*: πληροφορίες για τους συλλέκτες/παραγωγούς των δεδομένων, τη γεωγραφική εμβέλεια της συλλογής, τις ημερομηνίες συλλογής των δεδομένων (χρονική εμβέλεια)
- *Τρόποι επεξεργασίας των δεδομένων*: πληροφορίες για τις μεθόδους, τα μέσα, τις διαδικασίες, τα λογισμικά που χρησιμοποιούνται για την επεξεργασία, την εκκαθάριση, την κωδικοποίηση και την ταξινόμηση των δεδομένων
- *Τροποποιήσεις που έγιναν στα δεδομένα*: πληροφορίες για τη διαδικασία ανωνυμοποίησης. Σε διαμήκη (longitudinal) ερευνητικά προγράμματα η τεκμηρίωση περιλαμβάνει την καταγραφή των διαφοροποιήσεων που έχουν λάβει χώρα κατά τα διαφορετικά κύματα του ερευνητικού προγράμματος στη μεθοδολογία, στα ερωτήματα, στο περιεχόμενο των μεταβλητών και των κατηγοριών, στη σύνθεση του δείγματος.
- *Διαδικασίες διασφάλισης της ποιότητας*: πληροφορίες για τις διαδικασίες ελέγχου της ποιότητας των δεδομένων και αναφορά των αποτελεσμάτων του ελέγχου αυτού
- *Προσβασιμότητα των δεδομένων*: πληροφορίες σχετικά με το πού και πώς είναι διαθέσιμη η συλλογή των δεδομένων, με ποιους όρους, τις κατηγορίες των χρηστών, τον βαθμό εμπιστευτικότητας των δεδομένων, την κατοχή των αδειών και των πνευματικών δικαιωμάτων, καθώς και τον τρόπο που πρέπει να γίνονται οι βιβλιογραφικές παραπομπές

Η τεκμηρίωση ερευνών Προφορικής Ιστορίας και Βιογραφικής Προσέγγισης στο Δίκτυο SoDaNet

Από το 2010 λειτουργεί στην Ελλάδα η Ερευνητική Υποδομή για τις Κοινωνικές Επιστήμες (Δίκτυο SoDaNet). Η εν λόγω ερευνητική υποδομή έχει συγκροτηθεί από δίκτυο επτά συνεργαζόμενων φορέων: του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) και των Πανεπιστημίων Αθηνών, Αιγαίου, Κρήτης, Θράκης, Πελοποννήσου και του Παντείου Πανεπιστημίου. Έχει αναγνωριστεί ως εθνική ερευνητική υποδομή και συμμετέχει ως τέτοια στο Δίκτυο των Ευρωπαϊκών Αρχείων για τα Δεδομένα των Κοινωνικών Επιστημών (Consortium of European Social Science Data Archives – CESSDA). Η ερευνητική υποδομή λειτουργεί ως δίκτυο διαφορετικών αποθετηρίων, που στεγάζονται σε κάθε έναν από τους φορείς που τη συναπαρτίζουν. Κάθε αποθετήριο φιλοξενεί διαφορετικές θεματικές βάσεις. Στο αποθετήριο του Πανεπιστημίου Κρήτης στεγάζεται θεματική βάση που συγκεντρώνει έρευνες από τα πεδία της Προφορικής Ιστορίας και της Βιογραφικής Έρευνας. Κοινός παρονομαστής των ερευνών αυτών είναι η αξιοποίηση, ως εμπειρικού υλικού, προφορικών μαρτυριών, βιοαφηγήσεων και ιστοριών ζωής[10]. Η εν λόγω θεματική βάση τελεί υπό την επιστημονική εποπτεία μελών του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης και της Ένωσης Προφορικής Ιστορίας (ΕΠΙ).

Η ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου Κρήτης[11] που μετέχει στο ερευνητικό πρόγραμμα *SoDaNet in Action,* σε συνεργασία με την Ένωση Προφορικής Ιστορίας[12], ανέλαβε να καταγράψει με συστηματικό τρόπο τις έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στον ελληνικό χώρο στα πεδία της Προφορικής Ιστορίας και της Βιογραφικής Έρευνας, καθώς και την τεκμηρίωσή τους. Για τον σκοπό αυτόν προχώρησε στη διαμόρφωση σχετικής φόρμας τεκμηρίωσης[13] («Φόρμα τεκμηρίωσης μελετών προφορικής ιστορίας και βιογραφικής αφηγηματικής προσέγγισης» – πα-

10. Για εγχειρήματα δευτερογενούς ανάλυσης και επανερμηνείας αρχειακού υλικού ερευνών από τα πεδία της προφορικής ιστορίας και της βιογραφικής έρευνας, βλ. Μπάδα (2013), Κακάμπουρα (2013), Βαν Μπούσχοτεν (2022).

11. Η ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου Κρήτης στο πρόγραμμα SoDaNet in Action αποτελείται από τους Γιώργο Τσιώλη (επιστημονικό υπεύθυνο), Νίκο Σερντεδάκι, Κώστα Φαγογένη και Ντόρα Αλιγιζάκη. Σημαντική ήταν η συμβολή του Γιάννη Κάλλα (Πανεπιστήμιο Αιγαίου) που συνεισέφερε ενδιαφέρουσες προτάσεις και παρατηρήσεις.

12. Εκ μέρους της Ένωσης Προφορικής Ιστορίας συμμετείχε ενεργά η πρόεδρος της ΕΠΙ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν.

13. Μια τέτοια φόρμα, πέρα από την ανάγκη συστηματικής καταγραφής των στοιχείων της έρευνας ώστε αυτή να περιληφθεί στη θεματική βάση της ερευνητικής υποδομής, αποτελεί και ένα ολοκληρωμένο υπόδειγμα τεκμηρίωσης που μπορεί να ακολουθήσει ο ερευνητής/ερευνήτρια για να περιγράψει με συστηματικό και ολοκληρωμένο τρόπο την ερευνητική διαδικασία που ακολούθησε.

ρατίθεται στο Παράρτημα). Εν συνεχεία, η εν λόγω φόρμα διακινήθηκε μέσω του δικτύου της Ένωσης Προφορικής Ιστορίας και άλλους δίαυλους επικοινωνίας σε ερευνητές/ερευνήτριες και ερευνητικές ομάδες ώστε να καταγράψουν και να τεκμηριώσουν την/τις έρευνά/ες τους. Με αυτό τον τρόπο, καταγράφηκαν 32 έρευνες («καταγραφές δεύτερου κύκλου»). Σε αυτές προστέθηκαν άλλες 40 έρευνες που είχαν καταγραφεί από ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου Κρήτης σε προγενέστερο ερευνητικό πρόγραμμα (*CESSDA ΕΠΑΕ – Υποστήριξη και ανάπτυξη ελληνικών εταίρων για συμμετοχή στις Κοινοπραξίες των Ευρωπαϊκών Ερευνητικών Υποδομών στις Κοινοπραξίες των Ευρωπαϊκών Ερευνητικών Υποδομών στα πλαίσια του ESFRI/2006*)[14] με προηγούμενη εκδοχή της φόρμας τεκμηρίωσης («καταγραφές πρώτου κύκλου»).

Για τις ανάγκες του παρόντος άρθρου προχωρήσαμε στην (ποσοτική) επεξεργασία των δεδομένων που προέκυψαν από τις καταγραφές (πρώτου και δεύτερου κύκλου) που έχουν συλλέξει οι ερευνητικές ομάδες του Πανεπιστημίου Κρήτης. Με τον τρόπο αυτό, επιχειρήσαμε, αφενός, να αναδείξουμε τις μεθοδολογικές επιλογές στις οποίες προβαίνουν οι ερευνητές/ερευνήτριες που αξιοποιούν προφορικές μαρτυρίες και βιοαφηγήσεις και, αφετέρου, να επισημάνουμε τα στοιχεία εκείνα τα οποία λαμβάνουν υπόψη τους κατά την τεκμηρίωση των ερευνών τους, καθώς και εκείνα τα οποία παραβλέπουν. Για τα πεδία της νέας φόρμας τεκμηρίωσης, τα οποία δεν περιλαμβάνονταν στην εκδοχή της φόρμας που αξιοποιήθηκε στον πρώτο κύκλο καταγραφής, η παράθεση των δεδομένων περιορίζεται μόνο στις καταγραφές των 32 ερευνών του δεύτερου κύκλου και επισημαίνεται σχετικώς.

Στη συνέχεια θα παραθέσουμε τη δομή της φόρμας τεκμηρίωσης (3.1.) και τα επιμέρους σημεία της, καθώς και τα ευρήματα για κάθε σημείο, που προέκυψαν από την ανάλυση των καταγραφών (3.2).

Η δομή της φόρμας τεκμηρίωσης

Η «Φόρμα τεκμηρίωσης μελετών προφορικής ιστορίας και βιογραφικής αφηγηματικής προσέγγισης» (στο εξής: «φόρμα τεκμηρίωσης») χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο *πρώτο μέρος* περιλαμβάνονται στοιχεία *περιγραφής της έρευνας (Study description)*. Ειδικότερα παρέχονται: (α) Γενικές πληροφορίες που αφορούν τον τίτλο της έρευνας, το πλαίσιο υλοποίησής της, την τοποθέτησή της σε επιστημονικό κλάδο και θεματική κατηγορία· καθώς και πληροφορίες για τους φορείς υλοποίησης και χρηματοδότησης της έρευνας (Τμήμα Α1). (β) Παρέχονται επίσης στοιχεία σχετικά με τη μεθοδολογία της έρευνας, όπως η στρατηγική της

14. Το συγκεκριμένο ερευνητικό πρόγραμμα ολοκληρώθηκε το 2015 και η ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου Κρήτης αποτελούνταν από τους Γιώργο Τσιώλη (επιστημονικό υπεύθυνο), Νίκο Σερντεδάκι, Χριστίνα Μάιπα και Κατερίνα Αναγνωστάκη.

έρευνας, η στρατηγική της δειγματοληψίας, οι μέθοδοι συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων (Τμήμα Α2). Στο *δεύτερο μέρος* της Φόρμας παρέχονται στοιχεία σχετικά με τα τεκμήρια που έχει παραγάγει η έρευνα τόσο στο επίπεδο της συνολικής συλλογής (Τμήμα Β1) όσο και στο επίπεδο των μεμονωμένων αρχείων/τεκμηρίων (Τμήμα Β2).

Επιμέρους σημεία της φόρμας τεκμηρίωσης και τα ευρήματα της ποσοτικής ανάλυσης των καταγραφών

Μέρος Α: Περιγραφή της έρευνας

Τμήμα Α1: Γενικές πληροφορίες

Στο *πρώτο τμήμα* του *πρώτου μέρους* της φόρμας τεκμηρίωσης καταγράφεται ο τίτλος της έρευνας στα *ελληνικά* και στα *αγγλικά*. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί πως από τους/τις ερευνητές/ερευνήτριες ζητιέται να καταγράψουν και στα αγγλικά μόνο τον τίτλο της έρευνάς τους. Η φόρμα τεκμηρίωσης, ωστόσο, μεταφράζεται στο σύνολό της στα αγγλικά από την ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου Κρήτης και αναρτάται και στις δύο γλώσσες στη σχετική θεματική βάση («Έρευνες Προφορικής Ιστορίας και Βιογραφικής Προσέγγισης») της ερευνητικής υποδομής SoDaNet (αποθετήριο του Πανεπιστημίου Κρήτης). Καθώς η εν λόγω ερευνητική υποδομή αποτελεί μέλος του Δικτύου των Ευρωπαϊκών Αρχείων για τα δεδομένα των Κοινωνικών Επιστημών (Consortium of European Social Science Data Archives - CESSDA), η αγγλική έκδοση της φόρμας τεκμηρίωσης είναι ανιχνεύσιμη μέσω του κοινού ευρετηρίου του ευρωπαϊκού δικτύου, αυξάνοντας έτσι την ορατότητα των ελληνικών ερευνών.

Ακολουθεί η καταγραφή του *πλαισίου* εντός του οποίου πραγματοποιήθηκε η έρευνα. Στη φόρμα τεκμηρίωσης δίνονται τρεις δυνατότητες προδιαμορφωμένης απάντησης (Ερευνητικό πρόγραμμα, Πανεπιστημιακό μάθημα ή σεμινάριο, Ομάδα προφορικής ιστορίας) και η δυνατότητα άλλης απάντησης.

Από τις 32 έρευνες που έχουν συλλεχθεί στον δεύτερο κύκλο καταγραφής[15] προκύπτει ότι 10 από αυτές πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο της εκπόνησης διδακτορικής διατριβής (31%), 8 στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος (25%), 7 στο πλαίσιο κάποιας πανεπιστημιακής εκπαιδευτικής δραστηριότητας (22%), 5 στο πλαίσιο δραστηριοτήτων Ομάδων Προφορικής Ιστορίας (16%) και 2 πραγματοποιήθηκαν εντός άλλου πλαισίου (6%).

15. Στη φόρμα τεκμηρίωσης που αξιοποιήθηκε στον πρώτο κύκλο καταγραφών (2015) δεν είχε περιληφθεί σχετικό ερώτημα.

Π.Α1.1: Πλαίσιο της έρευνας	
Διδακτορική διατριβή	10
Ερευνητικό πρόγραμμα	8
Πανεπιστημιακή εκπαιδευτική δραστηριότητα	7
Ομάδα προφορικής ιστορίας	5
Άλλο	2

Στη συνέχεια περιλαμβάνονται υποδοχές ανοικτής απάντησης σχετικά με τον *βασικό επιστημονικό κλάδο* και τη *θεματική κατηγορία* εντός των οποίων εντάσσεται η έρευνα, με τα *κύρια θέματα* που αναπτύσσονται σε αυτήν καθώς και με τις *λέξεις-κλειδιά*.

Σε σχέση με τον επιστημονικό κλάδο, η ανάλυση των στοιχείων από τις 72 καταγραφές (και των δύο κύκλων) κατέδειξε ότι 32 έρευνες τοποθετούνται στο επιστημονικό πεδίο της Ιστορίας (44,4% επί του συνόλου των 72 ερευνών), 24 στην Κοινωνική Ανθρωπολογία (33,3% επί του συνόλου), 11% στην Κοινωνιολογία (15,3% επί του συνόλου), 5 στις Επιστήμες της Αγωγής (6,9% επί του συνόλου), 4 στην Κοινωνική Γεωγραφία (5,5% επί του συνόλου) και από 3 έρευνες στη Λαογραφία/Εθνογραφία, στην Κοινωνική Ψυχολογία και σε άλλο πεδίο (από 4,2% επί του συνόλου των 72 ερευνών)[16].

Π.Α1.2: Βασικός επιστημονικός κλάδος	
Ιστορία	32
Κοινωνική Ανθρωπολογία	24
Κοινωνιολογία	11
Επιστήμες της Αγωγής/Παιδαγωγική	5
Κοινωνική Γεωγραφία	4
Λαογραφία/Εθνογραφία	3
Κοινωνική ψυχολογία	3
Άλλο	3

Στα ερωτήματα που αφορούν τη *θεματική κατηγορία* και τα *κύρια θέματα* η διασπορά των απαντήσεων είναι πολύ μεγάλη και δεν επιτρέπει την ποσοτική απεικόνισή τους.

Ακολουθεί μια ενότητα στην οποία καταγράφεται ο/η επιστημονικά υπεύ-

16. Στην ερώτηση αυτή δόθηκε η δυνατότητα περισσοτέρων της μίας απαντήσεων.

θυνος/η, ο οργανισμός ή φορέας, ο οποίος διενήργησε την έρευνα ή στον οποίο υπάγεται ο ερευνητής/ερευνητική ομάδα, καθώς και ο/η ερευνητής/ερευνήτρια ή η ερευνητική ομάδα.

Με ανοικτή ερώτηση καταγράφονται οι *πηγές χρηματοδότησης*. Από την ανάλυση των 72 καταγραφών και των δύο κύκλων προέκυψε ότι 48 έρευνες (67%) είναι αυτοχρηματοδοτούμενες, 10 (14%) χρηματοδοτούνται από τους Ειδικούς Λογαριασμούς Κονδυλίων των Πανεπιστημίων, ενώ 14 (19%) χρηματοδοτούνται από άλλες πηγές.

Π.Α1.3: Πηγές χρηματοδότησης	
Αυτοχρηματοδοτούμενη	48
Πανεπιστημιακό Ίδρυμα/ΕΛΚΕ	10
Άλλη πηγή χρηματοδότησης	14

Το Τμήμα Α1 κλείνει με τη δήλωση του κατόχου των *πνευματικών δικαιωμάτων* του υλικού. Η ανάλυση των 72 καταγραφών και των δύο κύκλων έδειξε ότι σε 31 έρευνες (43% επί του συνόλου των 72 ερευνών) κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων είναι ο/η ίδιος/α ο/η ερευνητής/ερευνήτρια που διεξήγαγε την έρευνα, σε 22 περιπτώσεις (30,5% επί του συνόλου) κάτοχος είναι αρχεία ή υποδομές Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων, σε 5 περιπτώσεις (6,9% επί του συνόλου) ερευνητικά εργαστήρια, σε 5 περιπτώσεις (6,9% επί του συνόλου) Ομάδες Προφορικής Ιστορίας και σε 3 (4,2% επί του συνόλου) Ιστορικά αρχεία. Σε 2 περιπτώσεις δηλώθηκε άλλη επιλογή και 7 ερευνητές/τριες δεν απάντησαν. Τρεις (3) ερευνητές/τριες έδωσαν διπλή απάντηση καθώς είναι οι ίδιοι/ες κάτοχοι των πνευματικών δικαιωμάτων από κοινού με κάποιον φορέα.

Π.Α1.4: Κάτοχος πνευματικών δικαιωμάτων υλικού	
Ιδιώτης	31
Αρχεία Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων	22
Ερευνητικά εργαστήρια	5
Ομάδες Προφορικής Ιστορίας	5
Ιστορικά αρχεία	3
Άλλο	2
Δεν απάντησαν	7

Τμήμα Α2: Μεθοδολογία της έρευνας

Το *δεύτερο τμήμα* του *πρώτου μέρους* της φόρμας τεκμηρίωσης ξεκινά με την παράθεση της περίληψης της έρευνας, η οποία θα πρέπει να περιλαμβάνει τον σκοπό, τη θεματική, το ερευνητικό πρόβλημα ή/και τα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας.

Ακολουθεί η καταγραφή της *στρατηγικής της έρευνας*. Δίδονται τέσσερις προδιαμορφωμένες εκδοχές απάντησης (Προφορική ιστορία, Βιογραφική αφηγηματική έρευνα, Μελέτη περίπτωσης, Εθνογραφία) και η δυνατότητα άλλης απάντησης. Σε σχέση με τη *στρατηγική της έρευνας* η ανάλυση των στοιχείων των 32 καταγεγραμμένων ερευνών του δεύτερου κύκλου ανέδειξαν τα στοιχεία που παρουσιάζονται στον πίνακα που ακολουθεί[17]. Ειδικότερα, 21 έρευνες κατηγοριοποιήθηκαν στην ερευνητική στρατηγική της Προφορικής Ιστορίας (65,6% επί του συνόλου των 32 περιπτώσεων), 16 έρευνες στη Βιογραφική Αφηγηματική Έρευνα (50% επί του συνόλου), από 8 έρευνες στη στρατηγική «Μελέτη περίπτωσης» και στην «Εθνογραφία» (25% επί του συνόλου) και 7 έρευνες κατηγοριοποιήθηκαν κάτω από κάποια άλλη στρατηγική (21,8% επί του συνόλου).

Π.Α2.1: Στρατηγική έρευνας	
Προφορική ιστορία	21
Βιογραφική αφηγηματική έρευνα	16
Μελέτη περίπτωσης	8
Εθνογραφία	8
Άλλο	7

Ακολουθεί μια ενότητα στην οποία καταγράφεται ο αριθμός των αφηγητών/αφηγητριών που συμμετείχαν στην έρευνα, η γεωγραφική περιοχή στην οποία διεξήχθη η έρευνα, καθώς και το διάστημα διεξαγωγής της (έναρξη – λήξη).

Εν συνεχεία καταγράφεται το είδος της έρευνας σε σχέση με το αν πραγματοποιήθηκε άπαξ ή επαναλήφθηκε. Ως προς αυτό, από το σύνολο των 72 καταγεγραμμένων ερευνών προέκυψε ότι οι 50 (69,4%) ήταν συγχρονικές (δηλαδή πραγματοποιήθηκαν άπαξ σε μια ορισμένη χρονική στιγμή), ενώ 20 (27,8%) από αυτές επαναλήφθηκαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Δεν δόθηκε απάντηση σε 2 φόρμες τεκμηρίωσης.

17. Στην ερώτηση αυτή δόθηκε η δυνατότητα περισσοτέρων της μίας απάντησης. Η ερώτηση αυτή περιλήφθηκε στη φόρμα τεκμηρίωσης του δεύτερου κύκλου των καταγραφών (2020), ενώ δεν υπήρχε στην αντίστοιχη φόρμα του πρώτου κύκλου (2015).

Π.Α2.2: Είδος μελέτης	
Άπαξ	50
Επαναλαμβανόμενη	20
Δεν απάντησε	2

Για την καταγραφή της μεθόδου *αναζήτησης των αφηγητών και των αφηγητριών* παρέχονται στη φόρμα τεκμηρίωσης δύο προδιαμορφωμένες επιλογές («μέσω προσωπικών γνωριμιών», «με την τεχνική της χιονοστιβάδας») και η δυνατότητα να προσδιοριστεί άλλη τεχνική. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης των 32 καταγεγραμμένων ερευνών του δεύτερου κύκλου έδειξαν ότι σε 25 έρευνες η αναζήτηση έγινε μέσω προσωπικών γνωριμιών (78,1% επί του συνόλου των 32 περιπτώσεων), σε 17 έρευνες μέσω της τεχνικής της χιονοστιβάδας (53,1% επί του συνόλου) και σε 7 έρευνες επελέγη άλλη μέθοδος (21.8% επί του συνόλου).

Π.Α2.3: Μέθοδος αναζήτησης αφηγητ(ρι)ών	
Με προσωπικές γνωριμίες	25
Με χιονοστιβάδα	17
Άλλο	7
Δεν απάντησαν	2

Ως προς τις μεθόδους συλλογής δεδομένων ζητώνται στοιχεία για δύο κεντρικές μεθόδους, που αξιοποιούνται κατά κόρον σε έρευνες προφορικής ιστορίας και βιογραφικής προσέγγισης, τη συνέντευξη και την εθνογραφική παρατήρηση, ενώ δίνεται η δυνατότητα να προσδιοριστεί και άλλη μέθοδος.

Ειδικότερα ως προς τη συνέντευξη, τεκμηριώνεται ο τύπος της συνέντευξης (δομημένη, ημιδομημένη και ανοικτή). Σε 55 από τις 72 έρευνες που καταγράψαμε αξιοποιείται ο τύπος της ημιδομημένης συνέντευξης (ποσοστό 76,3%), σε 23 ο τύπος της ανοικτής συνέντευξης (31,9%), ενώ σε 6 έρευνες αξιοποιείται ο τύπος της δομημένης συνέντευξης (8,3%). Στην ερώτηση αυτή δόθηκε η δυνατότητα περισσοτέρων της μίας απαντήσεων.

Π.Α2.4: Τύπος συνέντευξης	
Ημιδομημένη	55
Ανοικτή	23
Δομημένη	6
Δεν απάντησαν	1

Δηλώνεται επίσης ο αριθμός των συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν στην έρευνα καθώς και ο αριθμός συνεντεύξεων που παραχωρήθηκαν στο αρχείο ή την ερευνητική υποδομή (εφόσον βέβαια έχει συμβεί κάτι τέτοιο). Οι δύο παραπάνω αριθμοί μπορεί να αποκλίνουν καθώς μπορεί ο ερευνητής ή η ερευνητική ομάδα να έχει αποφασίσει να μην παραχωρήσει στο αρχείο ή την υποδομή το σύνολο των συνεντεύξεων ή να μην έχει εξασφαλίσει τη σχετική άδεια από όλους/ες τους/ις συμμετέχοντες/ουσες στην έρευνα.

Η τεκμηρίωση της συνέντευξης ολοκληρώνεται με την καταγραφή του τρόπου διεξαγωγής της. Το σύνολο των ερευνητών/τριών που απάντησαν (71) δήλωσαν ότι έκαναν συνεντεύξεις πρόσωπο με πρόσωπο. (Σε μια φόρμα καταγραφής δεν απαντήθηκε το συγκεκριμένο ερώτημα). Καθώς ωστόσο υπήρχε η δυνατότητα περισσοτέρων της μίας απάντησης δηλώθηκαν επίσης τα εξής: σε 12 έρευνες πραγματοποιήθηκε και ομαδική συνέντευξη, σε 8 τηλεφωνική και σε 4 συνεντεύξεις μέσω τηλεδιάσκεψης, ενώ 2 δήλωσαν άλλο τρόπο διεξαγωγής.

Π.Α2.5: Τρόπος διεξαγωγής συνέντευξης	
Δια ζώσης συνέντευξη πρόσωπο με πρόσωπο	71
Ομαδική συνέντευξη	12
Τηλεφωνική συνέντευξη	8
Συνέντευξη μέσω τηλεδιάσκεψης	4
Άλλη	2
Δεν απάντησαν	1

Ακολουθεί η τεκμηρίωση σε σχέση με την εθνογραφική παρατήρηση και το είδος της (συμμετοχική παρατήρηση ή άλλο είδος). Καθώς το ερώτημα αυτό δεν υπήρχε στη φόρμα καταγραφής του πρώτου κύκλου, περιοριζόμαστε στην έκθεση των αποτελεσμάτων από τις 32 έρευνες που καταγράψαμε στον δεύτερο κύκλο. Σύμφωνα με αυτά, κάποιου είδους εθνογραφική παρατήρηση δηλώθηκε σε 14 έρευνες (ποσοστό 43,7%), εκ των οποίων οι 8 αφορούσαν συμμετοχική παρατήρηση (25%) και 6 κάποιο άλλο είδος παρατήρησης (18,7%).

Π.Α2.6: Εθνογραφική παρατήρηση	
Συμμετοχική παρατήρηση	8
Άλλη	6
Δεν απάντησαν	18

Από την ανάλυση των δεδομένων μας προέκυψε επίσης ότι 5 ερευνητές/ερευνήτριες ακολούθησαν άλλη μέθοδο συλλογής δεδομένων, όπως για παράδειγμα την αρχειακή έρευνα.

Η ενότητα που σχετίζεται με τις μεθόδους συλλογής δεδομένων ολοκληρώνεται με την καταγραφή πληροφοριών σχετικά με τα δεδομένα που έχουν συλλεχθεί ή παραχθεί, όπως ο χρόνος αναφοράς του υλικού, οι γεωγραφικές περιοχές αναφοράς του και οι γλώσσες του παραχθέντος υλικού. Ως προς τη γλώσσα 70 από τις 72 έρευνες παρήγαγαν υλικό στα ελληνικά. Από τις απαντήσεις προκύπτει πως σε έναν αριθμό 11 ερευνών παρήχθη υλικό και σε κάποια άλλη γλώσσα πέραν της ελληνικής (αγγλικά, ισπανικά, ιταλικά, καταλανικά και ολλανδικά).

Π.Α2.7: Γλώσσες παραχθέντος υλικού	
Ελληνικά	70
Αγγλικά	6
Ισπανικά	2
Ιταλικά	1
Καταλανικά	1
Ολλανδικά	1
Δεν απάντησε	1

Το δεύτερο τμήμα του πρώτου μέρους ολοκληρώνεται με την τεκμηρίωση των *μεθόδων ανάλυσης*. Η επεξεργασία των στοιχείων από τις έρευνες που συλλέξαμε στον δεύτερο κύκλο[18] κατέδειξε ότι σε 17 έρευνες αξιοποιήθηκε ως μέθοδος ανάλυσης εκείνη της ιστορικής ανασύνθεσης (ποσοστό 53,1%), σε 17 η θεματική ανάλυση (53,1%), σε 16 η ανάλυση της ατομικής και της κοινωνικής μνήμης (50%), σε 12 η βιογραφική ανάλυση (37,5%), σε 9 η αφηγηματική ανάλυση (28,1%), σε 8 η ανάλυση λόγου (25%), ενώ σε δύο αξιοποιήθηκε άλλη μέθοδος ανάλυσης. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι στις περισσότερες περιπτώσεις δηλώθηκαν περισσότερες της μίας μεθόδου ανάλυσης.

Π.Α2.8: Μέθοδος ανάλυσης	
Ιστορική ανασύνθεση	17
Θεματική ανάλυση	17
Ανάλυση ατομικής και κοινωνικής μνήμης	16
Βιογραφική ανάλυση	12
Αφηγηματική ανάλυση	9
Ανάλυση λόγου	8
Εθνογραφική ανάλυση	7
Άλλη	2

18. Στη φόρμα τεκμηρίωσης που αξιοποιήθηκε στον πρώτο κύκλο καταγραφών (2015) δεν είχε περιληφθεί σχετικό ερώτημα.

Μέρος Β: Περιγραφή των τεκμηρίων που κατατέθηκαν ανά συλλογή

Το δεύτερο μέρος της φόρμας τεκμηρίωσης περιέχει στοιχεία για τον τύπο και το είδος της συλλογής των τεκμηρίων που περιλαμβάνει η έρευνα, καθώς και για τα αρχεία της συλλογής.

Τμήμα Β1: Στοιχεία Συλλογής

Για κάθε μία συλλογή τεκμηρίων που τεκμηριώνεται δίδεται αρχικά ένας κωδικός συλλογής. Εν συνεχεία δηλώνονται πληροφορίες σχετικά με τον τύπο της συλλογής. Αυτός προσδιορίζεται από τη μορφή στην οποία βρίσκονται τα δεδομένα που περιλαμβάνει η συλλογή. Ειδικότερα, περιγράφονται στη φόρμα τεκμηρίωσης έξι τύποι συλλογών:

1ος Τύπος: Συλλογή δεδομένων σε αρχική μορφή (μαγνητοφωνημένα ή βιντεοσκοπημένα αρχεία, σημειώσεις πεδίου, ερευνητικά ημερολόγια ή εκθέσεις από την επιτόπια έρευνα)

2ος Τύπος: Συλλογή δεδομένων κατόπιν αρχικής επεξεργασίας (π.χ. απομαγνητοφωνημένα κείμενα, ανωνυμοποιημένα ή ψευδωνυμοποιημένα κείμενα, περιλήψεις, ευρετήρια)

3ος Τύπος: Συλλογή δεδομένων μετά την τελική επεξεργασία (μετεγγραμμένα στη μορφή που χρησιμοποιήθηκε για την τελική ανάλυση ή κατατέθηκε σε αρχείο)

4ος Τύπος: Εργαλεία εννοιολόγησης, παραγωγής και ανάλυσης δεδομένων (οδηγοί συνέντευξης, λεξικό όρων, βάση δεδομένων)

5ος Τύπος: Τεκμήρια παρουσίασης και διάχυσης των ευρημάτων (άρθρα, βιβλία, μελέτες, εκθέσεις, κείμενα εργασίας, διαδικτυακοί πόροι), που παράχθηκαν από την ερευνητική ομάδα

6ος Τύπος: Τεκμήρια παρουσίασης και διάχυσης των ευρημάτων (άρθρα, βιβλία, μελέτες, εκθέσεις, κείμενα εργασίας), που παράχθηκαν από τρίτους

Από την ανάλυση των καταγραφών του δεύτερου κύκλου[19] προέκυψε ότι συλλογή δεδομένων 1ου τύπου έχει παραχθεί σε 23 έρευνες (ποσοστό 71,8%), του 2ου τύπου σε 17 (53,1%), του 3ου τύπου σε 8 (25%), του 4ου τύπου σε 6 (18,7%), του 5ου τύπου σε 11 (34,3%) και του 6ου τύπου σε 5 (15,6%). Εννέα ερευνητές/ερευνήτριες δεν απάντησαν στο ερώτημα.

19. Στη φόρμα τεκμηρίωσης που αξιοποιήθηκε στον πρώτο κύκλο καταγραφών (2015) δεν είχε περιληφθεί σχετικό ερώτημα.

Π.Β.1.1: Τύπος συλλογής	
1ος Τύπος: Συλλογή δεδομένων σε αρχική μορφή (μαγνητοφωνημένα ή βιντεοσκοπημένα αρχεία, σημειώσεις πεδίου, ερευνητικά ημερολόγια ή εκθέσεις από την επιτόπια έρευνα)	23
2ος Τύπος: Συλλογή δεδομένων κατόπιν αρχικής επεξεργασίας (π.χ. απομαγνητοφωνημένα κείμενα, ανωνυμοποιημένα ή ψευδωνυμοποιημένα, περιλήψεις, ευρετήρια)	17
3ος Τύπος: Συλλογή δεδομένων κατόπιν της τελικής επεξεργασίας (μετεγγραμμένα στη μορφή που χρησιμοποιήθηκε από την τελική ανάλυση ή κατατέθηκε σε αρχείο)	8
4ος Τύπος: Εργαλεία εννοιολόγησης, παραγωγής και ανάλυσης δεδομένων (οδηγοί συνέντευξης, λεξικό όρων, βάση δεδομένων)	6
5ος Τύπος: Τεκμήρια παρουσίασης και διάχυσης των ευρημάτων (άρθρα, βιβλία, μελέτες, εκθέσεις, κείμενα εργασίας, διαδικτυακοί πόροι), που έγιναν από την ερευνητική ομάδα	11
6ος Τύπος: Τεκμήρια παρουσίασης και διάχυσης των ευρημάτων (άρθρα, βιβλία, μελέτες, εκθέσεις, κείμενα εργασίας), που έγιναν από τρίτους	5
Δεν απάντησαν	9

Ακολουθούν δύο ερωτήσεις στις οποίες καταγράφεται το πού φυλάσσεται το υλικό το οποίο έχει παραχθεί κατά την έρευνα. Η πρώτη ερωτά αν το υλικό αποτελεί μέρος ιδιωτικής συλλογής. Σύμφωνα με τα δεδομένα των καταγραφών και των δύο κύκλων (72 καταγραφές), 24 έρευνες αποτελούν μέρος ιδιωτικής συλλογής (ποσοστό 33%) και 16 όχι (22%). 32 ερευνητές/ερευνήτριες δεν απάντησαν στην ερώτηση (45%).

Π.Β.1.2:Το υλικό αποτελεί μέρος ιδιωτικής συλλογής;	
Ναι	24
Όχι	16
Δεν απάντησαν	32

Σε σχέση με το αν το υλικό είναι κατατεθειμένο σε άλλες βάσεις/αρχεία/ερευνητικές υποδομές, 15 (21%) απάντησαν «ναι», 25 (35%) απάντησαν «όχι» και 32 (44%) δεν έδωσαν καμία απάντηση. Στην ερώτηση αυτή παρέχεται η δυνατότητα στη φόρμα τεκμηρίωσης να προσδιοριστεί η βάση, το αρχείο ή η ερευνητική υποδομή όπου είναι κατατεθειμένο το υλικό.

Π.Β.1.3: Το υλικό είναι κατατεθειμένο σε άλλες βάσεις/αρχεία/ερευνητικές υποδομές;	
Ναι	15
Όχι	25
Δεν απάντησαν	32

Ακολουθεί ερώτηση σχετικά με τον τύπο της διαθεσιμότητας του υλικού σε άλλους ερευνητές ή στο κοινό. Σε 20 από τις 72 έρευνες που καταγράψαμε δεν υπάρχει δυνατότητα πρόσβασης (ποσοστό 27,7%), ενώ για το υλικό δύο (2) ερευνών έχει τεθεί περίοδος εμπάργκο (embargo period). Το υλικό τεσσάρων (4) από τις καταγεγραμμένες έρευνες είναι προσβάσιμο ελεύθερα στο διαδίκτυο (5,5%) και άλλων έξι (6) είναι προσβάσιμο στο διαδίκτυο υπό όρους (8,3%). Το υλικό είκοσι (20) ερευνών είναι ελεύθερα προσβάσιμο στους χώρους του αρχείου ή της συλλογής (27,7%) και άλλων δεκαεπτά (17) είναι προσβάσιμο στους χώρους του αρχείου ή της συλλογής υπό όρους (23,6%). Επτά (7) ερευνητές/ερευνήτριες δεν απάντησαν. Στην ερώτηση δόθηκε η δυνατότητα περισσοτέρων της μίας απάντησης.

Π.Β.1.4: Διαθεσιμότητα	
Δεν είναι προσβάσιμο	20
Είναι κλειστό από __ έως __	2
Είναι ελεύθερα προσβάσιμο μέσω διαδικτύου	4
Είναι προσβάσιμο μέσω διαδικτύου υπό όρους	6
Είναι ελεύθερα προσβάσιμο στους χώρους του αρχείου/συλλογής	20
Είναι προσβάσιμο υπό όρους στους χώρους του αρχείου/συλλογής	17
Δεν απάντησαν	7

Σε σχέση με τη *μορφή (format) της καταγραφής* των δεδομένων, παρέχεται στη φόρμα τεκμηρίωσης μια μεγάλη γκάμα επιλογών (βλ. τον πίνακα που ακολουθεί), καθώς και η δυνατότητα πολλαπλής απάντησης. Από την ανάλυση των δεδομένων προέκυψε ότι σε 50 από τις 72 καταγεγραμμένες έρευνες τα δεδομένα έχουν καταγραφεί σε μαγνητοφωνημένα αρχεία (ψηφιακή μορφή) (69,4%) και σε 33 σε μαγνητοφωνημένα αρχεία (κασέτες) (45,8%). Σε 21 έρευνες το υλικό έχει καταγραφεί σε ψηφιακά βιντεοσκοπημένα αρχεία (29,1%) και σε 7 σε βιντεοσκοπημένα αρχεία σε κασέτες (9,7%). Σε 36 έρευνες υπάρχουν καταγραφές σε δακτυλογραφημένες σημειώσεις (50%) και σε 18 σε χειρόγραφες σημειώσεις (25%). Σε 12 έρευνες υπάρχουν καταγραφές σε ψηφιακά κείμενα (16,6%) και σε 2 (2,7%) σε ιστοσελίδες. 4 ερευνητές/ερευνήτριες δεν απάντησαν (5,5%).

Π.Β.1.5: Μορφή δεδομένων (format καταγραφής)	
Μαγνητοφωνημένα αρχεία (ψηφιακά)	50
Μαγνητοφωνημένα αρχεία (σε κασέτες)	33
Βιντεοσκοπημένα αρχεία (ψηφιακά)	21
Βιντεοσκοπημένα αρχεία (σε κασέτες)	7
Δακτυλογραφημένες σημειώσεις	36
Χειρόγραφες σημειώσεις	18
Ψηφιακά κείμενα	12
Ιστοσελίδες	2
Δεν απάντησαν	4

Τμήμα Β2: Αρχεία συλλογής

Στο δεύτερο τμήμα του δεύτερου μέρους της φόρμας τεκμηρίωσης καταγράφονται πληροφορίες σχετικά με τα επιμέρους στοιχεία/τεκμήρια που περιλαμβάνονται σε κάθε συλλογή.

Στον πρώτο πίνακα καταγράφονται οι εξής *τύποι τεκμηρίων* που δύναται να περιλαμβάνει η συλλογή: (α) Συγκεντρωτικός πίνακας δεδομένων συνεντεύξεων (Masterlog)[20], (β) καταγραφή της συνέντευξης, (γ) έκθεση παρατηρήσεων από τη διεξαγωγή κάθε συνέντευξης (Ημερολόγιο συνέντευξης)[21], (δ) παραχωρητήρια ή έντυπα ενήμερης συγκατάθεσης, (ε) περίληψη της συνέντευξης και (στ) απομαγνητοφώνηση της συνέντευξης. Στη δεύτερη στήλη του πίνακα που ακολουθεί δηλώνεται ο αριθμός των συλλογών οι οποίες περιλαμβάνουν τον τύπο του τεκμηρίου που φαίνεται στην πρώτη στήλη και αναφέρονται στις καταγραφές του δεύτερου κύκλου (2020). Στην τρίτη στήλη δηλώνεται ο αριθμός των συλλογών οι οποίες περιλαμβάνουν τον τύπο του τεκμηρίου που φαίνεται στην πρώτη στήλη κατά τις καταγραφές του πρώτου κύκλου (2020). Και στην τέταρτη στήλη αναγράφεται το σύνολο των δύο καταγραφών.

Παρατηρούμε ειδικότερα πως συγκεντρωτικό/συνοπτικό πίνακα δεδομένων των συνεντεύξεων περιλαμβάνουν συνολικά 41 συλλογές (ποσοστό 57% επί των

20. Πρόκειται για συνοπτικό συγκεντρωτικό πίνακα με πληροφορίες για όλες τις συνεντεύξεις της συλλογής, όπως τα στοιχεία του/της πληροφορητή/ήτριας, του/της ευρευνητή/ήτριας, των συνθηκών της καταγραφής (ημερομηνία, τόπος, διάρκεια, τρόπος καταγραφής), καθώς και στοιχεία της αρχειοθέτησης, ταξινόμησης, πρόσβασης και ύπαρξης συνοδευτικών εγγράφων.

21. Πρόκειται για έκθεση τεκμηρίωσης της διαδικασίας διενέργειας της συνέντευξης, που αναφέρει πληροφορίες για τον τόπο, τον χρόνο, τον πληροφορητή, τον τύπο της διάδρασης που αναπτύχθηκε μεταξύ αυτού και του συνεντευκτή, ενδεχόμενες διακοπές, δυσκολίες κ.ά. Για κατάλογο ενδεικτικών θεμάτων που μπορεί να περιλαμβάνει μια τέτοια έκθεση, βλ. Τσιώλης (2014: 267-268).

72 καταγραφών), έκθεση παρατηρήσεων από τη διεξαγωγή κάθε συνέντευξης (Ημερολόγιο συνέντευξης) περιλαμβάνουν 39 συλλογές (54%), παραχωρητήρια ή έντυπα ενήμερης συγκατάθεσης περιλαμβάνουν 34 συλλογές (47%), περιλήψεις των συνεντεύξεων περιλαμβάνουν 41 συλλογές (57%). Επί του συνόλου των 32 καταγραφών του δεύτερου κύκλου διαπιστώθηκε ότι 20 συλλογές περιλαμβάνουν καταγεγραμμένες συνεντεύξεις (62% επί των 32 καταγραφών) και 24 συλλογές περιλαμβάνουν τις απομαγνητοφωνήσεις των συνεντεύξεων (75%). Οκτώ (8) ερευνητές/ερευνήτριες δεν απάντησαν στο ερώτημα κατά τους δύο κύκλους των καταγραφών.

Π.Β.2.1: Τύπος τεκμηρίου	Καταγραφή 2020	Καταγραφή 2015	Σύνολο
Συγκεντρωτικός πίνακας δεδομένων συνεντεύξεων (Masterlog)	8	33	41
Καταγραφή συνέντευξης	20	X1	
Έκθεση παρατηρήσεων από τη διεξαγωγή κάθε συνέντευξης (Ημερολόγιο συνέντευξης)	14	25	39
Παραχωρητήρια / έντυπα ενήμερης συγκατάθεσης	15	19	34
Περίληψη συνέντευξης	14	27	41
Απομαγνητοφώνηση συνέντευξης	24	X	
Δεν απάντησαν	5	3	8
ΣΥΝΟΛΟ ερευνών που καταγράφηκαν	32	40	72

Στον δεύτερο πίνακα καταγράφονται εργαλεία τεκμηρίωσης της έρευνας που περιλαμβάνονται στη συλλογή των δεδομένων και συγκεκριμένα: (α) ημερολόγιο έρευνας, (β) οδηγοί συνέντευξης, (γ) οδηγίες προς τους συνεντευκτές, (δ) τεκμηρίωση ζητημάτων προστασίας προσωπικών δεδομένων, (ε) κώδικας σημειογραφίας για την απομαγνητοφώνηση και (στ) εργαλεία ανατροφοδότησης. Από την ανάλυση των 72 καταγραφών και των δύο κύκλων προέκυψε ότι σε 25 συλλογές περιλαμβάνεται ως εργαλείο τεκμηρίωσης το ημερολόγιο έρευνας (35%), σε 38 συλλογές οι οδηγοί συνέντευξης (53%), σε 15 συλλογές οι οδηγίες προς τους συνεντευκτές (21%), σε 7 συλλογές περιλαμβάνεται ο κώδικας σημειογραφίας για την απομαγνητοφώνηση (10%). Επί του συνόλου των 32 καταγραφών του δεύτερου κύκλου διαπιστώθηκε ότι 11 συλλογές περιλαμβάνουν τεκμηρίωση ζητημάτων προστασίας

22.Το στοιχείο αυτό, όπως και εκείνο των απομαγνητοφωνήσεων, περιλαμβάνεται σε άλλο σημείο της φόρμας καταγραφής του 2015.

προσωπικών δεδομένων (34%) και 2 συλλογές περιλαμβάνουν εργαλεία ανατροφοδότησης (6%). Έντεκα (11) ερευνητές/ερευνήτριες δεν απάντησαν στο ερώτημα κατά τους δύο κύκλους των καταγραφών.

Π.Β.2.2: Εργαλεία τεκμηρίωσης της έρευνας	Καταγραφή 2020	Καταγραφή 2015	Σύνολο
Ημερολόγιο έρευνας	13	12	25
Οδηγοί συνέντευξης	15	23	38
Οδηγίες προς τους συνεντευκτές	10	5	15
Τεκμηρίωση ζητημάτων προστασίας προσωπικών δεδομένων	11	X	
Κώδικας σημειογραφίας για την απομαγνητοφώνηση	3	4	7
Εργαλεία ανατροφοδότησης	2	X	
Δεν απάντησαν	8	3	11
ΣΥΝΟΛΟ ερευνών που καταγράφηκαν	32	40	72

Ως προς τα μέσα παρουσίασης των ερευνητικών ευρημάτων στη φόρμα τεκμηρίωσης, περιλαμβάνονται πέντε δυνατότητες προδιαμορφωμένης απάντησης: (α) Άρθρο, (β) Μονογραφία, (γ) Ερευνητική έκθεση, (δ) Ανακοίνωση σε συνέδριο, (ε) Ανάρτηση στο Διαδίκτυο· ενώ παρέχεται και η δυνατότητα άλλης απάντησης. Από την ανάλυση των 32 καταγραφών του δεύτερου κύκλου προκύπτει πως με επιστημονικό άρθρο έχουν ανακοινωθεί τα ευρήματα 14 ερευνών (ποσοστό 44%), με μονογραφία 15 έρευνες (47%), με ερευνητική έκθεση 5 (16%), με ανακοίνωση σε συνέδριο 18 (50%) και με ανάρτηση στο διαδίκτυο 5 (16%). Τα αποτελέσματα οκτώ ερευνών ανακοινώθηκαν (και) με άλλον τρόπο, όπως έκθεση του υλικού σε εκδηλώσεις ιστορικού ενδιαφέροντος, ιστορικούς περιπάτους κ.ά. Επτά (7) ερευνητές/ερευνήτριες δεν απάντησαν στο ερώτημα.

Π.Β.2.3: Μέσο παρουσίασης των ευρημάτων	
Άρθρο	14
Μονογραφία	15
Ερευνητική έκθεση	5
Ανακοίνωση σε συνέδριο	18
Ανάρτηση στο Διαδίκτυο	5
Άλλο	8
Δεν απάντησαν	7

Στο προτελευταίο ερώτημα της φόρμας τεκμηρίωσης καταγράφεται το υλικό που μπορεί να περιλαμβάνεται στη συλλογή ως συνοδευτικό του σώματος των δεδομένων, όπως φωτογραφίες, χάρτες, έγγραφα, υλικά αντικείμενα, βίντεο, ημερολόγια (αφηγητών/αφηγητριών ή τρίτων προσώπων) ή άλλου είδους υλικό. Από την ανάλυση των 72 καταγραφών και των δύο κύκλων προέκυψε ότι σε 36 συλλογές περιλαμβάνονται ως συνοδευτικό υλικό φωτογραφίες (50%), σε 25 συλλογές έγγραφα τεκμήρια (35%), σε 10 συλλογές χάρτες (14%), σε 3 συλλογές περιλαμβάνονται υλικά αντικείμενα (4%) και σε 9 συλλογές περιλαμβάνεται άλλου είδους συνοδευτικό υλικό. Επί του συνόλου των 32 καταγραφών του δεύτερου κύκλου διαπιστώθηκε ότι 6 συλλογές περιλαμβάνουν βίντεο (19%) και 3 συλλογές περιλαμβάνουν ημερολόγια (αφηγητών/αφηγητριών ή τρίτων προσώπων)(6%). Τριάντα δύο (32) ερευνητές/ερευνήτριες δεν απάντησαν στο ερώτημα κατά τους δύο κύκλους των καταγραφών.

Π.Β.2.4: Συνοδευτικό υλικό	Καταγραφή 2020	Καταγραφή 2015	Σύνολο
Φωτογραφίες	20	16	36
Έγγραφα τεκμήρια	11	14	25
Βίντεο	6	X	
Χάρτες	5	5	10
Ημερολόγια (αφηγητ(ρι)ών ή τρίτων προσώπων)	3	X	
Υλικά αντικείμενα	2	1	3
Άλλο (προσδιορίστε)	2	7	9
Δεν απάντησαν	9	17	26
ΣΥΝΟΛΟ ερευνών που καταγράφηκαν	32	40	72

Η φόρμα ολοκληρώνεται με την καταγραφή των δημοσιεύσεων που προέκυψαν από την έρευνα και πραγματοποιήθηκαν από τον/την ερευνητή/ερευνήτρια ή την ερευνητική ομάδα.

Συζήτηση - Συμπεράσματα

Στο παρόν κείμενο υποστηρίξαμε την αναγκαιότητα τεκμηρίωσης της ερευνητικής διαδικασίας ώστε να καταστεί δυνατή η επανάχρηση και η δευτερογενής ανάλυση δεδομένων ποιοτικών ερευνών και ειδικότερα ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί στα πεδία της προφορικής ιστορίας και της βιογραφικής προσέγγισης. Μέσω της τεκμηρίωσης, της συστηματικής δηλαδή καταγραφής των στοιχείων της ερευνητικής διαδικασίας, μπορεί να καλυφθεί το κενό της γνώσης του πλαισίου παραγωγής

των ερευνητικών δεδομένων από κάποιον ερευνητή που «δεν ήταν εκεί» και να καταστεί δυνατή η δευτερογενής ανάλυσή τους. Μια τέτοια πρακτική εφαρμόζεται από όλες τις ερευνητικές υποδομές και τα αρχεία που παρέχουν ποιοτικά δεδομένα προς δευτερογενή ανάλυση.

Στη συνέχεια παρουσιάσαμε μια φόρμα τεκμηρίωσης που διαμορφώθηκε ώστε να καταγραφούν έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στον ελληνικό χώρο στα πεδία της προφορικής ιστορίας και της βιογραφικής προσέγγισης και να περιληφθούν στην ελληνική Ερευνητική Υποδομή για τις Κοινωνικές Επιστήμες (Δίκτυο SoDaNet). Παράλληλα με τη λεπτομερή παρουσίαση των μερών της φόρμας τεκμηρίωσης, αναδείχθηκαν οι βασικές μεθοδολογικές επιλογές που αξιοποιούν οι ερευνητές/ερευνήτριες. Αυτό επιτεύχθηκε μέσω της ανάλυσης των δεδομένων που προέκυψαν από την καταγραφή 72 ερευνών (σε δύο κύκλους). Η απουσία μεγάλου αριθμού αναπάντητων ερωτήσεων (ελλειπουσών τιμών), αλλά και ο περιορισμένος αριθμός «άλλων» (πέραν των προδιαμορφωμένων) απαντήσεων αποτελεί ένδειξη του ότι η συγκεκριμένη φόρμα μπορεί να λειτουργήσει ικανοποιητικά ως εργαλείο τεκμηρίωσης ερευνών που υλοποιούνται στα πεδία της προφορικής ιστορίας και της βιογραφικής έρευνας. Αποδεικνύεται πως έχει προβλέψει και εμπεριέχει ως εκδοχές απάντησης τις πλέον χρησιμοποιούμενες μεθοδολογικές επιλογές των ερευνητών/ερευνητριών και μπορεί κατά συνέπεια να αξιοποιηθεί ως πρότυπο τεκμηρίωσης για σχετικές έρευνες. Σε ό,τι αφορά τον τρόπο οργάνωσης των συλλογών που έχουν καταγραφεί εντοπίσαμε ότι οι περισσότερες περιλαμβάνουν τις καταγραφές των δεδομένων, μετεγγραμμένα (απομαγνητοφωνημένα) και ανωνυμοποιημένα/ψευδωνυμοποιημένα κείμενα, περιλήψεις και ευρετήρια. Από αρκετές έρευνες απουσιάζουν τα παραχωρητήρια ή τα έντυπα ενήμερης συγκατάθεσης` γεγονός που επιτάσσει την ανάγκη να ενταθούν οι προσπάθειες ευαισθητοποίησης στα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας. Λιγότερες συλλογές περιλαμβάνουν στοιχεία που παρέχουν πληροφορίες για τη διαδικασία και τα εργαλεία συλλογής/παραγωγής των δεδομένων (οδηγούς συνέντευξης, οδηγίες προς τους συνεντευκτές, ημερολόγιο της έρευνας και της συνέντευξης), καθώς και για τη διαδικασία μετεγγραφής των δεδομένων (κώδικες σημειογραφίας). Ακόμη λιγότερες συλλογές παρέχουν στοιχεία που δείχνουν τους τρόπους της ερμηνευτικής και αναλυτικής επεξεργασίας των δεδομένων, καθώς και τη διαδικασία μετάβασης από τα δεδομένα στα ευρήματα, όπως εργαλεία (σχήματα και διαγράμματα) εννοιολόγησης και εργαλεία ανατροφοδότησης. Ο εμπλουτισμός των διαδικασιών τεκμηρίωσης με στοιχεία που αποκαλύπτουν τις διαδικασίες εννοιολόγησης και θεωρητικής παραγωγής θα μπορούσε να επεκτείνει το «μοίρασμα» (sharing) μεταξύ των ερευνητών –πέραν των δεδομένων– σε εννοιολογικά σχήματα, τεχνικές κωδικοποίησης και κατασκευής κατηγοριών καθώς και σε διαδικασίες σχηματισμού θεωρητικών σχημάτων. Η παραπάνω διαδικασία διευκολύνεται τεχνικά από την ύπαρξη ερευνητικών υποδομών νέου τύπου, οι οποίες δεν περιορίζονται μόνο στη λειτουργία

ενός αποθετηρίου δεδομένων και μεταδεδομένων, αλλά συνιστούν και ένα οργανωμένο σύστημα διαδικασιών και λειτουργιών, που προωθεί εν τοις πράγμασι έναν πιο συλλογικό και συνεργατικό τρόπο παραγωγής της επιστημονικής γνώσης (βλ. σχετικά Κάλλας, 2015). Η τεκμηρίωση της ερευνητικής διαδικασίας έχει κομβικό ρόλο για την επίτευξη ενός τέτοιου σκοπού.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Βαν Μπούσχοτεν, Ρ. (2022). «Βαθιά ακρόαση» και «τυφλά σημεία»: αναστοχασμοί πάνω σε μια παλιά έρευνα. Στο Β. Δαλκαβούκης, Ρ. Βαν Μπούσχοτεν, Γ. Τσιώλης, & Α. Αντωνίου (επιμ.), *Αφηγήσεις ζωής σε καιρούς κρίσης. Μνημονικές αναπαραστάσεις, ταυτοτικές αναζητήσεις και μεθοδολογικοί αναστοχασμοί*. Ένωση Προφορικής Ιστορίας (υπό έκδοση).

Bornat, J. (2003). A Second Take: Revisiting Interviews with a Different Purpose. *Oral History*. 31(1-2): 47-53.

Dale, A., Arber, S., & Procter, M. (1988). *Doing Secondary Analysis*. London: Unwin Hyman.

Glaser, B.G. (1962). Secondary analysis: a strategy for the use of knowledge from research elsewhere. *Social Problems*. *10 (1),* 70-74.

Hakim, C. (1982). *Secondary Analysis in Social Research: A Guide to Data Sources and Methods with Examples*. London: George Allen Unwin.

Heaton, J. (2004). *Reworking Qualitative Data*. London: Sage.

Κακάμπουρα, Ρ. (2013). Δευτερογενής αφηγηματική ανάλυση βιογραφικών συνεντεύξεων: ένα εργαστήρι. Στο Ρ. Βαν Μπούσχοτεν, Τ. Βερβενιώτη, Κ. Μπάδα, Ε. Νάκου, Π. Πανταζής & Π. Χαντζαρούλα (επιμ.), Πρακτικά Συνεδρίου «Γεφυρώνοντας τις γενιές: Διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21ο αιώνα. Προφορική Ιστορία και άλλες Βιο-ιστορίες». Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (Βόλος 25-27 Μαΐου 2012). Διοργάνωση: Ένωση Προφορικής Ιστορίας. Σελ. 505-519.

Κάλλας, Γ. (2015). *Θεωρία, Μεθοδολογία και Ερευνητικές Υποδομές στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.

Καλογεράκη, Σ. (2011). Δευτερογενής ανάλυση ποσοτικών δεδομένων: μια μεθοδολογική επιλογή με πολλαπλά οφέλη και περιορισμούς. Στο Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκις & Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ερευνητικές Υποδομές και Δεδομένα στην Εμπειρική Κοινωνική Έρευνα*. *Ζητήματα καταγραφής, τεκμηρίωσης και ανάλυσης κοινωνικών δεδομένων*. Αθήνα: εκδόσεις νήσος. Σελ. 161-188.

Μπάδα, Κ. (2013). Επαναχρήσεις και επαναπροσεγγίσεις αρχειακού υλικού προφορικής ιστορίας. Το παράδειγμα ενός corpus ιστοριών ζωής ασημουργών. Στο Ρ. Βαν Μπούσχοτεν, Τ. Βερβενιώτη, Κ. Μπάδα, Ε. Νάκου, Π. Πανταζής & Π. Χαντζαρούλα (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου* «Γεφυρώνοντας τις γενιές: Διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21ο αιώνα. Προφορική Ιστορία και άλλες Βιο-ιστορίες». Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (Βόλος 25-27 Μαΐου 2012). Διοργάνωση: Ένωση Προφορικής Ιστορίας. Σελ. 545-552.

Παπαριστείδη, Μ. (2021). *Ανάπτυξη Μοντέλου για την Τεκμηρίωση των Ποιοτικών Κοινωνικών Ερευνών*. Διδακτορική Διατριβή. Τμήμα Κοινωνιολογίας. Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Stewart, D.W., & Kamins, M.A. (1993*) Secondary Research: Information Sources and Methods*. Newbury Park: Sage.

Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.

Τσιώλης, Γ. (2011). Δευτερογενής ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: μια ερευνητική στρατηγική συμβατή με την ποιοτική προσέγγιση; Στο Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκις & Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ερευνητικές Υποδομές και Δεδομένα στην Εμπειρική Κοινωνική Έρευνα. Ζητήματα καταγραφής, τεκμηρίωσης και ανάλυσης κοινωνικών δεδομένων*. Αθήνα: εκδόσεις νήσος. Σελ. 129-159.

Τσιώλης, Γ. (2020). Η ανάπτυξη μιας νέας ερευνητικής κουλτούρας ως προϋπόθεση για τη δευτερογενή ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Στο Ν. Ναγόπουλος (επιμ.), *Οι κοινωνικές επιστήμες σήμερα. Διλήμματα και προοπτικές πέρα από την κρίση*. Συλλογικός τόμος, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Σελ. 90-98.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Φόρμα τεκμηρίωσης μελετών προφορικής ιστορίας και βιογραφικής αφηγηματικής προσέγγισης

ΜΕΡΟΣ Α: Περιγραφή της έρευνας (Study Description)

ΤΜΗΜΑ Α1: Γενικές πληροφορίες

Τίτλος έρευνας στα ελληνικά:

Τίτλος έρευνας στα αγγλικά:

Σε τι πλαίσιο πραγματοποιήθηκε η έρευνα;

- Ερευνητικό πρόγραμμα
- Πανεπιστημιακό μάθημα ή σεμινάριο
- Ομάδα προφορικής ιστορίας
- Άλλο (προσδιορίστε)_____

Βασικός επιστημονικός κλάδος _____

Θεματική κατηγορία:_____

Κύρια θέματα:_____

Λέξεις-κλειδιά:_____

Επιστημονικά Υπεύθυνος/η: _____

Στοιχεία επικοινωνίας:_____

Οργανισμός/φορέας: _____

Δ/νση Οργανισμού/Φορέα: _____

Ερευνητές ή ερευνητική ομάδα:_____

Στοιχεία επικοινωνίας: _____

Πηγές χρηματοδότησης:

Κάτοχος πνευματικών δικαιωμάτων του υλικού:

ΤΜΗΜΑ Α2: Μεθοδολογία της έρευνας

Περίληψη έρευνας (περιγράφεται ο σκοπός, η θεματική, το ερευνητικό πρόβλημα και/ή τα ερευνητικά ερωτήματα):

_____

_____

Στρατηγική έρευνας:

- Προφορική ιστορία
- Βιογραφική αφηγηματική έρευνα
- Μελέτη περίπτωσης
- Εθνογραφία
- Άλλο (προσδιορίστε)

Αριθμός αφηγητών/αφηγητριών:_____

Γεωγραφική περιοχή έρευνας:_____

Έναρξη – λήξη της έρευνας:_____

Είδος μελέτης

- Άπαξ
- Επαναλαμβανόμενη

Μέθοδος αναζήτησης αφηγητ(ρι)ών

- Με προσωπικές γνωριμίες
- Με χιονοστιβάδα
- Άλλο (προσδιορίστε)_____

Μέθοδοι συλλογής δεδομένων

Α. Συνέντευξη:

Τύπος συνέντευξης

- δομημένη
- ημιδομημένη
- ανοικτή

Αριθμός συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν στην έρευνα:_____

Αριθμός συνεντεύξεων που παραχωρήθηκαν στο αρχείο:_____

Τρόπος διεξαγωγή συνέντευξης:

- Δια ζώσης συνέντευξη πρόσωπο με πρόσωπο
- Συνέντευξη μέσω τηλεδιάσκεψης
- Τηλεφωνική συνέντευξη
- Ομαδική συνέντευξη
- Άλλη:_____

Β. Εθνογραφική παρατήρηση

- Συμμετοχική παρατήρηση
- Άλλη (προσδιορίστε) _____

Γ. Άλλη μέθοδος (προσδιορίστε) _____

Πληροφορίες σχετικά με τα δεδομένα που έχουν συλλεχθεί ή παραχθεί:

Χρόνος αναφοράς υλικού: _____

Γεωγραφικές περιοχές αναφοράς υλικού: _____

Γλώσσες παραχθέντος υλικού:_____

Μέθοδος ανάλυσης

- Ανάλυσης ατομικής και κοινωνικής μνήμης
- Ιστορική ανασύνθεση
- Θεματική ανάλυση
- Ανάλυση λόγου
- Αφηγηματική ανάλυση
- Βιογραφική ανάλυση
- Εθνογραφική ανάλυση
- Μεικτή (προσδιορίστε): _____
- Άλλη: _____

ΜΕΡΟΣ Β: Περιγραφή των τεκμηρίων που κατατέθηκαν ανά συλλογή

Για κάθε μία συλλογή τεκμηρίων που κατατίθεται συμπληρώνονται οι ακόλουθες πληροφορίες:

ΤΜΗΜΑ Β1: Στοιχεία Συλλογής

Κωδικός συλλογής:

Τύπος συλλογής:

- Συλλογή δεδομένων σε αρχική μορφή (μαγνητοφωνημένα ή βιντεοσκοπημένα αρχεία, σημειώσεις πεδίου, ερευνητικά ημερολόγια ή εκθέσεις από την επιτόπια έρευνα)
- Τύπος: Συλλογή δεδομένων κατόπιν αρχικής επεξεργασίας (π.χ. απομαγνητοφωνημένα κείμενα, ανωνυμοποιημένα ή ψευδωνυμοποιημένα κείμενα, περιλήψεις, ευρετήρια)
- Συλλογή δεδομένων κατόπιν της τελικής επεξεργασίας (μετεγγραμμένα στη μορφή που χρησιμοποιήθηκε για την τελική ανάλυση ή κατατέθηκε σε αρχείο)
- Εργαλεία εννοιολόγησης, παραγωγής και ανάλυσης δεδομένων (οδηγοί συνέντευξης, λεξικό όρων, βάση δεδομένων)
- Τεκμήρια παρουσίασης και διάχυσης των ευρημάτων (άρθρα, βιβλία, μελέτες, εκθέσεις, κείμενα εργασίας, διαδικτυακοί πόροι), που παράχθηκαν από την ερευνητική ομάδα
- Τεκμήρια παρουσίασης και διάχυσης των ευρημάτων (άρθρα, βιβλία, μελέτες, εκθέσεις, κείμενα εργασίας), που παράχθηκαν από τρίτους

Το υλικό αποτελεί μέρος ιδιωτικής συλλογής:

- ΝΑΙ
- ΟΧΙ

Το υλικό είναι κατατεθειμένο σε άλλες βάσεις/αρχεία/ερευνητικές υποδομές;

- ΝΑΙ. Αναφέρετε: _____
- ΟΧΙ

Διαθεσιμότητα:

- Δεν είναι προσβάσιμο
- Είναι κλειστό από _____ έως _____
- Είναι ελεύθερα προσβάσιμο μέσω διαδικτύου
- Είναι προσβάσιμο μέσω διαδικτύου υπό όρους
- Είναι ελεύθερα προσβάσιμο στους χώρους του αρχείου/συλλογής
- Είναι προσβάσιμο υπό όρους στους χώρους του αρχείου/συλλογής

Μορφή δεδομένων (format καταγραφής):

- Μαγνητοφωνημένα αρχεία (ψηφιακά)
- Μαγνητοφωνημένα αρχεία (σε κασέτες)
- Βιντεοσκοπημένα αρχεία (ψηφιακά)
- Βιντεοσκοπημένα αρχεία (σε κασέτες)
- Δακτυλογραφημένες σημειώσεις
- Χειρόγραφες σημειώσεις
- Ψηφιακά κείμενα
- Ιστοσελίδες

ΤΜΗΜΑ Β2: Αρχεία συλλογής

Τύπος τεκμηρίου

- Συγκεντρωτικός πίνακας δεδομένων συνεντεύξεων (Masterlog)
- Καταγραφή συνέντευξης
- Έκθεση παρατηρήσεων από τη διεξαγωγή κάθε συνέντευξης (Ημερολόγιο συνέντευξης)
- Παραχωρητήρια / έντυπα ενήμερης συγκατάθεσης
- Περίληψη συνέντευξης
- Απομαγνητοφώνηση συνέντευξης

Εργαλεία τεκμηρίωσης της έρευνας

- Ημερολόγιο έρευνας
- Οδηγοί συνέντευξης
- Οδηγίες προς τους συνεντευκτές
- Τεκμηρίωση ζητημάτων προστασίας προσωπικών δεδομένων
- Κώδικας σημειογραφίας για την απομαγνητοφώνηση
- Εργαλεία ανατροφοδότησης

Μέσα παρουσίασης των ευρημάτων

- Άρθρο
- Μονογραφία
- Ερευνητική έκθεση
- Ανακοίνωση σε συνέδριο
- Ανάρτηση στο Διαδίκτυο
- Άλλο

Συνοδευτικό υλικό:

- Φωτογραφίες
- Χάρτες
- Έγγραφα τεκμήρια
- Υλικά αντικείμενα
- Βίντεο
- Ημερολόγια (αφηγητ(ρι)ών ή τρίτων προσώπων)
- Άλλο (προσδιορίστε) _____

Η ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΩΝ «ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ» ΤΩΝ ΕΜΠΕΙΡΙΚΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Γιάννης Κάλλας

Περίληψη

Η περιγραφή αντικειμένων και φαινομένων στα οποία αναφέρεται μια εμπειρική έρευνα αποτελεί την κρισιμότερη ίσως παράμετρο για την τεκμηρίωσή της και είναι ιδιαίτερα σημαντική για την ανάπτυξη υποδομών τεκμηρίωσης για τις κοινωνικές επιστήμες. Η περιγραφή των «αναφερομένων» συνήθως διαφέρει σημαντικά από έρευνα σε έρευνα. Αυτό συμβαίνει διότι δύο έρευνες, ακόμη και όταν αναφέρονται στα ίδια εξωτερικά αντικείμενα ή φαινόμενα, δεν τα περιγράφουν με τον ίδιο τρόπο, κυρίως επειδή διαφοροποιούνται ως προς τους στόχους τους, τα ερευνητικά τους ερωτήματα, αλλά και την προβληματική τους, που ενδεχόμενα βασίζεται σε διαφορετικές θεωρητικές προκατανοήσεις των «αναφερομένων». Για την επιστημονική έρευνα ωστόσο, είναι κρίσιμο να μπορούμε να εντοπίζουμε και να επεξεργαζόμαστε συγκριτικά τις έρευνες που αφορούν τα ίδια εξωτερικά «αναφερόμενα», ακόμη και όταν τα περιγράφουν με διαφορετικό τρόπο.

Για να το επιτύχουμε αυτό, η τεκμηρίωση των «αναφερομένων» πρέπει να γίνεται σε δύο επίπεδα: πρώτον, στο επίπεδο της κάθε συγκεκριμένης έρευνας, όπου παρέχεται η πλήρης περιγραφή των «αναφερομένων», σύμφωνα με την προβληματική της έρευνας και το ιδιαίτερο πρόβλημα στο οποίο εστιάζει, και δεύτερον, στο επίπεδο ενός αποθέματος γνώσης κοινού για ολόκληρη την επιστημονική κοινότητα, το οποίο διαχειρίζονται οι ερευνητικές υποδομές τεκμηρίωσης. Για να αποτελέσουν μέρος ενός κοινού αποθέματος γνώσης, τα «αναφερόμενα» μιας έρευνας πρέπει να εγκαθιδρύονται ανεξάρτητα από τις ιδιαιτερότητες κάθε συγκεκριμένης έρευνας, ως αντικείμενα δημόσιας συζήτησης, *και αυτό επιτυγχάνεται συνήθως μέσα από* συμπληρωματική τεκμηρίωση. *Επομένως τόσο τα αντικείμενα ανάλυσης, όσο και οι μονάδες παρατήρησης προς τις οποίες στρέφεται μια έρευνα πρέπει να ορίζονται*

κατά τρόπο που συνομολογεί μια ευρύτερη αποδοχή και κατανόηση. Μια υποδομή πρέπει επομένως να παρέχει τα κατάλληλα εργαλεία για την ενιαία τεκμηρίωση των «αναφερομένων» σε επίπεδο κοινού αποθέματος γνώσης, διασφαλίζοντας έτσι την δυνατότητα άμεσης συσχέτισης όσων ερευνών αναφέρονται σε αυτά, ακόμη και αν τα περιγράφουν με διαφορετικό τρόπο και ανεξάρτητα από τις ιδιαίτερες μεθοδολογικές επιλογές τους.

Η συγκεκριμένη εργασία μελετά τις δυσκολίες που παρουσιάζει η τεκμηρίωση των «αναφερομένων», βασιζόμενη στη διάκριση μεταξύ των ονομαστικών ορισμών από τις αναλυτικές περιγραφές των «αναφερομένων» στις διάφορες εμπειρικές έρευνες, και διερευνά τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη τέτοιων εργαλείων. Έτσι η τεκμηρίωση των «αναφερομένων», παρότι διαφέρει ανάλογα με τη διάκριση των ερευνών σε ποσοτικές και ποιοτικές, είναι δυνατόν να συγκροτηθεί τελικά με τη βοήθεια της υποδομής μέσα από τη συσχέτιση των επιμέρους περιγραφών που παρέχουν οι διαφορετικές εμπειρικές έρευνες, χωρίς αυτό να παραποιεί με κανένα τρόπο τη βασική τεκμηρίωση των «αναφερομένων» που παράγεται στο πλαίσιο των μεμονωμένων ερευνών.

Λέξεις-κλειδιά: *εμπειρική έρευνα, τεκμηρίωση των «αναφερομένων», υποδομές και εργαλεία τεκμηρίωσης, βασική τεκμηρίωση, συμπληρωματική τεκμηρίωση*

Abstract

The description of the objects and phenomena to which an empirical research refers constitutes the most critical factor for the documentation of the research, and it is considered particularly important for the development of research infrastructures for the social sciences. The description of the reported objects tends to differ considerably from one research to another. The reason is that two different researches, even if they investigate the same research objects, do not describe them in the same way, due to the fact that they involve different research aims, research questions and theoretical perceptions of their objects. However, for the scientific community, it is important to be able to sort out and process in a comparative way those researches which refer to the same objects, even if they describe them in a different way.

In order to achieve this, the documentation of the reported objects must take place at two levels: first, at the level of every particular empirical research and second at the level of the common scientific stock of knowledge, which is managed by research infrastructures. In order to constitute a part of the common stock of knowledge, the reported objects must be described independently of the particularities of each research, as objects of public discussion. *This usually happens through* supplementary documentation. *As a result, both the reported objects and*

the units of observation must be defined in terms of a broader understanding. This means that a research infrastructure must provide the appropriate tools for a unified documentation of the reported objects at the level of the common stock of knowledge, making it possible to directly correlate researches, even if they describe the same reported objects in different ways or involve different methodological choices.

The present article studies the difficulties arising from the documentation of the reported objects, by distinguishing the nominal definitions from the analytic descriptions of the reported objects in the empirical researches. Moreover, it examines the circumstances under which appropriate tools for this can be developed. Thus, for all the differences between qualitative and quantitative researches, it is possible to achieve a unified documentation of the reported objects with the help of a research infrastructure, without distorting in any way the basic documentation of these objects produced in the context of each single research.

Keywords: *empirical research, documentation of the reported objects, infrastructures and tools of documentation, basic documentation, complementary documentation.*

Εισαγωγή

Η επιστήμη διακρίνει την σκέψη από την πραγματικότητα που υπάρχει έξω και ανεξάρτητα από αυτήν. Αυτή η διάκριση επιτρέπει την αναφορά της σκέψης στην πραγματικότητα, που οργανώνεται μέσω της παρατήρησης. Η δυνατότητα παρατήρησης πηγάζει από την ικανότητα του ανθρώπινου σώματος να αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα μέσω των αισθήσεων. Η αισθητηριακή αντίληψη αναπαρίσταται στη συνείδηση με τη διαμεσολάβηση του λόγου και η αναφορά στον κόσμο παίρνει την μορφή της έκφρασης. Σε αυτό άλλωστε βασίζεται και η δυνατότητα επικοινωνίας. Επομένως η παρατήρηση των «αναφερομένων» δεν είναι μόνο μια απλή διαδικασία συλλογής εντυπώσεων. Είναι ταυτόχρονα και μια διαδικασία γλωσσικής κωδικοποίησης, δηλαδή συσχέτισης των εντυπώσεων με έννοιες.

Τα αντικείμενα στα οποία αναφέρεται μια εμπειρική έρευνα είναι στοιχεία της πραγματικότητας που υπάρχουν ανεξάρτητα από τον παρατηρητή. Ο όρος «αντικείμενο» έχει διπλή σημασία. Σημαίνει το στοιχείο της πραγματικότητας προς το οποίο στρέφεται η προσοχή μας, αλλά σημαίνει ταυτόχρονα και εκείνο το στοιχείο της πραγματικότητας που υπάρχει ανεξάρτητα από εμάς και την αναφορά μας σε αυτό. Για να αποφύγουμε την πολυσημία και τη συνακόλουθη σύγχυση, θα χρησιμοποιούμε τον όρο «αναφερόμενα» για να δηλώσουμε την πρώτη σημασία και τον όρο «αντικείμενο» ή «οντότητα» για να δηλώσουμε την δεύτερη. Για τα «αναφερόμενα», που πρέπει να γίνονται κατανοητά με τον ίδιο τρόπο από όλους, πρέπει

να έχουν συνομολογηθεί μέθοδοι διερεύνησης και πιστοποίησης των γεγονότων που σχετίζονται με αυτά. Στις κοινωνικές επιστήμες η διαδικασία της παρατήρησης διαφοροποιείται ουσιαστικά από αυτή των θετικών επιστημών και διαμεσολαβείται από την επικοινωνία. Θα αναφερθούμε εν συντομία στις ιδιαιτερότητες που προκύπτουν.

Η πρώτη σημαντική ιδιαιτερότητα είναι ότι, ενώ στις περισσότερες επιστήμες η παρατήρηση είναι αισθητηριακά οργανωμένη, στις κοινωνικές επιστήμες βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην επικοινωνία. Η παρατήρηση δίνει έμφαση στην ένδειξη, στην εμπράγματη αναφορά που σχηματίζεται κυρίως με την βοήθεια των αισθήσεων. Όμως στις κοινωνικές επιστήμες πολύ συχνά η ένδειξη δεν είναι η αναφορά σε κάποιο υλικό αντικείμενο αλλά σε κάποιο σημείο, κάποια έκφραση. Αυτές τις εκφράσεις ο παρατηρητής τις εκλαμβάνει ως ενδείξεις της κοινωνικής πραγματικότητας. Η ένδειξη υπάρχει μέσα στη φύση και στο χώρο και προϋποθέτει μια προεκφραστική αναφορά. Αντίθετα η έκφραση υπάρχει μόνο μέσα στην παράσταση. Ωστόσο, μέσα από μια επιστημονικά συγκροτημένη επικοινωνιακή λειτουργία που συγκροτεί τη διαδικασία της παρατήρησης στις κοινωνικές επιστήμες, οι εκφράσεις μετατρέπονται από τον παρατηρητή εκ νέου σε ενδείξεις.

Η δεύτερη ιδιαιτερότητα, πηγάζει από το γεγονός ότι τα «αναφερόμενα» δεν είναι πάντα απλά ατομικά αντικείμενα, αλλά πολύ συχνά είναι ένα σύνολο, ένα ομαδικό «εμείς» (Piaget, 1972, σ. 49). Είμαστε επομένως υποχρεωμένοι να παρατηρούμε τόσο απλές όσο και σύνθετες οντότητες.

Μια τρίτη ιδιαιτερότητα είναι ότι συχνά τα «αναφερόμενα» δεν είναι αυθύπαρκτες οντότητες, αλλά συγκροτούνται μέσα από τις σχέσεις τους. Για παράδειγμα, ένας μαθητής δεν υπάρχει παρά σε σχέση με έναν δάσκαλο.

Μια τέταρτη ιδιαιτερότητα αφορά την ιστορική συγκρότηση των αντικειμένων. Τα αντικείμενα των κοινωνικών επιστημών συχνά δεν είναι φυσικές οντότητες, χωρίς ωστόσο να είναι ατομικές φαντασιακές κατασκευές. Είναι κοινωνικές κατασκευές.

Μια πέμπτη ιδιαιτερότητα των κοινωνικών επιστημών είναι ότι ο παρατηρητής αποτελεί συχνά μέρος του αντικειμένου που παρατηρεί. Ο παρατηρητής κατέχει τους κανόνες απόδοσης νοήματος ως μέλος της κοινωνίας, ως συμμετέχων στην καθημερινή ζωή (Κουζέλης, 1996: 14). Λόγω της νοηματικής συγκρότησης της κοινωνικής πραγματικότητας, παρατηρητής και αντικείμενο μοιράζονται τον ίδιο πολιτισμό (Giddens, 1996: 218-227).

Μια έκτη ιδιαιτερότητα των κοινωνικών επιστημών οφείλεται στο γεγονός ότι η παρατήρηση δεν εξαρτάται μόνο από το νόημα που ο παρατηρητής δίνει στα γεγονότα που παρατηρεί, αλλά και από το νόημα που οι παρατηρούμενοι αποδίδουν στις ενδείξεις που μεταφέρουν στον παρατηρητή. Για τον Gadamer (1998: 39), το πραγματικό νόημα όλων των αποφάνσεων φθάνει σε εμάς μεταμφιεσμένο και παραποιημένο από τις ιδεολογίες.

Τέλος κάθε κοινωνική επιστήμη είναι μια κοινωνική κατασκευή που παράγεται σε αναφορά προς μια άλλη κοινωνική κατασκευή (την κοινωνία). Έτσι κάθε κοινωνική θεωρία, που επιτρέπει τον ορισμό των αντικειμένων παρατήρησης, υπόκειται σε μια διπλή μεταβολή: αφενός στη μεταβολή που πηγάζει από την εξέλιξη της ίδιας της θεωρίας, η οποία ως κοινωνική κατασκευή εξελίσσεται ιστορικά, και αφετέρου στη μεταβολή που πηγάζει από την εξέλιξη των ίδιων των κοινωνιών. Αυτή η ιδιαιτερότητα των κοινωνικών επιστημών γίνεται αντιληπτή ως δυσκολία συγκρότησης επιστημονικού παραδείγματος στις κοινωνικές επιστήμες.

Τα «αναφερόμενα»

Τα «αναφερόμενα» μπορεί να είναι οντότητες ή φαινόμενα, δηλαδή παραστάσεις που παρουσιάζουν τη συσχέτιση κάποιων οντοτήτων.

Οντότητες (ή αντικείμενα) ονομάζουμε εκείνα τα στοιχεία της πραγματικότητας προς τα οποία στρέφεται η προσοχή μας κατά τη διάρκεια μιας επιστημονικής διαδικασίας παρατήρησης ή ανάλυσης, και τα οποία παρουσιάζουν μια υπαρξιακή σταθερότητα ανεξάρτητη από τον παρατηρητή, δηλαδή υπάρχουν ως αυτόνομα στοιχεία της πραγματικότητας (Κάλλας, 2015: 186). Τις οντότητες δεν πρέπει να τις αντιλαμβανόμαστε μόνο ως στοιχεία που προκύπτουν (άμεσα ή έμμεσα) από την εμπειρία. Οι οντότητες είναι ταυτόχρονα και θεωρητικές κατασκευές.

Τα *φαινόμενα* περιγράφονται από αποφάνσεις που αναφέρονται είτε σε γεγονότα είτε σε *σχέσεις* ανάμεσα σε διακριτές οντότητες, που διαπιστώνονται εμπειρικά. Οι σχέσεις αυτές δεν είναι συμπτωματικές συσχετίσεις, αλλά συσχετίσεις που επαναλαμβάνονται, που παρουσιάζουν δηλαδή *σχετική σταθερότητα στον χρόνο*. Αυτό είναι απαραίτητο, διότι η επιστημονική διερεύνηση αφορά μόνο φαινόμενα τα οποία οι επιστήμονες μπορούν να μελετούν συλλογικά και τα οποία μπορούν να συζητούν έχοντας τη βεβαιότητα ότι *μιλούν για τα ίδια πράγματα*. Τα φαινόμενα περιγράφονται με τυπικό τρόπο με τη βοήθεια *γνωσιακών σχημάτων*, που περιγράφουν, ως συστήματα αποφάνσεων, σχέσεις ανάμεσα σε αντικείμενα. Τα κοινωνικά φαινόμενα αφορούν τη συμμετοχή των υποκειμένων στη συγκρότηση του κοινωνικού, βασίζονται στην επικοινωνία ή στη μίμηση και προϋποθέτουν ένα επίπεδο συντονισμού της συμπεριφοράς σε κάποιο κοινωνικό πεδίο. Τα κοινωνικά πεδία προσδιορίζονται ως πεδία αλληλεπιδράσεων των υποκειμένων, που αποκτούν αναδρομικό χαρακτήρα, με αποτέλεσμα την εγκαθίδρυση δομικής σύζευξης, που επιτρέπει τη διατήρηση των υποκειμένων μέσα στη δυναμική των αλληλεπιδράσεων τους.

Στις κοινωνικές επιστήμες, οι οντότητες προς τις οποίες στρέφουμε την προσοχή μας δεν είναι απαραίτητα υλικά αντικείμενα. Σε πρωτογενές επίπεδο, η αναφορά δείχνει κάτι εκτός γλώσσας και λόγου, που ανήκει δηλαδή στον κόσμο των υλικών

αντικειμένων. Επομένως τα «αναφερόμενα» είναι πρωτογενώς υλικά αντικείμενα. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Δοξιάδη (2008: 158), η πραγματικότητα στην οποία αναφέρεται ο λόγος συγκροτείται από την ασυνεχή και πολύμορφη διαπλοκή τριών σφαιρών της ύπαρξης:

1. Της *καθαυτό αντικειμενικότητας*, δηλαδή της σφαίρας των *υλικών αντικειμένων που συγκροτούνται και υπάρχουν έξω από τον λόγο*. Τα αντικείμενα αυτά, τα *πρωτογενή αντικείμενα*, είναι υλικά, θεμελιωδώς περατά και εμφανίζονται στον λόγο ως γνήσια εξωτερικά «αναφερόμενα».
2. Του *καθαυτό λόγου*, δηλαδή της σφαίρας που περιλαμβάνει τα *δευτερογενή αντικείμενα*, τα οποία παράγονται μέσα στον λόγο και είναι μη γνήσια εξωτερικά «αναφερόμενα», δηλαδή *σημαίνοντα που χρησιμεύουν ως αναφερόμενα.* Τέτοιου είδους αντικείμενα είναι για παράδειγμα οι *απόψεις*, οι *θεωρίες*, οι *λόγοι* κ.λπ.
3. Της *καθαυτό αναφορικότητας*, δηλαδή της σφαίρας που περιλαμβάνει τα *ενδιάμεσα αντικείμενα*, τα οποία *είναι μεν κατασκευασμένα μέσα στον λόγο, αλλά υφίστανται ανεξάρτητα από αυτόν*. Υπάρχει δηλαδή εξάρτηση των αναφερομένων αυτών από τον λόγο και του λόγου από αυτά. Τέτοιου είδους αντικείμενα είναι, για παράδειγμα, οι *εργαζόμενοι*, οι *φοιτητές*, οι *επιχειρήσεις* κ.λπ.

Συχνά στις κοινωνικές επιστήμες, το ερευνητικό ενδιαφέρον στρέφεται σε *σύνθετες οντότητες*, δηλαδή σε οντότητες που συγκροτούνται από τη συστηματική αλληλόδραση περισσότερων απλών οντοτήτων. Ακριβώς επειδή οι κοινωνικές επιστήμες προσπαθούν να περιγράψουν αυτές τις σύνθετες οντότητες ολιστικά και να μην περιοριστούν στην παρατήρηση και την ανάλυση των επιμέρους απλών οντοτήτων που τις συγκροτούν, είναι υποχρεωμένες να τις καταστήσουν και αυτές *αντικείμενα ανάλυσης*, δηλαδή αντικείμενα δημόσιας έρευνας, που η περιγραφή τους δεν εξαρτάται τόσο από την οπτική του παρατηρητή, όσο από την οπτική της επιστημονικής κοινότητας. Γι' αυτό χρησιμοποιούν έννοιες, θεωρητικές ή τελεστικές, μετακοινωνιολογικές ή αναφερόμενες στα γεγονότα καθεαυτά, που συνεπάγονται κάποιο τεμαχισμό του πραγματικού και προπάντων μια ενεργό δόμησή του εκ μέρους του ερευνητή. Τις απλές οντότητες προς τις οποίες στρέφεται το ενδιαφέρον μας τις ονομάζουμε *μονάδες ανάλυσης*. Σε αρκετές περιπτώσεις η παρατήρηση των μονάδων ανάλυσης δεν είναι δυνατόν να γίνει άμεσα και είμαστε υποχρεωμένοι να την κάνουμε έμμεσα. Σε αυτές τις περιπτώσεις πρέπει να διακρίνουμε τις μονάδες ανάλυσης από τις *μονάδες παρατήρησης*. Σύμφωνα με τον Kish (1995: 7-8), μονάδες ανάλυσης ονομάζονται οι μονάδες *για* τις οποίες συλλέγουμε παρατηρήσεις, ενώ μονάδες παρατήρησης ονομάζονται οι μονάδες *από* τις οποίες συλλέγουμε παρατηρήσεις.

Η κοινωνιολογία παρουσιάζει μια σοβαρή επιστημολογική ιδιαιτερότητα: το αντικείμενό της δεν είναι μόνο ένα ατομικό υποκείμενο, εξωτερικό ως προς το

υποκείμενο που παρατηρεί, αν και ανάλογό του, αλλά και ένα σύνολο, ένα ομαδικό «εμείς», που είναι ακόμη πιο δύσκολο να ερευνηθεί αντικειμενικά, επειδή το υποκείμενο κοινωνιολόγος αποτελεί μέρος του άμεσα ή έμμεσα (Piaget,1972: 49). Στο βαθμό που η κοινωνιολογία προσπαθεί να συλλάβει την κοινωνία ως ολότητα, είναι υποχρεωμένη να χρησιμοποιεί έννοιες, θεωρητικές ή αναφερόμενες στα γεγονότα καθεαυτά, που συνεπάγονται μια ενεργό δόμηση του κοινωνικού εκ μέρους του ερευνητή. Αυτή η δόμηση επιβάλλει στα γεγονότα πρότυπα, που τα συλλαμβάνει ο ερευνητής κατά την επαφή μαζί τους. Παρότι υπάρχουν πολλές διαφορετικές κοινωνικές θεωρίες που περιγράφουν τα αναφερόμενα, στην εμπειρική έρευνα χρησιμοποιούνται *τρεις διακριτοί τύποι δόμησης της ολότητας* (Piaget, 1972: 50):

1. Ο *πληθυσμός*, ο οποίος συγκροτείται από όμοια αντικείμενα. Σύμφωνα με αυτόν, θεωρούμε το όλον ως άθροισμα μερών, τα οποία έχουν ήδη τα γνωρίσματα που πρέπει να εξηγηθούν.
2. Η *θεσμική δομή*, που βασίζεται στην έννοια της κοινωνικής δομής όπως την όρισε ο δομολειτουργισμός (Μουζέλης, 2000: 140), που δεν συνεπάγεται σχέσεις σύγκρουσης/συνεργασίας μεταξύ φορέων δράσης ή ομάδων, όπως στην απεικονιστική κοινωνιολογία, αλλά διασυνδέσεις συμβατότητας/ασυμβατότητας μεταξύ θεσμοποιημένων κανόνων. Σε αυτή την περίπτωση θεωρούμε ότι η ολότητα καθαυτή γεννά νέες ιδιότητες, οι οποίες επιβάλλονται στα μέρη που την αποτελούν). Αυτός ο τύπος ολότητας επιτρέπει την ανάλυση των σχέσεων ανάμεσα σε διαφορετικά αντικείμενα.
3. Η *απεικονιστική δομή*, όπως την όρισε ο Elias (Μουζέλης, 2000: 139), όπου η έννοια της απεικόνισης αναφέρεται στους φορείς (ατομικούς ή συλλογικούς) και στις συγκρουσιακές ή συνεργατικές αλληλοεξερτήσεις τους (δομή). Για τον Elias, οι φορείς δράσης δεν είναι «κλειστά άτομα» και δεν μπορούν να συλληφθούν εννοιολογικά ξέχωρα από τις αμοιβαίες σχέσεις τους. Σε αυτή την περίπτωση θεωρούμε την ολότητα ως σύστημα σχέσεων ανάμεσα στα μέρη που τη συγκροτούν, γεγονός που τα μεταβάλλει από την αρχή και εξηγεί έτσι τις παραλλαγές της ολότητας. Και αυτός ο τύπος ολότητας επιτρέπει την ανάλυση των σχέσεων ανάμεσα σε διαφορετικά αντικείμενα, μόνο που σε αυτή την περίπτωση τα αντικείμενα συγκροτούνται μέσα από τις σχέσεις τους.

Η περιγραφή των «αναφερομένων»

Η περιγραφή των «αναφερομένων» αφορά/συνδέεται με μια συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα προς την οποία στρέφουμε την προσοχή μας, και την οποία μπορούμε να αντιληφθούμε αισθητηριακά. Η επιλογή αυτής της πραγματικότητας βασίζεται στον σκοπό και τα ερευνητικά ερωτήματα της εμπειρικής έρευνας.

Σύμφωνα με τον Bachelard (Tiles, 1999: 165), το αντικείμενο της επιστημονικής γνώσης εντάσσεται σε μια προβληματική που προσδιορίζει τις μεθόδους με τις οποίες μπορούμε να προσποριστούμε περισσότερη γνώση. Καθώς η προβληματική καθίσταται ακριβέστερη, *το αντικείμενο εγκαθιδρύεται ως αντικείμενο δημόσιας έρευνας* και γνώσης. Οι μέθοδοι βασίζονται σε συγκεκριμένους τύπους οντοτήτων, που μπορεί να είναι απολύτως αφηρημένοι και γενικοί (μαθηματικοί) ή να αντιστοιχούν σε συγκεκριμένες πραγματικές (φυσικές) οντότητες. Οι μαθηματικές οντότητες είναι παράγωγα μαθηματικών μεθόδων, συνιστούν δηλαδή ορθολογικές κατασκευές (Tiles, 1999: 175). Αντίστοιχα οι πραγματικές οντότητες προσδιορίζονται με πειραματικές μεθόδους ταυτοποίησης και προετοιμασίας μόνο κατά τρόπο μη ακριβή (Tiles, 1999: 180). Σε αυτή την ανακρίβεια οφείλεται η αδυναμία της εμπειρικής γενίκευσης. Χρειάζεται συνεχής διόρθωση των εννοιών. Οι ταξινομήσεις πρέπει να καταστούν ακριβέστερες από εμπειρική άποψη και οι έννοιες να έρθουν σε στενότερη συμφωνία με την εμπειρία.

Τα αναφερόμενα πρέπει να περιγραφούν τόσο θεωρητικά, όσο και εμπειρικά, με τη βοήθεια συγκεκριμένης μεθοδολογίας παρατήρησης, Η εμπειρική περιγραφή των φαινομένων διαφέρει από την κατανόηση (Tiles, 1999: 79). Ένα πειραματικό φαινόμενο, ακόμη και αν δεν έχει κατανοηθεί θεωρητικά, είναι ήδη γνωστό από μια δημόσια αποδεκτή περιγραφή, την αποβλεπτική περιγραφή που προκύπτει από το σχεδιασμό, την κατασκευή και την εκτέλεση ενός πειράματος στο οποίο αυτό παρατηρήθηκε. Επομένως ένα αντικείμενο ορίζεται ως *πραγματικό συγκεκριμένο* μέσα από την παρατήρηση. Ωστόσο η θεωρητική εργασία ξεκινάει από μια πρώτη ύλη, που δεν αποτελείται μόνο από το πραγματικό συγκεκριμένο, αλλά και από πληροφορίες, από στοιχειώδεις γνώσεις κ.λπ. πάνω σε αυτό το συγκεκριμένο, και την πραγματεύεται μέσω ορισμένων εννοιολογικών εργαλείων. Η επιστημονική γνώση οφείλει να γνωρίζει τα αντικείμενά της και θεωρητικά και εμπειρικά. Οφείλει δηλαδή να τα καθιστά ταυτόχρονα *τυπικά αφηρημένα* και *πραγματικά συγκεκριμένα* αντικείμενα. Έτσι τα παρατηρούμενα αντικείμενα παύουν να θεωρούνται ως θεωρητικά ουδέτερα, ανεξάρτητα από το εννοιολογικό σχήμα που χρησιμοποιεί αυτός που τα αναδεικνύει και από τις πεποιθήσεις του γι' αυτά. Αυτό σημαίνει ότι και τα αντικείμενα καταδεικτικής αναφοράς μπορούν να λειτουργήσουν μόνο μέσα σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο. Η διάκριση επομένως ανάμεσα σε εμπειρικά και θεωρητικά αντικείμενα που εισηγήθηκε ο θετικισμός παύει να ισχύει και αντικαθίσταται από τη διάκριση ανάμεσα σε πραγματικά συγκεκριμένα και τυπικά αφηρημένα αντικείμενα. Η περιγραφή των «αναφερομένων» πρέπει να είναι ταυτόχρονα και θεωρητική και εμπειρική και να βασίζεται σε μια καθορισμένη μεθοδολογικά σχέση μεταξύ θεωρίας και εμπειρίας, η οποία πρέπει να τεκμηριώνεται.

Η διάκριση ονομαστικού ορισμού και περιγραφής

Πρέπει να διακρίνουμε τον ονομαστικό ορισμό ενός αντικειμένου από τη θεωρητική περιγραφή του. Μιλούμε για ονομαστικό και όχι πραγματικό ορισμό επειδή η θεώρηση ενός ορισμού ως πραγματικού υποστασιοποιεί την έννοια. Σε αυτή την περίπτωση ο ορισμός δεν καθορίζει απλώς τη σημασία μιας έκφρασης, αλλά δηλώνει την ουσιώδη φύση ενός πράγματος. Αυτό σημαίνει ότι, αν θεωρήσουμε τον ορισμό μιας έννοιας ως πραγματικό, τότε αυτή δεν είναι πλέον μια κατασκευή αλλά μια πραγματικότητα.

Ο ονομαστικός ορισμός περιγράφει το αντικείμενο με βάση όλα εκείνα τα στοιχεία (χαρακτηριστικά ή σχέσεις με άλλα αντικείμενα) που είναι απαραίτητα για την ταυτοποίησή του. Ωστόσο ένα αντικείμενο είναι δυνατόν να χαρακτηρίζεται και από πολλές άλλες ιδιότητες ή σχέσεις, που δεν είναι απαραίτητες για να ταυτοποιηθεί και οι οποίες μπορεί να έχουν μεγάλη σημασία για την μελέτη των φαινομένων που εξετάζει μια συγκεκριμένη έρευνα. Οι ονομαστικοί ορισμοί, παρόλο που μπορεί να είναι αυθαίρετοι, αντιπροσωπεύουν μια σύμβαση, βασίζονται δηλαδή στη συναίνεση των επιστημόνων που τους αποδέχονται. Η σύμβαση αυτή επιτυγχάνεται μέσα από την επιστημονική πρακτική.

Η περιγραφή των αντικειμένων δεν έχει ως μόνο στόχο την ταυτοποίησή τους. Αναφέρεται σε όλα εκείνα τα στοιχεία των αντικειμένων που θέλουμε να μελετήσουμε στη συγκεκριμένη έρευνα, ανεξαρτήτως αν είναι απαραίτητα ή όχι για την ταυτοποίησή τους. Επίσης ένας ονομαστικός ορισμός δεν είναι πάντα συμβατός με τις μεθόδους παρατήρησης ή ανάλυσης στις οποίες βασίζεται η έρευνα. Πρέπει επομένως να δοθεί στις έννοιες που περιγράφουν τα «αναφερόμενα» και ένας άλλος *λειτουργικός ορισμός*. Ο λειτουργικός ορισμός δεν αποδίδει απλώς νόημα στην έννοια, αλλά περιγράφει έμμεσα μια διαδικασία παρατήρησης της έννοιας, δηλαδή έναν τρόπο συγκρότησής της με τη βοήθεια είτε *ενδεικτών* (που αποτελούν ένα στοιχείο παρουσίας ή απουσίας μιας ένδειξης) είτε άλλων εννοιών. Κατά τον λειτουργικό της ορισμό, μια έννοια συγκροτείται με τη βοήθεια ενός ή περισσότερων τέτοιων ενδεικτών και εκτείνεται σε μία ή περισσότερες *διαστάσεις*, ανάλογα με τα νοήματα που αποκτά στα διάφορα νοηματικά πλαίσια στα οποία ορίζεται. Ακριβώς επειδή σε μια έννοια μπορεί να αντιστοιχούν περισσότεροι ενδείκτες ή και διαστάσεις, απαιτείται συμφωνία για το ποιοι ενδείκτες σε ποιες διαστάσεις ταυτοποιούν την έννοια. Η εναλλαξιμότητα των ενδείξεων σημαίνει ότι, αν διαφορετικοί ενδείκτες αντιπροσωπεύουν όλοι την ίδια έννοια, τότε όλοι συμπεριφέρονται με τον ίδιο τρόπο που θα συμπεριφερόταν η έννοια αν αυτή ήταν πραγματική και μπορούσε να παρατηρηθεί.

Η θεωρητική περιγραφή των «αναφερομένων»

Μια βασική δυσκολία της μεθοδολογίας είναι αυτή που σχετίζεται με τα προβλήματα κατανόησης του ερευνητικού αντικειμένου και της σύνδεσης της κοινωνιο-

λογικής θεωρίας με την εμπειρική της βάση, που διασφαλίζει τον συστηματικό της έλεγχο μέσω εμπειρικών ερευνών (Schnell κ.ά., 2014: 13). Απαραίτητο βήμα για την περιγραφή των «αναφερομένων» είναι η επιλογή των κατάλληλων εννοιών και η αντιστοίχισή τους με ενδείξεις της πραγματικότητας μέσω των διεργασιών της εννοιολόγησης και της κωδικοποίησης αντίστοιχα. Οι διεργασίες αυτές άλλοτε υλοποιούνται ως διακριτές διαδικασίες, όπως στις ποσοτικές έρευνες, και άλλοτε ως ενιαία διαδικασία εννοιολογικής ανάλυσης, όπως στις ποιοτικές.

Η σχέση θεωρίας και εμπειρίας

Η σχέση αυτή μπορεί να αντιμετωπιστεί μέσα από τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις, και κάθε έρευνα βασίζεται στην επιλογή μίας από αυτές (Τσιώλης, 2015). Οι προσεγγίσεις αυτές είναι οι εξής:

1. Η παραγωγική προσέγγιση (deduction), σύμφωνα με την οποία η διαδικασία εννοιολόγησης- κωδικοποίησης καθοδηγείται από τη θεωρία. Η προσέγγιση αυτή επιλέγεται στις ποσοτικές έρευνες, αλλά ορισμένες φορές και στις ποιοτικές, όπως για παράδειγμα στην ανάλυση περιεχομένου ή στη θεματική ανάλυση.
2. Η επαγωγική προσέγγιση (induction), σύμφωνα με την οποία η διαδικασία εννοιολόγησης- κωδικοποίησης ξεκινά από τα δεδομένα και πηγαίνει προς τη θεωρία. Η προσέγγιση αυτή επιλέγεται στις ποιοτικές έρευνες και ιδίως σε εκείνες που βασίζονται στη μέθοδο της θεμελιωμένης θεωρίας.
3. Η απαγωγική προσέγγιση (abduction), σύμφωνα με την οποία η διαδικασία εννοιολόγησης- κωδικοποίησης ξεκινά από τη θεωρία και πηγαίνει προς τα δεδομένα, αλλά στη συνέχεια, με βάση τα θεωρητικά ευρήματα που προκύπτουν από την ανάλυση των δεδομένων, επιστρέφει στη θεωρία, την οποία και μετασχηματίζει.

Ρεαλισμός, κονστρουκτιβισμός

Στη βιβλιογραφία αναφέρονται δύο οπτικές: η ρεαλιστική και η κονστρουκτιβιστική (Τσιώλης, 2015: 9). Σύμφωνα με την πρώτη, τα «αναφερόμενα» είναι στοιχεία μιας προϋπάρχουσας και προδιαμορφωμένης κοινωνικής πραγματικότητας και η έρευνα προσπαθεί να τα γνωρίσει. Σύμφωνα με τη δεύτερη, που αναφέρεται σε αντικείμενα λόγου, τα «αναφερόμενα» που περιγράφονται και αναλύονται κατά την έρευνα δεν νοούνται ως ενδείξεις για κάτι που υπάρχει προδιαμορφωμένο εκεί έξω, αλλά ως αποτελέσματα λογοθετικών πρακτικών που κατασκευάζουν πραγματικότητες. Οι ρεαλιστικές πρακτικές αναφέρονται περισσότερο σε αντικείμενα της

καθαυτό αναφορικότητας και της καθαυτό αντικειμενικότητας, ενώ οι κονστρουκτιβιστικές σε αντικείμενα του καθαυτό λόγου.

Η διάκριση όλον/μέρη

Η διάκριση αυτή ορίζει δύο διακριτά επίπεδα εμφάνισης των φαινομένων, που αφορούν αντίστοιχα το όλον ή τα μέρη: το μακρο-επίπεδο και το μικρο-επίπεδο.

Στο *μικρο-επίπεδο* η ανάλυση αναφέρεται σε ένα πεδίο διαντιδράσεων ανάμεσα σε φορείς δράσης, ανεξαρτήτως αν αυτοί είναι ατομικοί ή συλλογικοί, όπου η μορφή της αλληλόδρασης ανάμεσα στους φορείς δεν προσδιορίζεται αυστηρά από τους όρους ενός συστήματος και όπου προτεραιότητα δεν έχει το σύστημα ή η δομή που ρυθμίζει τη δράση και τις πρακτικές, αλλά η διαντίδραση. Στο *μακρο-επίπεδο* η ανάλυση αναφέρεται σε ένα πεδίο δράσεων καθορισμένων από τους κανόνες που θέτει ένα σύστημα, το οποίο προδιαγράφει ρόλους και πρακτικές. Η σημασία της διαντίδρασης στην αλλαγή αυτών των κανόνων αμελείται. Η διάκριση στα δύο επίπεδα είναι αναλυτική, δηλαδή μεθοδολογική, εφόσον στην πραγματικότητα οι τυποποιημένες πρακτικές και οι διαντιδράσεις πάντα συνυπάρχουν, και επομένως διαχωρίζονται καθαρά για λόγους μεθοδολογίας.

Ορισμένες θεωρητικές προσεγγίσεις ταυτίζουν τη διάκριση όλον/μέρη με τη διάκριση κοινωνία/άτομο, θεωρώντας ότι η κοινωνία αντιστοιχεί στο όλον και το άτομο στο μέρος. Τα «αναφερόμενα» αντικείμενα είναι συχνά υποκείμενα, ατομικά ή συλλογικά, και μπορούν να είναι τόσο στοιχεία δομών, όσο και φορείς δράσης. Επομένως η ταύτιση των υποκειμένων με τα βιολογικά άτομα είναι προβληματική, διότι δεν μπορεί να εξηγήσει την αλληλόδραση ανάμεσα σε συλλογικότητες, όπως είναι μια επιχείρηση, ένας σύλλογος, ένας στρατός κ.λπ. Είναι λοιπόν αναγκαίο να αποσυνδέσουμε τη μεθοδολογική διάκριση όλον/μέρη –που περιγράφει πώς συγκροτείται μια ολότητα από τα μέρη που την αποτελούν– από την καθαρά οντολογική διάκριση συλλογικό/ατομικό αντικείμενο – που διακρίνει δύο τύπους αντικειμένων.

Ορισμένες άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις συνδέουν με τη διάκριση όλον/μέρη και τη διάκριση δομή/δράση, υποθέτοντας ότι η δομή αντιστοιχεί στο όλον, δηλαδή στην κοινωνία, και η δράση στο μέρος, δηλαδή στο άτομο. Η παραδοχή αυτή, παρότι ισχύει σε ορισμένες περιπτώσεις, κυρίως όταν αναλύουμε τις διαντιδράσεις μεταξύ μεμονωμένων προσώπων, δεν μπορεί να γενικευτεί για όλα τα κοινωνικά φαινόμενα.

Η επιλογή θεωρίας του αντικειμένου

Οι οντότητες και τα φαινόμενα που θα παρατηρήσουμε, πρέπει να οριστούν πρώτα ως τυπικά αφηρημένα αντικείμενα με τη βοήθεια της θεωρίας, ανεξάρτητα, ώς ένα βαθμό τουλάχιστον, από τον παρατηρητή που τα παρατηρεί. Καθώς οι κοινωνικές

επιστήμες χαρακτηρίζονται από την έλλειψη κυρίαρχου επιστημονικού παραδείγματος, καμία κοινωνική θεωρία δεν είναι κατάλληλη για την ερμηνεία όλων των κοινωνικών φαινομένων. Κάθε θεωρία, περιγράφει με επιτυχία ορισμένα φαινόμενα, ενώ αποτυγχάνει να περιγράψει κάποια άλλα, και έτσι η επιλογή της κατάλληλης θεωρίας εξαρτάται και από τα φαινόμενα που προσπαθούμε να περιγράψουμε ή να ερμηνεύσουμε. Επομένως η επιλογή της κατάλληλης θεωρίας δεν είναι αυθαίρετη επιλογή του ερευνητή, αλλά εξαρτάται *από το πρόβλημα που στοχεύουμε να επιλύσουμε και από το είδος των «αναφερομένων» που θέλουμε να παρατηρήσουμε*.

Στο βαθμό που καμία θεωρία δεν κατορθώνει να αναδειχθεί σε παράδειγμα για τις κοινωνικές επιστήμες, ο επιστήμονας βρίσκεται συχνά αντιμέτωπος με «αναφερόμενα» τα οποία δεν μπορεί να περιγράψει πλήρως βασιζόμενος σε μία μόνο θεωρία και πρέπει επομένως να τα περιγράψει αξιοποιώντας στοιχεία από περισσότερες και διαφορετικές θεωρίες, ανάλογα με την προβληματική που αναπτύσσει, να επιλέξει δηλαδή μια *πολυπρισματική προσέγγιση*. Ορισμένες φορές μάλιστα η θεωρητική περιγραφή των «αναφερομένων» είναι δυνατόν να αναδύεται μέσα από μια διαδικασία εννοιολογικής ανάλυσης.

Η εμπειρική περιγραφή των «αναφερομένων»

Η περιγραφή των «αναφερομένων» στην εμπειρική έρευνα βασίζεται σε επιστημονικές αποφάνσεις που έχουν τη μορφή υποθέσεων, νόμων ή θεωριών, αναφέρονται στις σχέσεις μεταξύ εμπειρικών ή λογικών γεγονότων και δεν αποτελούν απλώς γλωσσικές συμβάσεις. Επομένως η περιγραφή των «αναφερομένων» είναι το αποτέλεσμα μιας διεργασίας εννοιολόγησης-κωδικοποίησης που βασίζεται στην εμπειρία και πραγματοποιείται κατά την εμπειρική έρευνα. Θα αναφερθούμε στα βασικά χαρακτηριστικά της διαδικασίας περιγραφής.

Η περιγραφή με βάση τα χαρακτηριστικά τους

Η περιγραφή των οντοτήτων στις ποσοτικές έρευνες γίνεται με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Στην περίπτωση αυτή όλες οι μονάδες ανάλυσης θεωρούνται όμοιες και περιγράφονται από τις ίδιες μεταβλητές. Ορισμένες φορές, τα χαρακτηριστικά αυτά είναι χαρακτηριστικά τρίτων, που καθορίζουν ωστόσο την συμπεριφορά της οντότητας – για παράδειγμα, το επάγγελμα του πατέρα του ερωτώμενου. Σημειώνουμε ότι κάποια από τα χαρακτηριστικά ταυτοποιούν την οντότητα και επομένως περιλαμβάνονται στον ονομαστικό ορισμό της, ενώ άλλα όχι. Επομένως τα χαρακτηριστικά που περιγράφουν την οντότητα, μπορεί να ποικίλλουν ανάλογα με το ερευνητικό αντικείμενο και την προβληματική της έρευνας. Στις ποιοτικές έρευνες αυτός ο τρόπος χρησιμοποιείται σπάνια και σχετικά περιορισμένα, εφόσον η ποιοτική ανάλυση δεν βασίζεται στην ανάλυση μεταβλητών.

Η περιγραφή μέσα από τις σχέσεις τους

Στις κοινωνικές επιστήμες, τα αντικείμενα στα οποία στρέφουν την προσοχή τους συχνά ορίζονται και περιγράφονται μέσα από τις σχέσεις τους με άλλα αντικείμενα. Σε αυτή την περίπτωση, κάποιες από τις σχέσεις που μελετούμε χρησιμεύουν για την ταυτοποίηση των αντικειμένων, ενώ κάποιες άλλες μόνο για την περιγραφή τους, χωρίς να αποτελούν στοιχείο της ταυτότητάς τους, και επομένως δεν είναι απαραίτητες για να ορίσουν την οντότητα. Η επιλογή τους ποικίλλει ανάλογα με το αντικείμενο και την προβληματική της έρευνας. Η περιγραφή των αντικειμένων γίνεται με τη βοήθεια των κατάλληλων εννοιών, οι οποίες είναι δυνατόν να συσχετίζονται με άλλες έννοιες με τη βοήθεια αποφάνσεων που σχηματίζονται μέσα από την έρευνα. Έτσι δύο έννοιες είναι δυνατόν να συσχετίζονται με πολλαπλούς τρόπους μέσα από διακριτές αποφάνσεις. Επομένως μια έννοια είναι δυνατόν να ανήκει σε πολλά διακριτά εννοιακά συστήματα.

Η περιγραφή σε διαφορετικά επίπεδα γενίκευσης

Η λειτουργική χρήση μιας έννοιας είναι δυνατόν να διαφοροποιείται μέσα από τις στοιχειώδεις νοητικές λειτουργίες της *αφαίρεσης* και της *σύνθεσης*, που οδηγούν στη δημιουργία μιας γενικότερης έννοιας. Είναι επομένως δυνατόν να δημιουργηθεί κατ' αυτό τον τρόπο μια ιεραρχία εννοιών σε διαφορετικά επίπεδα αφαίρεσης, το χαμηλότερο από τα οποία αντιστοιχεί στην αναφερόμενη εμπειρική πραγματικότητα. Δημιουργείται έτσι ένα ιεραρχικό σύστημα ταξινόμησης των εννοιών, όπου κάθε έννοια διασυνδέεται με ειδικότερες ή γενικότερες έννοιες. Είναι επομένως δυνατόν να περιγράψουμε τα ίδια πραγματικά αντικείμενα με περισσότερες από μία έννοιες διαφορετικού βαθμού γενίκευσης. Για παράδειγμα, οι καθηγητές σε ένα Πανεπιστήμιο μπορεί να περιγραφούν ως καθηγητές, ως διδάσκοντες, ως εργαζόμενοι κ.λπ. Παρόλο που οι περιγραφές αυτές διαφέρουν αφού βασίζονται σε διαφορετικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού, αναφέρονται όλες την ίδια βασική ομάδα, επιτρέποντας, καθώς γενικεύουμε, να διευρυνθεί και με πρόσθετες περιπτώσεις. Το επίπεδο γενίκευσης με βάση το οποίο επιλέγονται οι μονάδες ανάλυσης προσδιορίζεται οντολογικά και μεθοδολογικά με βάση το αντικείμενο και την προβληματική της έρευνας.

Η διαφοροποίηση της περιγραφής στις ποιοτικές και στις ποσοτικές έρευνες

Σε μια εμπειρική κοινωνική έρευνα, η περιγραφή των «αναφερομένων» δεν εξαρτάται μόνο από τη θεωρία αλλά και από τις μεθόδους επιλογής και ανάλυσης των ενδείξεων. Διαφέρει επομένως ανάλογα με το είδος της έρευνας. Συγκεκριμένα:

Στις ποσοτικές έρευνες η περιγραφή των «αναφερομένων» βασίζεται στα εξής:

1. Η εννοιολόγηση γίνεται στο πλαίσιο μιας στρατηγικής *δικαιολόγησης* και επομένως ο ορισμός και η περιγραφή των «αναφερομένων» πραγματοποιείται στο πλαίσιο μιας προϋπάρχουσας θεωρίας ή κάποιων θεωρητικών υποθέσεων. Στόχος είναι η ακριβής περιγραφή των εννοιών με τυπικό τρόπο έτσι ώστε να υποστηριχθεί στη συνέχεια τόσο η κωδικοποίηση των δεδομένων μέσα από τη διαδικασία της μέτρησης, όσο και η μαθηματική ανάλυσή τους.
2. Η εννοιολόγηση-κωδικοποίηση προηγείται της παραγωγής και της ανάλυσης.
3. Η ολότητα περιγράφεται ως πληθυσμός.
4. Εστιάζουμε σε ένα μόνο είδος μονάδων ανάλυσης. Αυτός ο περιορισμός επιβάλλεται από τη μεθοδολογία ανάλυσης, εφόσον η στατιστική επεξεργασία είναι δυνατή μόνο στις περιπτώσεις που αντιμετωπίζουμε έναν πληθυσμό από όμοιες μονάδες ανάλυσης.
5. Η περιγραφή των μονάδων ανάλυσης βασίζεται στην τυπική (λειτουργική) περιγραφή των χαρακτηριστικών κάθε μονάδας. Τα *χαρακτηριστικά* των αντικειμένων και των σχέσεων περιγράφονται με τη βοήθεια απλών ή σύνθετων μεταβλητών. Ο όρος *μεταβλητή* αναφέρεται σε κάποια προσδιορισμένη ιδιότητα ή χαρακτηριστικό ενός αντικειμένου (προσώπου, πράγματος, ομάδας ή κατάστασης) *που μεταβάλλεται κατά περίπτωση και που μπορεί να μετρηθεί*. Τα αντικείμενα και τα χαρακτηριστικά τους περιγράφονται στο βιβλίο κωδικοποίησης.
6. Η διαδικασία παραγωγής των εμπειρικών τεκμηρίων είναι η δειγματοληπτική έρευνα με ερωτηματολόγιο.
7. Τα παραγόμενα τεκμήρια έχουν τη μορφή συνόλων δεδομένων.

Στις ποιοτικές έρευνες η περιγραφή των «αναφερομένων» βασίζεται στα εξής:

1. Η εννοιολόγηση γίνεται στο πλαίσιο μιας στρατηγικής *ανακάλυψης*. Ο ορισμός και η περιγραφή των «αναφερομένων» δεν πραγματοποιείται στο πλαίσιο μιας προϋπάρχουσας θεωρίας, αλλά γίνεται σταδιακά μέσα από την εννοιολογική ανάλυση των εμπειρικών τεκμηρίων. Η εννοιολογική ανάλυση μπορεί να υλοποιηθεί με δύο διαφορετικές στρατηγικές: τη μία εισηγείται η μέθοδος της εμπειρικά θεμελιωμένης θεωρίας, την άλλη η μέθοδος της αναλυτικής επαγωγής. Κατά την ανάλυση, καθημερινές έννοιες με τις οποίες οι ερωτώμενοι ή οι παρατηρητές περιγράφουν την πραγματικότητα και οι οποίες συλλέγονται ως ενδείξεις, μετασχηματίζονται σταδιακά σε επιστημονικές έννοιες. Οι έννοιες που θα μετασχηματιστούν επιλέγονται κατά την ανάλυση των τεκμηρίων, αποτυπώνονται σταδιακά σε ένα σύστημα ταξινόμησης, ομογενοποιούνται και συσχετίζονται για να

δημιουργήσουν τελικά ένα νέο θεωρητικό εννοιακό σύστημα, κοινό για όλα τα τεκμήρια. Αυτό γίνεται με βάση την προβληματική της έρευνας, καθώς και τα κατάλληλα εργαλεία εννοιολόγησης.

2. Η εννοιολόγηση δεν προηγείται της παραγωγής και της ανάλυσης των τεκμηρίων, όπως στη στρατηγική της δικαιολόγησης, αλλά έπεται της παραγωγής και πραγματοποιείται μέσα από την *εννοιολογική ανάλυση*, ή πολύ συχνά παραγωγή, εννοιολόγηση και ανάλυση γίνονται παράλληλα.
3. Η ολότητα περιγράφεται ως θεσμική ή απεικονιστική δομή.
4. Μελετούμε περισσότερα από ένα είδη μονάδων ανάλυσης και εστιάζουμε μάλιστα στη μελέτη των μεταξύ τους σχέσεων.
5. Η περιγραφή των μονάδων ανάλυσης δεν βασίζεται στην περιγραφή των χαρακτηριστικών τους όσο στην περιγραφή των μεταξύ τους συσχετίσεων.
6. Η μέθοδος παραγωγής των τεκμηρίων επιλέγεται ανάμεσα σε πολλές διαφορετικές.
7. Τα παραγόμενα τεκμήρια έχουν τη μορφή κειμένου.

Ακριβώς επειδή η ακολουθούμενη μεθοδολογία διαφοροποιεί ουσιαστικά την περιγραφή των «αναφερομένων», η συμπληρωματική αξιοποίηση πολλών διακριτών ερευνών είναι κρίσιμη για την πληρέστερη περιγραφή των «αναφερομένων» και σε αυτό κυρίως αποσκοπεί η τεκμηρίωσή τους με τη βοήθεια ερευνητικών υποδομών.

Η εννοιολόγηση και η κωδικοποίηση

Για την περιγραφή των «αναφερομένων» είναι απαραίτητες οι κατάλληλες επιστημονικές έννοιες, οι οποίες δεν είναι πάντοτε διαθέσιμες από τις υπάρχουσες θεωρίες. Οι έννοιες ορίζονται στο πλαίσιο ενός *λόγου*, που μπορεί να είναι επιστημονικός (επιστημονικές έννοιες) ή ο λόγος της καθημερινότητας (καθημερινές έννοιες).Οι έννοιες προσδιορίζονται με ακρίβεια και μετατρέπονται από καθημερινές σε επιστημονικές έννοιες μέσω μιας ιδιαίτερης επιστημονικής διαδικασίας, η οποία ονομάζεται *εννοιολόγηση*.

Η εννοιολόγηση απαιτεί κατά περίπτωση την πλήρωση τριών προϋποθέσεων:

1. Τον *ονομαστικό ορισμό της έννοιας*, που της αποδίδει συγκεκριμένο νόημα. Ο ορισμός προσδιορίζεται, όταν αυτό είναι δυνατόν, στο πλαίσιο μιας θεωρίας.
2. Τον *λειτουργικό ορισμό της έννοιας*, δηλαδή τη σύνδεσή της με ένα συγκεκριμένο εμπειρικό περιεχόμενο. Αυτό απαιτεί την προσαρμογή της έννοιας στους περιορισμούς που θέτουν οι μέθοδοι της παρατήρησης και της ανάλυσης. Οι μέθοδοι παρατήρησης και ανάλυσης προϋποθέτουν αλλά και ρυθμίζουν την αλληλεπίδραση ανάμεσα στην εμπειρία και τη θεωρία.

3. Την *ένταξη της έννοιας σε ένα εννοιακό σύστημα*. Το σύστημα αναφέρεται στους σκοπούς για τους οποίους κατασκευάζεται και οι οποίοι μπορεί να προσδιορίζονται στο πλαίσιο μιας μεμονωμένης έρευνας ή ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος.

Οι *έννοιες* δημιουργούνται μέσα στη σκέψη και τον λόγο και αναφέρονται στην πραγματικότητα. Η αναφορά αυτή, κρίσιμη για την εμπειρική έρευνα, βασίζεται στην *αντιστοίχιση των εννοιών με ενδείξεις της πραγματικότητας*. Οι *ενδείξεις* είναι τα σήματα της αντίληψης ή τα εσωτερικά ερεθίσματα που επιλέγονται από αυτά που φθάνουν στον εγκέφαλό μας. Οι ενδείξεις που επεξεργάζονται οι κοινωνικές επιστήμες εμφανίζουν μια ιδιαιτερότητα: έχουν συνήθως την μορφή γλωσσικών εκφράσεων, διατυπώνονται δηλαδή ως λέξεις ή φράσεις που αντιστοιχούν σε κάποιες έννοιες της καθημερινότητας. Οι ενδείξεις που συλλέγονται κατά τη διαδικασία της παραγωγής των εμπειρικών τεκμηρίων για να γίνουν αντικείμενο επεξεργασίας πρέπει να αντιστοιχηθούν με τις κατάλληλες έννοιες, που θα επιτρέψουν την επιστημονική τους επεξεργασία. Η αντιστοίχιση των ενδείξεων της παρατηρούμενης εμπειρικής πραγματικότητας με ένα σύστημα εννοιών ονομάζεται *κωδικοποίηση*. Η κωδικοποίηση προϋποθέτει την ύπαρξη ενός *επιστημονικού κώδικα*, δηλαδή ενός συστήματος επιστημονικών εννοιών, καθώς και κάποιων κανόνων που επιτρέπουν την αντιστοίχιση των εννοιών αυτού του συστήματος με τις ενδείξεις της πραγματικότητας.

Με τον όρο «κώδικας» χαρακτηρίζουμε τουλάχιστον τέσσερα πράγματα (Eco, 1980):

a. ένα σύνολο σημάτων που διέπεται από εσωτερικούς συνδυαστικούς νόμους,
b. ένα σύνολο καταστάσεων της πραγματικότητας,
c. ένα σύνολο πιθανών αντιδράσεων της συμπεριφοράς,
d. έναν κανόνα που συνταιριάζει κάποια μέρη του συστήματος a με κάποια άλλα από τα συστήματα b ή c. Μόνο αυτή η σύνθετη μορφή κανόνα (δηλαδή η περίπτωση d) μπορεί να χαρακτηριστεί κώδικας.

Ωστόσο ο όρος «κώδικας» χρησιμοποιείται για να περιγράψει τόσο την περίπτωση αμιγών *εννοιακών συστημάτων*, όπως τα a, b και c, όσο και την αντιστοίχιση εννοιακών συστημάτων, όπως η περίπτωση d. Για να τις διακρίνει, ο Eco προτείνει τον όρο «κώδικας Σ» για τις περιπτώσεις a, b και c, και τον όρο «κώδικας» για την περίπτωση d, δηλαδή για τον κανόνα που συνταιριάζει τα στοιχεία ενός κώδικα Σ με τα στοιχεία ενός άλλου κώδικα Σ. Στην περίπτωση a θα μπορούσε να ενταχθεί και αυτή ενός συστήματος επιστημονικών όρων που συγκροτούν ένα θεωρητικό εννοιακό σύστημα, με βάση το οποίο επιχειρείται η εννοιολόγηση των «αναφερομένων» σε μια εμπειρική έρευνα. Το σύστημα αυτό διέπεται πράγματι από εσωτερικούς συνδυαστικούς κανόνες που προσδιορίζονται από επιστημονικές αποφάνσεις (ερευνητικές υποθέσεις, θεωρίες, ή νόμους). Αντίστοιχα ο όρος *κωδι-*

κοποίηση χρησιμοποιείται για να περιγράψει τόσο την παραγωγή ενός θεωρητικού εννοιακού συστήματος, όσο και την αντιστοίχισή του με έναν κώδικα Σ, δηλαδή με ένα σύστημα ενδείξεων (ένα σύνολο καταστάσεων της πραγματικότητας ή ένα σύνολο πιθανών αντιδράσεων συμπεριφοράς), κάποια από τις περιπτώσεις b, c. Επειδή η διεργασία εννοιολόγησης-κωδικοποίησης των ποιοτικών ερευνών διαφέρει από αυτή των ποσοτικών ερευνών, οδηγούμαστε σε διαφορετικούς ορισμούς του όρου κωδικοποίηση.

Στην περίπτωση των *ποσοτικών ερευνών* οι διεργασίες εννοιολόγησης και κωδικοποίησης πραγματοποιούνται διακριτά στο πλαίσιο μιας διαδικασίας δικαιολόγησης. Τα εμπειρικά τεκμήρια που χρησιμοποιούνται έχουν τη μορφή κωδικοποιημένων συνόλων δεδομένων και παράγονται μετά από την εννοιολόγηση-κωδικοποίηση, εφόσον η κωδικοποίηση είναι προϋπόθεση για την ποσοτική μαθηματική ανάλυση. Οι διαδικασίες εννοιολόγησης και κωδικοποίησης, δηλαδή αντιστοίχισης των ενδείξεων της πραγματικότητας με τις κατηγορίες ενός κώδικα Σ είναι απολύτως διακριτές. Έτσι ο όρος εννοιολόγηση αφορά την παραγωγή των κωδίκων Σ, ενώ ο όρος κωδικοποίηση αφορά την αντιστοίχιση των ενδείξεων της πραγματικότητας με τις κατηγορίες ενός προϋπάρχοντος κώδικα Σ και πραγματοποιείται κατά την παραγωγή των εμπειρικών τεκμηρίων.

Στην περίπτωση των *ποιοτικών ερευνών*, η διεργασία εννοιολόγησης -κωδικοποίησης πραγματοποιείται στο πλαίσιο μιας διαδικασίας ανακάλυψης. Τα εμπειρικά τεκμήρια που χρησιμοποιούνται έχουν τη μορφή κειμένων λόγου και παράγονται πριν από την εννοιολόγηση-κωδικοποίηση. Η παραγωγή των κωδίκων Σ ή των γνωσιακών σχημάτων που συσχετίζουν τα αντικείμενα μεταξύ τους και η αντιστοίχιση των ενδείξεων της πραγματικότητας με τις κατηγορίες ενός ή περισσότερων κωδίκων Σ πραγματοποιούνται ταυτόχρονα κατά τη διαδικασία ανάλυσης, που είναι *εννοιολογική ανάλυση*. Ξεκινάμε δηλαδή με την παραγωγή των κατηγοριών μέσα από το ίδιο το εμπειρικό τεκμήριο και στη συνέχεια, με βάση αυτές τις κατηγορίες, δημιουργούνται τόσο τα θεωρητικά εννοιακά συστήματα και οι κώδικες Σ, όσο και οι κανόνες αντιστοίχισής τους με τις ενδείξεις του εμπειρικού τεκμηρίου.

Τα θεωρητικά εννοιακά συστήματα και οι κώδικες Σ είναι από τα σημαντικότερα ερευνητικά προϊόντα. Παρότι, όπως παρατηρεί η Elliot (2018), η κωδικοποίηση είναι μια διαδικασία λήψης απόφασης, όπου η απόφαση λαμβάνεται στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης εμπειρικής έρευνας, ένα θεωρητικό εννοιακό σύστημα ή ένας κώδικας Σ μπορεί να χρησιμοποιείται ή ακόμη και να εξελίσσεται στο πλαίσιο μιας σειράς ερευνητικών έργων.

Τα εργαλεία εννοιολογικής κωδικοποίησης

Ο Althusser (1978) υποστήριξε ότι η επιστήμη και η συστηματική διανοητική δραστηριότητα αποτελούν μια παραγωγική διαδικασία την οποία ονόμασε *θεωρητική*

παραγωγή. Διέκρινε το κωδικοποιημένο περιεχόμενο της σκέψης σε τρεις κατηγορίες: σε ακατέργαστο υλικό, σε μέσα παραγωγής και σε παραγόμενο προϊόν. Τα μέσα παραγωγής που χρησιμοποιούνται στην εμπειρική έρευνα αποτελούνται από:

- Τις *έννοιες* και τις *θεωρίες*, που εξασφαλίζουν την ανάλυση και την κωδικοποίηση των παρατηρήσεων, τον μετασχηματισμό τους σε δεδομένα
- Τις *μεθόδους εννοιολόγησης-κωδικοποίησης, καταγραφής και ανάλυσης*, που εξασφαλίζουν τον μετασχηματισμό σε θεωρητικά προϊόντα
- Τα *εργαλεία εννοιολόγησης-κωδικοποίησης, καταγραφής και ανάλυσης* των δεδομένων

Η συγκρότηση των μέσων της θεωρητικής παραγωγής δεν είναι ανεξάρτητη από τη διαδικασία της έρευνας και σχετίζεται με την ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης «τεχνολογίας», που επιτρέπει τόσο τη συσσώρευση της απαιτούμενης πρώτης ύλης, όσο και τον θεωρητικό μετασχηματισμό της. Τα βασικά εργαλεία εννοιολόγησης και κωδικοποίησης είναι τα εξής:

- Τα *λεξικά επιστημονικών όρων*, που παρέχουν πρόσβαση σε ονομαστικούς και λειτουργικούς ορισμούς των όρων
- Τα *βιβλία κωδικοποίησης*, όπου περιλαμβάνεται ο ορισμός και η λειτουργική περιγραφή όλων των μονάδων παρατήρησης με βάση τα χαρακτηριστικά τους και ο λειτουργικός ορισμός όλων των μεταβλητών (χαρακτηριστικών) που περιγράφουν τις μονάδες παρατήρησης
- Τα *εργαλεία εννοιολογικής χαρτογράφησης*, τα οποία είναι μοντέλα γραφικής αναπαράστασης των εννοιών και των μεταξύ τους σχέσεων. Η εννοιολογική χαρτογράφηση χρησιμοποιείται για τη γραφική απεικόνιση των σχέσεων γενίκευσης ανάμεσα στις έννοιες, που επιτρέπει τη δημιουργία *οντολογιών* (ιεραρχίες εννοιών) ή *θεωρητικών εννοιακών συστημάτων* μέσα από την ενιαία ταξινόμηση των εννοιών, καθώς και για τη γραφική απεικόνιση των αποφαντικών σχέσεων με τη μορφή *γνωσιακών σχημάτων* που απεικονίζουν γραφικά συγκεκριμένα κοινωνικά φαινόμενα. Ένα τέτοιο εργαλείο είναι το διάγραμμα οντοτήτων συσχετίσεων.
- Εννοιακά Συστήματα, όπως είναι οι κώδικες Σ, για την ενιαία ταξινόμηση των ερευνών και την κωδικοποίηση δεδομένων και μεταδεδομένων

Ένα εννοιακό σύστημα συγκροτείται από τον συσχετισμό εννοιών. Αυτός ο συσχετισμός δεν οδηγεί αναγκαστικά σε ένα απολύτως συνεκτικό εννοιακό σύστημα, επειδή είναι δυνατόν να γίνεται σταδιακά και στο πλαίσιο πολλών διαφορετικών θεωριών, που δεν εγγράφονται όλες στο ίδιο παράδειγμα. Καθώς οι κοινωνικές επιστήμες δεν διαθέτουν ένα επιστημονικό παράδειγμα, το σύστημα των εννοιών τους δεν είναι απολύτως συνεκτικό, δηλαδή χωρίς αντιφάσεις, και γι' αυτό δεν

μπορεί να περιγραφεί από μία μόνο θεωρία, μπορεί όμως να αναφέρεται στον ίδιο επιστημονικό λόγο. Όπως σωστά παρατηρεί ο Foucault (1987), δεν υπάρχει μόνο μια ακολουθία εννοιακών συστημάτων που συγκροτεί τον επιστημονικό λόγο και το αποφαντικό πεδίο των κοινωνικών επιστημών. Οι σχέσεις ανάμεσα στις επιστημονικές έννοιες που ανήκουν στον ίδιο επιστημονικό λόγο συγκροτούν το γενικό εννοιακό σύστημα, το οποίο συχνά αποτυπώνεται γραφικά με τη βοήθεια της εννοιολογικής χαρτογράφησης. Τούτη είναι δυνατόν να επιχειρηθεί στο πλαίσιο ενός ερευνητικού έργου, ή ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος που αφορά πολλές έρευνες. Η εννοιολογική χαρτογράφηση βοηθά στην καλύτερη κατανόηση των εννοιών. Είναι συχνά το πρώτο στάδιο για την παραγωγή ενός θεωρητικού εννοιακού συστήματος, που συνδέει ορισμένες επιστημονικές έννοιες. Κάποια από τα ειδικά θεωρητικά εννοιακά συστήματα, που αναπτύσσονται με τη βοήθεια της ανάλυσης, χρησιμοποιούνται για την κωδικοποίηση των τεκμηρίων.

Η τεκμηρίωση των «αναφερομένων»

Η τεκμηρίωση των «αναφερομένων» είναι ίσως το πιο κρίσιμο στοιχείο για την τεκμηρίωση της εμπειρικής έρευνας και η βάση των περισσότερων αναζητήσεων σε μια υποδομή τεκμηρίωσης. Ωστόσο η πλήρως τυποποιημένη περιγραφή των «αναφερομένων» είναι αδύνατη, εφόσον κάθε έρευνα τα εξετάζει από διαφορετικό πρίσμα, δηλαδή με διαφορετικό στόχο, μέσα από διαφορετικά ερωτήματα, βασιζόμενη σε διαφορετικές θεωρητικές προκατανοήσεις και με διαφορετικές μεθόδους. Γι' αυτό η τεκμηρίωση των «αναφερομένων» βασίζεται σε δύο διακριτές διαδικασίες:

1. Στην αναλυτική τεκμηρίωση των «αναφερομένων» κάθε μεμονωμένης έρευνας, την οποία ονομάζουμε *βασική τεκμηρίωση*, η οποία στοχεύει στην περιγραφή των «αναφερομένων» και διαφοροποιείται από έρευνα σε έρευνα ανάλογα με τον σκοπό, τα ερωτήματα αλλά και την ακολουθούμενη μεθοδολογία.
2. Στη *συμπληρωματική τεκμηρίωση*, η οποία στοχεύει στην ένταξη των «αναφερομένων» σε ένα κοινό απόθεμα γνώσης, που επιτρέπει τον *σταθερό ορισμό* τους ανεξάρτητα από την εκάστοτε έρευνα. Η τεκμηρίωση βασίζεται σε εργαλεία της υποδομής που της επιτρέπουν να γίνεται ανεξάρτητα από τις ιδιαιτερότητες της έρευνας.

Η βασική τεκμηρίωση των «αναφερομένων» παρέχεται από την ερευνητική έκθεση. Διερευνά μόνο συγκεκριμένα ερωτήματα και βασίζεται στην εμπειρική διερεύνηση συγκεκριμένων περιπτώσεων, που προσδιορίζονται αφενός από το ερευνητικό αντικείμενο και αφετέρου από τις μονάδες παρατήρησης και τη δειγματοληψία, καθώς και σε μια συγκεκριμένη προκατανόηση των «αναφερομένων», που οδηγεί

σε συγκεκριμένες προσεγγίσεις τόσο για την περιγραφή της ολότητας, όσο και για τη θεωρητική περιγραφή των μονάδων ανάλυσης και παρατήρησης, που είναι δυνατόν να περιγράφονται σε διάφορα επίπεδα γενίκευσης. Η βασική τεκμηρίωση πρέπει να περιλαμβάνει:

1. Τα «αναφερόμενα», δηλαδή τις οντότητες και τα φαινόμενα που αναλύονται, τα οποία περιλαμβάνουν τόσο τις μονάδες ανάλυσης, όσο και την αναλυόμενη ολότητα. Για να καλύπτονται όλες οι περιπτώσεις εμπειρικών ερευνών, οι αναλυόμενες μονάδες μπορεί να είναι διαφορετικές μεταξύ τους και επομένως πρέπει να περιγράφονται όλες διακριτά
2. Τις μονάδες παρατήρησης

Παρόλο που η τεκμηρίωση των «αναφερομένων» κάθε έρευνας διαφοροποιείται ανάλογα με τον σκοπό, την προβληματική και τα ερευνητικά της ερωτήματα, υπάρχουν έρευνες που αφορούν τα ίδια «αναφερόμενα», έστω και αν τα περιγράφουν διαφορετικά. Είναι βεβαίως πολύ σημαντικό να μπορούμε να εντοπίζουμε αυτές τις έρευνες και να τις συγκρίνουμε. Αυτό επιτυγχάνεται με εξειδικευμένες υποδομές που στοχεύουν στην ένταξη των ερευνών σε ένα κοινό απόθεμα γνώσης, το οποίο διαχειρίζονται οι υποδομές από κοινού. Βασίζεται δηλαδή στη συμπληρωματική τεκμηρίωση των ερευνών. Η συμπληρωματική τεκμηρίωση στηρίζεται: Πρώτον, στην ταξινόμηση των «αναφερομένων» με βάση τον ονομαστικό ορισμό τους, την ταξινόμηση τους με βάση κάποια κατηγοριοποίηση των αντικειμένων είτε θεματικά, είτε μεθοδολογικά. Δεύτερον, στην ταξινόμηση των ερευνών σε κάποιο θεματικό πεδίο, με βάση κάποια κριτήρια σχεδιασμού.

Η ταξινόμηση «αναφερομένων» με βάση τους ονομαστικούς ορισμούς είναι ιδιαίτερα σημαντική διότι αυτοί δεν παράγονται στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης έρευνας αλλά στο πλαίσιο της θεωρίας. Έτσι, παρόλο που η περιγραφή των «αναφερομένων» μπορεί να μεταβάλλεται από έρευνα σε έρευνα, ο ονομαστικός ορισμός τους πρέπει να είναι κοινός για το σύνολο ερευνών που αναφέρονται σε αυτά. Παρ᾽ όλα αυτά ο ερευνητής πρέπει να έχει λόγο στη διαμόρφωση αυτού του ορισμού᾽ να μπορεί, για παράδειγμα, να προτείνει και νέους ονομαστικούς ορισμούς για τα αναφερόμενα, ανάλογα με τη θεωρία που υιοθετεί. Η ταξινόμηση των «αναφερομένων» μπορεί ακόμα να βασιστεί σε κάποια κατηγοριοποίηση υψηλότερης αφαίρεσης, όπως είναι η διάκριση σε εκείνα που αναφέρονται σε κοινωνικές ταυτότητες (Έλληνες, φοιτητές κ.λπ.), σε πρακτικές, σε κοινωνικές σχέσεις, σε λόγους ή σε πολιτικές (Gee, 2011). Μπορεί τέλος να βασιστεί στη διάκρισή τους σε αντικείμενα της καθαυτό αντικειμενικότητας, της καθαυτό αναφορικότητας και του καθαυτό λόγου.

Η ταξινόμηση των ερευνών μπορεί να γίνει θεματικά με βάση ένα σταθερό σύστημα θεματικής ταξινόμησης κοινό για όλες τις έρευνες. Μπορεί επίσης να

γίνει με βάση τις σχεδιαστικές επιλογές της έρευνας, όπως είναι η διάκρισή τους σε ποσοτικές, ποιοτικές και μεικτές, η διάκρισή τους με βάση το αν υιοθετούν μια ρεαλιστική ή μια κονστρουκτιβιστική προσέγιση, τέλος η διάκριση της ερευνητικής στόχευσης στο μικρο- ή στο μακρο-επίπεδο.

Μια υποδομή τεκμηρίωσης πρέπει επομένως να διαθέτει τα κατάλληλα *εργαλεία συμπληρωματικής τεκμηρίωσης* που χρησιμοποιούνται από κοινού για την συμπληρωματική τεκμηρίωση όλων των ερευνών. Τέτοια είναι:

1. Τα λεξικά επιστημονικών όρων
2. Τα συστήματα θεματικής ταξινόμησης των «αναφερομένων»
3. Τα ελεγχόμενα λεξιλόγια για την ενιαία ταξινόμηση των ερευνών

Η τεκμηρίωση των «αναφερομένων» δεν ολοκληρώνεται οριστικά με την ολοκλήρωση μιας εμπειρικής έρευνας, αλλά εξελίσσεται καθώς νέες έρευνες εντάσσονται στην υποδομή παρέχοντας νέες περιγραφές των ίδιων «αναφερομένων». Το απόθεμα γνώσης δεν ταυτίζεται με το ψηφιακό περιεχόμενο μίας μόνο υποδομής αλλά με αυτό του συνόλου των υποδομών που αξιοποιεί μια ερευνητική κοινότητα.

Συμπεράσματα

Η περιγραφή των «αναφερομένων» αποτελεί την κρισιμότερη ίσως παράμετρο της τεκμηρίωσης των εμπειρικών ερευνών. Ωστόσο διαφέρει σημαντικά από έρευνα σε έρευνα. Για να διασφαλιστεί τόσο η τεκμηρίωση των «αναφερομένων» της κάθε έρευνας όσο και η ενιαία κατανόηση και η δυνατότητα συγκρίσεων εκ μέρους της ερευνητικής κοινότητας, τα αναφερόμενα τεκμηριώνονται με δύο τρόπους: τόσο αναλυτικά σε κάθε έρευνα, ώστε να υπάρχει πρόσβαση στην ειδική περιγραφή των «αναφερομένων», όσο και σε επίπεδο κοινού αποθέματος γνώσης κατά τρόπο που επιτρέπει την ενιαία κατανόηση των «αναφερομένων» από όλους τους ερευνητές σύμφωνα με κοινά αποδεκτούς ονομαστικούς ορισμούς, γεγονός που επιτρέπει την εκ των υστέρων ομαδοποίηση των ερευνών ανάλογα με τα αναφερόμενά τους. Μια υποδομή πρέπει να παρέχει τα απαιτούμενα εργαλεία γι' αυτόν το σκοπό, τα οποία είναι αδύνατον να αναπτυχθούν στο επίπεδο των μεμονωμένων ερευνών.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Althusser, L. (1978). *Για τον Μαρξ*. Αθήνα: Γράμματα.

Δοξιάδης, Κ. (2008). *Ανάλυση Λόγου*. Αθήνα: Πλέθρον.

Eco, U. (1988). *Θεωρία Σημειωτικής*. Αθήνα: Γνώση.

Elliot, V. (2018). Thinking about the Coding Process in Qualitative Analysis, *The Qualitative Report, 23(11),* 2850-2861. http//doi.org/10.46743/2160-3715/2018.3560.

Foucault, M. (1987). *Η Αρχαιολογία της Γνώσης*. Αθήνα: Εξάντας.

Gadamer, H. (1998). *Το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης*. Αθήνα: Ίνδικτος.

Gee, J.P. (2011). *An Introduction to Discourse Analysis, Theory and Method*. 3rd ed. Routledge.

Giddens, A. (1996). Ο θετικισμός και οι επικριτές του. Στο Μ. Πετμεζίδου (επιμ.), *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία.* Τόμος Ι, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Κάλλας, Ι. (2015). *Θεωρία, Μεθοδολογία και Ερευνητικές Υποδομές στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Kish, L. (1995). *Survey Sampling*. New York: J. Wiley and Sons.

Κουζέλης, Ν. (1996). *Επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών*. Αθήνα: νήσος.

Μουζέλης, Ν. (2000). *Η κρίση της κοινωνιολογικής θεωρίας. Τι πήγε λάθος;* Αθήνα: Θεμέλιο.

Piaget, J. (1972). *Επιστημολογία των επιστημών του ανθρώπου*. Αθήνα: Ράππας.

Schnell, R., Hill, P., & Esser E. (2014). *Μέθοδοι εμπειρικής κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Προπομπός.

Tiles, M. (1999). *Μπασελάρ, Επιστήμη και Αντικειμενικότητα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Τσιώλης, Γ. (2015). Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: διλήμματα, δυνατότητες, διαδικασίες. Στο Γ. Πυργιωτάκης, & Χ. Θεοφιλίδης (επιμ.), *Ερευνητική Μεθοδολογία στις Κοινωνικές Επιστήμες και στην Εκπαίδευση. Συμβολή στην επιστημολογική θεωρία και στην ερευνητική πράξη*. Αθήνα: Πεδίο.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΣΩΜΑΤΩΝ (E-CORPUS) ΤΕΚΜΗΡΙΩΝ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Δημήτρης Παρασκευόπουλος
Νίκος Ναγόπουλος

Περίληψη

Οι συνεχώς εξελισσόμενες τεχνολογίες πληροφορίας και επικοινωνίας παρέχουν νέες προοπτικές στον σχεδιασμό, την ανάπτυξη και τη λειτουργία των ερευνητικών υποδομών. Εντός των τελευταίων, ξεπερνώντας περιορισμούς του παρελθόντος, αναπτύσσονται ψηφιακά σώματα (e-corpus) τεκμηρίων με δυνατότητες που αγγίζουν την «πλανητική εναρχείωση» πληροφοριών, συμβάλλοντας ταυτόχρονα στη μελέτη πεδίων που εμπίπτουν στο χώρο των κοινωνικών, ανθρωπιστικών, νομικών και πολιτικών επιστημών. Ο χώρος αναφοράς που καλύπτουν συλλογές, υποσυλλογές και ομάδες τεκμηρίων, μέσα από μια διαδικασία αναζήτησης-επισκόπησης, μετατρέπεται σε ένα καταλογογραφημένο και ταξινομημένο πεδίο βάσει του χρονοτοπικού πλαισίου και της τυπολογίας περιεχομένου. Η χρήση ψηφιακών σωμάτων (e-corpus) τεκμηρίων για ερευνητικούς σκοπούς υπόκειται κατά περίπτωση σε τυπικούς και δεοντολογικούς περιορισμούς. Στο παρόν άρθρο υποστηρίζεται ότι η πολλά υποσχόμενη νέα συνθήκη λειτουργεί αναδομητικά στον τρόπο πρόσληψης της «κοινωνικής έρευνας» και ειδικότερα στις στρατηγικές δευτερογενούς ανάλυσης δεδομένων. Σκοπός της παρούσας συμβολής είναι αφενός η προσέγγιση των λειτουργιών που δύνανται να επιτελέσουν τα ψηφιακά σώματα (e-corpus) τεκμηρίων στις νέες πολύπλευρες και πολύπλοκες διαστάσεις της ερευνητικής διαδρομής και αφετέρου η σκιαγράφηση ενός μοντέλου δόμησης e-corpus τεκμηρίων.

Λέξεις-κλειδιά: *ψηφιακά σώματα (e-corpus) τεκμηρίων, κοινωνική έρευνα, ανάλυση τεκμηρίων, μετα-ανάλυση*.

Abstract

The constantly evolving information and communication technologies provide new perspectives on the design, development and function of research infrastructures. Within the latter, overcoming the limitations of the past, e-corpora of documents are being developed with capabilities that reach a sort of "global information archiving", while contributing to the study of disciplines that fall within the fields of social sciences, humanities, law and political sciences. The space covered by collections, sub-collections and groups of documents is transformed through a search-and-review process into a field catalogued and classified in terms of space-time frame and content typology. The use of e-corpora of documents for research purposes is subject in some cases to formal and deontological restrictions. In this article, it is argued that the all-promising new setup has a restructuring effect on the perception of "social research" and particularly in secondary data analysis strategies. The purpose of this article is on the one hand to consider the functions that can be performed by e-corpora of documents in the new multifaceted and complex dimensions of the research process, and on the other hand to outline a model for structuring e-corpora of documents.

Keywords: *e-corpora of documents, social research, document analysis, meta-analysis*.

Εισαγωγή

Πριν φτάσουμε στις προκλήσεις της ύστερης νεωτερικότητας –και τη συζήτηση για την παραγωγή της επιστημονικής γνώσης στο κατώφλι του 21ου αιώνα–, πρόδρομες μορφές συνεργασίας στην επιστήμη εντός ή και μεταξύ εθνικών κρατών καταγράφονται στο πέρας της σύγχρονης παγκόσμιας ιστορίας[1]. Ο όρος *ερευνητικές*

1. Ο Hallonsten (2020) υποστηρίζει ότι κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι ερευνητικές υποδομές αποτέλεσαν σημαντικές πηγές κινητοποίησης της επιστήμης και της τεχνολογίας για στρατιωτικούς και στρατηγικούς σκοπούς από την πλευρά των εθνικών κρατών. Μεταπολεμικά και υπό το βάρος του σχεδίου ανοικοδόμησης της Ευρώπης, το CERN (Conseil Européen pour la Recherche Nucléaire, Γενεύη-Ελβετία, 1954), το JRC (Joint Research Centre, Ispra, Ιταλία, 1960), το E.S.O (European Southern Observatory, 1964) αποτέλεσαν δείγματα μιας ευρωπαϊκής συνεργασίας στην «επιστήμη» (Hallonsten, 2020). Σε επίπεδο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, η συμπερίληψη της μέριμνας μιας πολιτικής για την επιστήμη και την τεχνολογία τοποθετείται χρονικά στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και εκφράστηκε μέσα από την υλοποίηση πλήθους προγραμμάτων εφαρμοσμένης έρευνας και ανάπτυξης (R&D) κατά τη δεκαετία του 1980, φτάνοντας στο πρώτο και δεύτερο πρόγραμμα-πλαίσιο για την Έρευνα και την Τεχνολογική Ανάπτυξη (FP1, 1984-1987 και FP2, 1987–1991) (Hallonsten, 2020). Μετά την εφαρμογή του σχεδίου ανοικοδόμησης της Ευρώπης και το σχέδιο Marshall, τέθηκε σε πλήρη ισχύ ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), εντός του

υποδομές μπορεί να περιγράψει ένα ευρύ φάσμα δομών, όπως α) περιπτώσεις τεχνικών εγκαταστάσεων που στηρίζουν την επιστημονική παρατήρηση, β) μηχανισμούς τεχνικής στήριξης της επιστημονικής ανάλυσης, γ) εγκαταστάσεις στήριξης της επιστημονικής επικοινωνίας, της συσσώρευσης και της διάχυσης των επιστημονικών τεκμηρίων, καθώς και δ) δομές υψηλής συνθετότητας που απαρτίζονται από επιμέρους υποδομές και η λειτουργία τους χαρακτηρίζεται από έναν σύνθετο καταμερισμό εργασίας (Κάλλας, 2015: 281). Οι ερευνητικές υποδομές σε επίπεδο συγκρότησης, λειτουργίας και διαχείρισης συνιστούν ένα πολύπλοκο εγχείρημα μέσα σε ένα κοινωνικοεπιστημονικό τοπίο που χαρακτηρίζεται αφενός από τη συνεχή επίδραση των εξελισσόμενων Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνίας (ΤΠΕ) και αφετέρου από τη διεθνοποίηση-παγκοσμιοποίηση των κοινωνικών διεργασιών και τις προεκτάσεις της στην ερευνητική διαδικασία (Μήτρου, 2011: 75-78). Στην οικοδόμηση των ερευνητικών υποδομών κατά το πέρασμα στον 21ο αιώνα, η χρήση των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνίας (ΤΠΕ) συνέδραμε στην αντιμετώπιση δυσκολιών του παρελθόντος όσον αφορά την προσβασιμότητα, καθώς και στην οργάνωση της *διάσπαρτης* και *απομονωμένης* πληροφορίας (Κάλλας, 2015: 284). Βασική αρχή που διέπει τα συστήματα οργάνωσης των ερευνητικών υποδομών είναι η *κοινοχρησία των δεδομένων*, που προϋποθέτει-διασφαλίζει τη «ροή της ερευνητικής πληροφορίας» –με δυνατότητες κατάθεσης και τεκμηρίωσης ερευνητικών έργων και δεδομένων και πρόσβασης στα μεταδεδομένα– καθώς και την τήρηση του κανονιστικού πλαισίου –«πληροφοριακές υποχρεώσεις»– από πλευράς ερευνητικών φορέων (Μήτρου, 2011: 84-85).

Στρέφοντας τη συζήτηση στο πεδίο των διεθνοποιημένων κοινωνικών επιστημών (Mosbah-Natanson & Gingras, 2014) και των μεθόδων κοινωνικής έρευνας που εφαρμόζονται, οι Κάλλας και Κονδύλη (2008: 102-108) αναφέρονται στην ανάδυση του *διφασικού υποδείγματος* εντός των ορίων ενός νέου επικοινωνιακού ορθολογισμού, ο οποίος περιλαμβάνει διαφορετικούς ερευνητικούς χειρισμούς στην οργάνωση της παρατήρησης και στηρίζεται στις λειτουργίες των Τεχνολο-

---

οποίου συστάθηκε το *Megascience Forum* (1992), που το 1999 μετονομάστηκε σε Παγκόσμιο Επιστημονικό Φόρουμ (GSF), με βασικό άξονα την ανάλυση και μελέτη της θέσης των ερευνητικών υποδομών στα πεδία οικονομικής συνεργασίας και ανάπτυξης. Καθ' όλη τη δεκαετία του 1990 δόθηκε έμφαση στο ζήτημα της καινοτομίας, διαμορφώνοντας παράλληλα το γόνιμο έδαφος ώστε στις αρχές της δεκαετίας του 2000 να συζητείται η ευρωπαϊκή στρατηγική για τις ερευνητικές υποδομές (Ευρωπαϊκό Στρατηγικό Φόρουμ για τις Ερευνητικές Υποδομές – ESFRI) (Hallonsten, 2020). Βασικό καθήκον που ανατέθηκε στο φόρουμ είναι η ανάπτυξη οδικού χάρτη –ανασκόπηση και χαρτογράφηση– των ερευνητικών υποδομών σε όλους τους τομείς της έρευνας στην Ευρώπη. Σε πρόσφατη επικαιροποίηση, ο οδικός χάρτης καταγράφει συνολικά εξήντα τρεις (63) ερευνητικές υποδομές που λειτουργούν στην Ευρώπη, υπαγόμενες στις παρακάτω θεματικές κατηγορίες: α) ψηφιακότητα, β) ενέργεια, γ) περιβάλλον, δ) υγεία και διατροφή, ε) φυσικές επιστήμες και μηχανική και ζ) κοινωνική και πολιτισμική καινοτομία (ESFRI, 2021, σ. 17-18).

γιών Πληροφορικής και Επικοινωνίας (ΤΠΕ). Το διφασικό υπόδειγμα παρουσιάζει μεγάλη εξάρτηση από τις ερευνητικές υποδομές και κινείται αντίθετα προς το μονοφασικό μεθοδολογικό υπόδειγμα, στη στρατηγική του οποίου κυριαρχεί η προτεραιοποίηση της πρωτογενούς έναντι της δευτερογενούς έρευνας και η οργάνωση της έρευνας σε αυτόνομα ερευνητικά έργα (Κάλλας, 2015: 290, 293-294). Οι ερευνητικές υποδομές συντίθεται πάνω στην τεκμηρίωση ερευνητικών έργων και πόρων. Ως ερευνητικό έργο[2] εντός των ερευνητικών υποδομών για τις κοινωνικές επιστήμες νοείται μια συντονισμένη και στοχοθετημένη προσπάθεια η οποία εντάσσεται στις θεωρητικές παραδόσεις των κοινωνικών επιστημών και επιδιώκει την απάντηση σε ερευνητικά ερωτήματα εφαρμόζοντας διαδικασίες κοινωνικής έρευνας. Σε κάθε στάδιο της όλης διαδικασίας (στρατηγική εννοιολόγησης, διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων, σχεδιασμός δειγματοληπτικού πλαισίου, συλλογή και ανάλυση δεδομένων, συγγραφή ερευνητικής έκθεσης κ.ά) αναδύονται πόροι που αφορούν είτε τα ίδια τα συλλεχθέντα/παραγόμενα δεδομένα είτε τους εκάστοτε ερευνητικούς χειρισμούς.

Εντός της Κοινωνίας της Πληροφορίας[3], ο σχεδιασμός και η λειτουργία ερευνητικών υποδομών «ειδικού τύπου» (με τη μορφή συστημάτων τεκμηρίωσης) συμβάλλει στην παραγωγή νέας γνώσης μέσω της συσσώρευσης και διαχείρισης των δεδομένων (Κάλλας, 2011: 69` Κάλλας, 2015: 296). Οι Κάλλας και Κονδύλη (2008: 102-108) επισημαίνουν ότι το δεσμό στη συγκρότηση ολοκληρωμένων σειρών αποτελεί ένα σώμα μεταδεδομένων του οποίου τη διαχείριση αναλαμβάνουν οι ερευνητικές υποδομές. Βασισμένες στο διφασικό υπόδειγμα, οι ερευνητικές υποδομές συνιστούν μηχανισμούς υποστήριξης και ολοκλήρωσης επιμέρους ερευνητικών έργων μέσα σε ευρύτερα ερευνητικά προγράμματα, καθώς παρέχουν δυνατότητες όχι μόνο ανταλλαγής ερευνητικών δεδομένων αλλά και ένταξης των δεδομένων σε σειρές με κοινή πραγματολογική βάση. Η ανάλυση των κοινωνικών δεδομένων «αυτονομείται» από το πλαίσιο καταγραφής-παραγωγής/συλλογής. Τα δεδομένα που έχουν συλλεχθεί/παραχθεί δεν υπόκεινται μονάχα σε διαδικασίες αρχειοθέτησης και τεκμηρίωσης, αλλά και διασύνδεσης –μέσω της πρόσθετης γνώσης που παράγουν– με νέες αναλύσεις (Κάλλας, 2015: 293).

Στις κοινωνικές επιστήμες, η συγκρότηση και λειτουργία των ερευνητικών υποδομών υπόκειται στη διάκριση πρωτογενούς και δευτερογενούς ανάλυσης δεδομένων, ποσοτικών (Καλογεράκη, 2011· Κυριαζή, 2004· Schnell κ.ά, 2014· Singh, 2017) και ποιοτικών (Flick, 2017· Τσιώλης, 2011· Τσιώλης, 2014). Ένα ερευνητικό πρόγραμμα στο πλαίσιο του οποίου έχει υλοποιηθεί πρωτογενής ποσοτική, ποιοτική ή μεικτής μεθοδολογίας έρευνα (Creswell, 2014), εντός των ερευνητικών υποδομών μπορεί να αποτελέσει σώμα δευτερογενούς ανάλυσης στο πλαίσιο ενός

2. Βλ. και Bell (2005), Denscombe (2003).
3. Βλ. Κάλλας (2019).

νέου ερευνητικού έργου. Η παράθεση πληροφοριών (μεταδεδομένων) –τόσο σε επίπεδο συνολικού ερευνητικού έργου, όσο και σε επίπεδο επιμέρους πόρων που το πλαισιώνουν– από τον/την καταθέτη/τρια του ερευνητικού προγράμματος σε ένα αποθετήριο αποτελεί σημαντική διεργασία, καθώς συνιστά το σημείο απόθεσης, οργάνωσης και σύνδεσης του υλικού με τις προοπτικές δευτερογενούς χρήσης του (Λιναρδής, 2011: 21). Πρόκειται για τη διαφοροποίηση ανάμεσα στη λογική δόμησης μιας βάσης δεδομένων (database), η οποία διαθέτει λειτουργίες αποθήκευσης και αναζήτησης πληροφοριών, και μιας βάσης γνώσεων (knowledge base), η οποία διαθέτει λειτουργίες αναπαράστασης της υπάρχουσας γνώσης με σκοπό την υποβοήθηση, μεταξύ άλλων, σχεδίων επιστημονικής έρευνας.

Κατ' αυτό τον τρόπο –και σε μια αναδιάταξη της στρατηγικής που αφορά το εύρος των στόχων και την πολιτική διαχείριση του ερευνητικού σχεδιασμού μέσα από τη συγκέντρωση, αξιολόγηση και συμπληρωματικότητα μιας πληθώρας πληροφοριακών πηγών, στοιχείων και διαθέσιμων δεδομένων– δημιουργείται η βάση και η προοπτική μιας διαχρονικής αξιοποίησης των παραπάνω μέσα από ενισχυμένες μελέτες και μεθοδολογίες μετα-ανάλυσης. Επιπλέον, διευρύνονται οι εξειδικευμένες συλλογές δεδομένων, κατανοούνται με καλύτερο και ασφαλέστερο τρόπο τα περιεχόμενα των στοιχείων που εισάγονται και συναπαρτίζουν το συνολικό σώμα της βάσης δεδομένων και ενισχύονται οι δυνατότητες σύγκρισης και ανάδειξης της ερμηνευτικής σημαντικότητας των στοιχείων για ερευνητικούς αλλά και κοινωνικούς σκοπούς ή και διεύρυνσης των προοπτικών αξιοποίησης αναβαθμισμένου επιπέδου γνώσης για τη διάχυση εμπεριστατωμένου υλικού από τα μέσα πληροφόρησης και επικοινωνίας. Ιδιαίτερα χρήσιμη είναι η ανάλυση δευτερογενών δεδομένων σε εκείνες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες οι επιχειρούμενες μετα-αναλύσεις οδηγούν σε απρόβλεπτα συμπεράσματα και απροσδόκητες ανακαλύψεις, που επιτρέπουν νέες εννοιολογικές συνθέσεις ευρημάτων και προοπτικές αξιοποίησης νέας γνώσης με την ανασύνθεση των ερευνητικών ερωτημάτων.

Βάσει αυτού, τα δεδομένα που εντάσσονται σε διαδικασία περαιτέρω ανάλυσης και χρησιμοποιούνται ως μεταδεδομένα μπορούν να αξιοποιηθούν σε ένα νέο ψηφιακό περιβάλλον συσχετισμών και διασυνδέσεων με άλλα δεδομένα, ενώ, λόγω της δυνητικά υψηλότερης σημαντικότητας που αποκτούν, μπορούν να διασφαλίζουν μια ευρύτερη και διαχρονική προβολή σε εθνικό και διεθνές περιβάλλον. Έτσι τα αποθηκευμένα δεδομένα αφενός αποτελούν ψηφιακές αναπαραστάσεις που υπόκεινται σε διαδικασία κοινής κωδικοποίησης με σταθερούς προσδιοριστές διαχείρισης περιεχομένου και εντάσσονται σε διακριτές συλλογές, αφετέρου συνιστούν ένα ευρύ περιβάλλον πλοήγησης, διάθεσης μεταδεδομένων και διαμοιρασμού πληροφορίας, που μπορεί να αναδείξει καινοτόμες προοπτικές σε επίπεδο μετα-ερευνητικών προκλήσεων και νέων σημασιολογικών ερμηνειών των ψηφιακών σωμάτων για περαιτέρω αξιοποίηση της γνώσης.

Σε συνέχεια των παραπάνω εισαγωγικών παρατηρήσεων, το παρόν κείμε-

νο: α) εξειδικεύεται στις προδιαγραφές των ψηφιακών σωμάτων (e-corpus) τεκμηρίων (μιας ειδικής κατηγορίας δεδομένων) εντός των ερευνητικών υποδομών, β) προχωρά στην περιγραφή των βασικών χαρακτηριστικών της σχέσης μεταξύ ερευνητικών προγραμμάτων και πόρων στο στάδιο εφαρμογής τεχνικών ανάλυσης τεκμηρίων, καταλήγοντας γ) στην περιγραφή των δυνατοτήτων μετασύνθεσης ερευνητικών έργων και κατ' επέκταση επικαιροποίησης επιστημολογικο-οντολογικών κατασκευών στα όρια της ανάδρασης με την κοινωνική πραγματικότητα της ύστερης νεωτερικότητας.

Η δημιουργία ενός ψηφιακού σώματος (e-corpus) τεκμηρίων εντός των ερευνητικών υποδομών[4]

Το πλαίσιο της τεκμηρίωσης ερευνητικών έργων προχωρά στην καταγραφή συγκεκριμένων πρωτογενών δεδομένων και την κειμενική επεξεργασία, μεταγραφή και απόδοση δεδομένων σε ψηφιακή μορφή, που μπορούν να αξιοποιηθούν ως μεταδεδομένα και αφορούν αρχεία που προκύπτουν από τη χρήση πολυμέσων – γραπτά ερωτηματολόγια, προφορικές συνεντεύξεις, αφηγήσεις και γενικότερα έρευνες πεδίου ή έρευνες δράσης (action researches). Ο πολυτροπικός χαρακτήρας των ψηφιακών βάσεων δεδομένων παρέχει τη δυνατότητα συνύπαρξης διαφορετικών ειδών και συλλογών πληροφορίας. Ας επιχειρήσουμε μια παραδειγματική αναφορά ως προς τον εντοπισμό και την καταγραφή γλωσσικών πραγματώσεων, υπογραμμίζοντας τον επιτελεστικό χαρακτήρα της γλώσσας αναφορικά με τα πρωτογενή δεδομένα. Στην περίπτωση αυτή, οι γλωσσικές πληροφορίες που προκύπτουν ως πρωτογενή δεδομένα υπόκεινται σε γλωσσολογική ανάλυση και περαιτέρω επισημειώνονται κατά τη διαδικασία κωδικοποίησης ανάλογα με τα γλωσσικά επίπεδα στα οποία αναφέρονται. Σημειώνεται ότι στο πεδίο αυτό υπάρχει μέχρι και σήμερα δυσκολία και έλλειψη όσον αφορά μια κάποια κοινή αναγνώριση και αποδοχή ενός προαποφασισμένου υποστρώματος πληροφοριών που να επισημειώνονται ως πρωταρχικές και να συστήνουν μια διαδικασία ανεξάρτητη από τις προθέσεις και τους στόχους των ερευνητών. Αντίθετα, οι γλωσσικές πληροφορίες που συνήθως επισημειώνονται σε μια βάση δεδομένων συσχετίζονται πάντα με τους ερευνητικούς στόχους που θέτει το ερευνητικό πρόγραμμα στο πλαίσιο του οποίου πραγματοποιείται η συλλογή, ανάλυση και επεξεργασία του γλωσσικού υλικού. Ωστόσο, από την έως σήμερα εμπειρία προκύπτει ότι η επισημείωση των μεταδεδομένων, όπως επίσης η οργάνωση και κωδικοποίηση γραπτών ή προφορικών πηγών σε πολυτροπικές βάσεις δεδομένων αιχμής και ψηφιακά μέσα αποθήκευσης, πραγματοποιείται κυρίως με βάση τη δομημένη μέθοδο (Παπαζαχαρίου & Καρασίμος, 2016), η οποία

4. Η πλαισίωση του ζητήματος αντλεί από τη διαχείριση ερευνητικών δεδομένων που εφαρμόζεται εντός της Εθνικής Ερευνητικής Υποδομής για τις Κοινωνικές Επιστήμες (So.Da.Net).

ακολουθεί προδιαγεγραμμένες κατηγορίες και δομές, καθώς και προαποφασισμένα σύνολα τιμών, περιορίζοντας με αυτό τον τρόπο τόσο την αδόκιμη εισαγωγή τιμών στα αποθετήρια όσο και πιθανές ασυμβατότητες στον προσδιορισμό των δεδομένων όταν αναδεικνύονται ως μεταδεδομένα και προσφέρονται για δευτερογενείς αναλύσεις.

Προσανατολισμένο στις αρχές δευτερογενούς ανάλυσης, ένα ερευνητικό έργο εντός των ερευνητικών υποδομών δύναται να απαντήσει σε ερευνητικά ερωτήματα θέτοντας είδη τεκμηρίων ως πηγή των δεδομένων. Η διάκριση μεταξύ ερευνητικών δεδομένων και τεκμηρίων υφίσταται σε περιπτώσεις αυστηρής οριοθέτησης του υλικού που θα τεθεί προς δευτερογενή ανάλυση. Ποσοτικά και ποιοτικά ερευνητικά δεδομένα συνιστούν οι πόροι προγενέστερων ερευνών, ενώ υπό τον όρο «τεκμήρια» θεωρούνται τα κοινωνικά και προσωπικά παράγωγα που έχουν παραχθεί εκτός ερευνητικής διαδικασίας (Τσιώλης, 2011: 130). Πρόκειται για ένα ετερογενές τοπίο πηγών, που συμπεριλαμβάνει προσωπικά τεκμήρια (ημερολόγια, επιστολές κ.ά.), τεκμήρια-παράγωγα θεσμικών διαδικασιών (νομοθετικά-διοικητικά κείμενα κ.ά.), οπτικά/ηχητικά τεκμήρια (φωτογραφίες, φιλμικές κατασκευές κ.ά.), τεκμήρια μέσων επικοινωνίας-ενημέρωσης (εφημερίδες, περιοδικά), ενσωματώνοντας έτσι σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον τις μεθοδολογικές προκλήσεις των «τεράστιων δεδομένων». Ο A. Bryman (2017: 591-613) χαρτογραφεί αυτό το φάσμα πηγών στις παρακάτω κατηγορίες: α) προσωπικά τεκμήρια σε γραπτή ή οπτική μορφή, β) επίσημα τεκμήρια κρατικής προέλευσης[5], γ) επίσημα τεκμήρια ιδιωτικής προέλευσης, δ) υλικό από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας[6] και ε) διαδικτυακά τεκμήρια.

Τα ψηφιακά σώματα (e-corpus) τεκμηρίων έχουν ασκήσει σημαντική επίδραση σε ποικίλα πεδία της επιστήμης και ειδικότερα στο χώρο των επιστημών του λόγου[7]. Πλήθος ερευνητικών εγχειρημάτων, αντλώντας από ψηφιακές συλλογές

5. Βλ. και Scott (1990: 63).

6. Βλ. και Babbie (2011: 517).

7. Στο χώρο της κοινωνιογλωσσολογίας, οι συνεχώς εξελισσόμενες τεχνολογίες πληροφορικής έχουν ασκήσει «επαναστατική επίδραση» (Krishnamurthy, 2018). Οι κοινωνιογλωσσικές προσεγγίσεις, μέσω της τροφοδότησης από τα e-corpus, δύνανται να συμβάλλουν στη μελέτη της χρήσης της γλώσσας και φαινομένων γλωσσικής παραλλαγής (Hansen, 2019), μέσα από τη σύνδεση της περιφερειακής διαλεκτολογίας, της έμφυλης διάστασης και των σεξουαλικοτήτων, της ηλικίας, της φυλής, του έθνους, του χώρου εργασίας, των μέσων κοινωνικής δικτύωσης κ.ά. (Friginal, 2018). Στο πεδίο μελέτης της γλώσσας καταγράφονται συλλογές τεκμηρίων ανά τον παγκόσμιο χάρτη, οι οποίες εμφανίζουν πεδία διαφοροποίησης τόσο σε επίπεδο οργάνωσης, όσο και σε επίπεδο περιεχομένου. Σε επίπεδο γλωσσικής τεχνολογίας (Fernantez et al., 2019), ο τρόπος εισαγωγής γλωσσικών πόρων σε ένα e-corpus κινείται βάσει αρχών κωδικοποίησης και παραγωγής μεταδεδομένων που μπορεί να αξιοποιηθούν από το χώρο των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών (βλ. *Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*, 2021). Η δόμηση ενός e-corpus, που μπορεί να καλύψει παιδαγωγικές/διδακτικές και ερευνητικές ανάγκες, σε άλλες περιπτώσεις κινείται με αποκλειστικό άξονα την καταγραφή

(e-corpus) τεκμηρίων, μελέτησαν τη δομή της γλώσσας, τη σχέση της με την κοινωνική πραγματικότητα, καθώς και αναδυόμενα πεδία γλωσσικής διαφοροποίησης και ποικιλομορφίας εντός των σύγχρονων κοινωνιών.

Η δόμηση ενός e-corpus –και ταυτόχρονα η καταγραφή τεκμηρίων που εμπίπτουν σε ένα θεματικό πεδίο– δύναται να καλύψει ανάγκες πολλαπλών κατηγοριών (παιδαγωγικές, διδακτικές, ερευνητικές κ.ά.). Συνεπώς τα τεκμήρια, ενώ δεν αποτελούν παράγωγα μιας ερευνητικής διαδικασίας, μπορούν να αποτελέσουν πηγή ερευνητικών δεδομένων (στο πλαίσιο ενός ερευνητικού έργου ή στην περίπτωση υλοποίησης ή και μετασύνθεσης πολλαπλών ερευνητικών έργων στα όρια ενός ερευνητικού προγράμματος). Στις κατηγορίες ερευνητικών έργων και ερευνητικών προγραμμάτων[8], τα σώματα τεκμηρίων πλαισιώνουν ως πόροι την όλη ερευνητική διαδικασία. Ωστόσο, εντός των ερευνητικών υποδομών, η δόμηση ψηφιακών σωμάτων (e-corpus) τεκμηρίων για ερευνητικούς σκοπούς πιθανώς και να αυτονομείται από επιμέρους ερευνητικά έργα και προγράμματα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, πραγματοποιείται μια διαδικασία προδιαμόρφωσης ενός χώρου δεδομένων, που αποτελεί μηχανισμό υποβοήθησης της ερευνητικής διαδικασίας με δυνατότητες συμβολής στη μελλοντική υλοποίηση συγχρονικών, διαχρονικών, συγκριτικών και περιπτωσιολογικών σχεδίων έρευνας και σε εφαρμογές δευτερογενούς ανάλυσης.

Η δημιουργία ενός ψηφιακού σώματος (e-corpus) τεκμηρίων κινείται βάσει *μονάδων παρατήρησης* που είτε έχουν τεθεί σε προηγούμενο χρόνο (στο πλαίσιο εφαρμογής σχεδίων έρευνας που έχουν ολοκληρωθεί) είτε τίθενται ως βάση συγκρότησης ενός νέου σώματος τεκμηρίων (παρέχοντας πρόσβαση σε πηγές δεδομένων που πρόκειται να υλοποιηθούν μελλοντικά). Στη βάση αυτή, η συγκρότηση ενός σώματος τεκμηρίων αφενός δεν λειτουργεί αποκλειστικά και μόνο με στόχο τη συσσώρευση και αρχειοθέτηση τεκμηρίων, αλλά επίσης με άξονα τη συμβολή στην κοινωνική έρευνα, προϋποθέτοντας ένα μοντέλο τεκμηρίωσης δεδομένων. Προς αυτή την κατεύθυνση έχουν σχεδιαστεί διεθνή πρότυπα περιγραφής δεδομένων, όπως το Data Documentation Initiative (DDI)[9] ή και το Dataverse Documentation[10].

διαλέκτων (Johannessen, 2011). Επιπρόσθετα, στο πεδίο εφαρμογής προστίθενται εμπορικοί τομείς συνδεόμενοι με τον ακαδημαϊκό χώρο στην επεξεργασία της γλώσσας, τη λεξικογραφία και τη μετάφραση (Anderson, 2008). Καλές πρακτικές στο πεδίο δόμησης e-corpus δεδομένων ψηφιακής γλώσσας (digital language data) αναδεικνύουν τη συμβολή της «εναρχείωσης» στην εμπειρική κοινωνική έρευνα. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, στην ερευνητική υποδομή CLARIN (Common Language Resources and Technology Infrastructure) συμμετέχουν φορείς από χώρες όπως η Ελλάδα, η Αυστρία, η Βουλγαρία, η Τσεχία, η Δανία, η Εσθονία, η Γερμανία, η Ολλανδία, η Πολωνία κ.ά. (βλ. Common Language Resources and Technology Infrastructure, CLARIN, https://www.clarin.eu/). Πρόκειται για ένα δίκτυο «λεξιλογικών και εννοιολογικών σχέσεων» εντός και μεταξύ των χωρών που συμμετέχουν (Krauwer & Hinrichs, 2014).

8. Βλ. Lakatos (1978) και Kuhn (1962).

9. Βλ. DDI-Codebook 2.5 (2021).

10. Βλ. Dataverse Documentation v. 5.9 (2021).

Τα συγκεκριμένα πρότυπα λειτουργούν με σκοπό την τεκμηρίωση και διαχείριση των ερευνητικών δεδομένων, καλύπτοντας τα επιμέρους ερευνητικά στάδια (ερευνητική προβληματική, συλλογή, επεξεργασία, αρχειοθέτηση δεδομένων κ.ά.) και παρέχοντας δυνατότητες αξιολόγησης της ποιότητας του ψηφιακού υλικού.

Τα ψηφιακά τεκμήρια εντάσσονται σε αποθετήρια και σε διάφορες συλλογές, ακολουθώντας οργανωμένο σύστημα αρχειοθέτησης σύμφωνα με τον τύπο που ανήκουν και τη συνάφεια περιεχομένου που αναδεικνύουν. Ήδη η επιλογή ένταξης του υλικού σε συγκεκριμένες ψηφιακές συλλογές συνιστά ένα εγχείρημα σημασιακής απόδοσης και αναπαραγωγής με στόχο τον περαιτέρω εμπλουτισμό μιας κατηγορίας δεδομένων που δυνητικά προσφέρονται για περαιτέρω συσχετισμούς, δευτερογενή επεξεργασία και αξιοποίηση σε συμπληρωματική προοπτική[11]. Η ένταξη των δεδομένων σε χώρους όπου τεκμηριώνεται το ψηφιακό περιεχόμενο, όπως τα αποθετήρια, παρέχει, πέρα από τη δυνατότητα ασφαλούς διαφύλαξης και διαχείρισης αδειών χρήσης και δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, πολυδιάστατες δυναμικές και διαρκώς αναβαθμιζόμενες δυνατότητες πλοήγησης και αξιοποίησης εξελιγμένων υπηρεσιών περιεχομένου. Η όλη διαδικασία αναπτύσσεται στη βάση διεθνών προδιαγραφών και προτύπων, που διασφαλίζουν τόσο τη διατήρηση της ιδιαιτερότητας του περιεχομένου των δεδομένων όσο και τη διαλειτουργικότητα, η οποία παρέχει πολυσχιδείς δυνατότητες συγκρίσεων και συσχετισμών, που διευρύνουν το σημασιολογικό φάσμα του περιεχομένου τους και συνιστούν νέους τρόπους διαχείρισης και διάθεσης στους ενδιαφερόμενους. Το όλο εγχείρημα λαμβάνει υπόψη το γεγονός ότι το υλικό προέρχεται από φυσικούς ομιλητές και επενδύεται γλωσσικά μέσα από επικοινωνιακές διεργασίες που το καθιστούν νοηματικά επαρκές σε ένα κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Πέρα από τα διακριτά αξιακά και πολιτισμικά στοιχεία που αποτελούν σημασιακές δομές, στις οποίες εμπεριέχονται ερμηνείες λόγου, η διεύρυνση σε έναν ορίζοντα κοινής γνώσης γλωσσικών κωδίκων, που παρέχεται μέσα από τον εμπλουτισμό των προτύπων, διανοίγει νέες προοπτικές στη δευτερογενή ανάλυση, καθώς και στη συγκριτική δυνατότητα ανάμεσα σε διαφορετικές συλλογές δεδομένων.

Οι πληροφορίες που τίθενται αποτελούν τη βάση από την οποία ένας ερευνητής/μια ερευνήτρια, χρήστης του αποθετηρίου δεδομένων, δύναται σε επόμενο στάδιο να χειριστεί ένα ολόκληρο σύνολο πόρων ή επιμέρους πόρους συνόλων τεκμηρίων. Στην οργάνωση μιας συλλογής τεκμηρίων η οποία δεν δημιουργήθηκε στα όρια ενός ερευνητικού έργου, αλλά με σκοπό την κάλυψη ενός θεματικού πεδίου και την συμβολή στην υλοποίηση μελλοντικού ερευνητικού έργου, προσμετρώνται οι ακόλουθες πληροφορίες:

11. Όσον αφορά τις προδιαγραφές και τις λειτουργικές ιδιότητες του αποθετηρίου δεδομένων της Εθνικής Ερευνητικής Υποδομής για τις Κοινωνικές Επιστήμες (So.Da.Net), βλ. σε αυτό τον τόμο τη διεξοδική πραγμάτευση των Λιναρδή, Αλεξανδρή και Κληρονόμου· επιπρόσθετα βλ. *Dataverse, R & Geoserver Services*.

Ο *τίτλος* συνοψίζει τα βασικά χαρακτηριστικά των πόρων που εμπεριέχονται στο σώμα της συλλογής τεκμηρίων. Στην κατηγορία *Δημιουργός της συλλογής τεκμηρίων* παρατίθενται τα στοιχεία (ονοματεπώνυμο, στοιχεία επικοινωνίας, ίδρυμα/ερευνητικός φορέας) των βασικών μελών του εγχειρήματος συγκρότησης της συλλογής. Η *περίληψη* συνοψίζει περιεκτικά τη συλλογή τεκμηρίων, τον τρόπο συλλογής και τις δυνατότητες συμβολής στην κοινωνική έρευνα. Οι *λέξεις-κλειδιά* που παρατίθενται συμβάλλουν στην εννοιολογική ταξινόμηση και στη συμπερίληψη της συλλογής σε ενδεχόμενη μελλοντική αναζήτηση σχετικού όρου από επόμενο χρήστη-ερευνητή/τρια. Η θεματική ταξινόμηση εντάσσει το όλο εγχείρημα σε *θεματικές κατηγορίες* ερευνητικού ενδιαφέροντος. Πρόσθετη πληροφορία είναι η επιλογή της γλώσσας του υλικού. *Ημερομηνία και τόπος παραγωγής της συλλογής* καθώς και *Πληροφορίες επιχορήγησης* αποτελούν πρόσθετες πληροφορίες. Στην κατηγορία *Καταθέτης/τρια* παρατίθενται τα στοιχεία των καταθετών, καθώς και η ημερομηνία κατάθεσης. Άλλα στοιχεία αποτελούν η *χρονική περίοδος* που καλύπτουν τα τεκμήρια, καθώς και *η χρονική περίοδος συλλογής*, κατά την οποία συλλέχθηκαν. Η παράθεση της πληροφορίας σχετικά με το *είδος* του τεκμηρίου αποτελεί σημαντική παράμετρο σε σχέση με τις τεχνικές δευτερογενούς ανάλυσης που μπορούν να εφαρμοστούν κατά περίπτωση. Επίσης, η καταγραφή των *πηγών των τεκμηρίων* αποτελεί βασικό μεταδεδομένο σχετικά με τις νοηματοδοτήσεις της κοινωνικής πραγματικότητας που εμπερικλείουν. Τέλος, η *γεωγραφική κάλυψη* αφορά την περιγραφή των γεωγραφικών ορίων εντός των οποίων αναδύθηκαν τα τεκμήρια.

Το στοιχείο –ο πόρος– κάθε ολοκληρωμένης συλλογής τεκμηριώνεται και ταξινομείται μέσα από την παράθεση, μεταξύ άλλων, των παρακάτω πληροφοριών: α) όνομα αρχείου, β) ταξινομητική κατηγορία, γ) περιγραφή περιεχομένου, δ) γλώσσα στοιχείου, ε) ταυτοποιητικός σύνδεσμος/ διαδικτυακός σύνδεσμος (εφόσον υπάρχει), ζ) πηγή του αρχείου, η) δυνατότητες πρόσβασης στο αρχείο σε επίπεδο χρηστών της ερευνητικής υποδομής, θ) λοιπές σημειώσεις, ι) τύπος αρχείου (αρχείο κειμένου κ.ά.). Οι πόροι κάθε συλλογής παρατίθενται με τη μορφή καταλόγου ή δέντρου βάσει κριτηρίων ταξινόμησης.

Ο A. Bryman (2017: 607) αναφέρει ότι «κάθε τεκμήριο θα πρέπει να ιδωθεί στη σύνδεσή του με άλλα τεκμήρια, διότι τα διάφορα τεκμήρια αναφέρονται ή/και αποκρίνονται σταθερά σε άλλα τεκμήρια», προσθέτοντας ότι «κάποια άλλα τεκμήρια αποτελούν μέρος του πλαισίου ή υποβάθρου σύνταξης ενός τεκμηρίου». Κατ' επέκταση, το περιβάλλον μιας ερευνητικής υποδομής ξεπερνά τα όρια ενός συστήματος αρχειοθέτησης. Η αρχή της διακειμενικότητας προϋποθέτει δυνατότητες προσθήκης/επικαιροποίησης της υπάρχουσας βάσης και περιγραφής της πιθανής αλληλοσύνδεσης μεταξύ των τεκμηρίων. Στη βάση αυτή, η λειτουργία του συστήματος προβάλλει με γνώμονα τον σημασιολογικό εμπλουτισμό ενός αποθετηρίου το οποίο διαρθρώνεται πατώντας πάνω σε ένα κοινό λεξιλόγιο όρων.

Ο χώρος/το πεδίο αναφοράς (βλ. προηγουμένως θεματική ταξινόμηση) των

συλλογών τεκμηρίων συνιστά στοιχείο ομοιογένειας, διαπερνώντας το σώμα της συλλογής, υποσυλλογής ή ομάδας τεκμηρίων μέσα από μια διαδικασία αναζήτησης/επισκόπησης και συλλογής/αρχειοθέτησης. Πρόκειται για μια διαδικασία μετατροπής των πηγών σε ένα καταλογογραφημένο και ταξινομημένο χώρο βάσει του χρονοτοπικού πλαισίου και της τυπολογίας περιεχομένου – βασικών στοιχείων ετερογένειας. Στη βάση αυτή, υφίσταται διάκριση μεταξύ γενικών σωμάτων, εξειδικευμένων σωμάτων, καθώς και τοπικά και ιστορικά προσδιορισμένων σωμάτων τεκμηρίων (Anderson, 2008).

Η χρήση ενός e-corpus τεκμηρίων υπόκειται στους κανόνες του προτύπου διαχείρισης/χρήσης, δημοσίευσης και αρχειοθέτησης των δεδομένων. Το είδος της ερευνητικής πληροφορίας που αρχειοθετείται –συμπεριλαμβανομένων των νομικών και δεοντολογικών δεσμεύσεων προστασίας– αποτελεί σημαντική παράμετρο για τις δυνατότητες χρήσης και επεξεργασίας που παρέχονται σε επίπεδο χρηστών της ερευνητικής υποδομής.

Κάθε e-corpus τεκμηρίων πριν από την ανάρτηση αξιολογείται βάσει των όρων χρήσης της πλατφόρμας από τον/την Υπεύθυνο/η του Αποθετηρίου του αποθετηρίου/υποδομής. Επιπροσθέτως, ανάλογα με το είδος και τη φύση των πόρων λαμβάνονται υπόψιν ζητήματα προστασίας προσωπικών δεδομένων, πνευματικής ιδιοκτησίας και όρων χρήσης που εφαρμόζονται στην πηγή των δεδομένων καθώς και των όρων πρόσβασης και χρήσης που εφαρμόζονται στην ερευνητική υποδομή.

Ερευνητικά έργα και πόροι: μέθοδοι ανάλυσης των e-corpus τεκμηρίων, διακειμενικότητα και παραγωγή νέας ερευνητικής γνώσης

Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Κάλλας (2015: 295), «με την ανάδυση του διφασικού υποδείγματος και με την ανάπτυξη ερευνητικών υποδομών δημιουργήθηκε η δυνατότητα μια ευρύτερης παραγωγής και επεξεργασίας τεκμηρίων, που ξεπερνά τα όρια ενός μεμονωμένου ερευνητικού έργου». Συνεπώς τα τεκμήρια μπορεί να αποτελέσουν πόρους πολύ περισσότερων από ένα ερευνητικό έργο, ενώ νέα ερευνητικά έργα μέσω προσθήκης πόρων μπορεί να επικαιροποιήσουν το περιεχόμενο υπαρχουσών συλλογών τεκμηρίων. Στην ανάλυση της «πραγματικότητας» των τεκμηρίων, σημαντική παράμετρος είναι η παραδοχή ότι τα τεκμήρια «συντάσσονται για συγκεκριμένους σκοπούς και όχι απλώς για να αναπαραστήσουν την πραγματικότητα». Οι ερευνητές/ερευνήτριες πιθανά να πρέπει να προσεγγίσουν άλλες πηγές δεδομένων με σκοπό την κατανόηση του πλαισίου παραγωγής τους (Bryman, 2017: 607).

Στην κοινωνική έρευνα, η επεξεργασία των τεκμηρίων πραγματοποιείται κυρίως μέσω της ανάλυσης περιεχομένου[12] (Mayring, 2000· Bryman, 2017) ή της

12. Βασικός στόχος στην εφαρμογή της ανάλυσης περιεχομένου είναι η καταγραφή των

ανάλυσης λόγου[13] (Gee, 2011) ή της κριτικής ανάλυσης λόγου[14](Fairclough, 2010). Ωστόσο το είδος των τεκμηρίων μπορεί και να προσφέρει εφαρμογή περισσότερο εξειδικευμένων τεχνικών ανάλυσης, όπως η αφηγηματική ανάλυση, η οποία δύναται να εφαρμοστεί πέραν των δεδομένων που έχουν παραχθεί στα όρια της κοινωνικής έρευνας –μέσα από την τεχνική της βιογραφικής αφήγησης (Τσιώλης, 2010)– και σε προσωπικά τεκμήρια που καλούνται να περιγράψουν τη ζωή ενός ατόμου. Τα σώματα τεκμηρίων μπορούν να αποτελέσουν χώρο άντλησης δεδομένων συγχρονικών σχεδίων, διαχρονικών σχεδίων, συγκριτικών σχεδίων ή σχεδίων περιπτωσιολογικών μελετών (Bryman, 2017: 74-96) με τη χρήση τεχνικών δευτερογενούς ανάλυσης. Επιπλέον, υπό το πρίσμα αυτών των δυνατοτήτων παρέχεται η δυνατότητα εφαρμογής μεικτών τεχνικών δευτερογενούς ανάλυσης. Ένα παράδειγμα μεικτής στρατηγικής δευτερογενούς ανάλυσης συναντάμε στη μελέτη περιεχομένου των μηνυμάτων των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας. Ένα θέμα «επικαιρότητας» και οι μιντιακές αναπαραστάσεις επ' αυτού ως πεδίο ερευνητικού προβληματισμού μπορούν να αποτελέσουν τη βάση συγκρότησης ενός e-corpus τεκμηρίων σε εθνικό επίπεδο, με υψηλό αριθμό εγγραφών και αντίστοιχη δυσκολία εφαρμογής τεχνικών ανάλυσης. Στη βάση αυτή, μια αρχική ποσοτική περιγραφή μέσω ανάλυσης περιεχομένου θα μπορούσε να καταγράψει τις κεντρικές τάσεις του περιεχομένου των αναπαραστάσεων, ενώ σε δεύτερο χρόνο μια σε βάθος σημειωτική ανάλυση θα συνέβαλε στην περιγραφή του κώδικα, δηλαδή ενός συστήματος σημείων που διαπερνά τις αναπαραστάσεις γύρω από το φαινόμενο[15].

τάσεων στο περιεχόμενο της επικοινωνίας, με τη χρησιμοποίηση τεχνικών κατηγοριοποίησης, σύγκρισης και συσχέτισης των στοιχείων που έχουν συλλεχθεί. Ως μονάδα καταγραφής «προσδιορίζεται το τμήμα του κειμένου που θα αποτελέσει τη βάση για την κατηγοριοποίηση: η λέξη, η πρόταση, η παράγραφος, το θέμα [...] ή το συνολικό κείμενο [...]» (Κυριαζή, 1998: 289). Για την πραγματοποίηση σύγκρισης, συσχέτισης και κατηγοριοποίησης (Robson, 2007: 647), τίθενται με όσον το δυνατόν περισσότερη ακρίβεια άξονες (κατηγορίες) ανάλυσης (Berelson, 1971) ή «υποθετικές κατασκευές» (Silvermann, 2000: 825). Μέσα από αυτή τη διαδικασία ανάλυσης (Finch, 1990) απαιτείται συνεπώς η «ανάπτυξη μιας διαχειρίσιμης κατηγοριοποίησης ή ενός κωδικοποιημένου σχήματος» (Patton, 2002: 463) με βάση την οποία μελετάται γραμμή-γραμμή ο γραπτός λόγος (Straus & Corbin, 1996: 56).

13. Μέσα από την εφαρμογή της ανάλυσης λόγου διερευνάται ο τρόπος χρήσης λέξεων/λεκτικών συνόλων στην κατασκευή και μετάδοση ενός νοήματος (Gee, 2011).

14. Στην κριτική διάσταση της τεχνικής (κριτική ανάλυση Λόγου), τα ερευνητικά δεδομένα τοποθετούνται μέσα σε κοινωνιο-πολιτισμικά συμφραζόμενα (Fairclough, 2010), εμπερικλείοντας την περιγραφή της διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στην καταγεγραμμένη επικοινωνία και τις συνθήκες, τους θεσμούς και τις κοινωνικές δομές που την περιβάλλουν.

15. Η ανάλυση περιεχομένου είναι μια τεχνική έρευνας με σκοπό την αντικειμενική, συστηματική και ποσοτική περιγραφή του έκδηλου περιεχομένου της επικοινωνίας (Σεραφετινίδου, 2005: 271). Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η εννοιολόγηση είναι μια διαδικασία ορισμού αναλυτικών κατηγοριών. Το «σπάσιμο του μηνύματος» σε συστατικές κατηγορίες ή στοιχεία παρέχει τη δυνατότητα μετρήσεων συμβόλων (λέξεων, φράσεων, εικόνων) και συσχετίσεων (Σεραφετινίδου, 2005: 271-272). Η παραπάνω τεχνική δύναται να συμβάλλει στην καταγραφή

Ως επίκαιρο παράδειγμα ψηφιακών corpus που παρέχουν τη δυνατότητα περαιτέρω επεξεργασίας και ανάλυσης τεκμηρίων αναφέρουμε το Coronavirus Corpus (Davies, 2021), που έχει σχεδιαστεί για την καταγραφή των κοινωνικών, πολιτιστικών και οικονομικών επιπτώσεων του κορωνοϊού (COVID-19) από το 2020, και το οποίο δεν περιορίζεται στις επιλογές αναζήτησης και στην πυκνότητα αυτών των επιλογών, αλλά διευρύνει τις δυνατότητες της αποθηκευμένης πληροφόρησης ως προς το πως εκφράζονται πραγματικά οι άνθρωποι σε διάφορα μέσα επικοινωνίας, σε ηλεκτρονικά περιοδικά και διαδικτυακές εφημερίδες σε είκοσι (20) διαφορετικές χώρες. Είναι σημαντικό να διαπιστώνει κανείς στην πορεία του χρόνου τις συχνότητες εμφάνισης, αλλά ενδεχομένως και τη διακύμανση του περιεχομένου εννοιών όπως «κοινωνική απόσταση», «απομόνωση», «ατομική ευθύνη» κ.λπ. και να επιχειρεί συνθέσεις αναλύοντας τα σημασιολογικά μοτίβα των λέξεων και των εννοιών, ανάλογα π.χ. με το μέγεθος της κρίσης, την αύξηση των κρουσμάτων ή της ανάληψης συγκεκριμένων μέτρων πολιτικής. Με αυτό τον τρόπο η αναζήτηση, χρήση και ανανέωση των ψηφιακών τεκμηρίων στα αποθετήρια βρίσκεται στο επίκεντρο ενός συνεχούς ερευνητικού και συνάμα κοινωνικού ενδιαφέροντος, καθιστώντας την όλη διαδικασία μια ενεργή ερευνητική κουλτούρα ανάλυσης και ανάδειξης νέων στοιχείων στη δημόσια σφαίρα. Ιδιαίτερα χρήσιμη είναι και η σύγκριση των στοιχείων ανάμεσα σε διαφορετικά, μικρά ή μεγαλύτερα διαστήματα, αλλά και ο τρόπος που εννοιολογούνται σε διαφορετικές χώρες.

Αντί επιλόγου:
Δυνατότητες μετασύνθεσης επιστημολογικών παραδειγμάτων

Το πλαίσιο κατανόησης της διαδικασίας μετατροπής των δεδομένων σε πληροφορίες, μετέπειτα σε γνώση και τέλος σε σοφία («πυραμίδα της γνώσης») αρθρώνεται σε διάφορα στάδια. Τα δεδομένα καλύπτουν τη βάση της πυραμίδας. Σε ένα αρχικό στάδιο, η διαδικασία δόμησης των δεδομένων τα καθιστά σώμα πληροφοριών, οι

των τάσεων που κυριαρχούν στο ετερόκλητο πλήθος των μέσων και των μηνυμάτων μαζικής επικοινωνίας, καθώς και των τάσεων που αναδύονται περιπτωσιολογικά. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, ένας ερευνητής μπορεί να εστιάσει σε μεταγενέστερο χρόνο στην ανάλυση συμβόλων, εφαρμόζοντας την επιστήμη των σημείων ή τεχνική της σημειωτικής. Η ανάλυση συμβόλων μέσω σημειωτικής δύναται να εφαρμοστεί όχι μόνο σε τεκμήρια, αλλά και σε όλα τα υπόλοιπα είδη δεδομένων. Το σημείο απαρτίζεται από το σημαίνον και το σημαινόμενο. Το σημαίνον είναι το πράγμα που δείχνει προς μια υποκείμενη σημασία. Το σημαινόμενο είναι η σημασία προς την οποία δείχνει το σημαίνον (Bryman 2017: 611-612). Η καταδηλωτική σημασία είναι η φανερή ή πιο προφανής σημασία ενός σημαίνοντος και ως τέτοια αποτελεί ένδειξη της λειτουργίας του. Η συνδηλωτική σημασία είναι μια σημασία πρόσθετη στην καταδηλωτική, που συνδέεται με συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, περιγράφεται ένας κώδικας (σύστημα σημείων) και παρέχεται η δυνατότητα πολλαπλής ερμηνείας (πολυσημία) (Bryman 2017: 611-612).

οποίες σε ένα δεύτερο στάδιο –μέσα από τη χρήση υπολογιστικών συστημάτων και τη διαδικασία κωδικοποίησης– συμβάλλουν στην περαιτέρω απόκτηση γνώσης.

Η παραγωγή πολλαπλών ερευνητικών έργων που αντλεί από κοινούς πόρους δύναται να αναδείξει το φάσμα των επιστημολογικών παραδειγμάτων που διέπει το χώρο των κοινωνικών επιστημών. Δεν πρόκειται για μια εύκολη διαδικασία, και εξάλλου στην όλη συνθήκη προστίθενται ενστάσεις και σκεπτικισμοί σχετικά με την ποιότητα των συνεχώς αναδυόμενων μελετών. Στην όλη συζήτηση, ζητήματα αξιοπιστίας, δυνατοτήτων επαναληψιμότητας και εγκυρότητας στα όρια αξιολόγησης των ερευνητικών έργων επανέρχονται συνεχώς (Bryman, 2017: 70). Ο Appadurai (2001) επισημαίνει τις πολλαπλές προκλήσεις που αναδύονται για την κοινωνική έρευνα στο πεδίο των σύγχρονων παγκόσμιων κοινωνικών διεργασιών. Η διαδικασία σταθερής ερευνητικής παραγωγής στη βάση κυρίαρχων παραδειγμάτων και ποσοτικών κριτήριων αναδεικνύει την αδυναμία ύπαρξης αναγκαίου χρόνου αναστοχασμού και εφαρμογής διαδικασιών ποιοτικού ελέγχου και επικύρωσης των αποτελεσμάτων (Cunha, 2013).

Οι ερευνητικές υποδομές, μέσω της τεκμηρίωσης ερευνητικών έργων, μπορούν, πέρα από βασικές λειτουργίες όπως η πρόσβαση σε ερευνητικούς πόρους κ.ά., να παράσχουν χρήσιμα εργαλεία μετασύνθεσης ή μετα-ανάλυσης[16] επιστημολογικών και οντολογικών σχημάτων που υιοθετούνται σε επιμέρους ερευνητικές δράσεις[17].

Σε μια προσπάθεια αντίστοιχης μετασύνθεσης, μπορεί να προσεγγιστούν οι πολλαπλές τροπικότητες στον καθορισμό του ερευνητικού αντικειμένου, και ειδικότερα όσον αφορά τον προσδιορισμό α) της φύσης των φαινομένων ή των οντοτήτων ή της κοινωνικής «πραγματικότητας» που τέθηκαν προς διερεύνηση, β) του τι συνιστά γνώση ή ένδειξη των οντοτήτων ή της κοινωνικής πραγματικότητας, γ) του θέματος ή του πεδίου που αφορά η έρευνα, δ) του νοητικού γρίφου και των ερευνητικών ερωτημάτων και ε) του σκοπού της έρευνας (Mason, 2003: 32-34).

Ειδικότερα στις εφαρμογές εμπειρικής κοινωνικής έρευνας, επιμέρους σημεία αποτελούν ο τρόπος πλαισίωσης της ποιοτικής, της ποσοτικής και της μεικτής στρατηγικής με αφετηρία τη θέση της υπάρχουσας γνώσης εντός του ερευνητικού σχεδιασμού και τις διαφοροποιήσεις μεταξύ θετικιστικού μοντέλου, κονστρουκτιβιστικών αρχών και ρεαλιστικού υποδείγματος (προσδιορισμοί της πορείας στην περίπτωση της παραγωγικής, της επαγωγικής και των μεικτών σχεδίων) (Bryman,

16. Στην περίπτωση θεματικής σύνθεσης ο ερευνητής μετά τον καθορισμό του «ερωτήματος επισκόπησης» προχωρά στην αναζήτηση μελετών οι οποίες πληρούν «τα κριτήρια που θέτει το ερευνητικό ερώτημα», απορρίπτοντας τις περιπτώσεις μελετών όπου τα συγκεκριμένα κριτήρια δεν πληρούνται (Bryman, 2017: 645-646). Η μετέπειτα ανάλυση προβλέπει την κωδικοποίηση του κειμένου των μελετών και εν συνεχεία τη διαμόρφωση περιγραφικών και –μέσα από μια διαδικασία συμπύκνωσης αυτών– αναλυτικών θεματικών μοτίβων (Bryman: 647).

17. Ως προς το ρόλο των ερευνητικών υποδομών νέου τύπου, βλ. Κάλλας (2015: 296).

2017). Επιπλέον, και στη βάση της παραπάνω κατηγορικής διάκρισης, σύνθετο πεδίο μελέτης αποτελεί η μετα-ανάλυση του περιεχομένου των διαδικασιών και των προϊόντων εννοιολόγησης. *Ποια τα όρια θεωρητικής αφαίρεσης και ποιες οι δυνατότητες στη διατύπωση λεκτικών συνόλων με δυναμική οριοθέτησης και εμπειρικής σύλληψης της πολυπλοκότητας ενός, προς εξέταση, κοινωνικού φαινομένου*; *Ποιοι οι χειρισμοί του ερευνητή/της ερευνήτριας στην κατάρτιση του δειγματοληπτικού πλαισίου και την συλλογή/παραγωγή των δεδομένων;* Τόσο η επιλογή δειγματοληπτικού πλαισίου όσο και η επιλογή τεχνικής για τη συλλογή ερευνητικών δεδομένων (μέθοδος της δομημένης συνέντευξης, ερωτηματολόγια ατομικής συμπλήρωσης ή διαδικασία της συμμετοχικής παρατήρησης, διεξαγωγή ποιοτικών συνεντεύξεων, υλοποίηση ομάδων εστίασης) βρίσκονται σε τροχιά αλληλεξάρτησης με διλήμματα που υποδηλώνουν έναν επιστημολογικο-οντολογικό σχήμα: α. να βασιστώ σε μια δοκιμασμένη θεωρία με σκοπό την απόρριψη ή την επαλήθευση μιας οπτικής, ή να προσπαθήσω διερευνητικά να αντλήσω θεωρία και γνώση μέσα από τα ερευνητικά δεδομένα; β. να αναζητήσω δεδομένα γενικεύσιμα σε έναν πληθυσμό (μακροεπίπεδο) ή να προβώ στην κατανόηση του πλαισίου, των κρυφών νοημάτων (μικροεπίπεδο); (Mason, 2003: 240-241).

Στη βάση των παραπάνω, εντός των ερευνητικών υποδομών για τις κοινωνικές επιστήμες, η σύνθεση ερευνητικών έργων αφενός συμβάλλει στην καταγραφή της υπάρχουσας γνώσης ενός πεδίου, λειτουργώντας ως «βάση για την περαιτέρω προώθηση της μελλοντικής έρευνας» (Bryman, 2017: 644), αφετέρου δύναται να προσεγγίσει το φάσμα επιστημολογικών και οντολογικών σχημάτων που υιοθετούνται στην εκάστοτε πορεία μελέτης ενός φαινομένου. Συνεπώς, οι ερευνητικές υποδομές αναδύονται ως κόμβοι διαχείρισης της ερευνητικής πληροφορίας στα όρια ενός διεπιστημονικού διαλόγου, παρέχοντας τη δυνατότητα καταγραφής του διαχρονικά ετερόκλητου πλήθους των ιδεών και αφηγήσεων στο χώρο των επιστημών, σε συνδυασμό με τις πολιτισμικές επιρροές που διαπερνούν την καταγραφόμενη τοπικο-παγκοσμιοποιημένη κοινωνική πραγματικότητα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Anderson, W. (2008). Corpus Linguistics in the UK: Resources for Sociolinguistic Research. *Language and Linguistics Compass*, 2, 352-371.

Appadurai, A. (Coord.). (2001). *Globalization*. Durhan: Duke University Press.

Babbie, E. (2011). *Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.

Bell, J. (2005). *Doing Your Research Project: A Guide For the First-Time Researchers In Education, Health And Social Science* (4th ed.). Maidenhead: Open University Press.

Berelson, B. (1971). *Content Analysis in Communication Research.* New York: Hafner.

Bryman, A. (2017). *Μέθοδοι κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Gutenberg.

Creswell, J., W. (2014). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches.* Thousand Oaks: Sage.

Cunha, I. F. (2013). The Globalization of Research in Social Sciences: The case of. Communication Studies in the Ibero-American and Lusophone Space, *MARTIZes*, Ano 7 Nº 1. January/June, 149 -165.

Dataverse Project (2021 Dec. 13). *Dataverse Documentation v. 5.9*. Retrieved from https://guides.dataverse.org/en/latest/

DDI-Codebook 2.5. (n.d.). Retrieved January 11, 2022, from DDI website, https://ddialliance.org/Specification/DDI-Codebook/2.5/

Davies, M. (2021). The Coronavirus Corpus Design, construction, and use. *International Journal of Corpus Linguistics*, *26(4),* 583-598.

Denscombe, M. (2003). *The Good Research Guide: for small-scale social research projects*. Maidenhead: Open University Press.

European Strategy Forum on Research Infrastructures (EFSRI). (2021). *Roadmap 2021 Strategy report on research infrastructures.* Ανακτήθηκε από https://roadmap2021.esfri.eu/media/1295/esfri-roadmap-2021.pdf

Fairclaugh, N. (2010). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. New York: Routledge.

Fernandez, P. D., Samy, D., Arenas-Garcia, J., & Gonzalez, J. de dios L. (2019). Computers that Read and Understand (almost): Language Technologies and Scientific Information Management. Στο B. Maegaard, and R. Pozzo (επιμ.), A. Melloni and M. Woollard (συνεπιμ.). *Stay tuned to the future. Impact of research infrastructures for social sciences and humanities* (101-108). Firenze: Istituto per il Lessico Intellettuale Europeo, Storia delle Idee, Leo S. Olschki Editore.

Finch, H. (1990). Analysing qualitative material. In: M., Slater (Ed.), *Research Methods in Library and Information Studies* (128-147). London: Library Association.

Flick, U. (2017). *Εισαγωγή στην Ποιοτική Έρευνα*. Αθήνα: Προπομπός.

Friginal, E. (Ed). (2018). *Studies in Corpus-Based Sociolinguistics*. Routledge.

Gee J.P. (2011). *An Introduction to Discourse Analysis, Theory and Method* (3η έκδ.). New York and London: Routledge.

Hallonsten, O. (2020). Research Infrastructures in Europe: The Hype and the Field. *European Review,* 28 (4), 617-635.

Hansen, B. (2018). *Corpus Linguistics and Sociolinguistics. A Study of Variation and Change in the Modal Systems of World Englishes*. Brill.

Hymes, D. H. (Ed.) (1964). *Language in culture and society: A reader in linguistics and anthropology*. New York: Harper & Row.

Johannessen, B. J. (2011). The Nordic Dialect Corpus – a joint research infrastructure. *Language Variation Infrastructure. Papers on selected projects*, 3 (2).

Κάλλας, Ι. & Κονδύλη, Δ. (2008). Το διφασικό υπόδειγμα και οι ερευνητικές υποδομές ως προϋπόθεση για τη σύζευξη της ποσοτικής και της ποιοτικής μεθοδολογίας. Στο Γ. Κάλλας, Δ. Κονδύλη & Γ. Καραγιάννης (επιμ.), *Μεθοδολογικά ζητήματα και ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών* (96-109). Αθήνα - Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αθηνών - Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Κάλλας, Ι. (2011). Η οργάνωση της παρατήρησης στις κοινωνικές επιστήμες και οι συνέπειές της στη συγκρότηση των ερευνητικών υποδομών. Στο Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκις, και Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική κοινωνική έρευνα* (27-74). Αθήνα: νήσος.

Κάλλας, Ι. (2015). *Θεωρία, Μεθοδολογία και Ερευνητικές Υποδομές στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.

Κάλλας, Ι. (2019). *Αναλύοντας τις Κοινωνίες της Πληροφορίας*. Αθήνα: Προπομπός.

Krauwer, S., & Hinrichs, E. (2014). The CLARIN Research Infrastructure: Resources and Tools for e-Humanities Scholars. In *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation* (LREC-2014), (pp. 1525 – 1531).

Καλογεράκη, Σ. (2011). Δευτερογενής ανάλυση ποσοτικών δεδομένων: Μια μεθοδολογική επιλογή με πολλαπλά οφέλη και περιορισμούς. Στο Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκις, και Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική κοινωνική έρευνα* (161-188). Αθήνα: νήσος.

Krishnamurthy, R. (2018). Modes of analysis: An autoergography of corpus linguistics from lexis to discourse. Στο A. Čermáková, & M. Mahlberg (επιμ.), *The Corpus Linguistics Discourse. In honour of Wolfgang Teubert* (pp. 35-75). John Benjamins.

Kuhn, S. T. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.

Κυριαζή, Ν. (1998). *Η Κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικές Επιστημονικές Εκδόσεις.

Κυριαζή, Ν. (2004). Η Κοινωνιολογική Έρευνα και η Κατασκευή της Κοινωνικής Πραγματικότητας. Το παράδειγμα της ποσοτικής προσέγγισης. Στο Γ. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Μέθοδοι στην Κοινωνιολογική Έρευνα*. Αθήνα: Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός.

Lakatos. I. (1978). *The methodology of scientific research programmes: Philosophical papers, vol 1*. Cambridge: Cambridge University Press.

Λιναρδής, Α. (2011). Η σημασία της ψηφιακής τεκμηρίωσης. Τα πρότυπα τεκμηρίωσης ποσοτικών δεδομένων. Στο Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκις, και Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική κοινωνική έρευνα* (217-247). Αθήνα: νήσος.

Mason, J. (2003). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Mayring, P. (2000). Qualitative content analysis. *Qualitative Social Research* [Online], 1(2), 20. https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089/2385

Μήτρου, Λ. (2011). Θεσμικά ζητήματα διαχείρισης και λειτουργίας ερευνητικών υποδομών. Στο Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκις, και Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική κοινωνική έρευνα* (75-127). Αθήνα: νήσος.

Mosbah-Natanson, S., & Gingras, Y. (2014). The globalization of social sciences? Evidence from a quantitative analysis of 30 years of production, collaboration and citations in the social sciences (1980–2009). *Current Sociology*, 62 (5), 626-646.

Παπαζαχαρίου, Δ., & Καρασίμος, Α. (2016). Οργάνωση και κωδικοποίηση προφορικών πηγών σε πολυτροπική βάση δεδομένων αιχμής: η περίπτωση του AMIGRE corpus. Στο A. Ralli και S. Mpompolas (επιμ.), *Πρόγραμμα ΘΑΛΗΣ:* «Πόντος, Καππαδοκία, Αϊβαλί: στα χνάρια της Μικρασιατικής Ελληνικής» (55-68). Εργαστήριο Νεοελληνικών Διαλέκτων, Πανεπιστήμιο Πάτρας.

Patton, M. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. London: Sage.

Robson, C. (2007). *Η Έρευνα του Πραγματικού Κόσμου. Ένα Μέσον για Κοινωνικούς Επιστήμονες και Επαγγελματίες Ερευνητές*. Αθήνα: Gutenberg.

Scott, J. (1990). *A Matter of Record: Documentary Sources in Social Research*. Cambridge, UK: Polity Press.

Σεραφετινίδου, Μ. (2005). *Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας: Ο ρόλος των Μέσων στην Αναπαραγωγή του Σύγχρονου Καπιταλισμού*. Αθήνα: Gutenberg.

Schnell, R., Hill, P. & Esser, E. (2014). *Μέθοδοι εμπειρικής έρευνας*. Αθήνα: Προπομπός.

Silverman, D. (2000). *Doing Qualitative Research: A Practical Handbook*. London: Sage.

Singh, K. (2007). *Quantitative Social Research Methods*. Los Angeles: Sage.

Straus, A. & Corbin, J. (1996). *Basics of qualitative research*. London: Sage.

Dataverse, R. & Geoserver Services. (n.d.). Ανακτήθηκε στις 10 Ιανουαρίου 2022, από τον ιστότοπο Social Data Network, https://www.sodanet.gr/other-services/dataverse

TEI (2021 Aug 31). *Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*. Ανακτήθηκε από https://tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/AB.html

Τσιώλης, Γ. (2010). Η Επικαιρότητα της Βιογραφικής Προσέγγισης στην Ποιοτική Κοινωνική έρευνα. Στο Μ. Πουρκός & Μ. Δαφέρμος (επιμ.), *Ποιοτική Έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες: Επιστημολογικά, Μεθοδολογικά και Ηθικά Ζητήματα* (347-370). Αθήνα: Τόπος.

Τσιώλης, Γ. (2011). Δευτερογενής ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: μια ερευνητική στρατηγική συμβατή με την ποιοτική προσέγγιση; Στο: Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκις και Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική κοινωνική έρευνα* (129-159). Αθήνα: νήσος.

Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και Τεχνικές Ανάλυσης στην Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.

Ενότητα Β΄

ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΥΠΟΔΟΜΗΣ

Ο ΝΕΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΤΟΥ SODANET – Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟ NESSTAR ΣΤΟ DATAVERSE

Παραμετροποίηση, βελτιστοποίηση και επέκταση των λειτουργιών του Dataverse για τις ανάγκες των αποθετηρίων του SoDaNet

Απόστολος Λιναρδής
Κωνσταντίνος Αλεξανδρής
Νικόλας Κληρονόμος

Περίληψη

Ο κατάλογος δεδομένων που χρησιμοποιούσε μέχρι πρότινος η ερευνητική υποδομή SoDaNet για να διατηρεί και να διαχέει ερευνητικά δεδομένα ήταν το εμπορικό λογισμικό Nesstar. Το Nesstar διαχειριζόταν σύνολα δεδομένων με μεταβλητές, καθώς και ερωτήσεις από τις οποίες προήλθαν οι μεταβλητές, και υποστήριζε online αναλύσεις μεταβλητών και γεωγραφικές απεικονίσεις. Παρά την αποτελεσματική διαχείριση των μεταβλητών, το Nesstar αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα στη διαχείριση χρηστών, στη διαχείριση αρχείων, στην αναζήτηση των ερευνών, στην πολυγλωσσικότητα και στην απόδοση μόνιμων ταυτοποιητών, με αποτέλεσμα να καθιστά βασικές λειτουργίες ενός αποθετηρίου προβληματικές.

Ο προβληματισμός σε σχέση με τις λειτουργίες του Nesstar, καθώς και το γεγονός ότι το NSD (το νορβηγικό αρχείο δεδομένων) σταμάτησε την υποστήριξη του λογισμικού, οδήγησε το SoDaNet στην αναζήτηση αξιόπιστων λύσεων. Η λύση που προέκρινε ήταν το Dataverse, ένα λογισμικό ανοιχτού κώδικα που αναπτύχθηκε από το Ινστιτούτο για τις ποσοτικές κοινωνικές επιστήμες του Χάρβαρντ και από συνεργάτες παγκοσμίως. Ισχυρά χαρακτηριστικά του Dataverse είναι η αποτελεσματική διαχείριση των χρηστών και των αρχείων, στην οποία το Nesstar υστερούσε. Από την άλλη το Dataverse υστερεί σε χαρακτηριστικά που ήταν τα δυνατά σημεία του Nesstar. «Αντιλαμβάνεται» μεν αντικείμενα όπως το Dataset και το File, που παραπέμπουν στο «Study Description» και στο «Other Study Material» του DDI, αλλά δεν «αντιλαμβάνεται» οντότητες όπως οι μεταβλητές και οι ερωτήσεις.

Σε συνέχεια των ανωτέρω, και στο πλαίσιο της πράξης "SoDaNet in Action", η απόφαση που λήφθηκε αφορούσε την υλοποίηση μιας υποδομής που βασίστηκε στην παραμετροποίηση, βελτιστοποίηση και επέκταση των λειτουργιών του Dataverse, ώστε να συμπεριλάβει και τα «ισχυρά» χαρακτηριστικά του Nesstar σε μια ολοκληρωμένη υποδομή. Στην παρούσα εργασία περιγράφονται συνοπτικά οι λειτουργίες του Nesstar και της έκδοσης 4.16 του Dataverse, καθώς και όλες οι βελτιστοποιήσεις που έγιναν στο Dataverse, ώστε ο νέος κατάλογος δεδομένων να συμπεριλάβει τα «δυνατά» χαρακτηριστικά και των δύο λογισμικών.

Λέξεις-κλειδιά: *Dataverse, Nesstar, Αποθετήρια, Διαχείριση Δεδομένων, Διαχείριση Μεταβλητών*.

Abstract

The SoDaNet research infrastructure used Nesstar software to store and disseminate research data. Nesstar managed datasets, variables and questions that formed the variables, and supported online variable analysis and geographic mapping. Despite efficiently managing variables, Nesstar ran into problems with user management, file management, persistent identifiers and search, making key repository functions problematic.

Concerns about Nesstar's operations, as well as the fact that NSD (the Norwegian Centre for Research Data) stopped supporting the software, led SoDaNet to look for reliable solutions. The solution advocated by SoDaNet was Dataverse, an open source software developed by the Harvard Institute for Quantitative Social Sciences and partners worldwide.

A powerful feature of Dataverse is the efficient management of users and files, an area where Nesstar was lagging behind. Dataverse, on the other hand, lags behind in features that were Nesstar's strengths. Dataverse "perceives" objects such as Dataset and File, which correspond to DDI's "Study Description" and "Other Study Material", but does not "perceive" entities such as variables and questions.

Following the aforementioned, the decision was made to implement an infrastructure based on the configuration, optimization and expansion of Dataverse functions, so as to include the "strong" features of Nesstar in an integrated system. This paper describes the strengths and weaknesses of Nesstar and Dataverse version 4.16, as well as all the optimizations made to Dataverse so that the new data catalogue can include the "strong" features of both softwares. The data catalogue was implemented in the context of the "SoDaNet in Action" project.

Keywords: *Dataverse, Nesstar, Repository, Data Management, Variable Management*.

Εισαγωγή: Οι υπηρεσίες της υποδομής SoDaNet

Η υποδομή SoDaNet αποτελεί την ελληνική ερευνητική υποδομή για τις κοινωνικές επιστήμες και η δικτύωσή της επιδιώκεται σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Το εθνικό ερευνητικό δίκτυο SoDaNet συγκροτήθηκε το 2012 και αποτελείται από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) και 6 πανεπιστημιακά τμήματα (https://sodanet.gr/about/sodanet-members/). Τον Ιούνιο του 2015 η Ελλάδα, με την ερευνητική υποδομή SoDaNet, γίνεται μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινοπραξίας Αρχείων Δεδομένων των Κοινωνικών Επιστημών - CESSDA (Consortium of European Social Data Archives), και αποτελεί τον ελληνικό κόμβο της ευρωπαϊκής υποδομής. Η κοινοπραξία CESSDA αποτελείται σήμερα από 22 χώρες μέλη και μία χώρα παρατηρητή (observer). Αρκετές ευρωπαϊκές χώρες βρίσκονται στη διαδικασία να γίνουν μέλη ή παρατηρητές της CESSDA. Η CESSDA έχει επίσης 13 εταίρους (partners) σε διάφορες χώρες εκτός της κοινοπραξίας (https://www.cessda.eu/About/Consortium).

Οι υπηρεσίες της εθνικής ερευνητικής υποδομής SoDaNet αφορούν τα κάτωθι:

- παροχή on line πρόσβασης σε τρίτους σε έργα δεδομένων, όπως ποσοτικές έρευνες, ποιοτικές έρευνες, μεικτές έρευνες, κύβους, δείκτες και ταξινομήσεις, μεταδεδομένα ερευνών της ελληνικής στατιστικής αρχής και των στατιστικών φορέων, σώματα κειμένων και ρέπλικες αναλύσεων (για τον ορισμό των έργων δεδομένων δείτε στην ενότητα «Τα έργα δεδομένων και οι πόροι» της παρούσας εργασίας). Παράλληλα παρέχεται η δυνατότητα online οπτικοποιήσεων μέσω περιγραφικών στατιστικών και διαγραμμάτων και παραγωγής χαρτών για σύνολα δεδομένων που περιλαμβάνουν γεωγραφικές μεταβλητές
- παροχή online εκπαιδευτικών ενοτήτων για τη διαχείριση και την ανακάλυψη δεδομένων, τη μεθοδολογία της έρευνας και την ανάπτυξη και τον σχεδιασμό ερευνητικών υποδομών
- παροχή συμβουλευτικής σε φορείς και ιδιώτες για τη δημιουργία Σχεδίων Διαχείρισης Δεδομένων –Data Management Plans (DMPs)– σχεδίων που απαιτούνται πλέον από πολλούς χρηματοδοτικούς φορείς για την υποβολή προτάσεων που περιλαμβάνουν διαχείριση δεδομένων (περισσότερα για τα DMPs βρείτε στα: CESSDA Training Team, 2017-2019· Research Data Management and Sharing, Coursera, 2018· Research Data MANTRA, University of Edinburgh, 2018· Λιναρδής & Ιωαννίδης, 2022)
- κατάθεση έργων δεδομένων τρίτων στην ερευνητική υποδομή με στόχο τη μακροπρόθεσμη διαχείρισή τους, την απόδοση μόνιμων ταυτοποιητών και τη διάχυσή τους στην ερευνητική και ακαδημαϊκή κοινότητα

Εν τέλει, η ερευνητική υποδομή SoDaNet υποστηρίζει τη διεπιστημονική έρευνα στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών και προωθεί την απόκτηση, ανταλλαγή, επεξεργασία και διάχυση των δεδομένων που προκύπτουν από –και αφορούν την– κοινωνική έρευνα.

Η βασικότερη όμως υπηρεσία του SoDaNet είναι η παροχή πρόσβασης σε δεδομένα και μεταδεδομένα για δευτερογενή χρήση και ανάλυση μέσω του καταλόγου δεδομένων. Μέχρι πρότινος το SoDaNet χρησιμοποιούσε το λογισμικό Nesstar για την τεκμηρίωση των δεδομένων και την πρόσβαση στον κατάλογο. Τα προβλήματα του Nesstar οδήγησαν το SoDaNet στην εξεύρεση αξιόπιστων λύσεων ώστε: α) να ικανοποιούνται οι εθνικές ανάγκες ως προς την τεκμηρίωση και διαχείριση των δεδομένων και β) παράλληλα να υπάρχει συμβατότητα με τα απαιτούμενα σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ήτοι τη CESSDA, ώστε τα δεδομένα του SoDaNet να αναζητούνται από κοινού με άλλες χώρες μέσα από τον κεντρικό κατάλογο δεδομένων της CESSDA (Cessda Data Catalogue - CDC) που είναι διαθέσιμος στη διεύθυνση https://datacatalogue.cessda.eu/). Η συμβατότητα σε ευρωπαϊκό επίπεδο προϋποθέτει τα μεταδεδομένα των αποθετηρίων της CESSDA να ακολουθούν το πρότυπο μεταδεδομένων DDI (Data Documentation Initiative) και ειδικότερα μία από τις τρεις εκδόσεις αυτού: το DDI 1.2.2, το DDI 2.5 ή το DDI 3.2 (η CESSDA παρέχει εργαλείο επικύρωσης των ως άνω εκδόσεων του DDI στον σύνδεσμο: https://cmv.cessda.eu/#!validation).

Τα κατάλληλα μεταδεδομένα εκτίθενται από το εκάστοτε αποθετήριο στον κατάλογο δεδομένων της CESSDA (στην Εικόνα 1 παρουσιάζονται κάποια έργα δεδομένων του SoDaNet μέσα από τον κατάλογο της CESSDA), ώστε να είναι

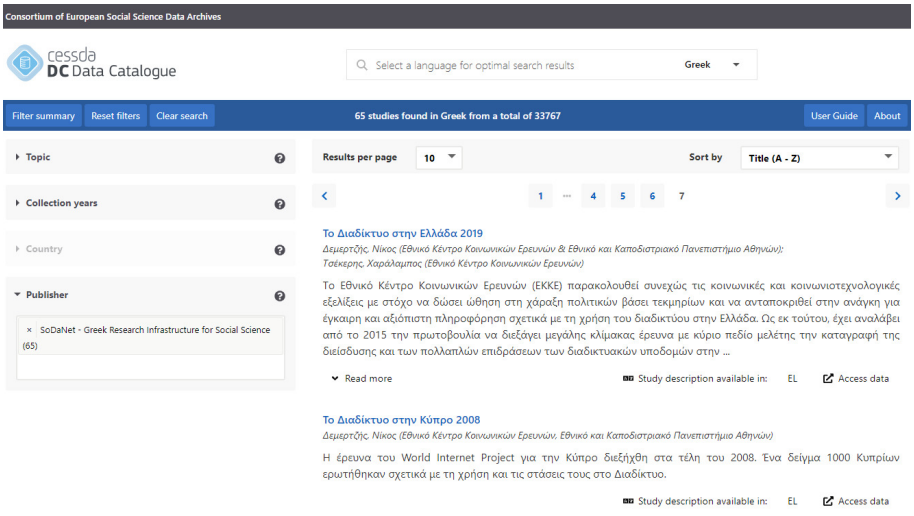

Εικόνα 1: Τα αποτελέσματα του καταλόγου δεδομένων της CESSDA, με κριτήριο «Publisher», το SoDaNet

εφικτή η από κοινού αναζήτηση δεδομένων. Κατόπιν ο κατάλογος της CESSDA οδηγεί τον χρήστη στο ίδιο το αποθετήριο δεδομένων, ώστε να επιτευχθεί/ζητηθεί η πρόσβαση στα ίδια τα δεδομένα. Για να είναι δυνατή η διαλειτουργικότητα του CDC και των αποθετηρίων, τα αποθετήρια θα πρέπει να έχουν ενεργοποιημένο στον κατάλογό τους το πρωτόκολλο OAI-PMH (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting - https://www.openarchives.org/pmh/), ώστε να εκθέτουν τα δομημένα μεταδεδομένα τους στον CDC και σε άλλες πύλες (portal).

Τον Σεπτέμβριο του 2019, στο πλαίσιο της πράξης «SoDaNet in Action», το SoDaNet αποφάσισε να αντικαταστήσει το λογισμικό Nesstar με την έκδοση 4.16 του Dataverse. Παρακάτω δίνεται μια πολύ σύντομη περιγραφή του προτύπου μεταδεδομένων DDI, ώστε να διευκολυνθεί η σύνδεση με τα επόμενα, και κατόπιν παρουσιάζονται τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα του Dataverse και του Nesstar, καθώς και οι φορείς που τα χρησιμοποιούν. Στο τέλος της παρούσας εργασίας παρουσιάζονται οι υλοποιήσεις του SoDaNet σχετικά με την παραμετροποίηση, βελτιστοποίηση και επέκταση των λειτουργιών του Dataverse για τις ανάγκες των αποθετηρίων του Sodanet, καθώς και οι ανάγκες για μελλοντικές υλοποιήσεις.

Το πρότυπο DDI

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η συμβατότητα του λογισμικού με το πρότυπο μεταδεδομένων DDI αποτέλεσε βασικό κριτήριο για την επιλογή του λογισμικού που θα αντικαθιστούσε τον υφιστάμενο κατάλογο δεδομένων. Παρακάτω παρουσιάζονται οι πέντε βασικοί τομείς της δεύτερης έκδοσης του DDI[1] (Λιναρδής, 2006) που χρησιμοποιούνται για την τεκμηρίωση ερευνών (Η εμβόλιμη πληροφορία για το πρότυπο DDI, δίνεται ώστε ο αναγνώστης της εργασίας να κατανοήσει καλύτερα τις αποφάσεις και τις σχετικές υλοποιήσεις γύρω από τον κατάλογο δεδομένων):

- *Document Description* (docDscr - περιγραφή εγγράφου): περιέχει βιβλιογραφική πληροφορία του ίδιου του XML εγγράφου που περιγράφει την έρευνα (δηλαδή περιλαμβάνει βιβλιογραφικού τύπου μεταδεδομένα για τα μεταδεδομένα της έρευνας). Ορίζει έτσι τη βιβλιογραφική πληροφορία που περιγράφει όλο το έγγραφο, όμοια με την πληροφορία που προσθέτει ένας εκδότης σε ένα βιβλίο. Παραδείγματα πεδίων: title (περιλαμβάνει τον πλήρη τίτλο του XML εγγράφου τεκμηρίωσης, που συνήθως συμπίπτει με τον τίτλο της έρευνας με κωδικό 2.1.1.), Authoring Entity (το άτομο ή ο φορέας

1. Βρείτε την αναλυτική περιγραφή της δενδρικής δομής του DDI2 στη διεύθυνση: http://www.ddialliance.org/Specification/DDI-Codebook/2.1/DTD/Documentation/DDI2-1-tree.html Στο: http://www.ddialliance.org/Specification/DDI-Codebook/2.1/DTD/Documentation/version2-1-all.html, εκτός από τη δομή, εμπεριέχεται και η σημασιολογία των XML στοιχείων με παραδείγματα.

που είναι υπεύθυνος για το ουσιαστικό και νοητικό περιεχόμενο του XML εγγράφου), Producers (το άτομο ή ο φορέας που δημιούργησε το XML έγγραφο τεκμηρίωσης) κ.ά. Η περιγραφή του εγγράφου είναι προαιρετική και μπορεί να επαναλαμβάνεται (*).

- *Study Description* (stdyDscr - περιγραφή έρευνας): κάποια ενδεικτικά μεταδεδομένα αυτού του τομέα είναι τα ακόλουθα: ο επίσημος τίτλος έρευνας, η περίληψη της έρευνας, τα άτομα ή οι οργανισμοί που είναι υπεύθυνα για τη συλλογή των δεδομένων, τα άτομα ή οργανισμοί που είναι υπεύθυνα για τη διάχυση των δεδομένων, δείγμα και μέθοδοι δειγματοληψίας, τεκμηρίωση βαρών, χρόνος και τόπος συλλογής των δεδομένων, μονάδες ανάλυσης, περιορισμοί στη χρήση των δεδομένων, λέξεις κλειδιά, βιβλιογραφικές αναφορές κ.ά. Όσο πιο πλούσια είναι η πληροφορία σε αυτόν τον τομέα, τόσο πιο ολοκληρωμένη είναι η πληροφορία σχετικά με τον σχεδιασμό και τη συλλογή των δεδομένων της έρευνας. Η περιγραφή της έρευνας είναι υποχρεωτική και μπορεί να επαναλαμβάνεται (+).
- *Data File Description* (fileDscr - περιγραφή αρχείων δεδομένων): η περιγραφή των αρχείων δεδομένων αναφέρεται στα δεδομένα της έρευνας. Μια έρευνα μπορεί να περιέχει πολλά αρχεία δεδομένων και συνεπώς να υπάρχουν πολλές περιγραφές αρχείων δεδομένων στον συγκεκριμένο τομέα. Αποθηκεύεται πληροφορία, όπως η έκδοση του αρχείου δεδομένων, ο σύνδεσμος στο αρχείο δεδομένων, το πλήθος των μεταβλητών, το πλήθος των περιπτώσεων κ.ά. Το μεγαλύτερο μέρος της πληροφορίας δημιουργείται με αυτοματοποιημένο τρόπο κατά τη μεταφόρτωση, επεξεργασία και ενσωμάτωση (ingestion) του αρχείου, όταν χρησιμοποιείται κατάλληλο λογισμικό. Η περιγραφή των αρχείων δεδομένων (Data File Description) είναι προαιρετική και μπορεί να επαναλαμβάνεται (*).
- *Variable Description* (dataDscr - περιγραφή μεταβλητών): σ' αυτό τον τομέα περιέχεται μια περιεκτική περιγραφή των μεταβλητών των αρχείων δεδομένων, όπως ονόματα μεταβλητών, ετικέτες, πληθυσμός στον οποίο αναφέρεται κάθε μεταβλητή, λεκτικό των ερωτήσεων, κατηγορίες/τιμές μεταβλητών, κατανομές και περιγραφικά στατιστικά των μεταβλητών, ελλείπουσες τιμές, λόγοι για τους οποίους δεν εισήχθησαν δεδομένα σε μια μεταβλητή, λεπτομέρειες για τον αλγόριθμο με τον οποίο δημιουργήθηκαν νέες μεταβλητές, οι ερωτήσεις από τις οποίες δημιουργήθηκαν οι μεταβλητές κ.ά. Είναι δυνατή επίσης η δημιουργία και η περιγραφή ομάδων μεταβλητών για το αρχείο δεδομένων. Οι ομάδες μεταβλητών περιέχουν μεταβλητές που μπορούν είτε να σχετίζονται με μια θεματική ή να αποτελούν έναν συγκεκριμένο τομέα ενός ερωτηματολογίου. Η περιγραφή των μεταβλητών είναι προαιρετική και μπορεί να επαναλαμβάνεται (*).
- *Other Study Related Materials* (otherMat - άλλα τεκμήρια σχετικά με την

έρευνα): αυτός ο τομέας αποτελεί μια αποθήκη από ψηφιακά υλικά και περιλαμβάνει πρόσθετο υλικό για την τεκμηρίωση της έρευνας και των μεταβλητών, όπως ερωτηματολόγια, ταξινομικές λίστες, αποτελέσματα, αρχεία syntax, πληροφορία κωδικοποίησης, εγχειρίδια χρήσης, γλωσσάρια όρων, συμβουλές για τον συνεντευκτή, χάρτες, σχήματα βάσεων δεδομένων, κάρτες που χρησιμοποιήθηκαν κατά τη συνέντευξη, σχέδια συνέντευξης κ.ά. Η περιγραφή άλλων τεκμηρίων σχετικών με την έρευνα είναι προαιρετική και μπορεί να επαναλαμβάνεται (*).

Το λογισμικό NESSTAR

Το Nesstar είναι ένα εμπορικό λογισμικό που δημιουργήθηκε από το Νορβηγικό κέντρο για τα ερευνητικά δεδομένα, το NSD (http://nesstar.com/). Αποτελείται από τρία επιμέρους λογισμικά: α) το Nesstar Publisher, μια εφαρμογή που εγκαθίσταται σε προσωπικούς υπολογιστές και στην οποία ο χρήστης μπορεί να τεκμηριώσει τοπικά κυρίως ποσοτικές έρευνες βάσει του προτύπου DDI 1.2.2, να εισαγάγει τα γενικά μεταδεδομένα της έρευνας καθώς και τα ίδια τα δεδομένα από το SPSS ή από άλλα στατιστικά πακέτα, να τεκμηριώσει περαιτέρω τις μεταβλητές και τις ερωτήσεις μιας έρευνας και κατόπιν να δημοσιοποιήσει τα δεδομένα στον Nesstar Server, εφόσον διαθέτει τα κατάλληλα username και password, β) τον Nesstar Server, έναν web εξυπηρετητή που ευρετηριάζει τα δεδομένα και τα στέλνει σε web εφαρμογές, όπως το γ) Nesstar Webview, όπου ένας χρήστης που διεξάγει δευτερογενή ανάλυση μπορεί να αναζητήσει ερευνητικά δεδομένα, να τα αναλύσει online χρησιμοποιώντας περιγραφική στατιστική, πινακοποιήσεις, συσχετίσεις και παλινδρομήσεις, να δημιουργήσει online χάρτες και να κατεβάσει τοπικά τα δεδομένα και την τεκμηρίωση της έρευνας, εφόσον διαθέτει την κατάλληλη πρόσβαση (περισσότερα για το Nesstar βρείτε στα Nesstar, 2011· Nesstar, 2008). Η έκδοση 4.0 των λογισμικών είναι διαθέσιμη στον παρακάτω σύνδεσμο: http://www.nesstar.com/software/download.html. Επισημαίνεται ότι, μαζί με την εγκατάσταση του Nesstar Server σε κάποιον εξυπηρετητή, εγκαθίσταται και το Nesstar WebView, ενώ το Nesstar Publisher εγκαθίσταται τοπικά. Το Nesstar Publisher διατίθεται δωρεάν, ενώ ο Nesstar Server διατίθεται σε δοκιμαστική έκδοση 60 ημερών και εγκαθίσταται είτε σε λειτουργικό σύστημα Windows, είτε σε Linux.

Παρά την αποτελεσματική διαχείριση των μεταβλητών, το Nesstar αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα στη διαχείριση χρηστών και ειδικότερα στη διαχείριση αρχείων, στην αναζήτηση των ερευνών, στην εξαγωγή της τεκμηρίωσης σε διάφορες γλώσσες και στην απόδοση μόνιμων ταυτοποιητών, με αποτέλεσμα να καθιστά βασικές λειτουργίες ενός αποθετηρίου προβληματικές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για τα προβλήματα που δημιουργεί η χρήση του Nesstar σε σχέση με τη

μη αποτελεσματική διαχείριση των πόρων-αρχείων μιας έρευνας αποτελεί η περίπτωση του Τσέχικου Αρχείου Κοινωνικών Δεδομένων (Czech Social Science Data Archive - CSDA) της CESSDA, που χρησιμοποιεί το λογισμικό Nesstar ως βασικό λογισμικό για τον κατάλογο δεδομένων (ο κατάλογος δεδομένων του CSDA είναι διαθέσιμος στη διεύθυνση: http://nesstar.soc.cas.cz/webview/), αλλά για τη διαχείριση των πόρων-αρχείων της έρευνας που αντιστοιχούν στον τομέα του «Other Study Materials» του DDI χρησιμοποιεί το λογισμικό Dspace, που είναι διαθέσιμο στη διεύθυνση http://dspace.soc.cas.cz:8080/.

Το Σλοβένικο Αρχείο από την άλλη (ADP) έχει υλοποιήσει τον βασικό του κατάλογο δεδομένων (https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/) μέσω προσαρμοσμένης εφαρμογής (custom), αλλά εξακολουθεί να χρησιμοποιεί παράλληλα το Nesstar για οντότητες και λειτουργίες που το Nesstar διαχειρίζεται πολύ ικανοποιητικά, όπως είναι οι μεταβλητές και η online διαχείριση και ανάλυση αυτών. Ενδεικτικά δείτε στην Εικόνα 2, τα σημεία με τα βελάκια που οδηγούν στο Nesstar. Είναι προφανές ότι το ADP έχει αντικαταστήσει μεν το Nesstar με άλλο λογισμικό για τον βασικό του κατάλογο, αλλά, αναγνωρίζοντας την αποτελεσματική διαχείριση των μεταβλητών και των αρχείων δεδομένων, διατηρεί ακόμα το Nesstar και οδηγεί τον χρήστη σε αυτό για την «περιγραφή των δεδομένων» (Data description) και την online ανάλυση (Nesstar Browser). Επιπλέον το σλοβένικο αποθετήριο παραθέτει το «Study description» και στο Nesstar, αλλά και στον βασικό του κατάλογο, με αποτέλεσμα να δημιουργείται σύγχυση στον χρήστη. Επιπροσθέτως, το Τσέχικο αλλά και το Σλοβένικο αποθετήριο δεν χρησιμοποιούν μόνιμους ταυτοποιητές, όπως τα DOI's, αφού το Nesstar δεν διαθέτει DOI μηχανισμούς παρά μόνο ad hoc μηχανισμούς ταυτοποίησης ανά έρευνα.

Από τα δύο παραπάνω παραδείγματα συμπεραίνουμε ότι το Nesstar δεν επαρκεί πλέον για την αποτελεσματική διαχείριση των πόρων και των μεταδεδομένων των αποθετηρίων και τα αποθετήρια καταφεύγουν σε λύσεις που χρησιμοποιούν δύο ή παραπάνω λογισμικά για τη διαχείριση βασικών λειτουργιών του καταλόγου τους. Επιπλέον, το γεγονός ότι το NSD σταμάτησε την υποστήριξη του λογισμικού οδήγησε τη CESSDA και τα μέλη της στην αναζήτηση αξιόπιστων λύσεων λογισμικού που θα αντικαταστήσουν το Nesstar. Τέλος, ένα πολύ βασικό μειονέκτημα αφορούσε το γεγονός ότι η δομή του εθνικού δικτύου, και κατ' επέκταση και της εθνικής ερευνητικής υποδομής, με επτά αποθετήρια (ένα για κάθε φορέα) –όπου τα δεδομένα αναζητούνται μεν από κοινού, αλλά κάθε αποθετήριο οφείλει να έχει πρόσβαση μόνο στα δικά του δεδομένα–, δεν υποστηριζόταν από το Nesstar, αφού ο χρήστης με ρόλο «Publisher» δεν γίνονταν να περιοριστεί μόνο στο δικό του αποθετήριο και είχε τη δυνατότητα να δημοσιεύει και να διαχειρίζεται έρευνες σε οποιοδήποτε αποθετήριο (φάκελο).

Καθώς η ερευνητική υποδομή SoDaNet διέθετε ήδη ένα μερικώς λειτουργικό αποθετήριο βασιζόμενο στο λογισμικό Nesstar –με γνωστά όμως μειονεκτήματα

Εικόνα 2: Ο κατάλογος δεδομένων του Σλοβένικου αρχείου (ADP). Το Ευρωβαρόμετρο 62.1 διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/eb621/

όπως περιγράφηκαν παραπάνω– ξεκινήσαμε να διερευνούμε τις δυνατότητες του λογισμικού Dataverse. Σκοπός μας ήταν η ανεύρεση εναλλακτικών επιλογών που να καλύπτουν τις αποθετηριακές ανάγκες της υποδομής. Κατά τη διερεύνηση αυτή, εξετάσαμε ενδελεχώς τις λειτουργίες, τις δυνατότητες, τα πλεονεκτήματα αλλά και τα μειονεκτήματα του Dataverse σε σχέση τουλάχιστον με τις αντίστοιχες λειτουργίες που διαθέταμε ήδη μέσω του Nesstar.

Τα πλεονεκτήματα του λογισμικού Dataverse

Το Dataverse είναι ένα λογισμικό ανοιχτού κώδικα που αναπτύχθηκε από το Ινστιτούτο για τις ποσοτικές κοινωνικές επιστήμες του Χάρβαρντ και από συνεργάτες παγκοσμίως. Αυτό σημαίνει ότι οποιοσδήποτε φορέας μπορεί να το εγκαταστήσει, να το παραμετροποιήσει ανάλογα με τις ανάγκες του αλλά και να το επανασχεδιάσει-επεκτείνει, από τη στιγμή που έχει στη διάθεσή του τον πηγαίο κώδικα της αποθετηριακής αυτής υποδομής. Σκοπός της δημιουργίας του λογισμικού είναι η επίλυση προβλημάτων που σχετίζονται με τη διάχυση των δεδομένων των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, όπως η ανάγκη αναγνώρισης των δημιουργών των δεδομένων, η μακροχρόνια διατήρησή τους και η δημόσια και ανοιχτή δημοσιοποίησή τους (King, 2007). Το Dataverse είναι υλοποιημένο με χρήση Java, Hibernate και JSF, ενώ για τον μηχανισμό αναζήτησης χρησιμοποιεί το λογισμικό Apache Solr. Η έκδοση Dataverse v4.16, που χρησιμοποιήθηκε για την ανάπτυξη του κα-

ταλόγου δεδομένων του SoDaNet (https://datacatalogue.sodanet.gr/), χρησιμοποιεί την έκδοση 7.3.x του Solr. Η βάση δεδομένων του είναι Postgresql. Τα μεταδεδομένα αναφοράς (citation), τα γεωχωρικά μεταδεδομένα (geospatial) και τα μεταδεδομένα που αφορούν τις κοινωνικές επιστήμες (social sciences and humanities metadata) είναι συμβατά με το DDI Lite και το DDI 2.5 (https://guides.dataverse.org/en/latest/user/appendix.html).

Το dataverse είναι γενικό αποθετηριακό λογισμικό, που υποστηρίζει πολλές επιστημονικές πειθαρχίες, όπως κοινωνικές επιστήμες, τέχνες και ανθρωπιστικές επιστήμες, περιβαλλοντικές επιστήμες, ιατρική, υγεία και επιστήμες της ζωής, νομική, γεωπονικές επιστήμες, πληροφορική, φυσική, μηχανική, αστρονομία και αστροφυσική, διοίκηση επιχειρήσεων, χημεία και μαθηματικές επιστήμες. Για κάθε μία από αυτές διαθέτει ξεχωριστό σύνολο μεταδεδομένων. Έχει τη φιλοσοφία της αυτοτεκμηρίωσης των ερευνών που φιλοξενεί. Με απλά λόγια, δίνει στον εκάστοτε χρήστη τη δυνατότητα να εγγραφεί και να δημιουργήσει το δικό του αποθετήριο με φακέλους και υποφακέλους (dataverses), μέσα στους οποίους μπορεί να εισάγει σύνολα δεδομένων με μεταδεδομένα (datasets), καθώς και αρχεία (files) εντός των συνόλων δεδομένων. Συνεπώς η ιεραρχία που υποστηρίζει η δομή του Dataverse είναι: Φάκελος > Σύνολα Δεδομένων > Αρχεία. Αυτό το χαρακτηριστικό έχει ως αποτέλεσμα την ύπαρξη ενός πολύ καλού συστήματος διαχείρισης δικαιωμάτων των χρηστών τόσο σε επίπεδο αρχείου (file), όσο και σε επίπεδο συνόλου δεδομένων (dataset) αλλά και φακέλου (dataverse). Πρακτικά, η λειτουργικότητα αυτή επιτυγχάνεται μέσω της χορήγησης ρόλων οι οποίοι καθορίζουν τις ενέργειες που επιτρέπεται να κάνουν οι χρήστες στους διάφορους φακέλους, σύνολα δεδομένων ή/και αρχεία. Κάθε ρόλος συνοδεύεται από ένα σύνολο δικαιωμάτων, τα οποία καθορίζουν τις συγκεκριμένες ενέργειες στις οποίες μπορούν να προβούν οι χρήστες. Ρόλοι και δικαιώματα μπορούν επίσης να χορηγηθούν σε ομάδες. Οι ομάδες μπορούν να οριστούν ως μια ομαδοποίηση λογαριασμών χρηστών του αποθετηρίου, μια συλλογή διευθύνσεων IP (π.χ. όλοι οι χρήστες των υπολογιστών μιας βιβλιοθήκης) ή ακόμα και μια ομαδοποίηση όλων των χρηστών, που συνδέονται χρησιμοποιώντας ένα συγκεκριμένο θεσμικό login (π.χ. όλοι όσοι συνδέονται μέσω του ιδρυματικού λογαριασμού ενός συγκεκριμένου πανεπιστημίου). Ενδεικτικά αναφέρουμε τα επίπεδα πρόσβασης κάθε ρόλου[2] που μπορεί να ανατεθεί και τις δυνατότητες αυτών στην έκδοση 4.16:

- *Διαχειριστής (Admin)*: στο επίπεδο αυτό ο χρήστης έχει πλήρη δικαιώματα σε έναν φάκελο και στα σύνολα δεδομένων και τα αρχεία που περιλαμβάνονται σε αυτά. Μπορεί να προσθέσει, να τροποποιήσει και να διαγράψει υποφακέλους (dataverses), σύνολα δεδομένων και μεμονωμένα αρχεία.

2. https://guides.dataverse.org/en/4.16/user/dataverse-management.html

Μπορεί να δημοσιεύσει τα σύνολα δεδομένων και τους φακέλους που είναι σε πρόχειρη (draft) μορφή και τέλος μπορεί να τροποποιήσει και να αναθέσει ο ίδιος άδειες για το φάκελο, τα σύνολα δεδομένων και τα αρχεία που περιλαμβάνονται σε αυτά.

- *Συντελεστής/συνεργάτης (contributor)*: ο χρήστης μπορεί να δει, να επεξεργαστεί και να διαγράψει πρόχειρες (drafts) εκδόσεις συνόλων δεδομένων, αλλά και να κατεβάσει αρχεία.
- *Επιμελητής (curator)*: μπορεί να προσθέσει νέους υποφακέλους και σύνολα δεδομένων, να βλέπει μη δημοσιευμένους φακέλους, να βλέπει και να δημοσιεύει μη δημοσιευμένα σύνολα δεδομένων, να τροποποιεί σύνολα δεδομένων, να κάνει λήψη αρχείων και τέλος να τροποποιεί τα επίπεδα πρόσβασης σε ένα σύνολο δεδομένων.
- *Δημιουργός έρευνας (dataset creator)*: μπορεί μόνο να προσθέσει ένα καινούριο σύνολο δεδομένων, χωρίς όμως να μπορεί να προβεί στη δημοσίευσή του (publish).
- *Δημιουργός υποφακέλου (dataverse creator)*: ο χρήστης διαθέτει μόνο δυνατότητα προσθήκης υποφακέλων, χωρίς όμως δυνατότητα δημοσιοποίησής τους και εισαγωγής δεδομένων σε αυτούς.
- *Δημιουργός έρευνας και υποφακέλου (dataset and dataverse creator)*: ο χρήστης διαθέτει τη δυνατότητα δημιουργίας υποφακέλων και συνόλων δεδομένων, χωρίς όμως τη δυνατότητα δημοσίευσής τους (publish).
- *Λήπτης αρχείων (file downloader)*: ο χρήστης διαθέτει τη δυνατότητα να κάνει λήψη αρχείων από τα σύνολα δεδομένων που εμπεριέχονται σε ένα φάκελο.
- *Μέλος (member)*: μπορεί να βλέπει φακέλους και σύνολα δεδομένων (datasets) που βρίσκονται σε πρόχειρη μορφή, αλλά και να κατεβάζει αρχεία.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι το dataverse παρέχει τη δυνατότητα στον εκάστοτε διαχειριστή (admin) να τροποποιήσει τους παραπάνω ρόλους, να προσθαφαιρέσει δικαιώματα στους ήδη υπάρχοντες ρόλους και να δημιουργήσει καινούριους. Τα παραπάνω –δομή, ρόλοι και δικαιώματα– ήταν ιδανικά για την υλοποίηση της αποθετηριακής υποδομής του SoDaNet, που περιλαμβάνει επτά αποθετήρια δεδομένων με διακριτούς χρήστες στο καθένα, αλλά με δυνατότητες από κοινού αναζήτησης.

Επιπλέον το Dataverse διαθέτει εγγενείς μηχανισμούς για τη διαχείριση των παρακάτω λειτουργιών-κλειδιών ενός αποθετηρίου:

- Προσθήκη μεταδεδομένων και ελεγχόμενων λεξιλογίων σε επίπεδο συνόλου δεδομένων

- OAI-PMH στα υποστηριζόμενα πεδία από την εγκατάστασή του (https://guides.dataverse.org/en/latest/admin/harvestserver.html)
- Εξαγωγή σε DDI στα υποστηριζόμενα πεδία από την εγκατάστασή του
- Κατηγορίες πρόσβασης χρηστών (Access Categories)
- Μερική υποστήριξη πολυγλωσσικής διεπαφής χρήστη
- Μηχανισμό απόδοσης μόνιμου ταυτοποιητή DOI

Ένα ακόμα ελκυστικό χαρακτηριστικό Dataverse ήταν το φιλικό περιβάλλον χρήστη. Το στοιχείο αυτό είναι πολύ σημαντικό για το αποθετήριο, καθώς βελτιώνει σημαντικά την ορατότητα των δεδομένων στους εξωτερικούς χρήστες, αλλά ταυτόχρονα μειώνει τα λάθη και τον χρόνο που πρέπει να δαπανηθεί για την εκπαίδευση των χρηστών της υποδομής. Παράλληλα, αξίζει να αναφέρουμε και άλλα χαρακτηριστικά που κάνουν το Dataverse ελκυστικό:

- Τόσο η απλή όσο και η σύνθετη αναζήτηση είναι πολύ απλά εφαρμόσιμες και λειτουργικές.
- Είναι μια εφαρμογή εξ ολοκλήρου διαδικτυακή (web-based application). Αυτό σημαίνει ότι οποιοσδήποτε χρήστης μπορεί να έχει πρόσβαση στην ίδια εφαρμογή ανά πάσα στιγμή και από οποιοδήποτε μέρος, χωρίς να χρειάζεται να εγκαθιστά πρόσθετα λογισμικά στη συσκευή του. Το χαρακτηριστικό αυτό είναι πολύ σημαντικό, ειδικότερα για ένα αποθετήριο όπως αυτό του SoDaNet, αποτελούμενο από φορείς που βρίσκονται σε διαφορετικά μέρη της Ελλάδας. Με την είσοδό τους (login) στο σύστημα, οι εσωτερικοί χρήστες μπορούν να προσθέσουν δεδομένα και μεταδεδομένα, χωρίς τη χρήση άλλων λογισμικών πλην του φυλλομετρητή (browser). Σημειώνουμε ότι στο Nesstar ήταν απαραίτητη η εγκατάσταση του λογισμικού Nesstar Publisher στον τοπικό υπολογιστή, καθώς και η χρήση των κατάλληλων προτύπων τεκμηρίωσης (templates).
- Δεν υπάρχει κανένας περιορισμός σε σχέση με τους τύπους των αρχείων που μπορεί κανείς να εισαγάγει και να τεκμηριώσει. Το Dataverse μπορεί να φιλοξενήσει: βίντεο (.mpg, .avi κ.λπ.), φωτογραφίες (.bnp, .jpeg κ.λπ.), συμπιεσμένα αρχεία (.rar, .zip), μορφότυπους εξειδικευμένων λογισμικών όπως του NVivo, αρχεία δεδομένων (.xls, .csv, .por, .sav), pdf, docx κ.ά.

Η ευρεία χρήση του dataverse αποτελεί σίγουρα ένα από τα σημαντικότερα πλεονεκτήματά του. Με βάση τα επίσημα στοιχεία του dataverse.org, υπάρχουν 75 φορείς που χρησιμοποιούν το λογισμικό dataverse παγκοσμίως. Ανάμεσα σε αυτούς βρίσκουμε:

- Μεγάλα πανεπιστήμια, όπως το UCLA[3] στο Los Angeles, το Johns Hopkins[4] στην Βαλτιμόρη και το Harvard[5], που είναι φυσικά και ο δημιουργός του λογισμικού
- Εθνικούς φορείς έρευνας, όπως το National Institute of Education[6] στη Σιγκαπούρη, η Science Po[7] στη Γαλλία, το Australian Data Archive[8] στην Αυστραλία κ.ά.
- Service Providers της CESSDA, όπως το DANS[9] στην Ολλανδία, το AUSSDA[10] στην Αυστρία, το CROSSDA[11] στην Κροατία, το SODHA[12] στο Βέλγιο, το LiDA[13] στην Λιθουανία κ.ά.
- Εξειδικευμένα αποθετήρια, όπως το Qualitative Data Repository[14] (QDR), το οποίο αποθηκεύει, συντηρεί και δημοσιεύει ψηφιακά δεδομένα που έχουν παραχθεί μέσω ποιοτικών μεθόδων έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες
- Κοινοπραξίες πανεπιστημίων ή ερευνητικών φορέων όπως το Abacus Data Network[15] στην British Columbia του Καναδά, το Texas Data Repository[16] για τα πανεπιστήμια της πολιτείας του Τέξας στις Η.Π.Α. κ.ά.
- Τέλος, υπάρχουν περιπτώσεις ενσωμάτωσης του λογισμικού Dataverse σε ευρύτερα έργα και υλοποιήσεις, όπως η προσπάθεια που γίνεται από το Public Knowledge Project (PKP) για τη διάδραση του Dataverse με το Open Journal Systems (OJS), που έχει αναπτυχθεί από τα πανεπιστήμια Stanford και Simon Fraser. Από κοινού τα δύο αυτά λογισμικά ανοικτού κώδικα επιτρέπουν στους διάφορους ερευνητές να υποβάλλουν επιστημονικά άρθρα, αλλά και τα συνοδευτικά σύνολα δεδομένων, μέσω μιας υφιστάμενης διεπαφής διαχείρισης επιστημονικών περιοδικών (Castro & Garnett, 2014). Η προσπάθεια ενσωμάτωσης του Dataverse με το Archivematica στο Scholar's Portal[17] (Goodchild & Hurley, 2019) είναι ακόμη μια τέτοια περίπτωση.

3. https://dataverse.ucla.edu
4. https://archive.data.jhu.edu
5. https://dataverse.harvard.edu
6. https://researchdata.nie.edu.sg
7. https://data.sciencespo.fr
8. https://dataverse.ada.edu.au
9. https://dataverse.nl
10. https://data.aussda.at
11. https://data.crossda.hr
12. https://www.sodha.be
13. https://lida.dataverse.lt
14. https://data.qdr.syr.edu
15. https://abacus.library.ubc.ca
16. https://dataverse.tdl.org
17. https://dataverse.scholarsportal.info

Τα μειονεκτήματα του Dataverse 4.16

Το Dataverse ως ένα λογισμικό αποθετηρίου γενικού σκοπού μπορεί να διαχειριστεί όλων των ειδών τα αρχεία, από εικόνες και βίντεο μέχρι απλά αρχεία κειμένου, προγραμματιστικού κώδικα κ.ά. Δεν υπάρχει όμως ιδιαίτερη μέριμνα για κάποιους τύπους αρχείων που κυριαρχούν στις ποσοτικές κοινωνικές έρευνες, όπως είναι τα πινακοποιημένα δεδομένα (tabular data) στα διάφορα δημοφιλή μορφότυπά τους (.xlsx, .sav, .por, .dta κ.α.). Κατά τη μεταφόρτωση, επεξεργασία και ενσωμάτωση των αρχείων (ingestion), δημιουργούνται αυτοματοποιημένα κάποια τεχνικά μεταδεδομένα του αρχείου, και στον τεκμηριωτή δίνεται η δυνατότητα ορισμού κάποιων λίγων μεταδεδομένων που αφορούν τη χρήση του αρχείου. Όταν όμως το πινακοποιημένο αρχείο περιέχει μεταβλητές ή/και μεταδεδομένα αυτών, το Dataverse δεν αναγνωρίζει τις μεταβλητές ως ξεχωριστές οντότητες, και στην πράξη ο εξωτερικός χρήστης πρέπει να κατεβάσει το αρχείο τοπικά για να μπορέσει να τις εντοπίσει. Βάσει των εθνικών αναγκών για την ορθή και αποτελεσματική διαχείριση ποσοτικών δεδομένων, η έκδοση 4.16 του Dataverse δεν διαθέτει τις ακόλουθες δυνατότητες:

- Δεν υπάρχει η δυνατότητα τεκμηρίωσης και αναζήτησης των μεταβλητών που εμπεριέχονται σε κάποιο αρχείο πινακοποιημένων δεδομένων.
- Δεν υπάρχει η δυνατότητα τεκμηρίωσης και αναζήτησης των ερωτήσεων από τις οποίες πηγάζουν οι μεταβλητές.
- Δεν υπάρχει η δυνατότητα ορισμού ομάδων μεταβλητών (variable groups). Μέσω αυτής της λειτουργίας, οι ερευνητές μπορούν να ομαδοποιήσουν τις μεταβλητές με διάφορα θεματικά κριτήρια και κατ' αυτό τον τρόπο να δώσουν μια καλύτερη εμπειρία πλοήγησης στα δεδομένα μιας έρευνας.
- Δεν υπάρχει η δυνατότητα δημιουργίας online στατιστικής ανάλυσης και σχετικών γραφημάτων των αρχείων εκείνων που περιέχουν μεταβλητές[18].
- Αντίστοιχα, δεν υπάρχει μέριμνα για οπτικοποίηση δεδομένων με βάση γεωγραφικές μεταβλητές μέσω ενός συστήματος χαρτογράφησης γεωγραφικών πληροφοριών (GIS)[19].

Άλλα μειονεκτήματα του Dataverse που αφορούν την υλοποίηση της ελληνικής ερευνητικής υποδομής είναι τα παρακάτω:

18. Θα πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι είχε ξεκινήσει από το Dataverse η προσπάθεια να καταστεί δυνατό κάτι τέτοιο, με τη χρήση του λογισμικού TwoRavens. Παρ' όλα αυτά η υλοποίηση μέχρι την έκδοση 4.16 δεν βρισκόταν σε ικανοποιητικό επίπεδο, οπότε και εγκαταλείφθηκε.

19. Το Dataverse επίσης είχε χρησιμοποιήσει τις εφαρμογές Geoconnect και WorldMap για GIS, αλλά και αυτή η υλοποίηση δεν βρισκόταν σε ικανοποιητικό επίπεδο.

- Το περιβάλλον χρήστη υποστηρίζει μεν και άλλες γλώσσες πλην των αγγλικών, αλλά όχι την ελληνική. Στα πλαίσια των ευρωπαϊκών αποθετηρίων συνηθίζεται η δίγλωσση (ή και πολύγλωσση) διάθεση του περιβάλλοντος χρήστη και των πεδίων μεταδεδομένων από τις ερευνητικές υποδομές. Επισημαίνεται πως, παρά το γεγονός ότι το Dataverse εγγενώς υποστηρίζει στο σύνολό του τα αγγλικά, εντούτοις διαθέτει εύκολα εφαρμόσιμους μηχανισμούς μετάφρασης του μεγαλύτερου τμήματος του περιβάλλοντος χρήστη για την υποστήριξη της πολυγλωσσικότητας (για παράδειγμα, δεν υποστηρίζεται η πολυγλωσσικότητα για τον μηχανισμό διόδων αναζήτησης - facets).
- Παρά το γεγονός ότι υποστηρίζεται το πρότυπο μεταδεδομένων DDI 2.5, δεν υπάρχει πλήρης συμφωνία με το πρότυπο. Υπάρχουν αρκετές παραβιάσεις που αφορούν περισσότερο τη δομή του προτύπου (το xsd αρχείο του DDI 2.5) και λιγότερο το περιεχόμενο.
- Τα πεδία δεν ταυτίζονται με το Core Metadata Model (CMM), που έχει συμφωνηθεί από τα μέλη της CESSDA (https://zenodo.org/record/3238175). Εντούτοις, σε αυτή την περίπτωση παρέχει μηχανισμούς για αλλαγές και προσθήκες στα πεδία μεταδεδομένων.
- Δεν υποστηρίζει τον ορισμό περιόδου εμπάργκο για τα αρχεία μιας έρευνας, με αποτέλεσμα οι υπεύθυνοι έργων που δεν έχουν ολοκληρωθεί να είναι διστακτικοί ως προς την κατάθεση της έρευνας πριν από τη δημοσιοποίηση των σχετικών αποτελεσμάτων.

Τα έργα δεδομένων και οι πόροι

Μία από τις απαιτήσεις των χρηστών και μελών της ελληνικής υποδομής ήταν να υπάρχει διάκριση μεταξύ των συνόλων δεδομένων που φιλοξενούνται στην υποδομή. Η διάκριση αυτή αφορούσε τα κάτωθι οκτώ αντικείμενα (βλέπε εικόνα 3):

- Ποσοτικές έρευνες (Quantitative Studies)
- Ποιοτικές έρευνες (Qualitative Studies)
- Μεικτές έρευνες (Mixed Studies)
- Μεταδεδομένα Στατιστικών Ερευνών (Statistical data)
- Κύβοι (Cubes)
- Δείκτες και Ταξινομήσεις (Indices and Classifications)
- Ρέπλικες για την αναπαραγωγή στατιστικών αναλύσεων (Replicas)
- Σώματα κειμένων (Corpora)

Από την άλλη, τα παραπάνω αντικείμενα δεν αφορούν κατ' ανάγκη Data-Sets (σύνολα δεδομένων) αλλά και σύνολα μεταδεδομένων (π.χ. Δείκτες και Ταξινομήσεις, Μεταδεδομένα Στατιστικών Ερευνών). Γι' αυτό ο όρος «Datasets» στην ελληνική

ερευνητική υποδομή αντικαταστάθηκε από τον ευρύτερο όρο «Data Projects», ήτοι έργα δεδομένων που στη γενική περίπτωση μπορεί να αφορούν είτε έργα δεδομένων, είτε έργα μεταδεδομένων. Επίσης αντικαταστήσαμε τον όρο File –που παραπέμπει σε τεχνικό όρο– με τον όρο Resource (Πόρος), που παραπέμπει περισσότερο σε αποθετηριακό όρο και αναφέρεται σε περιεχόμενο, που περιλαμβάνει, εκτός από δεδομένα, και εργαλεία (π.χ. ερωτηματολόγια, βιβλία κωδικοποίησης κ.λπ.), αλλά και σε μεταδεδομένα, που είναι απαραίτητα για την υλοποίηση ενός έργου παραγωγής δεδομένων (Κάλλας & Παπαριστείδη, 2022).

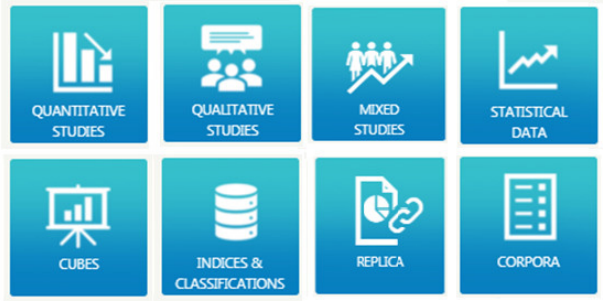

Εικόνα 3: Οι κατηγορίες των Έργων Δεδομένων (Data Projects) που υποστηρίζει το SoDaNet Dataverse μετά την επέκτασή του

Επιπλέον το Dataverse διέθετε εγγενείς ρόλους που εξυπηρετούσαν τη δομή του δικτύου και της ερευνητικής υποδομής SoDaNet. Δημιουργήθηκαν επτά βασικοί φάκελοι (Dataverses), ένας για κάθε αποθετήριο. Οι γενικοί διαχειριστές είχαν δικαιώματα διαχειριστή σε όλους τους φακέλους, και δημιουργήθηκαν τοπικοί διαχειριστές που είχαν δικαιώματα διαχειριστή μόνο στο αποθετήριο όπου ανήκαν. Στους τεκμηριωτές δόθηκε ο ρόλος του επιμελητή (curator) και μόνο για το αποθετήριο όπου ανήκαν. Οι χρήστες που εγγράφονται στο SoDaNet δεν λαμβάνουν κάποιο ρόλο και τα δικαιώματά τους αφορούν το να βλέπουν και να κατεβάζουν τοπικά όλα τα μεταδεδομένα και τα δεδομένα που δεν είναι περιορισμένης πρόσβασης.

Οι νέες επεκτάσεις/παραμετροποιήσεις/βελτιστοποιήσεις που υλοποιήθηκαν στο πλαίσιο της πράξης «SoDaNet in action» ήταν οι παρακάτω:

- Επέκταση του σχήματος μεταδεδομένων Έργου Δεδομένων με:
  - Γενικά Μεταδεδομένα.
  - Ελεγχόμενα Λεξιλόγια.
- Επέκταση του σχήματος μεταδεδομένων πόρου με:
  - Γενικά Μεταδεδομένα.
  - Ελεγχόμενα Λεξιλόγια.
- Μεταδεδομένα Μεταβλητών και Ερωτήσεων

- Επέκταση του υποσυστήματος διαχείρισης της πρόσβασης χρηστών σε πόρους
- Παραμετροποίηση και επέκταση του OAI-PMH
- Εξαγωγή μεταδεδομένων σε DDI 2.5
- Επαναχρησιμοποίηση εσωτερικών και εξωτερικών πόρων
- Εικαστικός και λειτουργικός επανασχεδιασμός του περιβάλλοντος χρήστη
- Πολυγλωσσικότητα
- Επέκταση του μηχανισμού αναζήτησης
- Επέκταση του μηχανισμού απόδοσης μόνιμου ταυτοποιητή DOI (Digital Object Identifier)
- Δημιουργία online εφαρμογής για τη διεξαγωγή στατιστικών αναλύσεων και χαρτογραφικών απεικονίσεων

Παρακάτω βρείτε μια αναλυτική περιγραφή όλων των ως άνω υλοποιήσεων.

Η προσαρμογή του Dataverse στο πλαίσιο του SoDaNet in action

Επέκταση του σχήματος μεταδεδομένων Έργου Δεδομένων

Στο πλαίσιο του έργου δεδομένων, το προεπιλεγμένο (default) σχήμα μεταδεδομένων του Dataverse επεκτάθηκε και προσαρμόστηκε κατάλληλα ώστε να εξυπηρετήσει τις νέες ανάγκες. Για τον λόγο αυτό:

- Προστέθηκαν οι κατηγορίες των έργων δεδομένων της εικόνας 3.
- Προστέθηκαν αρκετά νέα πεδία στις υφιστάμενες κατηγορίες μεταδεδομένων.
- Δημιουργήθηκαν τρεις νέες κατηγορίες μεταδεδομένων για την τεκμηρίωση α) των Δεικτών & Ταξινομήσεων, β) των μεταδεδομένων των Στατιστικών Ερευνών, γ) των Εξωτερικών Πόρων (αφορά πόρους, αλλά για τεχνικούς λόγους η υλοποίησή του «πακέτου μεταδεδομένων» κρίθηκε ευκολότερο να τεθεί σε επίπεδο έργου δεδομένων, αλλά να εμφανίζεται ως πόρος).

Συνολικά προστέθηκαν πάνω από 150 νέα πεδία μεταδεδομένων. Οι τύποι των πεδίων μεταδεδομένων που προστέθηκαν/τροποποιήθηκαν διακρίνονται σε:

- πεδία ελεύθερου κειμένου (είτε απλού κειμένου, είτε html)
- ελεγχόμενα λεξιλόγια (Controlled Vocabularies - CV), δηλαδή λίστες τιμών με δυνατότητα μονής ή πολλαπλής επιλογής
- σύνθετα πεδία μεταδεδομένων που περιλαμβάνουν περισσότερα του ενός υποπεδία

Για την επέκταση του σχήματος μεταδεδομένων του έργου δεδομένων χρησιμοποιήθηκε και επεκτάθηκε ο εγγενής μηχανισμός του Dataverse με την ανάρτηση tsv αρχείων[20].

Σε υφιστάμενα ή νέα πεδία τέθηκαν ελεγχόμενα λεξιλόγια βάσει των πρότυπων CV της CESSDA (βλέπε τα CV της CESSDA εδώ: https://vocabularies.cessda.eu/). Ενδεικτικά αναφέρονται ελεγχόμενα λεξιλόγια για τη μονάδα ανάλυσης, τον εκδότη (ένας από τους εκδότες είναι και το SoDaNet), τον τύπο των δεδομένων, τη διαδικασία δειγματοληψίας, τη χρονική διάσταση της συλλογής δεδομένων κ.ά.

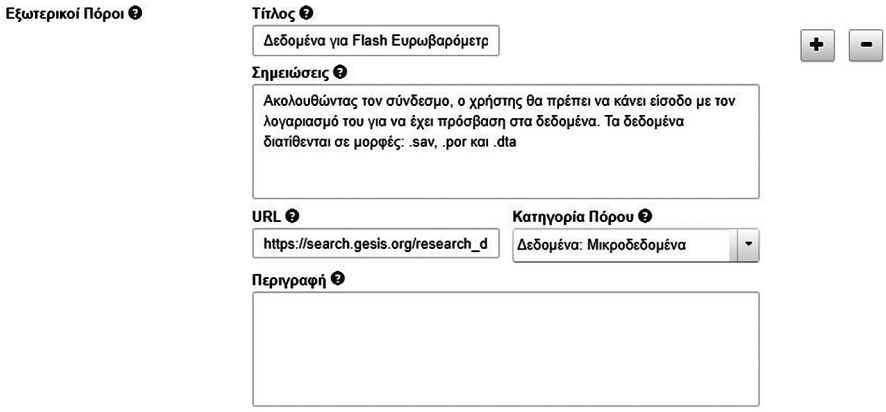

Εικόνα 4: Σύνθετα πεδία μεταδεδομένων στο Dataverse

Τα σύνθετα πεδία είναι πεδία μεταδεδομένων που ανήκουν σε μια γενικότερη ομαδοποίηση. Συμπλήρωση ενός σύνθετου πεδίου μεταδεδομένων σημαίνει συμπλήρωση τουλάχιστον ενός από τα επιμέρους υποπεδία που το απαρτίζουν. Παράδειγμα σύνθετου πεδίου είναι ο εξωτερικός πόρος ενός έργου δεδομένων, όπως παρουσιάζεται στην Εικόνα 4. Ένας εξωτερικός πόρος αποτελείται από πέντε υποπεδία: τίτλο, σημειώσεις, URL, κατηγορία πόρου και περιγραφή. Το πεδίο αυτό έχει πολλαπλότητα, δίνοντας στο χρήστη την επιλογή να προσθέσει όσες φορές χρειάζεται το σύνθετο αυτό πεδίο (η προσθήκη επιτυγχάνεται από το κουμπί «+» της εικόνας 4).

20. https://guides.dataverse.org/en/latest/admin/metadatacustomization.html

Επέκταση του σχήματος μεταδεδομένων Πόρου

Το περιβάλλον επεξεργασίας/τεκμηρίωσης πόρου επεκτάθηκε ώστε να περιλαμβάνει διαφορετικές λειτουργικότητες, μέσω τεσσάρων διαφορετικών καρτελών, που είναι οι κάτωθι:

- Γενικές πληροφορίες πόρου.
- Περιγραφή μεταβλητών.
- Ομάδες μεταβλητών.
- Ερωτήσεις.
- Διάταξη (layout) κύβου.

Η «περιγραφή μεταβλητών» και «οι ομάδες μεταβλητών» αφορούν πόρους με πινακοποιημένα δεδομένα με μεταβλητές. Εφόσον τα πινακοποιημένα δεδομένα περιλαμβάνουν μικροδεδομένα ερευνών, τότε έχει νόημα η τεκμηρίωση και των ερωτήσεων από τις οποίες προήλθαν οι εκάστοτε μεταβλητές, στην καρτέλα «Ερωτήσεις».

Γενικές πληροφορίες Πόρου

Από την εγκατάστασή του, το Dataverse περιλαμβάνει μόνο τρία πεδία για την περιγραφή/τεκμηρίωση πόρων. Αυτά είναι: το όνομα του αρχείου (File Name), το path του αρχείου (File Path) και η περιγραφή του (Description). Για τον λόγο αυτό, και για να καλυφθούν οι ανάγκες του έργου, το περιβάλλον διαχείρισης των πόρων ανασχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε εξαρχής Για να γίνει αυτό προστέθηκαν άλλα 9 νέα πεδία μεταδεδομένων σε επίπεδο πόρου (συνολικά 12 πεδία). Δεδομένου ότι δεν υπάρχει εγγενής μηχανισμός του Dataverse για τη διαχείριση πόρων, χρειάστηκε να επεκταθεί κατάλληλα τόσο το λογισμικό όσο και η βάση δεδομένων. Όπως και σε επίπεδο έργου δεδομένων, έτσι και στο επίπεδο του πόρου τα πεδία μεταδεδομένων διαχωρίζονται σε: α) πεδία ελεύθερου κειμένου και β) ελεγχόμενα λεξιλόγια. Στην περίπτωση των ελεγχόμενων λεξιλογίων, όπου υπάρχουν κοινές λίστες με αυτές του έργου δεδομένων, η σχεδίαση έγινε με τέτοιο τρόπο ώστε η ανάκτηση της λίστας να γίνεται με χρήση κοινού μηχανισμού, έτσι ώστε αν αλλάξει μία τιμή στη λίστα (τροποποίηση, προσθήκη ή διαγραφή), να γίνεται αυτόματα ορατή τόσο στο περιβάλλον τεκμηρίωσης του έργου δεδομένων, όσο και σε αυτό του πόρου. Τα εννέα νέα πεδία, που προστέθηκαν ήταν τα εξής:

- Τίτλος πόρου (Το Dataverse δεν υποστήριζε τον τίτλο του πόρου! Αντί για τίτλο χρησιμοποιούσε το «File Name». Όλο το νέο περιβάλλον χρήστη ανασχεδιάστηκε, ώστε να προτάσσει τον τίτλο του πόρου.)
- Γλώσσα (επιλογή από CV)
- DOI / URL

- Τύπος πόρου (επιλογή από CV)
- Σημειώσεις
- Πηγή δεδομένων
- Πρόσβαση μετά από σύνδεση/login (Yes/No)
- Σε περίοδο εμπάργκο έως … (πεδίο ημερομηνίας όπου δηλώνεται η ημερομηνία λήξης της περιόδου εμπάργκο για τον εκάστοτε πόρο)
- Οδηγίες για την οπτικοποίηση (που εξυπηρετεί τις ανάγκες του pivoting στους κύβους)

Περιγραφή μεταβλητών

Η συγκεκριμένη λειτουργικότητα εξυπηρετεί την ανάγκη επεξεργασίας και διαχείρισης των μεταβλητών ενός πόρου τον οποίο το Dataverse αντιλαμβάνεται εγγενώς ως «tabular». Συγκεκριμένα, επεκτάθηκε ο μηχανισμός μεταφόρτωσης, επεξεργασίας και ενσωμάτωσης (ingestion) του Dataverse, ώστε ο χρήστης/τεκμηριωτής να μπορεί να έχει πρόσβαση τόσο στη λίστα των μεταβλητών ενός π.χ. spss ή csv αρχείου, όσο και στην επεξεργασία τους. Ειδικότερα, επεκτάθηκε η βάση δεδομένων ώστε να μπορεί να αποθηκευτεί η περιγραφή μιας μεταβλητής με τις παρακάτω ιδιότητες (Εικόνα 5):

- Ετικέτα
- Όνομα
- Τύπος (επιλογή από CV)
- Γεωγραφική (επιλογή από CV: αφορά στη σύνδεση με συγκεκριμένους χάρτες που παρέχονται από τη γεωγραφική εφαρμογή του SoDaNet)
- Ρόλος (επιλογή από CV: ορίζεται αν αφορά στάθμιση ή ταυτοποίηση)
- Προσθετικότητα (Stock, Flow, Non Additive): ιδιότητα που αφορά κυρίως τη διαχείριση των κύβων
- Μέτρηση (επιλογή από CV, όπως: Ονομαστική/Nominal, Διατακτική/Ordinal, Κλίμακας/Scale)
- Κατηγορίες - Τιμές: καθορισμός κατηγοριών μεταβλητών με δυνατότητα καθορισμού ελλειπουσών τιμών (missing)

Κάθε μία από τις παραπάνω ιδιότητες αποτελεί μια νέα στήλη στη βάση δεδομένων και πιο συγκεκριμένα στον πίνακα datavariable.

Για την ευκολότερη διαχείριση των μεταβλητών, ο πίνακας προβολής της λίστας μεταβλητών παρέχει τις παρακάτω δυνατότητες (Εικόνα 5):

- Αναζήτηση μεταβλητών με εισαγωγή λέξης-κλειδιού
- Φιλτράρισμα μεταβλητών ανά ιδιότητα

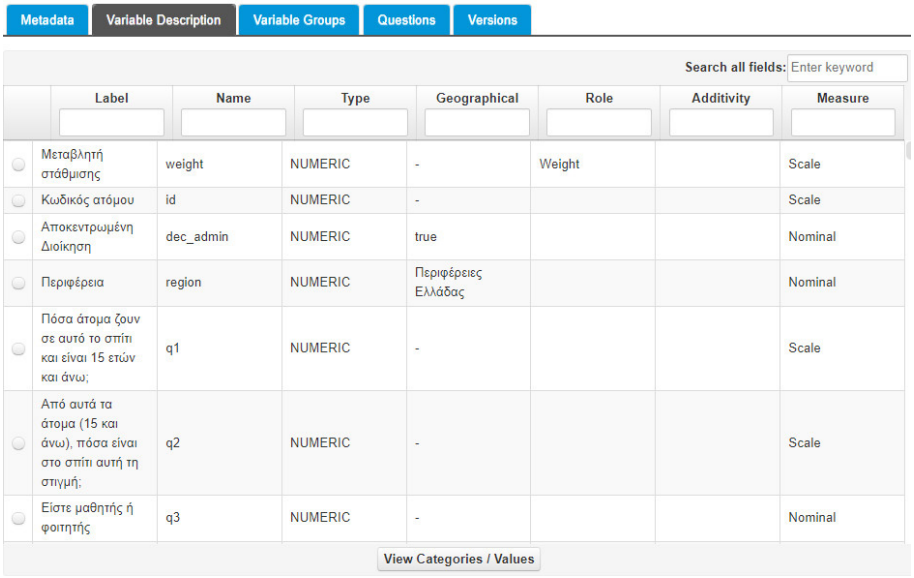

Εικόνα 5: Η περιγραφή των μεταβλητών στο frontend της επέκτασης της εφαρμογής

- Σελιδοποίηση με δυνατότητα ορισμού πλήθους προβαλλόμενων μεταβλητών ανά σελίδα

Ομάδες Μεταβλητών

Μέσα από το κατάλληλα διαμορφωμένο διαχειριστικό περιβάλλον, ο πιστοποιημένος χρήστης μπορεί να προσθέσει, να διαγράψει και να επεξεργαστεί ομάδες μεταβλητών. Μια ομάδα μεταβλητών περιλαμβάνει (Εικόνα 6):

- Κωδικό: μοναδικό ταυτοποιητή της κάθε ομάδας (identifier)
- Ετικέτα της ομάδας μεταβλητών
- Περιγραφή: μία σύντομη περιγραφή της ομάδας
- Μεταβλητές: το σύνολο των μεταβλητών που ανήκουν στη συγκεκριμένη ομάδα. Ο χρήστης έχει τη δυνατότητα επιλογής μίας ή περισσότερων μεταβλητών από το σύνολο των μεταβλητών του αντίστοιχου πόρου. Το σύνολο των μεταβλητών δημιουργείται σε μορφή λίστας πολλαπλών επιλογών με δυνατότητα φιλτραρίσματος (variable name, variable label). Οι μεταβλητές ανακτώνται δυναμικά από τη βάση, όπως αυτές έχουν αποθηκευτεί κατά τη διαδικασία της μεταφόρτωσης, επεξεργασίας και ενσωμάτωσης (ingestion), μετά την ανάρτηση του πόρου.

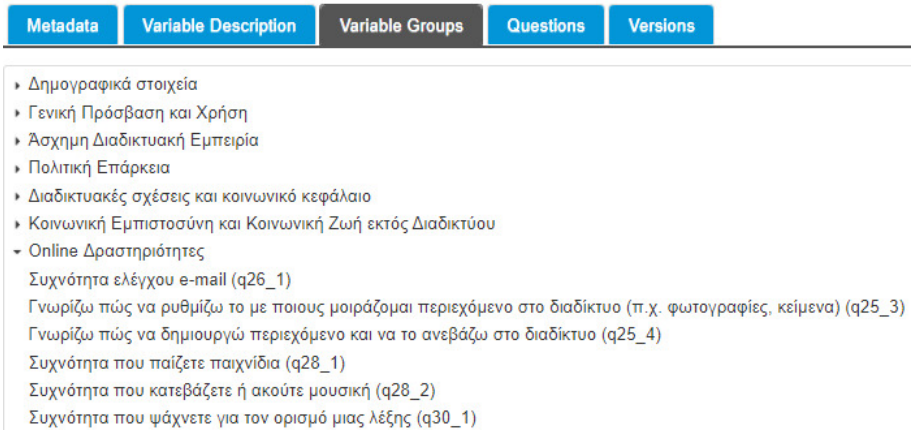

Εικόνα 6: Ο ορισμός των ομάδων μεταβλητών στο frontend της επέκτασης της εφαρμογής

Ερωτήσεις

Αντίστοιχα, το περιβάλλον ερωτήσεων δίνει τη δυνατότητα εισαγωγής, διαγραφής και επεξεργασίας ερωτήσεων. Η κάθε ερώτηση αποτελείται από έξι βασικές ιδιότητες (Εικόνα 7):

- Κωδικό: μοναδικό ταυτοποιητή της κάθε ερώτησης (identifier)
- Προ-ερώτηση (prequestion): πεδίο ελεύθερου κειμένου που αφορά το κείμενο που υπάρχει πριν από την κύρια ερώτηση

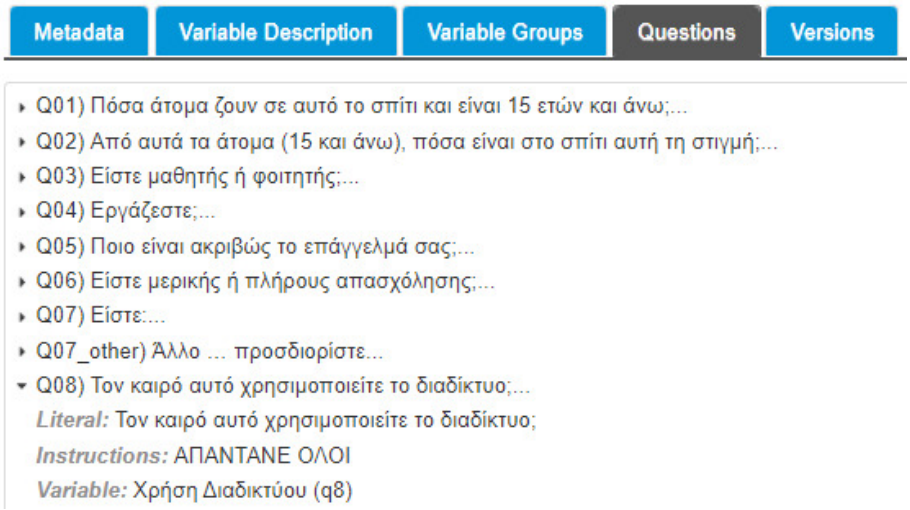

Εικόνα 7: Ο ορισμός των ερωτήσεων στο frontend της επέκτασης της εφαρμογής

- Κύρια ερώτηση (literal question)
- Κείμενο μετά την κύρια ερώτηση (postquestion)
- Οδηγίες που δίνονται για την ορθή συμπλήρωση της ερώτησης (instructions)
- Τη μεταβλητή που δημιουργήθηκε από την ερώτηση. Ο χρήστης έχει τη δυνατότητα επιλογής μίας μόνο μεταβλητής (σχέση 1 προς 1 μεταξύ ερώτησης και μεταβλητής) από το σύνολο των μεταβλητών του αντίστοιχου πόρου. Το σύνολο των μεταβλητών δημιουργείται σε μορφή λίστας απλής επιλογής με δυνατότητα φιλτραρίσματος ως προς κριτήρια όπως το όνομα και η ετικέτα της μεταβλητής. Οι μεταβλητές ανακτώνται δυναμικά από τη βάση, όπως αυτές έχουν αποθηκευτεί κατά τη διαδικασία μεταφόρτωσης, επεξεργασίας και ενσωμάτωσης (ingestion), μετά την ανάρτηση του πόρου.

Διάταξη κύβου (Cube Layout)

Για δεδομένα που περιλαμβάνουν μεν μεταβλητές αλλά αφορούν αθροιστικά δεδομένα (aggregated), η τεκμηρίωση επεκτάθηκε ώστε σε επίπεδο πόρου να καθορίζεται η αρχική διάταξη ενός κύβου, προσδιορίζοντας τις γραμμές του πίνακα (rows), τις στήλες του πίνακα (columns) και τις μετρήσεις (measures). Επισημαίνεται ότι η επιλογή των μεταβλητών γίνεται από τη δεξαμενή μεταβλητών που δημιουργείται μετά από τη μεταφόρτωση, επεξεργασία και ενσωμάτωση (ingestion) του αρχείου δεδομένων. Κατόπιν είναι εφικτή η αναπαράσταση του κύβου μέσω του κατάλληλου εργαλείου pivoting.

Επέκταση υποσυστήματος διαχείρισης πρόσβασης χρηστών σε πόρους

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στις γενικές πληροφορίες του πόρου προστέθηκαν δύο πεδία που εξειδικεύουν την πρόσβαση του χρήστη στον εκάστοτε πόρο. Αυτά είναι τα εξής:

- Πρόσβαση μετά από σύνδεση/ login (Yes/No)
- Σε περίοδο εμπάργκο έως … (πεδίο ημερομηνίας όπου δηλώνεται η ημερομηνία λήξης της περιόδου εμπάργκο)

Πρόσβαση μετά από σύνδεση

Η λειτουργικότητα αυτή σχεδιάστηκε και αναπτύχθηκε ώστε σε συγκεκριμένους αναρτημένους πόρους να έχουν πρόσβαση μόνο συνδεδεμένοι χρήστες, δηλαδή χρήστες που έχουν την κατάλληλη διαβάθμιση διασύνδεσης στον κατάλογο δε-

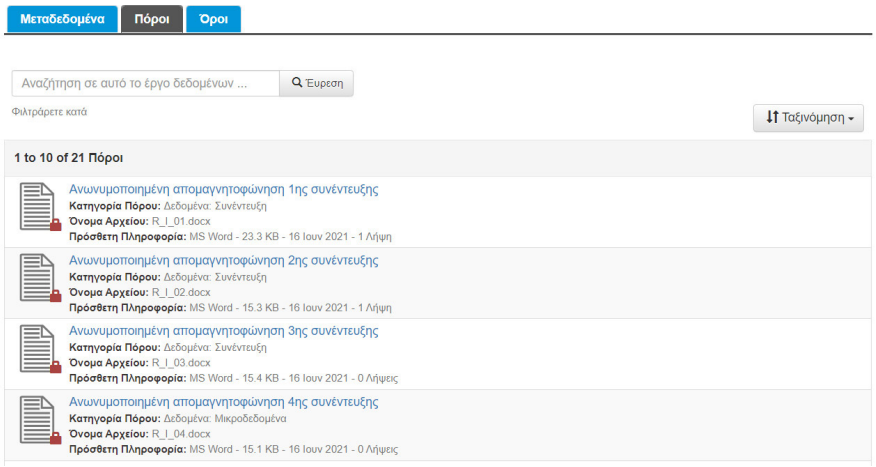

Εικόνα 8: Περιορισμένη πρόσβαση (κλείδωμα) σε πόρους για μη συνδεδεμένους χρήστες

δομένων μέσα από το Single-Sign-On (SSO) σύστημα αυθεντικοποίησης χρηστών του Sodanet. Για την ενεργοποίηση του περιορισμού ενός πόρου μόνο για συνδεδεμένους χρήστες, το άτομο που αναρτά τον πόρο πρέπει να επιλέξει στη σελίδα επεξεργασίας μεταδεδομένων του πόρου το πεδίο «Πρόσβαση κατόπιν Σύνδεσης». Με την επιλογή του αυτή, ο πόρος «κλειδώνεται» για τους μη συνδεδεμένους (anonymous) χρήστες, με αντίστοιχη ένδειξη στη λίστα των πόρων (βλέπε Εικόνα 8).

Embargo

Η λειτουργία ορισμού ημερομηνίας embargo εξυπηρετεί την ανάγκη εμφάνισης/λήψης αναρτηθέντων πόρων σε διαφορετική (μεταγενέστερη) ημερομηνία από αυτή της ανάρτησής τους. Έτσι το άτομο που αναρτά τον πόρο μπορεί μεν να προβεί στην ανάρτηση οποιαδήποτε χρονική στιγμή, αλλά με ορισμό της ημερομηνίας embargo ο πόρος είναι διαθέσιμος για λήψη από τους τελικούς χρήστες μόνο αφού περάσει η ημερομηνία αυτή. Ο ορισμός της ημερομηνίας embargo γίνεται μέσα από το περιβάλλον εισαγωγής και επεξεργασίας πόρου, με τη χρήση κατάλληλα διαμορφωμένου πεδίου ημερομηνίας. Για το λόγο αυτό έχει γίνει η επέκταση της βάσης δεδομένων και του ανοιχτού κώδικα, ώστε να υποστηριχθεί η αποθήκευση και διαχείριση της πληροφορίας αυτής τόσο σε διαχειριστικό περιβάλλον, όσο και σε περιβάλλον πρόσβασης.

Επισημαίνεται ότι η δυνατότητα αυτή υλοποιήθηκε από το SoDaNet στην έκδοση v4.16 του Dataverse, τον Αύγουστο του 2019, ενώ η κοινότητα του Dataverse

την υλοποίησε στην έκδοση 5.8 τον Νοέμβριο του 2021 (https://dataverse.org/blog/dataverse-software-58-release).

Μετά τις ως άνω παρεμβάσεις- επεκτάσεις, και σε συνδυασμό με τα εγγενή επίπεδα πρόσβασης του Dataverse, υποστηρίζονται τα εξής 4 επίπεδα πρόσβασης ανά πόρο:

- Πρόσβαση χωρίς κάποιο περιορισμό (Unrestricted)
- Πρόσβαση μετά από σύνδεση (Access upon login)
- Περιορισμένη πρόσβαση – Διαθέσιμος πόρος κατόπιν αιτήματος (Restricted – Available upon Request)
- Καθολικά περιορισμένη πρόσβαση (Restricted)

Επισημαίνεται ότι για τις τρεις πρώτες κατηγορίες πρόσβασης ο χρήστης μπορεί συνδυαστικά να θέσει περίοδο εμπάργκο.

OAI-PMH/ Export DDI

Η προσθήκη πολλών νέων πεδίων μεταδεδομένων έκρινε επιτακτική τη βελτίωση και επέκταση του μηχανισμού δημιουργίας xml εγγραφών τόσο σε σχέση με το πρωτόκολλο OAI-PMH, όσο και με τον εγγενή μηχανισμό δημιουργίας και εξαγωγής αρχείων xml με βάση το σχήμα DDI. Για τον λόγο αυτό, ο μηχανισμός δημιουργίας της αναπαράστασης DDI μέσω δομής xml έχει επεκταθεί ώστε να περιλαμβάνει:

- Όλα τα νέα πεδία μεταδεδομένων που έχουν προστεθεί
- Την ενσωμάτωση επιπλέον ιδιοτήτων (attributes), όπως αυτή της γλώσσας σε συγκεκριμένα πεδία. Η έλλειψη του προσδιορισμού της γλώσσας αποτελούσε τη συνηθέστερη παραβίαση συμβατότητας με το DDI 2.5.
- Αλλαγές ώστε το σχήμα που εκτίθεται μέσω του μηχανισμού OAI-PMH να είναι πλήρως συμβατό με τους κανόνες της CESSDA, βάσει του σχετικού εργαλείου επικύρωσης που διατίθεται στον σύνδεσμο: https://cmv.cessda.eu/ και για το βασικό προφίλ του DDI 2.5

Επαναχρησιμοποίηση εσωτερικών και εξωτερικών πόρων

Η αρχική εγκατάσταση του λογισμικού Dataverse δεν έχει καμία προνόηση για την επαναχρησιμοποίηση πόρων. Απαραίτητη ήταν η σχεδίαση και ανάπτυξη μηχανισμών δημιουργίας αποθήκευσης και προβολής συσχετίσεων είτε για εσωτερικούς είτε για εξωτερικούς πόρους (που υφίστανται εκτός των αποθετηρίων του SoDaNet). Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις επεκτάθηκε το σχήμα της βάσης,

το περιβάλλον τεκμηρίωσης έργων δεδομένων, καθώς και το περιβάλλον προβολής μεταδεδομένων του έργου δεδομένων.

Εσωτερικοί πόροι

Συγκεκριμένα, για την επαναχρησιμοποίηση εσωτερικών πόρων έχει δημιουργηθεί ένα νέο πεδίο στην κατηγορία «Citation Metadata», όπου ο χρήστης μπορεί να εισαγάγει πολλαπλούς κωδικούς εσωτερικών πόρων (Comma Separated Resource Ids) (Εικόνα 9).

Εικόνα 9: Καθορισμός κωδικών εσωτερικών πόρων για επαναχρησιμοποίηση

Για την εύρεση του κωδικού του κάθε πόρου, ο χρήστης χρειάζεται να ανατρέξει στην καρτέλα «Τεχνικά Μεταδεδομένα» της σελίδας του πόρου και απλώς να αντιγράψει την τιμή του πεδίου «Κωδικός Καταλόγου Δεδομένων» (Εικόνα 10).

Εικόνα 10: Η εξεύρεση του κωδικού για την επαναχρησιμοποίηση του πόρου

Με την αποθήκευση της διασύνδεσης εσωτερικών πόρων, ενημερώνεται άμεσα και το περιβάλλον μεταδεδομένων του έργου δεδομένων, ώστε η καρτέλα "Πόροι" να περιλαμβάνει και τους εσωτερικούς πόρους που έχουν συσχετιστεί (Εικόνα 11). Προφανώς οι συσχετισμένοι εσωτερικοί πόροι έχουν ακριβώς τα ίδια δικαιώματα πρόσβασης με αυτά που έχουν οριστεί στο έργο δεδομένων, που είναι φυσικά αναρτημένα.

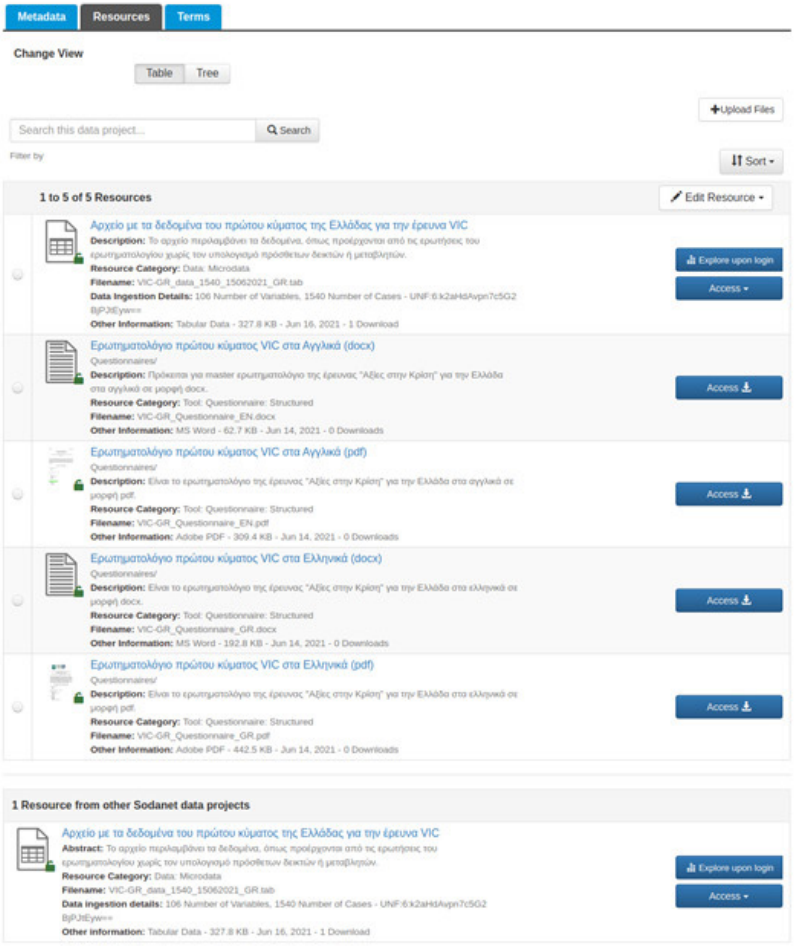

Εικόνα 11: Επαναχρησιμοποίηση εσωτερικού πόρου
του SoDaNet, σε έργο δεδομένων

Εξωτερικοί πόροι

Για την υλοποίηση συσχετίσεων με εξωτερικούς πόρους έχει δημιουργηθεί νέα κατηγοριοποίηση μεταδεδομένων με τίτλο «Εξωτερικοί πόροι». Όπως παρουσιάστηκε στην Εικόνα 4, η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει ένα σύνθετο πεδίο με 5 επιμέρους υποπεδία. Το σύνθετο αυτό πεδίο είναι υλοποιημένο με πολλαπλότητα, ώστε ο χρήστης να μπορεί να εισαγάγει περισσότερους του ενός εξωτερικούς πόρους.

Κατά την αποθήκευση ενός εξωτερικού πόρου, μια νέα καρτέλα δημιουργείται στη σελίδα μεταδεδομένων της έρευνας με τίτλο «Εξωτερικοί Πόροι». Η παρουσίαση της λίστας των εξωτερικών πόρων προσομοιάζει με αυτή της καρτέλας των “Πόρων” για την καλύτερη δυνατή εμπειρία χρήστη (Εικόνα 12).

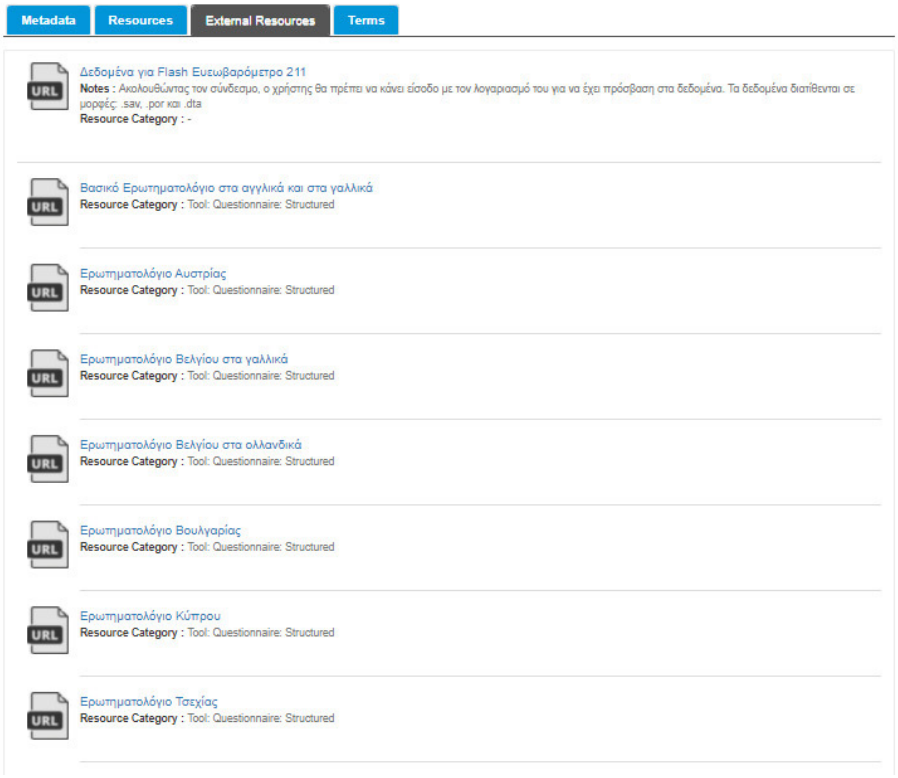

Εικόνα 12: Εξωτερικοί πόροι από το Γερμανικό αποθετήριο GESIS που χρησιμοποιούνται για την τεκμηρίωση της ελληνικής μετάφρασης του Flash Ευροβαρόμετρου 211

Περιβάλλον Χρήστη

Το περιβάλλον χρήστη έχει ανασχεδιαστεί πλήρως –εικαστικά και λειτουργικά– ώστε να προσφέρει μια καλύτερη εμπειρία χρήστη. Για τον λόγο αυτό, έχει επεκταθεί όλος ο frontend μηχανισμός, χρησιμοποιώντας Bootstrap & JQuery τεχνολογίες, ώστε να μπορεί να υποστηρίζει:

- Την προβολή της πλατφόρμας σε όλες τις οθόνες
- Την παροχή λειτουργιών για ΑΜΕΑ
- Την ενημέρωση για τη χρήση cookies
- Την πολυγλωσσικότητα

Ειδικότερα για την υποστήριξη της πολυγλωσσικότητας, το Dataverse διαθέτει ενσωματωμένο μηχανισμό με χρήση των αρχείων ιδιοτήτων (property files). Συ-

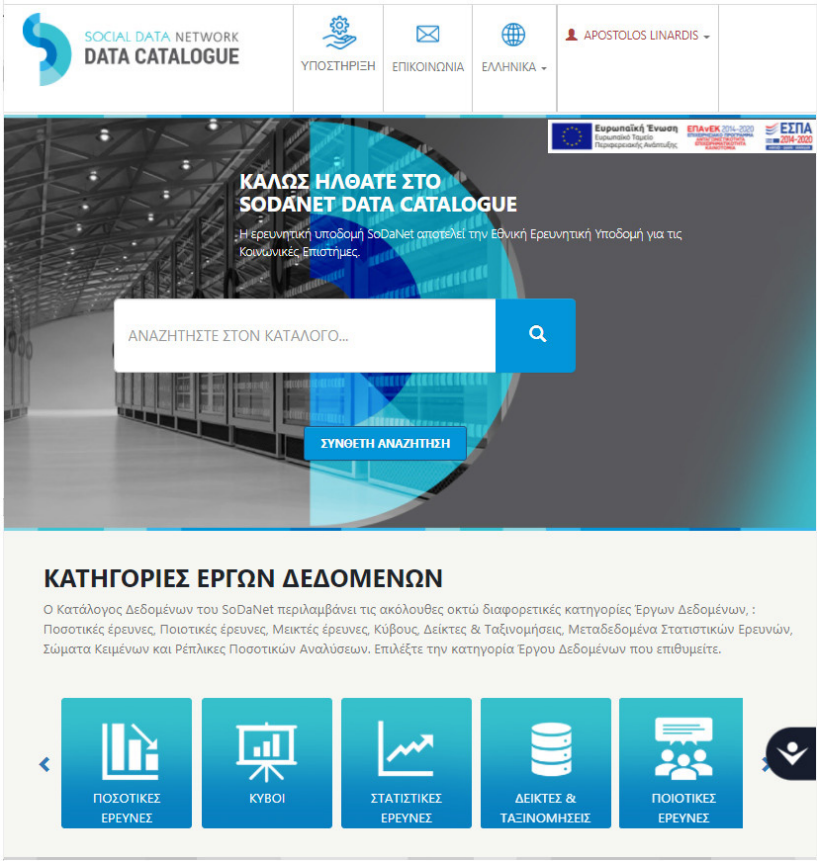

Εικόνα 13: Τμήμα της αρχικής σελίδα του νέου καταλόγου δεδομένων στο https://datacatalogue.sodanet.gr/

γκεκριμένα, το Dataverse υποστηρίζει στο μεγαλύτερο τμήμα του την πολυγλωσσικότητα, αλλά όχι την ελληνική γλώσσα. Για το λόγο αυτό έγιναν δύο βασικές ενέργειες:

- Μεταφράστηκε η αγγλική διεπαφή στα ελληνικά μέσω του αρχείου Bundle.properties.
- Επεκτάθηκε ο μηχανισμός πολυγλωσσικότητας του ανοιχτού λογισμικού, ώστε να μπορούν να μεταφραστούν μηνύματα που υποστηρίζονταν μόνο στα αγγλικά (π.χ. δίοδοι αναζήτησης).

Ενδεικτικά βρείτε τη σελίδα σύνθετης αναζήτησης στον σύνδεσμο: https://datacatalogue.sodanet.gr/dataverse/root/search, μία σελίδα ενός έργου δεδομένων στον σύνδεσμο: https://datacatalogue.sodanet.gr/dataset.xhtml?persistentId=doi:10.17903/

FK2/DZCJTC, και μία σελίδα πόρου με μικροδεδομένα και μεταβλητές στον σύνδεσμο: https://datacatalogue.sodanet.gr/file.xhtml?fileId=966&version=4.0

Μηχανισμός Αναζήτησης

Η έκδοση 4.16 του Dataverse, στην οποία βασίστηκε η δημιουργία του καταλόγου δεδομένων, χρησιμοποιεί ως βασικό μηχανισμό ευρετηρίασης και αναζήτησης επί των δεδομένων και μεταδεδομένων το Solr. Το Solr είναι το πιο δημοφιλές λογισμικό στην κατηγορία των μηχανών αναζήτησης ανοιχτού κώδικα (Java). Η έκδοση 7.3 του Solr παρουσιάζει μια πολύ σημαντική αδυναμία/κενό ασφαλείας[21], με αποτέλεσμα την αναγκαιότητα αναβάθμισής του στην πιο πρόσφατη έκδοση (v8.9). Η αναβάθμιση του Solr:

- Έλυσε τα θέματα ασφαλείας που είχαν εντοπιστεί.
- Βελτίωσε τους χρόνους απόκρισης της μηχανής αναζήτησης.
- Διευκόλυνε την ενσωμάτωση προηγμένων αλγορίθμων αναζήτησης, όπως α) αναζήτηση με χρήση τόνων, β) αναζήτηση με χρήση stemming, γ) προηγμένη αναζήτηση σε ελληνικές εγγραφές (λαμβάνοντας υπόψη γένη, πτώσεις και αριθμούς) κ.λπ.

Οι παραπάνω επεκτάσεις στην αναζήτηση πραγματοποιήθηκαν ώστε να καλύπτουν τόσο τα πεδία μεταδεδομένων ενός έργου δεδομένων αλλά μεταβλητών.

DOI - Datacite

Η επιχειρησιακή ανάγκη διασύνδεσης του καταλόγου δεδομένων με την πλατφόρμα παραγωγής και διάθεσης DOIs έκανε επιτακτική την παραμετροποίηση και επέκταση του Dataverse, ώστε:

- Να στέλνονται τα κατάλληλα μεταδεδομένα στην πλατφόρμα του Datacite μέσω του Dataverse API
- Σε δοκιμαστικό περιβάλλον (staging), να υποστηρίζεται η παραγωγή τόσο ψευδών (fake) όσο και πραγματικών DOIs στο δοκιμαστικό περιβάλλον της πλατφόρμας Datacite
- Σε παραγωγικό περιβάλλον, να υποστηρίζεται η παραγωγή πραγματικών DOIs στην παραγωγική πλατφόρμα Datacite

Η παραγωγή των DOIs γίνεται έπειτα από αυτοματοποιημένη διαδικασία αυθεντικοποίησης στην πλατφόρμα Datacite, με χρήση του API του Dataverse.

21. https://github.com/amulcse/solr-kinsing-malware

Εφαρμογές Stats and Maps & Pivoting

Τέλος, υλοποιήθηκε εφαρμογή με τη χρήση των λογισμικών R-Server, R-Shiny και Geoserver για τη δημιουργία online στατιστικών αναλύσεων και χαρτογραφικών απεικονίσεων.

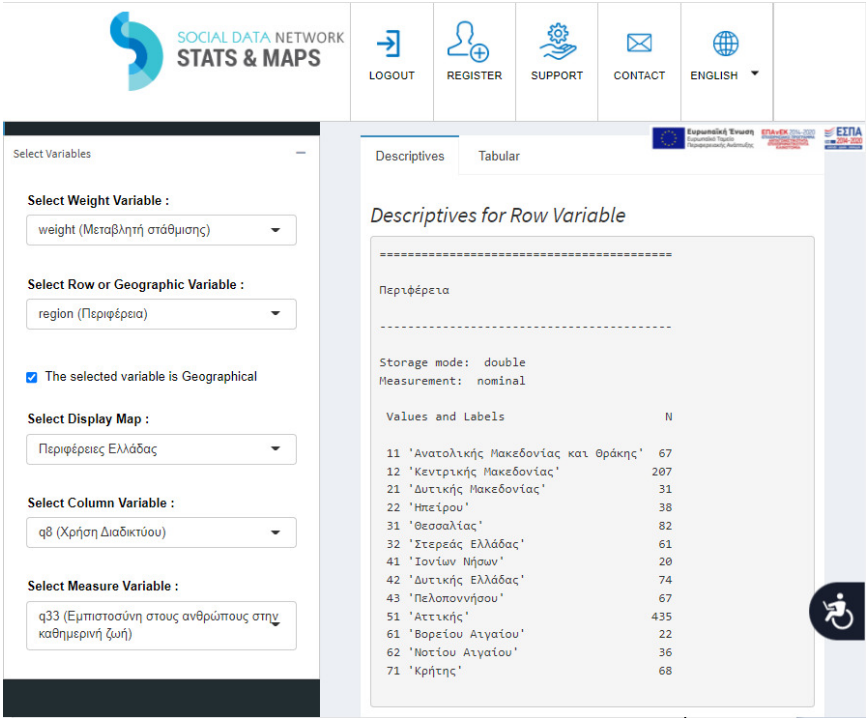

Εικόνα 14: StatsAndMaps: Online εφαρμογή για την παραγωγή περιγραφικών στατιστικών με συνδυασμό έως τριών μεταβλητών

Για αρχεία δεδομένων με μεταβλητές, είναι δυνατή πλέον η online στατιστική ανάλυση, με τη χρήση ή μη μεταβλητής στάθμισης, για την εκπόνηση περιγραφικών στατιστικών και διαγραμμάτων. Πιο συγκεκριμένα, δίνεται η δυνατότητα στον χρήστη να υπολογίσει μέτρα κεντρικής τάσης, μέτρα διασποράς, συχνότητες και σχετικές συχνότητες, τα σχετικά διαγράμματα, καθώς και διασταυρώσεις μεταβλητών (crosstabulations) για έως 3 μεταβλητές (Εικόνα 14). Για μεταβλητές που είναι γεωγραφικές και έχουν διασυνδεθεί εκ των προτέρων, από τις ιδιότητες των μεταβλητών με προφορτωμένους χάρτες, στον GeoServer, υπάρχει η δυνατότητα online χαρτογραφικών απεικονίσεων (Εικόνα 15). Κατόπιν ο χρήστης έχει τη δυνατότητα να κατεβάσει τοπικά τον χάρτη σε μορφή εικόνας καθώς και τα σχετικά δεδομένα που αναπαριστάνονται στον χάρτη.

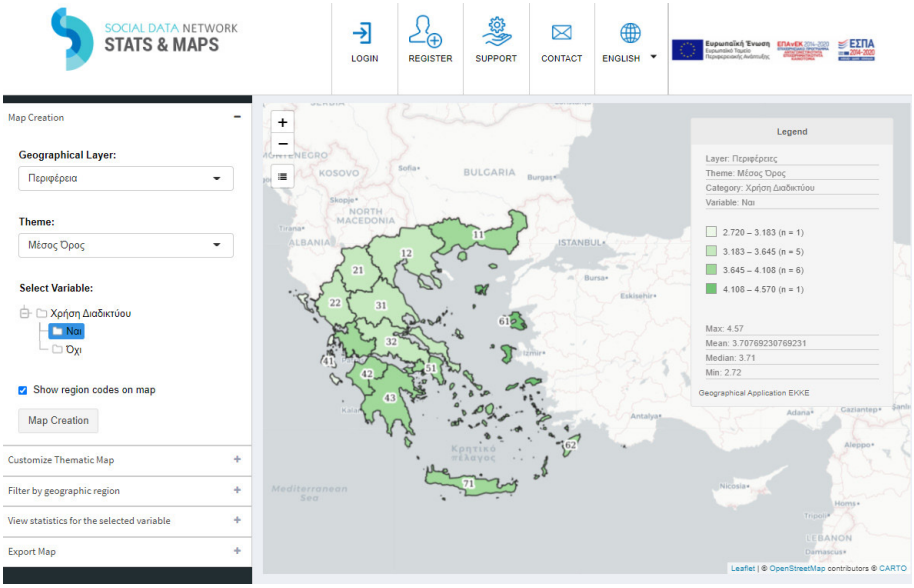

Εικόνα 15: StatsAndMaps:Χαρτογραφικές απεικονίσεις μεταβλητών

Η παραπάνω εφαρμογή ονομάστηκε «Stats and Maps» και μπορεί να επικοινωνεί με το Dataverse, λαμβάνοντας τις κατάλληλες μεταβλητές και πληροφορία από αυτό, αλλά λειτουργεί και ως αυθύπαρκτη, αυτόνομη εφαρμογή στον σύνδεσμο https://statsandmaps.sodanet.gr/. Σε αυτή την περίπτωση ο χρήστης φορτώνει το δικό του σύνολο δεδομένων στην εφαρμογή και μπορεί να παραγάγει online στατιστικά και χαρτογραφικές απεικονίσεις (Εικόνα 16).

Για τους κύβους έχει δημιουργηθεί εργαλείο online pivoting (Εικόνα 17). Μέσω του εργαλείου, ο χρήστης μπορεί να έχει πρόσβαση στο pivoting της διάταξης του κύβου που έχει προταθεί από τον τεκμηριωτή, αλλά μπορεί να παρέμβει online σε αυτή τη διάταξη για να την τροποποιήσει και να δημιουργήσει τον πίνακα και τη διάταξη που επιθυμεί. Επίσης, στην περίπτωση που ο πίνακας διαθέτει στις γραμμές μεταβλητή που έχει συνδεθεί με προφορτωμένους χάρτες, τότε είναι δυνατή η αναπαράσταση του κύβου σε χάρτη. Επισημαίνεται ότι στον Geoserver υπάρχουν προφορτωμένοι οι παρακάτω χάρτες:

- Περιφέρειες Ελλάδας
- Περιφερειακές Ενότητες Ελλάδας
- Δήμοι Ελλάδας
- Χάρτης Αποκεντρωμένης Διοίκησης
- Ιστορικός Χάρτης 46-64 (Γεωγραφικά διαμερίσματα, Εκλογικές Περιφέρειες, Επαρχίες, Νομοί, Δήμοι Αθηναίων και Πειραιά)

- Ευρωπαϊκός Χάρτης Χωρών
- Παγκόσμιος Χάρτης Χωρών

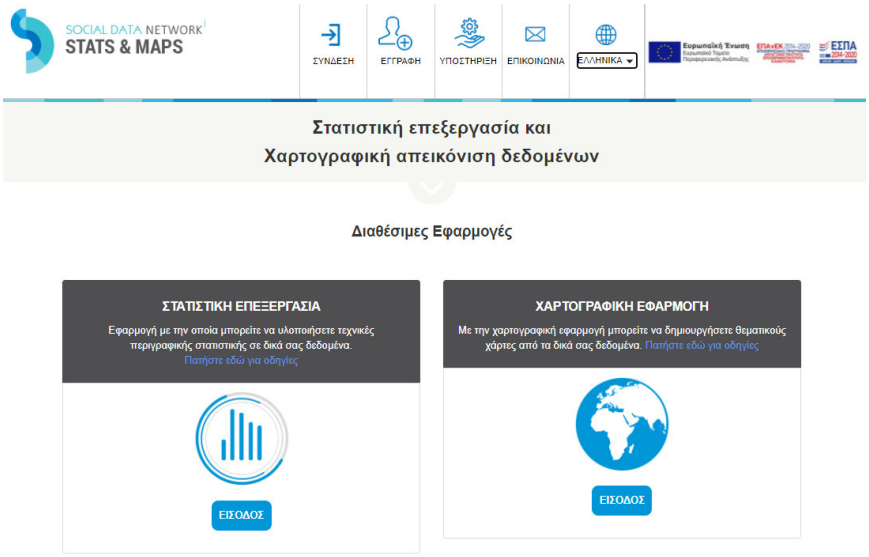

Εικόνα 16: StatsAndMaps:ως αυτόνομη εφαρμογή online απεικονίσεων μεταβλητών

Name	Label
Region	ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ
Prefecture	ΝΟΜΟΣ
Province	ΕΠΑΡΧΙΑ
Gender	ΦΥΛΟ
Population	Πληθυσμός 1881

Table | Sum | Population | Region | Prefecture | Province | Population | Gender

Region	Prefecture	Province	Gender: Άνδρας	Gender: Γυναίκα	Totals
ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΑΡΤΑ	Άρτης	Άρτης	7,492.00	7,124.00	14,616.00
		Τσουμέρκων	8,579.00	7,983.00	16,562.00
	Λαρίσης	Αγυιάς	6,613.00	5,805.00	12,418.00
		Αλμυρού	5,389.00	4,864.00	10,253.00
		Βόλου	29,376.00	27,124.00	56,500.00
		Δομοκού και Φαρσάλων	9,586.00	8,133.00	17,719.00
		Λαρίσης	18,419.00	15,853.00	34,272.00
		Τυρνάβου	7,700.00	6,844.00	14,544.00
	Τρικάλων	Καλαμπάκας	11,121.00	9,629.00	20,750.00
		Καρδίτσης	30,261.00	29,049.00	59,310.00
		Τρικκαίων	19,254.00	17,795.00	37,049.00
Totals			153,790.00	140,203.00	293,993.00

Εικόνα 17: Pivoting Κύβου: Απογραφή πληθυσμού Ελλάδας κατά το έτος 1881. Περιέχει δεδομένα για τις προσαρτηθείσες στο ελληνικό κράτος επαρχίες Ηπείρου και Θεσσαλίας από την Απογραφή πληθυσμού του Σεπτεμβρίου 1881.

Προβλήματα και μελλοντικές υλοποιήσεις

Αναβάθμιση υποδομής σε επίπεδο υλικού

Το βασικότερο πρόβλημα στην υφιστάμενη υποδομή αφορά την εγκατάσταση όλων των απαραίτητων λογισμικών σε μία μόνο εικονική μηχανή. Πιο συγκεκριμένα, η παρούσα εγκατάσταση του Dataverse έχει γίνει σε μια εικονική μηχανή που παρέχεται από την ΕΔΥΤΕ με τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- Λειτουργικό σύστημα: Centos [centos-release-7-9.2009.1.el7.centos.x86_64]
- Μνήμη: 16GB
- Δίσκος: 500GB

Στην εικονική αυτή μηχανή έχουν εγκατασταθεί όλα τα απαιτούμενα λογισμικά ώστε να μπορεί να είναι παραγωγικό το αποθετήριο. Συγκεκριμένα έχουν εγκατασταθεί:

- Το ανοιχτό λογισμικό Dataverse με όλες τις επεκτάσεις του
- Εξυπηρετητής εφαρμογών Glassfish 4.x
- Βάση δεδομένων Postgres
- Μηχανή αναζήτησης Solr
- Εξυπηρετητής διαδικτύου Apache2

Το ίδιο πρόβλημα υφίσταται και για τα Geoserver και R-Server, όπου τα δύο λογισμικά έχουν εγκατασταθεί στην ίδια εικονική μηχανή. Για τον λόγο αυτό, προτείνεται μελλοντικά η κατανεμημένη εγκατάσταση ως εξής:

- Εγκατάσταση του Dataverse, με όλες τις επεκτάσεις του σε μία εικονική μηχανή
- Εγκατάσταση της βάσης δεδομένων (postgres) και του Solr σε άλλη εικονική μηχανή
- Εγκατάσταση υποδομής caching (κυρίως για στατικό περιεχόμενο και σελίδες)
- Λειτουργία υποδομής με δυνατότητες χειρισμού failover στρατηγικών
- Εγκατάσταση του R-Server σε διαφορετική εικονική μηχανή από τον Geoserver

Ενημέρωση θεμάτων ασφαλείας και επίλυση

Δεδομένου ότι η δημιουργία, παραμετροποίηση και επέκταση του καταλόγου δεδομένων βασίστηκε στην έκδοση 4.16 του ανοιχτού λογισμικού, θα ήταν χρήσιμο

σε μελλοντική υλοποίηση να ενσωματωθούν στον κώδικα διαθέσιμες επιλεγμένες ενημερώσεις λογισμικού από μεταγενέστερες εκδόσεις του λογισμικού (>v4.16).

Επέκταση του περιβάλλοντος τεκμηρίωσης Έργου Δεδομένων και Πόρου

Προσθήκη νέων πεδίων μεταδεδομένων σε επίπεδο έργου δεδομένων και πόρου, ώστε τα αποθετήρια του SoDaNet να είναι συμβατά με αυστηρότερες πύλες του CESSDA Validator (basic plus, standard, extended, strict) για το πρότυπο DDI 2.5. Προτείνεται ειδικότερη διαχείριση σε επίπεδο μεταδεδομένων ερωτήσεων, ώστε το αποθετήριο να είναι συμβατό και με το «European Question Bank (EQB) DDI 2.5 Profile», έτσι ώστε να είναι αναζητήσιμες στην «Ευρωπαϊκή Βάση Δεδομένων Ερωτήσεων» και οι ερωτήσεις από τις οποίες δημιουργούνται οι μεταβλητές.

Μετάφραση περιβάλλοντος χρήστη σε περισσότερες γλώσσες

Υποστήριξη περισσότερων γλωσσών στους τελικούς χρήστες. Αυτή τη στιγμή το περιβάλλον διατίθεται μόνο στα ελληνικά και στα αγγλικά.

Προσαρμογή σε αυστηρότερους κανόνες προσβασιμότητας

Επέκταση και προσαρμογή του αποθετηρίου, ώστε να υπακούει σε αυστηρότερους κανόνες προσβασιμότητας σε AMEA (ενδεικτικά AA και AAA, όπως ορίζεται από το πρότυπο προσβασιμότητας W3C[22])

Διασύνδεση με τρίτα συστήματα

- Επέκταση του μηχανισμού διαλειτουργικότητας OAI-PMH για υποστήριξη περισσότερων σχημάτων μεταδεδομένων. Αυτή τη στιγμή υποστηρίζεται πλήρως το πρότυπο DDI μέχρι και την έκδοση 2.5.
- Επέκταση του API για διασύνδεση με άλλα/τρίτα συστήματα (π.χ. Drupal, Wordpress)

Συμπεράσματα

Εν κατακλείδι, στο πλαίσιο της πράξης «SoDaNet in Action», η απόφαση που λήφθηκε για την υλοποίηση του βασικού καταλόγου δεδομένων του SoDaNet ήταν η νέα εφαρμογή καταλόγου να βασιστεί στην παραμετροποίηση, βελτιστοποίηση

22. https://www.w3.org/WAI/WCAG21/quickref/?showtechniques=125#text-alternatives

και επέκταση των λειτουργιών του Dataverse. Οι επεκτάσεις, παραμετροποιήσεις και βελτιώσεις που υλοποιήθηκαν αφορούσαν: α) λειτουργίες παρόμοιες με του Nesstar για τη διαχείριση και ανάλυση των μεταβλητών και των ερωτήσεων, β) τη δυνατότητα επαναχρησιμοποίησης εσωτερικών και εξωτερικών πόρων στην τεκμηρίωση ενός έργου δεδομένων καθώς και γ) παραμετροποιήσεις και βελτιώσεις εγγενών μηχανισμών του Dataverse, όπως: το OAI-PMH, η απόδοση μόνιμων ταυτοποιητών DOI's, η προσθήκη και τροποποίηση νέων μεταδεδομένων και ελεγχόμενων λεξιλογίων και η πολυγλωσσική διεπαφή χρήστη. Θεωρούμε, ότι καταφέραμε να συμπεριλάβουμε στον νέο κατάλογο τα «ισχυρά» χαρακτηριστικά και των δύο λογισμικών καταλόγων: Dataverse και Nesstar. Ο νέος κατάλογος είναι διαθέσιμος στον σύνδεσμο: https://datacatalogue.sodanet.gr/ Παράλληλα αναπτύξαμε το λογισμικό «Stats & Maps» για τη στατιστική και χαρτογραφική απεικόνιση των μεταβλητών βασιζόμενοι στα λογισμικά ανοιχτού κώδικα: R-Server, R-Shiny και Geoserver. Το λογισμικό αυτό επικοινωνεί με τον κατάλογο δεδομένων, ώστε να παράξει online απεικονίσεις μεταβλητών προερχόμενες από τον κατάλογο δεδομένων αλλά λειτουργεί και ως αυτόνομη εφαρμογή στη διεύθυνση: https://statsandmaps.sodanet.gr/ .

Βιβλιογραφικές αναφορές

Castro, E., Garnett, A. (2014). Building a bridge between journal articles and Research Data: The PKP-dataverse integration project. *International Journal of Digital Curation, 9(1),* 176–184. https://doi.org/10.2218/ijdc.v9i1.311

CESSDA Training Team. (2017 – 2019). CESSDA Data Management Expert Guide. Bergen, Norway: CESSDA ERIC. DOI: 10.5281/zenodo.3820473. Ανακτήθηκε στις 14 Δεκεμβρίου 2021 από τη διεύθυνση:https://www.cessda.eu/DMGuide

Goodchild, M., Hurley, G. (2019). Integrating Dataverse and Archivematica for research data preservation. 16th International Conference on Digital Preservation iPRES 2019, Amsterdam, The Netherlands.

https://ipres2019.org/static/pdf/iPres2019_paper_147.pdf

Κάλλας, Γ. & Παπαριστείδη, Μ. (2022). Η ιδιαιτερότητα των υποδομών τεκμηρίωσης των κοινωνικών εμπειρικών ερευνών. Στο Γ., Κάλλας κ.α. (Επιμ.). *Ανάπτυξη υποδομών για την παραγωγή και τη διαχείριση δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες*.

Λιναρδής Α. (2006). Η αναγκαιότητα αυστηρής και ποιοτικής τεκμηρίωσης στις κοινωνικές έρευνες. Το πρότυπο τεκμηρίωσης Data Documentation Initiative. Κείμενα εργασίας 2006/14, ΕΚΚΕ.

Λιναρδής Α., Ιωαννίδης Α. (2022). Επεκτείνοντας τον κύκλο ζωής ποσοτικών ερευνών και δεδομένων. Ο ρόλος των αποθετηρίων δεδομένων. Στο επιμ. Κάλλας κ.α. «Τεκμηρίωση και διαχείριση εμπειρικών ερευνών. Ερευνητικές υποδομές στις κοινωνικές επιστήμες».

King, G. (2007). An introduction to the Dataverse network as an infrastructure for data sharing. *Sociological Methods & Research, 36(2),* 173–199. https://doi.org/10.1177/-0049124107306660

Nesstar. (2011). User Guide of NESSTAR Publisher v4.0. Ανακτήθηκε στις 14 Δεκεμβρί-

ου 2021 από τη διεύθυνση: http://nesstar.com/help/4.0/publisher/download_resources/Publisher_UserGuide_v4.0.pdf

Nesstar. (2008). User Guide of NESSTAR Publisher v3.54. Ανακτήθηκε στις 14 Δεκεμβρίου 2021 από τη διεύθυνση: http://nesstar.com/export/sites/default/doc/Publisher_UserGuide_v3.54.pdf

Research Data Management and Sharing. Coursera. (2018). Ανακτήθηκε στις 14 Δεκεμβρίου 2021 από τη διεύθυνση: https://www.coursera.org/learn/data-management.

Research Data MANTRA. University of Edinburgh. (2018). Ανακτήθηκε στις 14 Δεκεμβρίου 2021 από τη διεύθυνση: https://mantra.edina.ac.uk/

Ενότητα Γ΄

ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΘΕΣΜΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΥΠΟΔΟΜΗΣ

ΤΟ ΡΥΘΜΙΣΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΥΠΟΔΟΜΩΝ

Ηθικά και νομικά ζητήματα

Δήμητρα Κονδύλη
Ευαγγελία Βαγενά

Περίληψη

Στην παρούσα εισήγηση θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε/σκιαγραφήσουμε το ρυθμιστικό πλαίσιο αξιοποίησης των δεδομένων, κυρίως όταν αυτά ανήκουν στην κατηγορία των αποκαλούμενων «προσωπικών», στο πλαίσιο ερευνητικών υποδομών και ιδίως υπό το πρίσμα της εφαρμογής του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων. Τα ζητήματα αυτά επηρεάζουν καίρια την κοινωνική έρευνα και ειδικότερα τη διάθεση των κοινωνικών δεδομένων μέσω των ερευνητικών υποδομών. Παράλληλα, θα αναδειχθούν ηθικά και νομικά ζητήματα που ανακύπτουν σε σχέση, εκτός από τα προσωπικά δεδομένα, με την ανοικτή και ελεύθερη πρόσβαση στο περιεχόμενο των υποδομών και με τις προϋποθέσεις διασφάλισης νόμιμης χρήσης των ψηφιακών βάσεων συλλογής ή και παροχής δεδομένων, ώστε η εισήγηση να μπορεί να αξιοποιηθεί ως ένας σύντομος οδηγός συμμόρφωσης με το ισχύον σχετικό ρυθμιστικό πλαίσιο.

Λέξεις-κλειδιά: *Ερευνητικές υποδομές, προσωπικά δεδομένα, πρόσβαση.*

Abstract

In this paper we will attempt to explore/outline the regulatory framework of the use of data, particularly when they belong to the category of so-called "personal" data, in the context of research infrastructures and especially in the light of the application of the General Data Protection Regulation. These issues have a crucial

impact on social research and in particular on the availability of social data through research infrastructures. At the same time, the ethical and legal issues that arise in relation not only to personal data, but also to open and free access to the content of infrastructures and to the conditions for ensuring the legitimate use of digital databases for data collection and/or provision, will be highlighted so that the contribution can be used as a brief guide to compliance with the current relevant regulatory framework.

Keywords: *Research infrastructures, personal data, data access*.

Εισαγωγή

Οι ερευνητικές υποδομές επηρέασαν τον τρόπο και τις μεθόδους παραγωγής και διάθεσης των κοινωνικών και οικονομικών ερευνών τα τελευταία είκοσι χρόνια χάρη στην αξιοποίηση της τεχνολογίας σε συνάρτηση με την υψηλή εξειδίκευση ανθρώπινου δυναμικού, εργαλείων και υπηρεσιών πληροφορικής. Ταυτόχρονα η ανάγκη προστασίας των υποκειμένων της έρευνας, καθώς και οι ρυθμίσεις που η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έκρινε απαραίτητες κατά την ίδια περίοδο, επηρέασαν τη λειτουργία των ερευνητικών υποδομών, τουλάχιστον εντός του ευρωπαϊκού πλαισίου, επιφέροντας αλλαγές στο εκάστοτε κανονιστικό πλαίσιο λειτουργίας τους.

Οι ερευνητικές υποδομές συγκροτούν σύνθετα πληροφοριακά συστήματα διαχείρισης ψηφιακών πόρων και ειδικότερα δεδομένων, τα οποία συγκροτούνται από ανθρώπινους πόρους, εργαλεία και δίκτυα που υποστηρίζουν, ενισχύουν, οργανώνουν και αξιοποιούν την έρευνα σε όλο το φάσμα των επιστημών, συμπεριλαμβανομένης της δικής μας μελέτης περίπτωσης, των κοινωνικών επιστημών. Η εδραίωσή τους επέφερε αλλαγές στον τρόπο συγκρότησης της ερευνητικής διαδικασίας και επέδρασε στον συνολικό κύκλο ζωής των δεδομένων (Κονδύλη & Λιναρδής, 2004). Η λειτουργία τους προϋποθέτει και μπορεί ταυτόχρονα να διασφαλίσει ένα πλαίσιο που διαρθρώνεται γύρω από την έννοια της ασφάλειας και της ορθής διευθέτησης της ασφαλούς πρόσβασης σε δεδομένα και ψηφιακούς πόρους γενικότερα, σε συμμόρφωση με το εκάστοτε Πλαίσιο Προστασίας Δεδομένων σε εθνικό ή/και σε ευρωπαϊκό ή διεθνές επίπεδο. Στοχεύει ως εκ τούτου στις ακόλουθες πέντε συνθήκες καλής πρακτικής (Five Safes Framework)[1]: α) ασφαλή δεδομένα που

1. Το σύνολο των 5 αρχών δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία του UK Data Services από κοινού με την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία του Ηνωμένου Βασιλείου (Office for National Statistics) και την δημόσια αρχή HMRC (Her Majesty's Revenue and Custom) το 2017. Το 2020, το «Five Safes Framework» υιοθετήθηκε ως καλή πρακτική από πολλούς Οργανισμούς του Ηνωμένου Βασιλείου, και τμήματα των αρχών υπόκεινται σε επεξεργασία και υλοποιούνται στους κόλπους της Ομάδας εργασίας CESSDA ERIC Training Group, επιδιώκοντας την

προστατεύουν την εχεμύθεια και αποτρέπουν κάθε δυνατότητα ταυτοποίησης, β) επαγγελματίες που διαχειρίζονται τα δεδομένα με ασφάλεια μέσω παρεχόμενων υπηρεσιών εκπαίδευσης, γ) ερευνητικά έργα που υπηρετούν «κοινά δημόσια αγαθά», δ) ασφαλή περιβάλλοντα με την παροχή κατάλληλων υποδομών για τη διαχείριση ευαίσθητων και προσωπικών δεδομένων, και ε) ασφαλή, συμμορφούμενη με τους κανόνες δεοντολογίας και το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, διάθεση των ψηφιακών πόρων και δεδομένων, ακόμη και αυτών που χαρακτηρίζονται ως ευαίσθητα ή προσωπικού χαρακτήρα, αλλά μπορούν να καταστούν διαχειρίσιμα σε ασφαλή περιβάλλοντα.

Στο παρόν κείμενο λαμβάνουμε ως μελέτη περίπτωσης τη θεσμική λειτουργία της εθνικής ερευνητικής Υποδομής SoDaNet_Gr, της οποίας η συμμόρφωση και εναρμόνιση εξειδικεύεται ως προς τα προαπαιτούμενα εφαρμογής του Κανονισμού Προστασίας δεδομένων, με έμφαση στη διαχείριση των προσωπικών δεδομένων, καθώς και των συνθηκών πρόσβασης και διάθεσης των δεδομένων της υποδομής.

Η εξέλιξη της τεχνολογίας, και κυρίως της πληροφορικής, που καθιστά εφικτή τη διασύνδεση και την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων ανέδειξε την ανάγκη προστασίας του ατόμου από την επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων ήδη από τη δεκαετία του 1970, οπότε άρχισαν να εμφανίζονται οι πρώτοι εθνικοί νόμοι αλλά και διεθνή κείμενα (Κοτσαλής, 2016: 2επ). Η Γερμανία, η Σουηδία, η Γαλλία ήταν πρωτοπόρες χώρες στον τομέα αυτό.

Θυμίζουμε ότι η προστασία των φυσικών προσώπων από την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα είναι *θεμελιώδες δικαίωμα*. Το άρθρο 8, παράγραφος 1, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το άρθρο 16, παράγραφος 1, της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) ορίζουν ότι κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που το αφορούν.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση είχε εκδώσει ήδη από το 1995 την Οδηγία 95/46/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 24ης Οκτωβρίου 1995 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών, την οποία ο Έλληνας νομοθέτης ενσωμάτωσε με το ν. 2472/1997 για την προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

Η οδηγία καταργήθηκε με τον Κανονισμό (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27ης Απριλίου 2016 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της οδηγίας 95/46/ΕΚ – ο οποίος καλείται και Γενικός Κανονισμός για την

προστασία των δεδομένων σε συνδυασμό με τις αρχές της ανοικτής επιστήμης και διαφάνειας: https://ukdataservice.ac.uk/help/secure-lab/what-is-the-five-safes-framework.

Προστασία Δεδομένων (εφεξής ΓΚΠΔ). Στη χώρα μας ισχύει παράλληλα πλέον ο ν. 4624/2019 (με τίτλο «Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, μέτρα εφαρμογής του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27ης Απριλίου 2016 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, και ενσωμάτωση στην εθνική νομοθεσία της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/680 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27ης Απριλίου 2016 και άλλες διατάξεις».

Είναι κοινώς αποδεκτό ότι η επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα θα πρέπει να προορίζεται στην εξυπηρέτηση του ανθρώπου. Το δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα δεν είναι απόλυτο δικαίωμα και θα πρέπει να εκτιμάται σε σχέση με τη λειτουργία του στην κοινωνία και να σταθμίζεται με άλλα θεμελιώδη δικαιώματα, σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας. Ένα από αυτά είναι το δικαίωμα της επιστημονικής έρευνας, που θεμελιώνεται στο άρθρο 16, παράγραφος 1, του ελληνικού Συντάγματος, το οποίο διέπει την διεξαγωγή επιστημονικής έρευνας στην Ελλάδα. Επιπλέον, αξίζει να μνημονευθεί ο στόχος της Ένωσης, δυνάμει του άρθρου 179, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ, για την επίτευξη ενός ευρωπαϊκού χώρου έρευνας.

Η έρευνα και το δίκαιο των προσωπικών δεδομένων

Βασικές έννοιες

Η έρευνα κατά κανόνα προϋποθέτει επεξεργασία προσωπικών δεδομένων[2]. Σύμφωνα με τον Ευρωπαίο Επίτροπο Δεδομένων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, μια ορθή δήλωση απορρήτου θα πρέπει να ενημερώνει το υποκείμενο της έρευνας για το ποιος συλλέγει τις πληροφορίες του, για ποιο λόγο θα χρησιμοποιηθούν και αν θα κοινοποιηθούν σε τρίτους[3].

Η *έννοια των προσωπικών δεδομένων* είναι αρκετά ευρεία και καλύπτει κάθε πληροφορία που αφορά ταυτοποιημένο ή ταυτοποιήσιμο φυσικό πρόσωπο, το οποίο στο δίκαιο των προσωπικών δεδομένων καλείται «υποκείμενο των δεδομένων». Ως ταυτοποιήσιμο φυσικό πρόσωπο θεωρείται εκείνο του οποίου η ταυτότητα μπορεί να εξακριβωθεί, άμεσα ή έμμεσα, ιδίως μέσω αναφοράς σε αναγνωριστικό στοιχείο ταυτότητας, όπως το όνομα, σε αριθμό ταυτότητας, σε δεδομένα θέσης, σε επιγραμμικό αναγνωριστικό ταυτότητας ή σε έναν ή περισσότερους παράγοντες που προσιδιάζουν στη σωματική, φυσιολογική, γενετική, ψυχολογική, οικονομική, πολιτιστική ή κοινωνική ταυτότητα του εν λόγω φυσικού προσώπου.

2. «A good privacy notice should tell you who is collecting your information, what it is going to be used for, whether it will be shared with other organisations.»

3. https://ec.europa.eu/info/privacy-policy/protection-your-personal-data_en

Τα προσωπικά δεδομένα διακρίνονται σε *απλά* και σε *ειδικές κατηγορίες δεδομένων*. Οι ειδικές κατηγορίες δεδομένων απαγορεύεται να τύχουν επεξεργασίας (παρά μόνο σε περιπτώσεις ρητά προβλεπόμενες στο νόμο). Σε αυτές περιλαμβάνονται τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που αποκαλύπτουν τη φυλετική ή εθνοτική καταγωγή, τα πολιτικά φρονήματα, τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις, τη συμμετοχή σε συνδικαλιστική οργάνωση, καθώς και γενετικά δεδομένα, βιομετρικά δεδομένα, δεδομένα που αφορούν την υγεία, τη σεξουαλική ζωή ή τον γενετήσιο προσανατολισμό (α. 9 ΓΚΠΔ). Όλα τα υπόλοιπα θεωρούνται απλά δεδομένα και ο ΓΚΠΔ προβλέπει τις προϋποθέσεις σύννομης επεξεργασίας τους (α. 6 ΓΚΠΔ).

Αξιοσημείωτο είναι ότι, αν τα δεδομένα έχουν καταστεί *ανώνυμα* και η «ανωνυμοποίηση» αυτή είναι μη αναστρέψιμη, τότε δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του ρυθμιστικού πλαισίου των προσωπικών δεδομένων και από τη σκοπιά του μπορούν να τύχουν επεξεργασίας χωρίς περαιτέρω περιορισμούς. Συνεπώς, τέτοιες ανώνυμες πληροφορίες μπορούν χωρίς σχετικό περιορισμό να τύχουν επεξεργασίας μεταξύ άλλων για στατιστικούς ή ερευνητικούς σκοπούς. Όπως ρητά αποσαφηνίζεται στο προοίμιο του ΓΚΠΔ (σημείο 26), για να διαπιστωθεί κατά πόσον κάποια μέσα είναι ευλόγως πιθανό ότι θα χρησιμοποιηθούν για την εξακρίβωση της ταυτότητας του φυσικού προσώπου, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όλοι οι αντικειμενικοί παράγοντες, όπως τα έξοδα και ο χρόνος που απαιτούνται για την ταυτοποίηση, συνυπολογίζοντας την τεχνολογία που είναι διαθέσιμη κατά τον χρόνο της επεξεργασίας και τις τεχνολογικές εξελίξεις.

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται η διαδικασία της *ψευδωνυμοποίησης*, δηλαδή της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα κατά τρόπο ώστε αυτά να μην μπορούν πλέον να αποδοθούν σε συγκεκριμένο υποκείμενο χωρίς τη χρήση συμπληρωματικών πληροφοριών. Εννοείται ότι οι εν λόγω συμπληρωματικές πληροφορίες διατηρούνται χωριστά και υπόκεινται σε τεχνικά και οργανωτικά μέτρα προκειμένου να διασφαλιστεί ότι δεν μπορούν να αποδοθούν σε ταυτοποιημένο ή ταυτοποιήσιμο φυσικό πρόσωπο (α. 4 στοιχείο 5 ΓΚΠΔ). Γι' αυτό το λόγο, η ψευδωνυμοποίηση συνίσταται ως μέτρο ασφάλειας στην επεξεργασία προσωπικών δεδομένων.

Ομοίως, η *έννοια της επεξεργασίας* είναι αρκετά ευρεία και καλύπτει κάθε πράξη ή σειρά πράξεων που πραγματοποιείται, με ή χωρίς τη χρήση αυτοματοποιημένων μέσων, σε δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα ή σε σύνολα δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, όπως είναι η συλλογή, η καταχώριση, η οργάνωση, η διάρθρωση, η αποθήκευση, η προσαρμογή ή η μεταβολή, η ανάκτηση, η αναζήτηση πληροφοριών, η χρήση, η κοινολόγηση με διαβίβαση, η διάδοση ή κάθε άλλη μορφή διάθεσης, η συσχέτιση ή ο συνδυασμός, ο περιορισμός, η διαγραφή ή η καταστροφή.

Ειδικές προβλέψεις

Σύμφωνα με το α. 89 ΓΚΠΔ, η επεξεργασία *για σκοπούς αρχειοθέτησης* για το δημόσιο συμφέρον *ή για σκοπούς επιστημονικής ή ιστορικής έρευνας ή για στατιστικούς σκοπούς* υπόκειται σε κατάλληλες εγγυήσεις ως προς τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του υποκειμένου των δεδομένων. Οι εν λόγω εγγυήσεις διασφαλίζουν ότι έχουν θεσπιστεί τα τεχνικά και οργανωτικά μέτρα, ιδίως για την τήρηση της αρχής της ελαχιστοποίησης των δεδομένων. Τα εν λόγω μέτρα μπορεί να περιλαμβάνουν τη χρήση ψευδωνύμων, εφόσον οι εν λόγω σκοποί μπορούν να εκπληρωθούν κατ' αυτό τον τρόπο. Οι εν λόγω σκοποί μπορεί επίσης να εκπληρωθούν από περαιτέρω επεξεργασία, εφόσον αυτή δεν επιτρέπει, ή δεν επιτρέπει πλέον, την ταυτοποίηση των υποκειμένων των δεδομένων.

Στο πλαίσιο του ισχύοντος δικαίου προσωπικών δεδομένων (σημείο 159 προοιμίου ΓΚΠΔ), η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για σκοπούς επιστημονικής έρευνας ερμηνεύεται διασταλτικά, δηλαδή περιλαμβάνει, παραδείγματος χάριν, τεχνολογική ανάπτυξη και επίδειξη, βασική έρευνα, εφαρμοσμένη έρευνα και ιδιωτικά χρηματοδοτούμενη έρευνα. Στους σκοπούς επιστημονικής έρευνας περιλαμβάνονται και μελέτες που πραγματοποιούνται για το δημόσιο συμφέρον στον τομέα της δημόσιας υγείας. Για να ληφθούν υπόψη οι ιδιαιτερότητες της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για σκοπούς επιστημονικής έρευνας, θα πρέπει να ισχύουν ειδικοί όροι, ιδίως όσον αφορά τη δημοσίευση ή με άλλο τρόπο δημοσιοποίηση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Εάν το αποτέλεσμα της επιστημονικής έρευνας, ειδικότερα στον τομέα της υγείας, αιτιολογεί τη λήψη περαιτέρω μέτρων προς το συμφέρον του υποκειμένου των δεδομένων, ισχύουν οι γενικοί κανόνες του ΓΚΠΔ όσον αφορά τα μέτρα αυτά.

Ο ΓΚΠΔ ισχύει επίσης για την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για σκοπούς *ιστορικής έρευνας*. Συμπεριλαμβάνονται εν προκειμένω η ιστορική έρευνα και η έρευνα για γενεαλογικούς σκοπούς, έχοντας κατά νου ότι ο ΓΚΠΔ δεν ισχύει για τους θανόντες.

Η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για *στατιστικούς σκοπούς* καλύπτεται επίσης από τον ΓΚΠΔ. Όπως διευκρινίζεται στο προοίμιό του (σημείο 162), το ενωσιακό δίκαιο ή το δίκαιο των κρατών-μελών πρέπει, εντός των ορίων του παρόντος κανονισμού, να καθορίζει το στατιστικό περιεχόμενο, τον έλεγχο της πρόσβασης, τις προδιαγραφές για την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για στατιστικούς σκοπούς, και κατάλληλα μέτρα που διασφαλίζουν τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του υποκειμένου των δεδομένων και που αποσκοπούν στην εξασφάλιση του στατιστικού απορρήτου. Ο όρος «στατιστικοί σκοποί» αναφέρεται σε κάθε πράξη συλλογής και επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που είναι αναγκαία για την πραγματοποίηση στατιστικών ερευνών ή για την παραγωγή στατιστικών αποτελεσμάτων. Τα εν λόγω στατιστικά αποτελέσματα μπορούν να χρησιμοποιηθούν περαιτέρω για διάφορους σκοπούς, μεταξύ άλλων

και για σκοπούς επιστημονικής έρευνας. Ο στατιστικός σκοπός συνεπάγεται ότι το αποτέλεσμα της επεξεργασίας δεν είναι δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα αλλά συγκεντρωτικά δεδομένα και ότι το αποτέλεσμα αυτό ή τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα δεν χρησιμοποιούνται προς υποστήριξη μέτρων ή αποφάσεων που αφορούν συγκεκριμένο φυσικό πρόσωπο.

Μία από τις βασικές αρχές που διέπουν την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων είναι η *αρχή του σκοπού*. Βάσει αυτής, όπως ορίζεται στο α. 5 ΓΚΠΔ, τα προσωπικά δεδομένα συλλέγονται για καθορισμένους, ρητούς και νόμιμους σκοπούς και δεν υποβάλλονται σε περαιτέρω επεξεργασία κατά τρόπο ασύμβατο προς τους σκοπούς αυτούς. Ωστόσο, η περαιτέρω επεξεργασία για σκοπούς αρχειοθέτησης προς το δημόσιο συμφέρον ή σκοπούς επιστημονικής ή ιστορικής έρευνας ή στατιστικούς σκοπούς δεν θεωρείται ασύμβατη με τους αρχικούς σκοπούς, σύμφωνα με το άρθρο 89 παράγραφος 1 ΓΚΠΔ.

Μία άλλη βασική αρχή της επεξεργασίας είναι η διατήρηση των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα υπό μορφή που επιτρέπει την ταυτοποίηση των υποκειμένων τους μόνο για το *διάστημα που απαιτείται* για τους σκοπούς της επεξεργασίας. Ωστόσο, τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα μπορούν να αποθηκεύονται για μεγαλύτερα διαστήματα εφόσον υποβάλλονται σε επεξεργασία μόνο για σκοπούς αρχειοθέτησης προς το δημόσιο συμφέρον, για σκοπούς επιστημονικής ή ιστορικής έρευνας ή για στατιστικούς σκοπούς, σύμφωνα με το άρθρο 89 παράγραφος 1 ΓΚΠΔ, και εφόσον εφαρμόζονται τα κατάλληλα τεχνικά και οργανωτικά μέτρα που απαιτεί ο κανονισμός για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων και ελευθεριών του υποκειμένου των δεδομένων.

Σε ότι αφορά στις *ειδικές κατηγορίες* προσωπικών δεδομένων, υφίσταται εξαίρεση από την γενική απαγόρευση επεξεργασίας τους εφόσον η επεξεργασία είναι απαραίτητη για σκοπούς αρχειοθέτησης προς το δημόσιο συμφέρον, για σκοπούς επιστημονικής ή ιστορικής έρευνας ή για στατιστικούς σκοπούς βάσει του δικαίου της Ένωσης ή κράτους-μέλους, οι οποίοι είναι ανάλογοι προς τον επιδιωκόμενο στόχο, σέβονται την ουσία του δικαιώματος στην προστασία των δεδομένων και προβλέπουν κατάλληλα και συγκεκριμένα μέτρα για τη διασφάλιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των συμφερόντων του υποκειμένου των δεδομένων.

Επίσης, ενώ ο κανόνας είναι ότι όταν τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα δεν έχουν συλλεχθεί από το υποκείμενο των δεδομένων, ο υπεύθυνος επεξεργασίας παρέχει σε αυτό μια σειρά από προβλεπόμενες πληροφορίες (*δικαίωμα ενημέρωσης* – α. 14 ΓΚΠΔ), υπάρχει ρητή εξαίρεση για την έρευνα. Συγκριμένα, προβλέπεται εξαίρεση από τη σχετική υποχρέωση αν η παροχή τέτοιων πληροφοριών αποδεικνύεται αδύνατη ή θα συνεπαγόταν δυσανάλογη προσπάθεια, ιδίως όσον αφορά επεξεργασία για σκοπούς αρχειοθέτησης προς το δημόσιο συμφέρον, για σκοπούς επιστημονικής ή ιστορικής έρευνας ή στατιστικούς σκοπούς, υπό τους όρους και τις εγγυήσεις που αναφέρονται στο άρθρο 89 παράγραφος 1 ΓΚΠΔ, ή εφόσον η

υποχρέωση είναι πιθανόν να καταστήσει αδύνατη ή να βλάψει σε μεγάλο βαθμό την επίτευξη των σκοπών της επεξεργασίας. Στις περιπτώσεις αυτές, ο υπεύθυνος επεξεργασίας λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα για την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών και των έννομων συμφερόντων του υποκειμένου των δεδομένων, μεταξύ άλλων καθιστώντας τις πληροφορίες διαθέσιμες στο κοινό.

Ομοίως υφίσταται εξαίρεση από το *δικαίωμα διαγραφής* (α. 17 ΓΚΠΔ) όταν η επεξεργασία γίνεται για σκοπούς έρευνας. Βάσει του δικαιώματος αυτού, το υποκείμενο των δεδομένων μπορεί να ζητήσει από τον υπεύθυνο επεξεργασίας τη διαγραφή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που το αφορούν χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση και ο υπεύθυνος επεξεργασίας υποχρεούται να διαγράψει δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση, εάν ισχύει ένας από τους προβλεπόμενους στο ΓΚΠΔ λόγους. Το δικαίωμα αυτό δεν ισχύει όμως εάν η επεξεργασία είναι αναγκαία για σκοπούς αρχειοθέτησης προς το δημόσιο συμφέρον, για σκοπούς επιστημονικής ή ιστορικής έρευνας ή για στατιστικούς σκοπούς, εφόσον η άσκησή του είναι πιθανόν να καταστήσει αδύνατη ή να εμποδίσει σε μεγάλο βαθμό την επίτευξη των σκοπών της επεξεργασίας.

Σε ό,τι αφορά στο *δικαίωμα εναντίωσης* (α. 21 ΓΚΠΔ), όταν δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα υφίστανται επεξεργασία για σκοπούς επιστημονικής ή ιστορικής έρευνας ή για στατιστικούς σκοπούς, το υποκείμενο των δεδομένων δικαιούται να αντιταχθεί, για λόγους που σχετίζονται με την ιδιαίτερη κατάστασή του, στην επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που το αφορούν, εκτός εάν η επεξεργασία είναι απαραίτητη για την εκτέλεση καθήκοντος που ασκείται για λόγους δημόσιου συμφέροντος.

Ο Έλληνας νομοθέτης υιοθέτησε τις ανωτέρω εξαιρέσεις στο α. 30 ν. 4624/2019. Όταν τυγχάνουν επεξεργασίας ειδικές κατηγορίες δεδομένων για σκοπούς έρευνας, στον ελληνικό νόμο προβλέπεται η δυνατότητα λήψης κατάλληλων και συγκεκριμένων μέτρων για την προστασία των εννόμων συμφερόντων του υποκειμένου των δεδομένων. Στα μέτρα αυτά μπορούν να περιλαμβάνονται ιδίως: α) περιορισμοί πρόσβασης των υπεύθυνων επεξεργασίας και εκτελούντων την επεξεργασία· β) ψευδωνυμοποίηση των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα· γ) κρυπτογράφηση των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα· δ) ορισμός Υπεύθυνου Προστασίας Δεδομένων. Οι ειδικές κατηγορίες δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, όταν υποβάλλονται σε επεξεργασία στο πλαίσιο αυτό, θα πρέπει να ανωνυμοποιούνται αμέσως μόλις το επιτρέψουν οι επιστημονικοί ή στατιστικοί σκοποί, εκτός εάν αυτό είναι αντίθετο προς το έννομο συμφέρον του υποκειμένου των δεδομένων. Μέχρι τότε, τα χαρακτηριστικά που μπορούν να χρησιμοποιηθούν έτσι ώστε να αντιστοιχηθούν σε μεμονωμένες λεπτομέρειες σχετικά με προσωπικές ή πραγματικές καταστάσεις ενός ταυτοποιημένου ή ταυτοποιήσιμου προσώπου πρέπει να αποθηκευτούν χωριστά. Τα χαρακτηριστικά αυτά μπορεί να συνδυαστούν με τις μεμονωμένες λεπτομέρειες μόνο εάν το απαιτεί η έρευνα ή ο στατιστικός σκοπός.

Στον ελληνικό νόμο προβλέπεται μάλιστα ρητά ότι ο υπεύθυνος επεξεργασίας μπορεί να δημοσιεύει δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που επεξεργάζεται στο πλαίσιο της έρευνας, εφόσον τα υποκείμενα των δεδομένων έχουν συγκατατεθεί εγγράφως ή η δημοσίευση είναι απαραίτητη για την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, η δημοσίευση γίνεται με ψευδωνυμοποίηση, ως νομικό όρο, ή ανωνυμοποίηση για την ερευνητική διαδικασία. Η διαδικασία της ανωνυμοποίησης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το είδος των δεδομένων. Η δυσκολία και η ανάγκη μη ταυτοποίησης ποικίλλει ανάλογα με το είδος των δεδομένων. Η ανωνυμοποίηση είναι μηχανισμός που παράγει «λάθη» ή αλλάζει ελαφρώς τα δεδομένα ώστε να μην εντοπίζεται το άτομο, να μην ταυτοποιείται το σχετικά τυχαίο, αποτρέποντας την παγίδα του προφανούς (Κονδύλη, 2008: 111).

Πέραν της εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Κανονισμού Δεδομένων (GDPR), κάθε κράτος μέλος της ΕΕ εφαρμόζει το εκάστοτε ρυθμιστικό πλαίσιο προστασίας δεδομένων που οι Ερευνητικές Υποδομές (ή Αρχεία Δεδομένων κατά περίπτωση) οφείλουν να γνωρίζουν και να υιοθετούν ως προς τη διαχείριση των δεδομένων σε εθνικό επίπεδο. Ως συνέπεια αυτού, ενδέχεται ορισμένα κράτη να διαθέτουν πιο περιοριστική νομοθεσία για την προστασία δεδομένων από κάποια άλλα. Ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός CESSDA ERIC (Consortium of European Social Sciences Data Archives – European Research Infrastructure Consortium), εθνικό μέλος του οποίου είναι ελληνική ΕΥ SoDaNet_Gr έχει προδιαγράψει ένα Πλαίσιο Πολιτικής Πρόσβασης Δεδομένων (CESSDA Data Acces Policy, 2016) σύμφωνα με το οποίο τα μέλη της θα πρέπει να υιοθετούν και να συμπεριλαμβάνουν τις ακόλουθες επτά βασικές αρχές διαχείρισης όλων των ψηφιακών πόρων τους. Στο σημείο αυτό, αξίζει να αποσαφηνιστεί ότι, αναφορικά με τα Αποθετήρια των κρατών-μελών της CESSDA ERIC ή την ίδια την Ευρωπαϊκή Κοινοπραξία, η κάθε «πολιτική» νοείται ως μια σαφής δήλωση προθέσεων που υποστηρίζει τις επιμέρους δραστηριότητες, τις νομιμοποιεί και διασφαλίζει την εμπιστοσύνη ως προς την επιτέλεσή τους, διευκολύνοντας τα θεσμικά όργανα να αποτυπώσουν τους σκοπούς των εκάστοτε δραστηριοτήτων τους (Štebe, 2019).

Οι επτά βασικές αρχές διαχείρισης των δεδομένων και των εν γένει ψηφιακών πόρων είναι οι εξής:

- Επιδίωξη νομιμότητας, δικαίου και διαφάνειας ως προς τη λειτουργία, καθώς και τη διαχείριση των πόρων των Αποθετηρίων ή των Αρχείων Δεδομένων.
- Περιορισμός του σκοπού χρήσης, δηλαδή ο σκοπός για τον οποίο έχουν συλλεχθεί τα δεδομένα να είναι ακριβώς και επαρκώς προσδιορισμένος εκ των προτέρων.
- Ελαχιστοποίηση δεδομένων που διατηρούνται πέραν του κρίσιμου όγκου

για την έρευνα per se. Τα αμιγώς προσωπικά δεδομένα καταστρέφονται όπως ορίζεται στα κείμενα πολιτικών προστασίας προσωπικών δεδομένων, τους όρους των οποίων έχουν αποδεχτεί τα υποκείμενα της έρευνας (βλ. παρακάτω), καθώς και στα προβλεπόμενα στη σύμβαση και την άδεια χρήσης του συνόλου δεδομένων μεταξύ χρήστη, παραγωγού/δημιουργού δεδομένων και Αποθετηρίου/ Αρχείου Δεδομένων

- • Ακρίβεια (Accuracy) ως προς τον έλεγχο ποιότητας των δεδομένων μέσα από σειρά λειτουργιών.
- • Οριοθετημένη αποθήκευση δεδομένων (Storage limitation), που συναρτάται με τη διαπίστωση του OECD (2017) ότι *δεν είναι δυνατόν ή δεν θα έπρεπε να είναι ευρέως προσβάσιμα παντός είδους ερευνητικά δεδομένα*[4] ` καθώς επίσης ότι κάποια σύνολα δεδομένων δεν πληρούν τις απαραίτητες ποιοτικές προδιαγραφές ή δεν μπορούν να τεκμηριωθούν ή να οργανωθούν επαρκώς για επανάχρηση, ή ακόμη ότι δεν παρουσιάζουν ενδιαφέρον ή ζήτηση επανάχρησης από τρίτους. Τούτων δοθέντων, ο ρόλος των Αποθετηρίων συνίσταται εν μέρει στο να επιλέγουν και να διασφαλίζουν τη βιωσιμότητα των συνόλων δεδομένων που διαχειρίζονται, συντελώντας στη «διάσωση» ερευνητικών δεδομένων που αλλιώς θα είχαν χαθεί ή καταστραφεί στο πέρασμα του χρόνου.
- • Διασφάλιση της ακεραιότητας και εχεμύθειας (ασφάλεια) των δεδομένων. Η αναφορά στον όρο ακεραιότητα δεδομένων μπορεί να αναφέρεται είτε σε μια κατάσταση είτε σε μια διαδικασία. Η ακεραιότητα των δεδομένων ως προς την κατάσταση ορίζει ένα σύνολο δεδομένων που είναι έγκυρο και ακριβές, ενώ η ακεραιότητα των δεδομένων ως προς τη διαδικασία ορίζει τις λειτουργίες/ μεθόδους που διασφαλίζουν την εγκυρότητα και ακρίβεια ενός συνόλου δεδομένων ή όλων των δεδομένων που εμπεριέχονται σε μια βάση δεδομένων ή άλλη εφαρμογή. Οι μέθοδοι ελέγχου σφαλμάτων και επικύρωσης, για παράδειγμα, συνήθως αφορούν διαδικασίες ακεραιότητας δεδομένων. Ως εκ τούτου, ένα πιστοποιημένο αποθετήριο θα πρέπει να τεκμηριώνει επαρκώς τη λειτουργία κατάλληλων συστημάτων διαχείρισης δεδομένων και μεταδεδομένων, έτσι ώστε να διασφαλίζεται η ακεραιότητα των δεδομένων κατά τις διαδικασίες συλλογής, αρχειοθέτησης και πρόσβασης. Η διαδικασία της ακεραιότητας διασφαλίζει επίσης ότι τα δεδομένα και μεταδεδομένα όχι μόνο τεκμηριώνονται, αλλά και εντοπίζονται οι αλλαγές που επιφέρουν οι διαδοχικές εκδόσεις τους.
- • Λογοδοσία ως προς τη λειτουργία και διαχείριση των πόρων προς τις διαφορετικές κοινότητες χρηστών, χρηματοδοτικές αρχές, κοινωνικό σώμα.

4. "… not all research data can or should be made broadly available" (OECD, 2017).

Το ζήτημα των ανοικτών δεδομένων και το δίλημμα της προστασίας των προσωπικών δεδομένων

Η ευρωπαϊκή υποδομή CESSDA ERIC, σύμφωνα με την Πολιτική Πρόσβασης Δεδομένων[5], συνιστά στους οργανισμούς που είναι μέλη της, να επιζητούν μια απλή και προαιρετικού χαρακτήρα εγγραφή των χρηστών στις υπηρεσίες και τα δεδομένα τους, επιδιώκοντας την άντληση πληροφορίας για τον σκοπό της χρήσης των δεδομένων και τη γενικότερη επίδραση/επιρροής των δεδομένων και των υπηρεσιών της. Πρόκειται για πληροφορία που αποσκοπεί στη βελτίωση των υπηρεσιών της και δεν αντιπαρατίθεται ή αντιβαίνει στην ανοικτότητα των δεδομένων. Στους κόλπους της CESSDA ERIC, η συγκεκριμένη οδηγία μπορεί να μην είναι εφαρμόσιμη όταν οι γενικότερες πολιτικές πρόσβασης στα δεδομένα υπηρετούν τις αρχές της ανοικτής πρόσβασης και της ανοικτής επιστήμης. Στην περίπτωση της εθνικής ερευνητικής υποδομής SoDaNet[6], υιοθετείται η συγκεκριμένη οδηγία ως προς τη διερεύνηση του σκοπού ζήτησης των δεδομένων και με την πρόθεση να αποτιμηθεί ο αντίκτυπος των υπηρεσιών της. Στο εθνικό μάλιστα πλαίσιο, δεν έχει ακόμη διαμορφωθεί και εφαρμοστεί συγκεκριμένη στρατηγική για την Ανοικτή Επιστήμη. Αξίζει εν τούτοις να επισημανθεί ότι σημαντικές πρωτοβουλίες του ελληνικού ερευνητικού οικοσυστήματος έχουν διαμορφώσει κείμενα και προτάσεις στρατηγικής για την Ανοικτή Επιστήμη[7] και οι αλλαγές θα αποτυπωθούν σύντομα, όπως εκτιμούμε, στο επίπεδο των εθνικών ερευνητικών πολιτικών.

Η συνεργασία μεταξύ των μελών της CESSDA ERIC και οι γενικότερες πολιτικές πρόσβασης διαμορφώνονται και οριοθετούνται μέσα σε ένα πλαίσιο συναίνεσης και συμπερίληψης των επιμέρους εθνικών κανόνων και του εφαρμοστέου δικαίου. Έτσι, ενώ η πλειονότητα των μελών της CESSDA ERIC είναι ευνοϊκή προς την αρχή της «ανοικτής πρόσβασης» και τη δήλωσή της στην πολιτική πρόσβασης των δεδομένων, επί του παρόντος η στρατηγική της αυτή αποτυπώνεται σύμφωνα με τις οδηγίες του Οργανισμού για την Οικονομική Ανάπτυξη και Συνεργασία (OECD, 2007) σχετικά με τα ερευνητικά δεδομένα που παράγονται μέσω δημόσιας χρηματοδότησης. «Ανοικτότητα σημαίνει πρόσβαση με ίσους όρους για τη διεθνή ερευνητική κοινότητα στο χαμηλότερο δυνατό επίπεδο κόστους. Μάλιστα, η ανοικτή πρόσβαση σε ερευνητικά δεδομένα παραγόμενα μέσω δημόσιας χρηματοδότησης θα πρέπει να είναι εύκολη, έγκαιρη,

5. CESSDA Data Access Policy (2016).

6. Η εθνική ερευνητική υποδομή SoDaNet έχει αξιολογηθεί και είναι μέλος του Εθνικού Οδικού Χάρτη 2014-2020, από κοινού με την υποδομή ESS (European Social Survey), υπό την επωνυμία CESSRI στο National Road Map for Research Infrastructures (2014).

7. *Εθνικό Σχέδιο για την Ανοικτή Επιστήμη στην Ελλάδα* (2020). Ομάδα Εργασίας για την Ανοικτή Επιστήμη. DOI:10.5281/zenodo.3908953. Στην Ομάδα Εργασίας συμμετείχε εκπρόσωπος της ΕΥ SoDaNet.

φιλική προς τον χρήστη και κατά προτίμηση διαμεσολαβούμενη διαδικτυακά» (Arzberger et al., 2004).

Στην περίπτωση της εθνικής ερευνητικής υποδομής SoDaNet, η πρόσβαση στα δεδομένα μέσω της ομώνυμης ψηφιακής πύλης sodanet.gr μεριμνά και προάγει τον διαμοιρασμό και την κοινοχρησία δεδομένων και της συναρτώμενης γνώσης, διασφαλίζοντας ταυτόχρονα, μέσω των κατάλληλων λειτουργιών και μηχανισμών, όρους πρόσβασης που διασφαλίζουν την προστασία των προσωπικών δεδομένων.

Η πολιτική πρόσβασης στα δεδομένα διαμορφώνεται συνδυάζοντας *τρόπους και όρους πρόσβασης*. Οι τρόποι πρόσβασης αφορούν τις ενδεδειγμένες τεχνικού χαρακτήρα λύσεις, όπως είναι η πρόσφατη υιοθέτηση του λογισμικού ανοικτού κώδικα Dataverse (βλ. Λιναρδής & ά. Σε αυτό τον τόμο), ενώ οι όροι πρόσβασης συναρτώνται με το είδος άδειας χρήσης και τις πρόσθετες πρόνοιες που αποτυπώνουν ως συνθήκες του συγκεκριμένου συνόλου δεδομένων οι συμφωνίες μεταξύ του παραγωγού ή καταθέτη δεδομένων και του εκάστοτε Αποθετηρίου της ερευνητικής υποδομής SoDaNet. Οι όροι πρόσβασης υπηρετούν τις αρχές των δεδομένων Fair (βλ. Κονδύλη & Κληρονόμος σε αυτό τον τόμο), καθώς και την προαγωγή της γνώσης μέσα από τη διάθεση των δημόσια χρηματοδοτούμενων παραγόμενων δεδομένων ως δημόσιου αγαθού που επιστρέφει ως «όφελος στην ερευνητική κοινότητα και τον πολίτη» (Μήτρου 2011). Ως εκ τούτου, τα δεδομένα και οι εν γένει ψηφιακοί πόροι της υποδομής προβλέπεται να καθίστανται προσβάσιμα ως ακολούθως:

α) Ελεύθερη ή ανοικτή πρόσβαση για το σύνολο των μεταδεδομένων και των ψηφιακών υπηρεσιών[8], όπως και για τα σύνολα δεδομένων που δεν επιτρέπουν ταυτοποίηση προσωπικών δεδομένων – τα οποία συγκροτούν την πλειοψηφία των δεδομένων της υποδομής και είναι διαθέσιμα με τις άδειες Creative Commons Attribution Licence 4.0 ή Open Data Commons Attribution Licence

β) Πρόσβαση μετά από εγγραφή στο σύστημα, είτε διότι ο κάτοχος/καταθέτης των δεδομένων/πόρων προβλέπει στη σύμβαση χρήσης να γνωρίζει τον σκοπό επανάχρησης των δεδομένων, είτε για λόγους αποτίμησης της χρήσης, του σκοπού χρήσης ή των χρηστών που αιτούνται τα συγκεκριμένα δεδομένα ή πόρους

γ) Ελεγχόμενη ή υπό όρους πρόσβαση κατόπιν αιτήματος, και όπως εξειδικεύεται στη σύμβαση κατάθεσης και περαιτέρω χρήσης μεταξύ του καταθέτη/κατόχου του συγκεκριμένου συνόλου δεδομένων και της υποδομής SoDaNet, ή Αποθετηρίου που είναι μέλος της υποδομής. Η ελεγχόμενη ή

8. www.sodanet.gr, όπου e-learning platform, dictionary of social terms, social sciences bibliography κ.ά.

υπό όρους πρόσβαση στα δεδομένα μπορεί να συνοδεύεται, βάσει της σύμβασης, από πρόσθετους όρους (περιορισμένη μη εμπορική ή ακαδημαϊκή χρήση, ειδικές μορφές αναφοράς κ.λπ.)

δ) Καθολικά περιορισμένη πρόσβαση που αφορά τις επιμέρους περιπτώσεις:
   i. Δεδομένα –ως επί το πλείστον– μη προσβάσιμα για συγκεκριμένη περίοδο αποκλειστικής χρήσης, μετά τη λήξη του χρηματοδοτούμενου έργου
   ii. Ευαίσθητα δεδομένα ειδικών πληθυσμών ή ειδικού σκοπού, τα οποία αναλαμβάνει να τεκμηριώνει και να συντηρεί η υποδομή για λογαριασμό ερευνητικών ομάδων ή φορέων, είτε διότι ο βαθμός ανωνυμοποίησης δεν διασφαλίζει τη μη ταυτοποίηση των υποκειμένων, είτε διότι δεν προβλέφθηκε η λήψη συγκατάθεσης των υποκειμένων της έρευνας για την περαιτέρω χρήση των πληροφοριών τους

Οι άδειες χρήσης που ακολουθούν τη χρήση των δεδομένων και των ψηφιακών πόρων αποτυπώνουν τη συμφωνία μεταξύ των αμοιβαίων μερών, δηλαδή τα δικαιώματα του ιδιοκτήτη/κατόχου του συνόλου δεδομένων, το δικαίωμα χρήσης του τελικού χρήστη και τις προϋποθέσεις της χρηματοδοτικής αρχής (αν έχουν τεθεί). Εν κατακλείδι, τα δεδομένα, και οι σχετικές με αυτά ψηφιακές υπηρεσίες, θα πρέπει να είναι εύκολα προσβάσιμα και φιλικά στη χρήση από κάθε πολίτη στο μέτρο του δυνατού, πολλώ δε μάλλον από την ακαδημαϊκή και την ερευνητική κοινότητα. Η φιλική, ελεύθερη και ανοικτή πρόσβαση στα δεδομένα δεν σημαίνει έλλειψη ελέγχου αυτών, αλλά αντιθέτως διαφάνεια και ποιότητά τους. Σε κάθε περίπτωση, ο καθορισμός όρων πρόσβασης στα δεδομένα θα πρέπει grosso modo να συνεκτιμά την ευαισθησία των δεδομένων, τον κίνδυνο ταυτοποίησης των υποκειμένων, την πνευματική ιδιοκτησία και μια εύλογη περίοδο πρώτης αποκλειστικής χρήσης – όταν αυτό προβλέπεται στους όρους παραχώρησης συγκεκριμένων συνόλων δεδομένων. Επίσης, οι όροι πρόσβασης δεν θα πρέπει να προσδιορίζονται μόνο βάσει των δυνατοτήτων των μηχανισμών διαχείρισης και ασφάλειας των δεδομένων, αλλά και βάσει του περιεχομένου των τελευταίων. Εν συνεχεία δε, μπορεί να αποφασίζεται ο ενδεικνυόμενος μηχανισμός πρόσβασης που θα λειτουργήσει (ελεύθερη πρόσβαση και μεταφόρτωση αρχείου δεδομένων, υπό όρους διάθεση κ.ά).

Ο ρόλος των ερευνητικών υποδομών, είτε αποθετηρίων είτε αρχείων δεδομένων, είναι κρίσιμος διότι, δρώντας συμβουλευτικά, μπορεί να υποστηρίζουν τους παραγωγούς και τους καταθέτες των δεδομένων στην πλέον πρόσφορη επιλογή πρόσβασης για κάθε συγκεκριμένη συλλογή δεδομένων, συνεκτιμώντας όσα αναφέρθηκαν στις προηγούμενες γραμμές.

Η ερευνητική υποδομή SoDaNet: Οδηγός πλοήγησης στο περιεχόμενο

Η ενότητα που ακολουθεί εξειδικεύει την λειτουργία της διαδικτυακής πύλης και βασίζεται στις μελέτες που έχουν εκπονηθεί από την αρχή λειτουργίας της υποδομής, από το 2011 έως σήμερα, σε συνέχεια της αρχικής Τράπεζας Κοινωνικών Δεδομένων του ΕΚΚΕ[9]. Η έμφαση δίδεται στη σημερινή λειτουργία της υποδομής, προϊόν εναρμόνισης και συμμόρφωσής της με τον ευρωπαϊκό και τον εθνικό Κανονισμό Προστασίας Δεδομένων, όπως έχει αναφερθεί στις προηγούμενες ενότητες της παρούσας εργασίας. Στόχος είναι να διευκολυνθεί η διαδικτυακή πλοήγηση και χρήση των υπηρεσιών της υποδομής, όπως διατίθενται μέσω της διαδικτυακής της πύλης.

Γενικοί όροι χρήσης της ηλεκτρονικής πλατφόρμας

Η παρούσα διαδικτυακή πύλη http://sodanet.gr/ αποτελεί την είσοδο στην ελληνική ερευνητική υποδομή για τις κοινωνικές επιστήμες. Στην υποδομή σωρεύονται και τεκμηριώνονται δεδομένα και μεταδεδομένα ερευνών των κοινωνικών επιστημών και διατίθενται σε κάθε ενδιαφερόμενο χρήστη. Μέσω των αποθετηρίων των μελών του Δικτύου[10] και της πύλης, αναζητούνται και ανακτώνται τα δεδομένα και τα μεταδεδομένα των ερευνών. Επιπρόσθετα, η ερευνητική υποδομή παρέχει υπηρεσίες τηλεκπαίδευσης σε ζητήματα μεθοδολογίας της κοινωνικής έρευνας, ανάπτυξης ερευνητικών υποδομών και διαχείρισης-χρήσης των δεδομένων της υποδομής.

Η παρούσα ενότητα επιδιώκει να διευκολύνει την κατανόηση των γενικών όρων χρήσης της διαδικτυακής τοποθεσίας.

Αξίζει να επισημανθεί ότι η υλοποίηση του έργου της υποδομής είναι μια δυναμική διαδικασία, οι όροι της οποίας ενδέχεται να τροποποιούνται σε συνάρτηση με αλλαγές τόσο του ευρύτερου θεσμικού πλαισίου, όσο και του είδους των ψηφιακών πόρων και ευρύτερα των παρεχόμενων υπηρεσιών της. Για τον λόγο αυτό, το

9. Βλ. μελέτες: α) Μήτρου Λ. & Πισκοπάνη Α.Μ. (2005). Νομικά Ζητήματα από τη λειτουργία της Ελληνικής Τράπεζας Κοινωνικών Δεδομένων. Έκθεση, Κανονισμός, Σχέδια Συμβάσεων. Αθήνα. β) Πισκοπάνη, Α.Μ. (2008). Μελέτη θεσμικών ζητημάτων διαχείρισης και λειτουργίας της Ερευνητικής Υποδομής: Κόμβος Δευτερογενούς Επεξεργασίας. Αδημοσίευτη μελέτη, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. γ) Βαγενά Ε. (2020). 1ο Παραδοτέο ΠΕ9 «Ανάπτυξη και αναβάθμιση κανονιστικού πλαισίου της υποδομής βάσει προδιαγραφών CESSDA». Πρόγραμμα SodaNet in Action.

10. Υπενθυμίζουμε ότι τα μέλη του δικτύου που συγκροτούν την εθνική ερευνητική υποδομή SoDaNet είναι οι 7 ακόλουθοι φορείς: 1) Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) – Αποθετήριο ΕΚΚΕ, συντονιστής, 2) Πανεπιστήμιο Αιγαίου – Τμήμα Κοινωνιολογίας, 3) Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών – Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, 4) Πάντειο Πανεπιστήμιο – Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, 5) Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης – Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης, 6) Πανεπιστήμιο Κρήτης – Τμήμα Κοινωνιολογίας, 7) Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου – Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

περιεχόμενο ενημερώνεται σε τακτά διαστήματα μέσω των υποσελίδων στις οποίες παραπέμπουν οι εκάστοτε σχετικοί υπερσύνδεσμοι. Η λειτουργία της υποδομής διέπεται από τους όρους του Κανονισμού Λειτουργίας της, ο οποίος είναι διαθέσιμος στον σύνδεσμο http://sodanet.gr/files/Regulation.pdf

Η διαδικτυακή πύλη σέβεται τα δικαιώματα των διαδικτυακών πλοηγών και χρηστών των υπηρεσιών της, βάσει της Πολιτικής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων[11].

Με τη χρήση των υπηρεσιών της διαδικτυακής πύλης, κάθε χρήστης αποδέχεται ότι: Η χρήση των υπηρεσιών θα λαμβάνει χώρα σε συμμόρφωση με τους κανονισμούς και τις πολιτικές του δικτύου Sodanet για τους ερευνητικούς σκοπούς για τους οποίους προορίζεται, με σεβασμό στα δικαιώματα των τρίτων και με πνεύμα φιλικής επίλυσης τυχόν διαφοράς που ανακύψει από τη χρήση των υπηρεσιών του Sodanet. Η χρήση αυτή θα αποβλέπει σε νόμιμους σκοπούς και δεν θα γίνεται με παράκαμψη τυχόν μηχανισμών ασφαλείας, παρά με σεβασμό στα δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, ιδίως τους όρους χρήσης του περιεχομένου τρίτου και τα προσωπικά δεδομένα, χωρίς τροποποίηση των πληροφοριών που αφορούν το καθεστώς των δικαιωμάτων, όπως οι κωδικοί των ταυτοποιητών ψηφιακών αντικειμένων (Digital Object Identifiers (DOI).

Κάθε χρήστης έχει τη δυνατότητα επίσκεψης στη διαδικτυακή πλατφόρμα χωρίς να αποκαλύπτει την ταυτότητά του/της και χωρίς να παρέχει οποιοδήποτε προσωπικό του/της στοιχείο. Ωστόσο η πρόσβαση σε ορισμένες υπηρεσίες απαιτεί εγγραφή για την απόκτηση κωδικού πρόσβασης ή/και τη συλλογή προσωπικών δεδομένων του/της για συγκεκριμένους σκοπούς, όπως αυτοί προβλέπονται ακολούθως προκειμένου για την ταυτοποίηση του προσώπου του λογαριασμού και την παροχή προσωποποιημένης εξυπηρέτησης *βασισμένης* στις ανάγκες και προτιμήσεις των χρηστών. Ως εκ τούτου, τα προσωπικά δεδομένα τα οποία συλλέγει και επεξεργάζεται το Sodanet είναι μόνο αυτά που είναι απαραίτητα για τον εκάστοτε συγκεκριμένο και σαφώς ορισμένο σκοπό και στη συγκεκριμένη νομική βάση.

Στο πλαίσιο αυτό, η επεξεργασία που λαμβάνει χώρα αφορά τα προσωπικά δεδομένα που παρέχει το άτομο στο Sodanet όταν χρησιμοποιεί τη διαδικτυακή πύλη και τις υπηρεσίες της, ή στο πλαίσιο σχετικής αλληλεπίδρασης για τις περιπτώσεις που αφορούν τη Φόρμα Εγγραφής Εξωτερικών Χρηστών[12], την κατάθεσης δεδομένων[13], καθώς και την αναφορά τεχνικού προβλήματος[14] στην παροχή υπηρεσιών της υποδομής, με σκοπό να παρασχεθεί η αιτούμενη υπηρεσία σύμφωνα με τους όρους χρήσης της διαδικτυακής πύλης και υποδομής. Τα προσωπικά δεδομένα

11. *Στο http://sodanet.gr/privacypolicy` οι ειδικότερες ρυθμίσεις σχετικά με τα cookies διατίθενται στο http://sodanet.gr/cookiespolicy*

12. *http://sodanet.gr/forma-eggrafhs*

13. *http://sodanet.gr/dedomena/katathesh-dedomenwn*

14. *http://sodanet.gr/epikoinonia/anafora-texnikoy-provlhmatos*

υποχρεωτικού χαρακτήρα είναι ο κωδικός χρήστη και το ονοματεπώνυμο, η ηλεκτρονική διεύθυνση, ο επιστημονικός τομέας και η ιδιότητα, η επεξεργασία των οποίων θεμελιώνεται στη λήψη συγκατάθεσης που ακολουθεί το Sodanet με βάση τις προβλεπόμενες από το νόμο διαδικασίες.

Οι βασικές αρχές συλλογής δεδομένων

Τα δεδομένα συλλέγονται για καθορισμένους, ρητούς και νόμιμους σκοπούς και δεν υποβάλλονται σε επεξεργασία ασύμβατη με τους αρχικούς σκοπούς. Περαιτέρω επεξεργασία μπορεί να υπάρξει μόνο για σκοπούς αρχειοθέτησης ή βελτίωσης των υπηρεσιών της πλατφόρμας ή για στατιστικούς σκοπούς. Τα δεδομένα που τυγχάνουν επεξεργασίας είναι κατάλληλα, συναφή και περιορίζονται στο αναγκαίο για τους σκοπούς για τους οποίους έχουν αρχικά συλλεχθεί.

Λαμβάνονται μέτρα που διασφαλίζουν ότι τα προσωπικά δεδομένα είναι ακριβή, διαγράφονται ή διορθώνονται μόνο από τον ίδιο τον χρήστη και χωρίς καθυστέρηση. Τα δεδομένα διατηρούνται σε μορφή που επιτρέπει την ταυτοποίηση των ατόμων μόνο για το διάστημα που απαιτείται για την λειτουργία του λογαριασμού κάθε χρήστη. Μάλιστα στην υποδομή δεν αποθηκεύονται δεδομένα που έχουν διαγραφεί από τους χρήστες.

Η αναγκαιότητα πιστοποίησης της υποδομής SoDaNet με διεθνή πρότυπα

Ένας άλλος παράγοντας που συναρτάται άμεσα με τη λειτουργία και το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας της ερευνητικής υποδομής και της διαδικτυακής πύλης SoDaNet είναι η διαδικασία πιστοποίησης του διεθνούς προτύπου CoreTrustSeal. Πρόκειται για πρότυπο λειτουργίας διαπιστευμένων και έμπιστων Αποθετηρίων (Trusted Repositories) και αποτελεί ένα από τα κριτήρια εναρμόνισης των χωρών-μελών με την ευρωπαϊκή υποδομή CESSDA ERIC. Η πιστοποίηση στη βάση απόκτησης ενός διεθνούς προτύπου θέτει τα εχέγγυα της βιωσιμότητας της υποδομής, και θα βελτιώνει την ποιότητα και τυποποίηση των καθημερινών λειτουργιών της, αποδίδοντας στην ερευνητική κοινότητα και τους πολίτες-χρήστες έναν τυποποιημένο ρου εργασιών και ένα υψηλής ποιότητας επίπεδο υπηρεσιών. Τα κριτήρια ελέγχου για την πιστοποίηση της Υποδομής συνίστανται α) στην οργανωτική υποδομή, β) στη διαχείριση των ψηφιακών αντικειμένων και γ) στην τεχνολογία. Οι λειτουργίες αυτές θα τυποποιηθούν, θα καταγραφούν και θα περιγράφονται στους κανονισμούς λειτουργίας της υποδομής και του Δικτύου SoDaNet. Οι διαδικασίες θα εναρμονιστούν με τις διαδικασίες της CESSDA ERIC και του CoreTrustSeal Certification, έτσι ώστε το δίκτυο των 7 Αποθετηρίων να πιστοποιηθεί ως «Trusted Repository».

Συμπεράσματα

Τα δεδομένα αποτελούν ταυτόχρονα πρώτη ύλη, εργαλείο και προϊόν μιας ερευνητικής διαδικασίας και μπορούν να χρησιμοποιηθούν με σκοπό τη λήψη ή την αποθήκευση, καθώς και τον διαμοιρασμό πληροφοριών και γνώσης. Οι τεχνολογικές εξελίξεις επηρεάζουν τους τρόπους συλλογής και διαχείρισης δεδομένων και εν γένει ψηφιακών πόρων, έχοντας συμβάλει καταλυτικά στη συνεχή αύξηση παραγωγής συμβατικών και νέου τύπου δεδομένων. Ο Ευρωπαϊκός Κανονισμός Δεδομένων και ο εφαρμοστέος εθνικός Γενικός Κανονισμός Προσωπικών Δεδομένων αποβλέπουν στη ρύθμιση της χρήσης τους, μεριμνώντας για την προστασία, την ενημέρωση και τη λήψη συγκατάθεσης των υποκειμένων της έρευνας. Τα προηγούμενα πέντε χρόνια αποτέλεσαν την μεταβατική περίοδο προσαρμογής και ενσωμάτωσης ενός θεσμικού πλαισίου που εφαρμόζεται πλέον στο σύνολο των ευρωπαϊκών χωρών και ως τέτοιο διευκολύνει την ανταλλαγή και ενσωμάτωση πρακτικών μεταξύ των χωρών. Από την άλλη μεριά, επέτρεψε στα δομημένα περιβάλλοντα διαχείρισης και επανάχρησης δεδομένων και ψηφιακών πόρων, δηλαδή στα Αποθετήρια και τα Αρχεία Δεδομένων[15], να αναπροσαρμόσουν τις θεσμικές λειτουργίες και τους μηχανισμούς συμμόρφωσης προς τον Κανονισμό Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων. Τα Αποθετήρια και τα Αρχεία Δεδομένων καλούνται εντός ενός ερευνητικού οικοσυστήματος δεδομένων που μεταβάλλεται συνεχώς να παρέχουν υψηλού επιπέδου υπηρεσίες δεδομένων υπερβαίνοντας τον σκόπελο της τριμερούς συνύπαρξης ανάμεσα στις προσωπικές πληροφορίες, τη συγκατάθεση του υποκειμένου της έρευνας και την επανάχρηση ως «επιστροφή οφέλους» της οικονομικής επένδυσης και κεφαλαιοποίηση της ερευνητικής παραγωγής. Οι

15. Υπό το πρίσμα των ραγδαίων εξελίξεων στην επιστήμη και την τεχνολογία, οι απαιτήσεις για την αρχειοθέτηση των δεδομένων μεταβάλλονται συνεχώς. Ιδρυματικά αποθετήρια, αρχεία Δεδομένων, ανοικτά αρχεία, εικονικά συνεργατικά κέντρα, κυβερνο-υποδομές, ερευνητικές υποδομές και άλλοι όροι έχουν επινοηθεί για να δείξουν τον πλουραλισμό των νέων εξελίξεων και πρωτοβουλιών. Καθίσταται σαφές ότι δεν υπάρχει αποκλειστικότητα στην παροχή υπηρεσιών δεδομένων για την έρευνα, σε αντίθεση με την εποχή των κεντρικών υπολογιστών. Γι' αυτούς τους λόγους, δεν εντοπίζεται στη βιβλιογραφία θεμελιώδης διαφορά μεταξύ Αρχείων Δεδομένων και Αποθετηρίων. Οι όροι χρησιμοποιούνται εναλλακτικά και ως ταυτόσημοι. Τα Αρχεία Δεδομένων αποτέλεσαν τις πρώτες δομές διαχείρισης ψηφιακών δεδομένων στη δεκαετία του '60, με την εξέλιξη τότε της τεχνολογίας, ενώ ο όρος Αποθετήρια είναι μεταγενέστερος. Σήμερα τα Αποθετήρια συνδέονται με την εδραίωση των ψηφιακών πόρων, απαντώνται σε θεματικές κατηγορίες και εντάσσονται στη γενικότερη διαδικασία διαχείρισης δεδομένων (Doorn & Tjalsma, 2007). Οι παραπάνω εξελίξεις αντανακλώνται και στα Αρχεία Δεδομένων της CESSDA. Την τελευταία δεκαετία η συνθετότητα των οργανισμών/δομών διαχείρισης δεδομένων και των υπερδομών τους αντανακλάται στην αλλαγή της επωνυμίας πολλών από αυτά τα Αρχεία, που αντικαθιστούν σταδιακά το προσωνύμιο Αρχείο (Archive) στον τίτλο τους με τον ευρύτερο όρο Λειτουργίες (Services), όπως NSD National Data Services, Data Archiving and Networked Services (DANS) κ.ά. Περισσότερα: www.cesdda.eu

υπηρεσίες δεδομένων που παρέχονται από τις ερευνητικές υποδομές είναι πλέον ιδιαίτερα σύνθετες και υψηλών προδιαγραφών.

Τα επόμενα χρόνια, η προσοχή των ανθρώπων των Υποδομών θα πρέπει να στραφεί στο ίδιο το περιεχόμενο των δεδομένων για να το υπηρετήσει αποτελεσματικά όσον αφορά τις κοινωνικές επιστήμες – ανοικτά δεδομένα στο μέτρο του δυνατού, κλειστά στο μέτρο του αναγκαίου. Διότι η πρόσβαση στη γνώση οφείλει να ρυθμίζεται όχι από εργαλειακούς μηχανισμούς αλλά από ένα διαρκές consensus των δρώντων του ερευνητικού οικοσυστήματος.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Arzberger, P.,Schroeder, P., Beaulieu, A., Bowker, G.,Casey, K.,Laaksonen, L., Moorman, D., Wouters, P., & Uhlir, P. (2004). Promoting Access to Public Research Data for Scientific, Economic and Social Development. *Data Science Journal,* 3 (29), 135.

Βαγενά, Ε. (2020). 1ο Παραδοτέο ΠΕ9 «Ανάπτυξη και αναβάθμιση κανονιστικού πλαισίου της υποδομής βάσει προδιαγραφών CESSDA». Πρόγραμμα SodaNet in Action.

Doorn, P., & Tjalsma, H. (2007). Introduction: archiving research data. *Arch Sci*, *7,* 1–20. https://doi.org/10.1007/s10502-007-9054-6

Hagen, S., Bishop, E., Koščík, M., Vavra, M., Štebe, J., Ryan, L., Payne, E., Løvlie, A., Rød, L., Straume, Ø., & Myhren, M. (2019). Report on legal and ethical framework and strategies related to access, use, re-use, dissemination and preservation of social media data Work Package: 6 New forms of data: legal, ethical and quality matters.

General Secretariat for Research & Technology (2014). National RoadMap for Research Infrastructures. *http://www.gsrt.gr/News/Files/New987/road-map-web_version_final.pdf*

Κονδύλη, Δ. (2008). Ζητήματα προστασίας και διάχυσης των κοινωνικών δεδομένων. Στο Γ. Κάλλας, Δ. Κονδύλη & Γ. Καραγιάννης (επιμ.). *Μεθοδολογικά ζητήματα και ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών* (109-125). Αθήνα: Ποταμός.

Κοτσαλής, Λ. (2016). *Προσωπικά Δεδομένα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Μήτρου, Λ.(2017). *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων*. Εκδόσεις Σάκουλας: σειρά δίκαιο και ΚΟΙνωνία του 21ου αιώΝΑ.

Μήτρου, Λ. (2011). Θεσμικά ζητήματα διαχείρισης και λειτουργίας ερευνητικών υποδομών. Στο Γ., Τσιώλης, Ν., Σαρντεδάκις, & Γ., Κάλλας (Επιμ.). *Ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική κοινωνική έρευνα: Ζητήματα καταγραφής, τεκμηρίωσης και ανάλυσης κοινωνικών δεδομένων*. Αθήνα: νήσος.

Μήτρου, Λ., & Πισκοπάνη, Α. Μ. (2005). *Νομικά Ζητήματα από τη λειτουργία της Ελληνικής Τράπεζας Τράπεζας Κοινωνικών Δεδομένων*. Έκθεση. Κανονισμός. Σχέδια Συμβάσεων. Αθήνα.

OECD Publishing (2017). Business Models for Sustainable Research Data Repositories. *OECD Science Technology and Innovation Policy Papers* No.47.

OECD (2007). *OECD Principles and Guidelines for Access to Research Data from Public Funding*. OECD Publications. https://www.oecd.org/sti/inno/38500813.pdf

Πισκοπάνη, Α.Μ. (2008). *Μελέτη θεσμικών ζητημάτων διαχείρισης και λειτουργίας της Ερευνητικής Υποδομής: Κόμβος Δευτερογενούς Επεξεργασίας*. Αδημοσίευτη μελέτη, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Štebe, J. (2019). CESSDA Trust & CTS & FAIR. How to reach? How can we help? CESSDA Widening Skopje. November 5 – 6, (ppt) https://www.cessda.eu/skopje2019/presentations/10.STEBE_Trust.pdf

Διαδικτυακές Πηγές

www.sodanet.gr
https://www.dpa.gr/index.php/el/enimerwtiko/thematikes_enotites/eidikoiskopoi/paideiaereuna
https://ukdataservice.ac.uk/help/secure-lab/what-is-the-five-safes-framework/
www.cessda.eu
https://www.cessda.eu/About/Working-Groups
https://www.coretrustseal.org/

ΝΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΗΘΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΚΟΠΟΥΣ ΤΗΣ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Άννα-Μαρία Πισκοπάνη

Περίληψη

Για τους σκοπούς της βιογραφικής έρευνας και προφορικής ιστορίας, οι ερευνητές διεξάγουν συνεντεύξεις με πρόσωπα που κρίνουν ότι μπορούν να φωτίσουν μέσω των αφηγήσεών τους ένα πολιτιστικό, κοινωνικό ή πολιτικό φαινόμενο. Κατά την προετοιμασία, διεξαγωγή και δημοσιοποίηση της έρευνάς τους αλλά και μετέπειτα, κατά την παραχώρηση των δεδομένων για λόγους δευτερογενούς ανάλυσης και διαχείρισης για επιστημονικούς/εκπαιδευτικούς σκοπούς στο πλαίσιο ερευνητικών υποδομών, τίθενται ιδιαίτερα νομικά και ηθικά ζητήματα. Στο κείμενο περιγράφονται αρχικά οι ιδιαίτερες προκλήσεις συμμόρφωσης των ερευνητών αυτών των επιστημονικών πεδίων στο νομικό πλαίσιο επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων για τους σκοπούς της επιστημονικής έρευνας που προβλέπεται στον Γενικό Κανονισμό για την Προστασία Δεδομένων. Αναλύονται επίσης τα ζητήματα προστασίας άλλων δικαιωμάτων των συμμετεχόντων στην έρευνα αλλά και τρίτων προσώπων, καθώς και ηθικά ζητήματα που προκύπτουν από την διεξαγωγή και δημοσίευση αυτών των ερευνών. Τέλος, διερευνώνται τα ειδικά και κατάλληλα μέτρα για τη διαχείριση των ερευνητικών δεδομένων στο πλαίσιο ερευνητικών υποδομών και ο ρόλος των Ανεξάρτητων αρχών προστασίας δεδομένων και Επιτροπών δεοντολογίας για τη διασαφήνιση ζητημάτων που απασχολούν την ερευνητική κοινότητα.

Λέξεις-κλειδιά: *βιογραφική έρευνα, προφορική ιστορία, προσωπικά δεδομένα, ηθική, νόμος.*

Abstract

For the purposes of biographical research as well as oral history, researchers interview individuals who can throw some light on cultural, social and political phenomena. Several legal and ethical issues are raised during the process of preparing, conducting and publishing the research, and of making its data available for secondary analysis in the context of research infrastructures. The special challenges faced by researchers in these scientific fields as they attempt to comply with the provisions of the General Data Protection Regulation regarding the processing of personal data for scientific purposes are described. Also analysed are legal issues regarding the protection of other rights of participants in the research and third parties, as well as ethical issues raised by the conduct and publication of such research. Finally, specific and appropriate legal measures for managing research data in the context of research infrastructures are investigated, together with the role of independent data protection authorities and ethics committees in clarifying issues pertaining to the research community.

Keywords: *biographical research, oral history, personal data, ethics, law.*

Εισαγωγή

Από τα μέσα της δεκαετίας του ’90 τέθηκαν σε εφαρμογή νέα κανονιστικά πλαίσια προστασίας της ιδιωτικότητας σε διεθνές επίπεδο και επεκτάθηκε η λειτουργία των επιτροπών δεοντολογίας και ηθικής σε επιστημονικά πεδία όπως των ποιοτικών κοινωνικών επιστημών. Οι νέες νομικές και ηθικές υποχρεώσεις που επιβλήθηκαν στους ερευνητές προκάλεσαν μια συζήτηση για ενδεχόμενες δυσκολίες και αρνητικές επιπτώσεις από την επιβολή τους τόσο στην ποιότητα αυτών των ερευνών όσο και στην ακαδημαϊκή και ερευνητική ελευθερία των ερευνητών (Olivier & Fishwick, 2003` Van den Hoonaard, 2006: 262).

Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (εφεξής ΓΚΠΔ), εφαρμόστηκε άμεσα σε όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 2018, θέτοντας υποχρεώσεις στους ερευνητές και ταυτόχρονα προβλέποντας εξαιρέσεις χάριν της προστασίας της επιστημονικής έρευνας. Επίσης ενθάρρυνε την εκπόνηση κωδίκων δεοντολογίας και συνέβαλε ώστε να συσταθούν επιτροπές δεοντολογίας σε ερευνητικά και πανεπιστημιακά ιδρύματα. Το νέο κανονιστικό πλαίσιο συντέλεσε ώστε οι επιτροπές χρηματοδότησης της έρευνας σε ευρωπαϊκό επίπεδο να έχουν αυξημένες απαιτήσεις πρόβλεψης κινδύνων για την προστασία δικαιωμάτων και δεοντολογικών αρχών κατά το αρχικό στάδιο υποβολής μιας έρευνας[1].

1. Σχετικά βλέπε: https://ec.europa.eu/research/participants/docs/h2020-funding-guide/grants/from-evaluation-to-grant-signature/grant-preparation/ethics_review_en.htm

Ως αποτέλεσμα των παραπάνω έχει διαμορφωθεί ένα σύνθετο πλαίσιο υποχρεώσεων ερευνητών, οι οποίες απορρέουν από το δίκαιο προστασίας προσωπικών δεδομένων και από δεοντολογικές αρχές στενά συνδεδεμένες με την προστασία άλλων ανθρωπίνων δικαιωμάτων που επιβάλλονται από επιτροπές ηθικής. Επίσης έχει ασκηθεί κριτική στο πλαίσιο αυτό με κύριο επιχείρημα ότι είναι προσανατολισμένο σε ιατρικές έρευνες, δεν έχει προσαρμοστεί στις απαιτήσεις και ιδιαιτερότητες των ποιοτικών κοινωνικών ερευνών και δεν λαμβάνει υπόψιν τη διαφορετική αντίληψη περί ηθικής σε αυτές τις έρευνες (van den Hoonard, 2018).

Το παράδειγμα της βιογραφικής έρευνας και της προφορικής ιστορίας παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον προκειμένου να εξειδικευτούν και εξεταστούν αυτοί οι προβληματισμοί στο πλαίσιο μη ιατρικών ερευνών. Όπως έχει ειπωθεί χαρακτηριστικά, στο πλαίσιο της βιογραφικής έρευνας ο ερευνητής είναι σχεδιαστής, δρων, συνεντευκτής, παρατηρητής, ερμηνευτής, συνδημιουργός δεδομένων, συγγραφέας, διαιτητής και εντέλει υπόλογος για όλα τα παραπάνω (Clarke et al.: 35). Σχεδιάζει όλα τα στάδια της έρευνας, συνδιαμορφώνει με τις ερωτήσεις του τις αφηγήσεις και, δημοσιεύοντας τα πορίσματα της έρευνάς του, ανακατασκευάζει την αφήγηση ζωής των συμμετεχόντων και έχει ευθύνη για τις όποιες συνέπειες μπορεί να προκαλέσει στη ζωή τους.

Δεδομένου ότι σε όλα αυτά τα στάδια οφείλει να λαμβάνει μέτρα προστασίας των προσωπικών δεδομένων των υποκειμένων της έρευνάς του, εκφράζονται επιφυλάξεις κατά πόσο αντιμετωπίζει δυσκολίες στη συμμόρφωση με αυτές τις υποχρεώσεις. Για παράδειγμα, με γνώμονα την αρχή της ελαχιστοποίησης, ο ΓΚΠΔ φαίνεται να υπαγορεύει τη χρήση μη προσωπικών/ανωνυμοποιημένων δεδομένων ή, όταν αυτό δεν είναι δυνατό, τη χρήση ψευδωνυμοποιημένων δεδομένων (Μήτρου, 2020: 14)[2]. Όμως, καθώς μέσα από την προσωπική αφήγηση φωτίζεται ένα κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο, αυτή η προσπάθεια να αποφευχθεί η αναγνώριση ενός προσώπου μπορεί να δυσχεράνει σημαντικά την ερμηνεία και παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας.

Πρόσθετα νομικά ζητήματα τίθενται στο πλαίσιο της βιογραφικής έρευνας και της προφορικής ιστορίας, ιδίως όταν οι αφηγούμενοι αναφέρονται και σε τρίτα πρόσωπα, καθώς παράλληλα με την δική τους ιστορία αφηγούνται και την ιστορία ανθρώπων που έζησαν μαζί τους σημαντικά γεγονότα της ζωής τους. Τα πρόσωπα αυτά ενδέχεται να υποστηρίξουν ότι ο τρόπος που παρουσιάζονται σε μια δημοσιευμένη έρευνα παραβιάζει δικαιώματά τους, όπως εκείνα της τιμής, της ιδιωτικότητας, της προσωπικότητας και της λήθης. Κατά συνέπεια απαιτούνται λεπτές εξισορροπήσεις δικαιωμάτων.

2. Για μια επεξήγηση των όρων ανωνυμοποίηση και ψευδωνυμοποίηση, βλέπε Κονδύλη Δ. & Βαγενά Ε., Το ρυθμιστικό πλαίσιο των δεδομένων των ερευνητικών υποδομών: ηθικά και νομικά ζητήματα, στον παρόντα τόμο.

Παράλληλα με τα νομικά τίθενται και ηθικά ζητήματα. Οι έρευνες αυτές χαρακτηρίζονται από μεγάλη ετερογένεια. Ορισμένες περιπτώσεις βιογραφικής έρευνας περιλαμβάνουν συνεντεύξεις προσώπων που μένουν σε φυλακές, νοσηλευτικά ιδρύματα, ιδρύματα με ψυχικά ασθενείς, ξενώνες με θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης και χώρους φιλοξενίας μεταναστών. Όπως προκύπτει, οι ερευνητές διεξάγουν την έρευνά τους σε μεγάλο εύρος ερευνητικών καταστάσεων, καθώς και σε διαφορετικά κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά πλαίσια, και καλούνται να τα αναπαραστήσουν με τρόπο που να μην αναπαράγει προκαταλήψεις και στερεότυπα, και γενικότερα να μεριμνήσουν ώστε η έρευνά τους να μη βλάψει τα πρόσωπα αυτά αναμοχλεύοντας ή δημιουργώντας τραύματα.

Επιπλέον, τα τελευταία χρόνια διαπιστώνεται η ανάπτυξη ερευνητικών υποδομών στις οποίες δίνεται δυνατότητα στους ερευνητές να παραχωρούν τα τεκμήρια παλιότερων και νέων ερευνών τους ενόψει δευτερογενούς ανάλυσης και διαχείρισης για επιστημονικούς/εκπαιδευτικούς σκοπούς[3]. Κατά συνέπεια, επιπλέον ζητήματα τίθενται αναφορικά με τη χρονική διατήρηση και περαιτέρω χρήση προσωπικών δεδομένων γι' αυτούς τους σκοπούς.

Για να αναδειχθεί ο πλούσιος προβληματισμός και η συνθετότητα της εν λόγω συζήτησης, αρχικά θα επιχειρηθεί να σκιαγραφηθεί το νομικό πλαίσιο της επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων για ερευνητικούς σκοπούς. Στη συνέχεια θα εξεταστούν τα νομικά και ηθικά ζητήματα που τίθενται πριν και κατά τη διάρκεια της έρευνας, κατά τη δημοσίευση των ευρημάτων της βιογραφικής έρευνας και της προφορικής ιστορίας, καθώς επίσης κατά τη διαχείριση ερευνητικών δεδομένων, όπως οι συνεντεύξεις, στο πλαίσιο λειτουργίας των ερευνητικών υποδομών.

Το «προνομιακό» καθεστώς της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για τους σκοπούς της επιστημονικής έρευνας στον ΓΚΠΔ

Στον ΓΚΠΔ προβλέπεται ένα αυστηρό κανονιστικό πλαίσιο προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Όσοι συλλέγουν και επεξεργάζονται προσωπικά δεδομένα θεωρούνται υπεύθυνοι επεξεργασίας και οφείλουν να συμμορφώνονται με τις αρχές της νομιμότητας, θεμιτής επεξεργασίας, διαφάνειας, περιορισμού του σκοπού, ελαχιστοποίησης, ακρίβειας των δεδομένων, χρονικού περιορισμού της περιόδου αποθήκευσης, ασφάλειας (ακεραιότητας και εμπιστευτικότητας) και λογοδοσίας κατά την επεξεργασία τους (Μήτρου, 2017: 57).

Η επεξεργασία προσωπικών δεδομένων στο πλαίσιο της έρευνας υπόκειται στις ρυθμίσεις του ΓΚΠΔ, όπως και κάθε άλλη επεξεργασία. Όμως ταυτόχρονα φαίνεται

3. Αναλυτικά για τα ευρύτερα νομικά και ηθικά ζητήματα στο πλαίσιο αυτών των υποδομών, βλέπε Κονδύλη Δ. - Βαγενά Ε., Το ρυθμιστικό πλαίσιο των δεδομένων των ερευνητικών υποδομών: ηθικά και νομικά ζητήματα, στον παρόντα τόμο.

να αναγνωρίζεται ότι το δικαίωμα προστασίας των προσωπικών δεδομένων δεν είναι απόλυτο και θα πρέπει να σταθμίζεται με άλλα δικαιώματα, όπως της επιστημονικής ελευθερίας (Μήτρου, 2020: 13). Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Ευρωπαίος Επόπτης Προστασίας Δεδομένων στην Προκαταρκτική Γνωμοδότησή του σχετικά με την προστασία προσωπικών δεδομένων για τους σκοπούς της επιστημονικής έρευνας, η επιστημονική έρευνα απολαμβάνει στον ΓΚΠΔ ένα προνομιακό ειδικό καθεστώς, αφενός εξαιτίας της κοινωνικής αξίας της και αφετέρου διότι ήδη διέπεται από δεοντολογικούς κανόνες και μορφές εποπτείας (σελ. 2). Το προνομιακό καθεστώς προκύπτει από μια σειρά εξαιρέσεων από τους γενικούς κανόνες.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τον ΓΚΠΔ προβλέπεται εξαίρεση χάριν της επιστημονικής έρευνας από την αρχή περιορισμού του σκοπού. Στον ΓΚΠΔ προβλέπεται ότι τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα θα πρέπει να συλλέγονται για καθορισμένους, ρητούς και νόμιμους σκοπούς και δεν θα πρέπει να υποβάλλονται σε περαιτέρω επεξεργασία κατά τρόπο ασύμβατο προς τους σκοπούς αυτούς. Όμως στον Κανονισμό δεν προσδιορίζεται τι νοείται ως συμβατός σκοπός (Μήτρου 2017: 60-61). Προκειμένου η περαιτέρω επεξεργασία για σκοπούς επιστημονικής ή ιστορικής έρευνας να μην υπόκειται σε έλεγχο συμβατότητας κάθε φορά, προβλέφθηκε ότι η επεξεργασία αυτή δεν θα θεωρείται ασύμβατη εφόσον τηρούνται επιπρόσθετες εγγυήσεις όπως η τήρηση της αρχής ελαχιστοποίησης και της χρήσης ψευδωνύμων ή ανωνυμοποίησης.

Επίσης, αν και στον ΓΚΠΔ απαγορεύεται η επεξεργασία ειδικών κατηγοριών δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, κατ' εξαίρεση επιτρέπεται αν είναι απαραίτητη για τους σκοπούς της επιστημονικής έρευνας, αν είναι ανάλογοι προς τον επιδιωκόμενο στόχο, αν σέβονται την ουσία του δικαιώματος στην προστασία των δεδομένων και προβλέπουν κατάλληλα και συγκεκριμένα μέτρα για τη διασφάλιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των συμφερόντων του υποκειμένου των δεδομένων[4].

Στον ΓΚΠΔ προβλέπεται επίσης ότι ο υπεύθυνος επεξεργασίας οφείλει να σέβεται τα δικαιώματα των υποκειμένων των δεδομένων, τα οποία είναι η ενημέρωση, η πρόσβαση, η φορητότητα, η διόρθωση, η διαγραφή και η εναντίωση στην επεξεργασία των δεδομένων του (Μήτρου, 2017: 123). Κατ' εξαίρεση προβλέπεται ότι ο υπεύθυνος επεξεργασίας μπορεί να μην παρέχει ενημέρωση σε υποκείμενο δεδομένων για τη συλλογή και επεξεργασία δεδομένων του που δεν έχουν συλλεχθεί από το ίδιο, αν η παροχή τέτοιων πληροφοριών αποδεικνύεται αδύνατη ή θα συνεπαγόταν δυσανάλογη προσπάθεια σε σχέση με τους σκοπούς της επιστημονικής έρευνας, υπό

4. Πρόκειται για τα δεδομένα που αποκαλύπτουν τη φυλετική ή εθνοτική καταγωγή, τα πολιτικά φρονήματα, τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις ή τη συμμετοχή σε συνδικαλιστική οργάνωση, καθώς επίσης γενετικά δεδομένα, βιομετρικά δεδομένα που έχουν σκοπό την αδιαμφισβήτητη ταυτοποίηση προσώπου, δεδομένα που αφορούν την υγεία και, τέλος, δεδομένα που αφορούν τη σεξουαλική ζωή φυσικού προσώπου ή τον γενετήσιο προσανατολισμό.

τους όρους και τις εγγυήσεις που αναφέρονται στο άρθρο 89, παρ.1, του ΓΚΠΔ[5]: διασφάλιση τεχνικών και οργανωτικών μέτρων, ιδίως όσων εξασφαλίζουν την αρχή της ελαχιστοποίησης των δεδομένων, και χρήση ψευδωνύμων ή μη ταυτοποίηση των υποκειμένων των δεδομένων, εφόσον με αυτό τον τρόπο μπορούν να εκπληρωθούν και οι σκοποί της συγκεκριμένης επιστημονικής έρευνας[6]. Επίσης κατ' εξαίρεση ο υπεύθυνος επεξεργασίας μπορεί να μη διαγράψει δεδομένα και με αυτό τον τρόπο να μην ικανοποιήσει το δικαίωμα στη λήθη ενός υποκειμένου εφόσον η επεξεργασία είναι απαραίτητη για σκοπούς επιστημονικής έρευνας υπό τις εγγυήσεις του άρθρου 89, παρ. 1, του ΓΚΠΔ[7]. Όμως σε αυτή την περίπτωση, το υποκείμενο διατηρεί το δικαίωμα να αντιταχθεί σε αυτή την επεξεργασία[8].

Επιπρόσθετα, στον ΓΚΠΔ προβλέφθηκε η δυνατότητα να εισαχθούν επιπλέον παρεκκλίσεις στο δίκαιο των κρατών-μελών και στο ευρωπαϊκό δίκαιο προκειμένου να υπάρξουν επαρκείς εγγυήσεις που να καλύπτουν όλα τα διαφορετικά επιστημονικά πεδία και τις νέες επιστημονικές ανάγκες. Ειδικότερα, δόθηκε η δυνατότητα στους εθνικούς νομοθέτες των κρατών-μελών να προβλέπουν επιπλέον παρεκκλίσεις για τις υποχρεώσεις ενός ερευνητή να σέβεται τα δικαιώματα των υποκειμένων των δεδομένων (πρόσβασης, διαγραφής, περιορισμού της επεξεργασίας και εναντίωσης), υπό τις εγγυήσεις του άρθρου 89, παρ.1, του ΓΚΠΔ, όταν κρίνεται ότι τα εν λόγω δικαιώματα είναι πιθανό να καταστήσουν αδύνατη ή να παρακωλύσουν σοβαρά την επίτευξη των ειδικών σκοπών και εφόσον οι εν λόγω παρεκκλίσεις είναι απαραίτητες για την εκπλήρωση των εν λόγω σκοπών.

Το ειδικό καθεστώς για την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που προβλέπεται στον ΓΚΠΔ έχει δεχτεί πολλαπλή κριτική. Έγινε δεκτό με σκεπτικισμό από μέρος της ερευνητικής κοινότητας, που θεώρησε ότι μπορεί να επιφέρει εμπόδια στην έρευνα[9]. Ενώ από ανεξάρτητες αρχές υποστηρίχθηκε ότι οι προαναφερμένες εξαιρέσεις από το προστατευτικό πεδίο του ΓΚΠΔ, και ιδίως η δυνατότητα περαιτέρω χρήσης χάριν της επιστημονικής έρευνας, είναι εξαιρετικά ευρείες, με αποτέλε-

5. Άρθρο 14, παρ.5β, του ΓΚΠΔ.

6. Η έννοια μέτρα θα πρέπει να γίνεται κατανοητή με ευρύ τρόπο ως κάθε μέθοδος ή μέσο που χρησιμοποιεί ο υπεύθυνος επεξεργασίας. Θα πρέπει να είναι κατάλληλα ώστε να επιτύχουν τον επιδιωκόμενο σκοπό, να εφαρμόσουν δηλαδή αποτελεσματικά τις αρχές προστασίας προσωπικών δεδομένων μειώνοντας τον κίνδυνο για την παραβίαση δικαιωμάτων και ελευθεριών των υποκειμένων. Τεχνικό μέσο μπορεί να είναι οτιδήποτε, από τη χρήση εξελιγμένων τεχνολογικών λύσεων έως την εκπαίδευση του προσωπικού. European Data Protection Board, Guidelines 4/2019 on Article 25 Data protection by default and design (2019), σελ. 6.

7. Άρθρο 17, παρ. 3δ, του ΓΚΠΔ.

8. Άρθρο 21, παρ.6, του ΓΚΠΔ.

9. Για περισσότερα σχετικά με αυτό το σκεπτικισμό σε διάφορα επιστημονικά πεδία, βλέπε Ευρωπαίος Επόπτης για την προστασία δεδομένων, Προκαταρκτική Έκθεση για την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων για ερευνητικούς σκοπούς, 2020, σελ. 28.

σμα να μην προστατεύονται επαρκώς τα υποκείμενα της έρευνας[10]. Στα παραπάνω μπορεί να προστεθεί και η κριτική ότι δεν έχουν ληφθεί επαρκώς υπόψιν οι διαφορές κατά την επεξεργασία δεδομένων και τη διάχυση αποτελεσμάτων για σκοπούς των διαφορετικών επιστημονικών πεδίων, όπως αυτά της ιατρικής, της επιστημονικής, της ιστορικής ή της κοινωνικής έρευνας ώστε να υπάρχει κατάλληλη ρύθμισή τους.

Απ' όλα τα παραπάνω προκύπτει ότι, αν και η στόχευση του ευρωπαίου νομοθέτη ήταν ένα ευέλικτο και προνομιακό για την έρευνα νομικό καθεστώς, τελικά προκύπτουν ασάφειες και τίθενται προβλήματα εξειδίκευσης και εφαρμογής. Προκειμένου να διασαφηνιστούν αυτά τα σημεία και να αρθούν τυχόν ασάφειες, ο Ευρωπαίος Επόπτης Προστασίας Δεδομένων δημοσίευσε την Προκαταρκτική Γνωμοδότησή του για την προστασία προσωπικών δεδομένων για τους σκοπούς της επιστημονικής έρευνας (2020), στην οποία εντόπισε κρίσιμα ζητήματα και προκλήσεις για την εφαρμογή του ειδικού καθεστώτος στο νέο ψηφιακό περιβάλλον. Ακόμα σημείωσε ότι πρόκειται να εκδοθεί νέο κείμενο από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Προστασίας δεδομένων με αναφορά σε ειδικότερα ζητήματα που τίθενται, όπως η συγκατάθεση, η χρονική διατήρηση των δεδομένων και η περαιτέρω χρήση.

Οι εξαιρέσεις χάριν της επιστημονικής και ιστορικής έρευνας στον ελληνικό νόμο

Υποχρεώσεις για τους ερευνητές να σέβονται τα προσωπικά δεδομένα των υποκειμένων της έρευνας, αλλά και παρεκκλίσεις από τις διατάξεις για την προστασία προσωπικών δεδομένων χάριν της επιστημονικής έρευνας, περιείχε και ο νόμος Ν.2472/97, που ενσωμάτωνε στην ελληνική έννομη τάξη την Οδηγία 95/46 (Καρβέλη, 2021: 79). Αντίστοιχα και ο, εφαρμοστικός του ΓΚΠΔ, νόμος 4624/2019 περιέχει εξαιρέσεις χάριν της επιστημονικής ελευθερίας (άρθρο 30). Ειδικότερα, ρυθμίζεται ότι επιτρέπεται η επεξεργασία ειδικών κατηγοριών προσωπικών δεδομένων χωρίς τη συγκατάθεση του υποκειμένου, όταν η επεξεργασία είναι απαραίτητη για σκοπούς επιστημονικής ή ιστορικής έρευνας και το συμφέρον του ερευνητή είναι υπέρτερο του συμφέροντος του υποκειμένου. Όπως σημειώνεται στο νόμο, σε αυτές τις περιπτώσεις θα πρέπει τα δεδομένα να ανωνυμοποιούνται αμέσως μόλις το επιτρέψουν οι επιστημονικοί σκοποί, εκτός εάν αυτό είναι αντίθετο προς το έννομο

10. Άρθρο 5, παρ.1β. Όπως σημειώνεται από τη θεωρία, υπάρχει κίνδυνος για καταστρατήγηση της αρχής του σκοπού από αυτή την διάταξη. Προβλέπεται με υπερβολικά ευρύ τρόπο η δυνατότητα περαιτέρω χρήσης προσωπικών δεδομένων για τους ερευνητικούς και ιστορικούς σκοπούς (άρθρο 5, παρ.1β, σε συνδυασμό με άρθρο 6, παρ. 4, ΓΚΠΔ), πράγμα που θέτει προβλήματα στην πρακτική εφαρμογή του. Independent German Federal and State Data Protection Supervisory Authorities, Report on Experience Gained in the Implementation of the GDPR, November 2019. Γι' αυτό, όπως σημειώνεται, θα πρέπει τούτη η εξαίρεση από τον κανόνα να ερμηνεύεται και να εφαρμόζεται στενά (Μήτρου, 2017: 63).

συμφέρον του υποκειμένου των δεδομένων. Μέχρι τότε τα δεδομένα του ταυτοποιήσιμου προσώπου θα πρέπει να αποθηκεύονται ξεχωριστά.

Επίσης στη διάταξη προσδιορίζονται κατάλληλα μέτρα που υποχρεούται να ακολουθεί ο ερευνητής σε αυτές τις περιπτώσεις. Αυτά είναι: α) περιορισμοί πρόσβασης των υπεύθυνων επεξεργασίας και εκτελούντων την επεξεργασία, β) ψευδωνυμοποίηση των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, γ) κρυπτογράφηση των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, καθώς και ο ορισμός Υπεύθυνου Προσωπικών Δεδομένων. Στο άρθρο γίνεται επίσης αναφορά στις παρεκκλίσεις από το σεβασμό των δικαιωμάτων των υποκειμένων της έρευνας. Τέλος, προβλέφθηκε ότι ο υπεύθυνος επεξεργασίας μπορεί να δημοσιεύει δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που επεξεργάζεται στο πλαίσιο της έρευνας εφόσον τα υποκείμενα των δεδομένων έχουν συγκατατεθεί εγγράφως ή η δημοσίευσή τους είναι απαραίτητη για την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας. Όπως επισημαίνεται, στην τελευταία αυτή περίπτωση η δημοσίευση γίνεται με ψευδωνυμοποίηση.

Αμφίβολο είναι κατά πόσο η εν λόγω διάταξη κάνει χρήση των δυνατοτήτων που παρέχονται από τον Κανονισμό για παρεκκλίσεις από τον εθνικό νομοθέτη, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι λαμβάνονται υπόψιν οι διαφορετικές ανάγκες επεξεργασίας δεδομένων από ερευνητές διαφορετικών επιστημονικών πεδίων. Το προσχέδιο του ελληνικού νόμου, που είχε τεθεί σε δημόσια διαβούλευση τον Φεβρουάριο του 2018, περιείχε πιο λεπτομερείς και εκτενείς ρυθμίσεις σε μια προσπάθεια στάθμισης μεταξύ των δικαιωμάτων όλων των εμπλεκόμενων προσώπων[11]. Επιπρόσθετα δεν γίνεται αναφορά σε ζητήματα που χρήζουν ειδικής ρύθμισης σε εθνικό επίπεδο, όπως η χρονική διατήρηση των δεδομένων και η περαιτέρω χρήση για επιστημονικούς σκοπούς. Εν γένει δεν είναι επαρκώς σαφές και λεπτομερές ώστε οι ερευνητές να κατανοούν τα προνόμια και τις νομικές υποχρεώσεις τους.

Οι ιδιαίτερες προκλήσεις συμμόρφωσης στο πλαίσιο της προφορικής ιστορίας και της βιογραφικής έρευνας

Στη βελτίωση και εξειδίκευση του κανονιστικού πλαισίου μπορεί να συμβάλει σημαντικά η διαπίστωση των απαιτήσεων επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων των ερευνών, καθώς και των δυσχερειών στην εφαρμογή του ισχύοντος πλαισίου σε κάθε επιστημονικό πεδίο. Η βιογραφική έρευνα και η προφορική ιστορία αποτελούν δυο περιπτώσεις ερευνών που βασίζονται στην αυτοβιογραφική αφήγηση ενός προσώπου και έχουν κοινή στόχευση[12]. Η βιογραφική αφήγηση εκκινεί από το

11.Άρθρο 19.

12. Αν και έχουν εκφραστεί αντιρρήσεις για την αξιοπιστία των αφηγήσεων ως πηγών γνώσης και άρα την επιστημονικότητα της βιογραφικής έρευνας, έχουν δοθεί επαρκείς απαντήσεις σε αυτές τις ενστάσεις από τη θεωρία (Τσιώλης, 2013: 8).

ατομικό προκειμένου να κατανοήσει το συλλογικό (Smith, 1994: 286). Αντίστοιχα, και οι ερευνητές που ασχολούνται με την καταγραφή της προφορικής ιστορίας επιδιώκουν να αναδείξουν τα άτομα και την οπτική τους επί γεγονότων της πρόσφατης ιστορίας. Η προφορική ιστορία αποτελεί μέθοδο ποιοτικής έρευνας που στοχεύει να αναδείξει τις μαρτυρίες βίωσης γεγονότων από απλούς ανθρώπους ώστε να φωτιστούν πτυχές των πολιτισμικών, ιστορικών και κοινωνικών φαινομένων. Η προφορική ιστορία –αν και έχει ρίζες στην ανθρωπολογική έρευνα– γίνεται δεκτή ως μέθοδος και από την ιστορική έρευνα (Leavy, 2011: 3).

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, τα υποκείμενα της έρευνας μοιράζονται αυτοβιογραφικές πληροφορίες που έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους επιστήμονες και το ευρύτερο κοινό γιατί αποκαλύπτουν αυτή την αλληλεπίδραση μεταξύ ατομικού και συλλογικού. Σε αυτές τις έρευνες τα προσωπικά στοιχεία δεν μπορούν εύκολα να αποσυνδεθούν από τις εμπειρίες ζωής ενός προσώπου και τη σχέση που διαμορφώνει με τους άλλους, γι' αυτό και τίθενται ειδικά νομικά και ηθικά ζητήματα. Παρακάτω θα γίνει προσπάθεια να αναλυθούν τα ζητήματα αυτά, καθώς και πιθανοί τρόποι να επιλυθούν.

Ζητήματα πριν από τη διεξαγωγή της έρευνας

Κύριο μεθοδολογικό εργαλείο για την παραγωγή δεδομένων τόσο στη βιογραφική έρευνα όσο και στην προφορική ιστορία είναι η συνέντευξη (Τσιώλης, 2013: 8). Σύμφωνα με τον ΓΚΠΔ, οι ερευνητές, για να διεξαγάγουν συνεντεύξεις, και κατά συνέπεια για να συλλέξουν νόμιμα πληροφορίες που αφορούν αναγνωρίσιμα ή δυνητικά αναγνωρίσιμα πρόσωπα, δηλαδή προσωπικά δεδομένα, θα πρέπει να καθορίσουν μια νομική βάση. Συχνά επιλέγεται η συγκατάθεση. Βάσει του ΓΚΠΔ, προκειμένου η συγκατάθεση να είναι έγκυρη θα πρέπει να τηρούνται ορισμένες προϋποθέσεις: θα πρέπει αυτή να δίδεται ελεύθερα από το υποκείμενο των δεδομένων, να είναι εξειδικευμένη, να προκύπτει μετά από μια ουσιαστική ενημέρωση για τους σκοπούς της έρευνας και τη χρήση των δεδομένων του και να παρέχεται με ρητό τρόπο[13].

Ερευνητές στο χώρο της βιογραφικής έρευνας και ευρύτερα των ποιοτικών ερευνών σημειώνουν πόσο δυσχερής είναι η λήψη αυτού του είδους συγκατάθεσης. Αναφορικά με τη διασφάλιση της ελεύθερης βούλησης των συμμετεχόντων, ιδιαίτερες δυσκολίες τίθενται όταν η βιογραφική έρευνα διεξάγεται σε χώρους όπου φιλοξενούνται ή κρατούνται ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Μεταξύ των παραδειγμάτων που δίνονται είναι χώροι όπου βρίσκονται πρόσφυγες ή μετανάστες που πρόκειται να απελαθούν, τρόφιμοι φυλακών, ασθενείς νοσηλευτικών ιδρυμά-

13. Αναλυτικά για τις προϋποθέσεις της συγκατάθεσης σύμφωνα με τον ΓΚΠΔ, βλέπε σε: Guidelines on Consent under Regulation 2016/679 (Art. 29, Working Party). Προσβάσιμο σε: https://ec.europa.eu/newsroom/article29/items/623051.

των, άστεγοι, κακοποιημένες γυναίκες, υποκείμενα εμπορίας προσώπων, θύματα φυσικών καταστροφών.

Επισημαίνεται ότι σε αυτές τις ειδικές συνθήκες, η διαδικασία της λήψης συγκατάθεσης μπορεί να περιπλακεί μέσα από άλλες διαδικασίες. Στα υποκείμενα της έρευνας μπορεί να ασκηθούν πιέσεις από διάφορους παράγοντες που δρουν σε αυτούς τους διαφορετικούς χώρους. Τούτοι μπορεί να ασκήσουν εξουσία και να επιδιώξουν να ελέγξουν τις πληροφορίες που θα γνωστοποιηθούν στους ερευνητές, για παράδειγμα, σχετικά με τις συνθήκες διαμονής σε αυτούς τους χώρους. Οπότε θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή για να διασφαλιστεί ότι δεν τους έχει ασκηθεί έμμεσα ή άμεσα πίεση για να συμμετάσχουν, υπό την απειλή ή το φόβο κάποιων αρνητικών συνεπειών, και άρα η αφήγησή τους είναι ελεύθερη. Κατά συνέπεια προκύπτουν ειδικές ανάγκες ενημέρωσης και ενσυναίσθησης ως προς τις ειδικές συνθήκες. Θα πρέπει να ελεγχθεί προσεκτικά ο βαθμός που οι άνθρωποι αυτοί αισθάνονται πραγματικά ελεύθεροι να μοιραστούν την εμπειρία τους (Molina, 2021, σσ. 1560-1561).

Ακόμη, σύμφωνα με τον ΓΚΠΔ, η συγκατάθεση θα πρέπει να είναι ειδική προκειμένου να είναι έγκυρη. Θα πρέπει να αναφέρονται με σαφή τρόπο οι σκοποί και οι συνέπειες της επεξεργασίας, η οποία θα πρέπει να είναι αναγκαία και ανάλογη με το σκοπό. Όμως μια τέτοια διαδικασία και οι όροι που θέτει υποστηρίζεται ότι αντιβαίνουν προς τη φύση, τις αρχές και τις διαδικασίες των ποιοτικών ερευνών, στις οποίες ανήκει και η βιογραφική έρευνα. Όπως σημειώνεται, μια τέτοια ενημέρωση προϋποθέτει ότι ο ερευνητής έχει τον πλήρη έλεγχο της ερευνητικής διαδικασίας. Όμως στις ποιοτικές έρευνες, σε αρκετές περιπτώσεις ο ερευνητής παρατηρεί, προσαρμόζει τον ερευνητικό του στόχο και ερμηνεύει μεταγενέστερα (Denzin & Lincoln, 2011: 3). Στην πράξη, πολλοί ερευνητές εξειδικεύουν μεταγενέστερα τους σκοπούς της έρευνάς τους, καθώς νέοι ερευνητικοί στόχοι μπορεί να προστεθούν μετά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων[14]. Επίσης, η διαδικασία της έρευνας είναι πιο συμμετοχική στις περιπτώσεις των ποιοτικών μελετών. Ο ερευνώμενος δεν λογίζεται ως αντικείμενο της έρευνας αλλά ως ισότιμος συμμετέχων, ο οποίος συγκαθορίζει το εύρος και την πορεία της έρευνας.

Πολλές αντιρρήσεις εκφράζονται και για την πρακτική που ακολουθείται, αυτή της λήψης έγγραφης συγκατάθεσης του υποκειμένου της έρευνας μέσω της συμπλήρωσης εντύπων που έχουν προετοιμάσει οι ερευνητές. Όπως σημειώνεται, υπάρχουν περιπτώσεις όπου, στα πολιτισμικά ήθη των κοινοτήτων στις οποίες ανήκουν οι συμμετέχοντες στην έρευνα, δεν είναι ισχυρή η γραπτή παράδοση. Κατά συνέπεια ξενίζει τους συμμετέχοντες η γραπτή μορφή συγκατάθεσης και μπορεί να διαταράξει τη σχέση εμπιστοσύνης με τον ερευνητή. Όπως υποστηρίζεται, η απαίτηση γραπτής συγκατάθεσης μέσω της συμπλήρωσης ενός νομικού κειμένου στην

14. Σχετικό σκεπτικό υπάρχει στην Αιτιολογική Σκέψη 33 του ΓΚΠΔ.

αρχή της διαδικασίας μπορεί να φοβίσει τον ερωτώμενο. Αυτό συμβαίνει ιδίως αν είναι ευάλωτο πρόσωπο, όπως ψυχικά ασθενής, πρόσφυγας, θύμα εγκληματικής ενέργειας ή, εν γένει, αν πρόκειται να αφηγηθεί ένα ιδιαίτερα τραυματικό γεγονός (Roth & von Unger, 2018).

Πρόσφατα κείμενα, όπως ο πρακτικός οδηγός του Ευρωπαϊκού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Φλωρεντίας με τίτλο «Καλές πρακτικές προστασίας δεδομένων στην έρευνα», λαμβάνουν υπόψιν τις ιδιαίτερες ανάγκες των ερευνών με χρήση συνεντεύξεων, όπως είναι η βιογραφική, και υποδεικνύουν συγκεκριμένους τρόπους αντιμετώπισης των παραπάνω προκλήσεων. Όπως αναφέρεται στο εν λόγω κείμενο, όταν ο σκοπός της έρευνας συγκαθορίζεται με τα υποκείμενα, η λήψη της συγκατάθεσης μπορεί να είναι μια δυναμική διαρκής διαλογική διαδικασία και να ζητηθεί εκ νέου αν θεωρηθεί ότι ο ερευνητικός σκοπός έχει αλλάξει εντελώς κατά τη διάρκεια της έρευνας. Επίσης, όταν ο ερευνητής διαπιστώνει ότι δεν είναι δυνατή η γραπτή συγκατάθεση, μπορεί να υιοθετήσει εναλλακτικούς τρόπους απόκτησής της, όπως η καταγραφή της προφορικής συγκατάθεσης με ηχογράφηση ή μαγνητοσκόπηση ή με παρουσία μαρτύρων[15].

Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι, σε περίπτωση που δεν είναι δυνατή η λήψη της συγκατάθεσης για αιτιολογημένους ερευνητικούς σκοπούς, μπορεί να καθοριστεί άλλη νομική βάση. Για παράδειγμα, στην περίπτωση ερευνητικού προγράμματος που διεξάγεται από Πανεπιστημιακό ή Ερευνητικό Ίδρυμα με σαφή καθορισμένο στόχο τις ποιοτικές έρευνες, μπορεί να καθοριστεί ως νομική βάση η εκπλήρωση καθήκοντος που εκτελείται προς το δημόσιο συμφέρον (άρθρο 6, παρ.1η, του ΓΚΠΔ), ή η ίδια η επιστημονική έρευνα αν πρόκειται για ευαίσθητα δεδομένα (άρθρο 9, παρ. 2 θ), ή η επιδίωξη εννόμων συμφερόντων των υπεύθυνων επεξεργασίας με τις απαραίτητες σταθμίσεις με τα θεμελιώδη δικαιώματα των προσώπων αυτών και με ταυτόχρονη τήρηση των υπόλοιπων αρχών επεξεργασίας και των εγγυήσεων του άρθρου 89, παρ. 1, του ΓΚΠΔ (Μιχαηλίδου και Μήτρου, 2019: 500).

Η συγκατάθεση του υποκειμένου της έρευνας μετά από ενημέρωσή του δεν προβλέπεται μόνο από τον ΓΚΔΠ αλλά και από κώδικες δεοντολογίας[16]. Συνδέεται επίσης με μια άλλη δεοντολογική αρχή που πρέπει να διασφαλιστεί πριν από τη διεξαγωγή της έρευνας, ήτοι την αποφυγή εξαπάτησης των υποκειμένων της έρευνας. Σε ορισμένες περιπτώσεις τίθενται ζητήματα ανισότητας μερών και γνωσιακής ασυμμετρίας μεταξύ ερευνητών και συμμετεχόντων. Γι' αυτό σημειώνεται ότι, ειδικά σε περιπτώσεις βιογραφικών ερευνών σε ευάλωτες ομάδες, θα πρέπει αρχικά να τους δοθούν επαρκείς πληροφορίες για τον τρόπο και το σκοπό της έρευνας ώστε να μην αισθανθούν ότι έχουν εξαπατηθεί μετά την ολοκλήρωση της έρευνας.

15. Guide on good data protection practice on research, European University Institute, 2019, σελ. 11.

16. Για παράδειγμα, Code of Ethics. Social Sciences and Humanities Research Council of Canada, 1998. Πιο πρόσφατα, American Sociological Association, Code of Ethics, 2018.

Δεν θα πρέπει να έχουν αποκρυφθεί οι πραγματικοί στόχοι της έρευνας, διαφορετικά η έρευνα είναι ηθικά προβληματική (William & Maureen, 2000: 315).

Προβληματισμοί επίσης εκφράζονται για το γεγονός ότι οι ερευνητές καλούνται να προβλέψουν πιθανούς κινδύνους για το υποκείμενο και να τους καταγράψουν στο πλαίσιο έγκρισης της έρευνάς τους από μια επιτροπή δεοντολογίας ή κατά τη διαδικασία μιας αίτησης χρηματοδότησης. Όπως σημειώνεται, πρόκειται για μια υποθετική άσκηση υπολογισμού αναμενόμενων κινδύνων, οι οποίοι προέρχονται κυρίως από την προγενέστερη εμπειρία σε αντίστοιχες έρευνες και από εικασίες σχετικά με το πώς θα εξελιχθεί η παρούσα. Όμως, μεθοδολογική αρχή της βιογραφικής έρευνας είναι η ανοικτότητα και ενδεχομενικότητα της ερευνητικής διαδικασίας[17]. Γι' αυτό, στην πραγματικότητα, τα περισσότερα ζητήματα ανακύπτουν κατά τη διάρκεια ενός ερευνητικού προγράμματος. Έτσι, υποστηρίζεται ότι πιο ουσιώδης και αποτελεσματική θα είναι μια διαφορετική προσέγγιση της ηθικής σε αυτές τις έρευνες, μια ηθική της πράξης: να αναγνωρίζουν δηλαδή οι ερευνητές ηθικά (και νομικά) ζητήματα στην καθημερινότητα της έρευνάς τους, σε μια δυναμική διαδικασία εντοπισμού και αντιμετώπισής τους (von Unger, 2021: 192).

Ζητήματα κατά τη διεξαγωγή της έρευνας

Σύμφωνα με την αρχή της ελαχιστοποίησης που προβλέπεται από τον ΓΚΠΔ, οι ερευνητές κάθε επιστημονικού πεδίου θα πρέπει να συλλέγουν προσωπικές πληροφορίες από τα υποκείμενα της έρευνας, οι οποίες θα είναι κατάλληλες, σχετικές και ανάλογες με τον ερευνητικό σκοπό που έχουν θέσει, και να έχουν ενημερώσει σχετικά τα υποκείμενα της έρευνάς τους.

Όμως, όπως σημειώνεται, στην ερευνητική κατάσταση που δημιουργείται κατά τη συνέντευξη είναι έντονο το στοιχείο του αναπάντεχου και του απροσδόκητου. Κατά την έκφραση της προσωπικής ιστορίας οτιδήποτε μπορεί να ειπωθεί. Μπορεί να συλλεχθούν ιδιωτικές πληροφορίες που είναι εκτός των στοχευμένων ερωτήσεων, όπως για παράδειγμα ένα ιατρικό πρόβλημα. Μπορεί να υπάρξουν ανατροπές της αφήγησης, να αποκαλυφθούν μυστικά και ιδιωτικές στιγμές, και ο αφηγητής να επιχειρήσει να διαχειριστεί μια παλιά τραυματική εμπειρία (Guillemin & Gillam, 2004: 273).

Κατά συνέπεια απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή ώστε –στο μέτρο του εφικτού– να γίνεται σεβαστή η αξιοπρέπεια και η ελευθερία της βούλησης του αφηγητή. Αν το υποκείμενο της έρευνας αισθανθεί ότι εκτέθηκε παραπάνω απ' ό,τι αρχικά σκόπευε και επιθυμούσε, θα πρέπει να γνωρίζει ότι έχει το δικαίωμα να ανακαλέσει οποτεδήποτε τη συγκατάθεσή του για συμμετοχή στην έρευνα χωρίς να έχει

17. Αναλυτικά βλέπε Τσιώλης, Γ. (2014) Μέθοδοι και Τεχνικές Ανάλυσης στην Ποιοτική Κοινωνική έρευνα. Αθήνα: Κριτική.

την υποχρέωση να την αιτιολογήσει (άρθρο 7, παρ. 3, ΓΚΠΔ). Η ανάκληση δεν καθιστά παράνομη τη μέχρι τότε επεξεργασία αλλά τη μελλοντική. Από εκείνη τη στιγμή, η επεξεργασία είναι πλέον δυνατή μόνο αν υπάρχει άλλη νομική βάση πέραν της συγκατάθεσης (Μιχαηλίδου και Μήτρου, 2019: 499). Γι' αυτό σε αυτές τις έρευνες, μια σημαντική εγγύηση προστασίας της ιδιωτικότητας του υποκειμένου είναι να δεσμεύονται οι ερευνητές από ρήτρες εμπιστευτικότητας – η εν λόγω υποχρέωση είναι και ηθική και νομική (Μήτρου, 2020: 16).

Ένα ειδικό ηθικό ζήτημα αποτελεί ο κίνδυνος επανεργοποίησης ενός τραύματος κατά τη διαδικασία διεξαγωγής της συνέντευξης. Όπως έχει σημειωθεί, απαιτείται μια προσεκτική προετοιμασία και διαχείριση τέτοιων περιπτώσεων. Ο ερευνητής θα πρέπει να είναι υποστηρικτικός, ώστε το υποκείμενο της έρευνας να μπορεί να αποκαλύψει γεγονότα από τραυματικές περιόδους της ζωής του, χωρίς ταυτόχρονα να αφήνεται να εισέλθει σε βάθος στην αφήγηση των τραυμάτων του και να υποφέρει από επώδυνες αναμνήσεις (Rosenthal, 2003: 917).

Ζητήματα κατά τη δημοσιοποίηση της έρευνας

Η κύρια πρόκληση για τη σύγχρονη έρευνα είναι να χρησιμοποιεί για επιστημονικούς σκοπούς και να μοιράζεται με το κοινωνικό σύνολο τη γνώση που προκύπτει από αυτή, ενώ την ίδια στιγμή να καταφέρνει να προστατεύει την ιδιωτικότητα και τα άλλα δικαιώματα των υποκειμένων της έρευνας. Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενθαρρύνεται η ανοιχτή πρόσβαση και διάχυση στην ερευνητική κοινότητα των δημοσιεύσεων που περιέχουν τα αποτελέσματα της έρευνας, ιδίως όποιας έχει χρηματοδοτηθεί με δημόσιους πόρους.

Όπως προαναφέρθηκε, σύμφωνα με τον ΓΚΠΔ και τον ελληνικό εφαρμοστικό νόμο, οι ερευνητές μπορούν να δημοσιεύσουν χωρίς συγκατάθεση του υποκειμένου προσωπικά δεδομένα που προέρχονται από δημόσια προσβάσιμες πηγές εφόσον παρέχουν τις σχετικές πηγές. Επίσης, μπορούν να δημοσιεύουν προσωπικές πληροφορίες που απορρέουν από τα τεκμήρια της έρευνάς τους βάσει των όρων της συγκατάθεσης που έχουν λάβει από τα υποκείμενα των δεδομένων. Αν δεν έχουν λάβει τη συγκατάθεση προσώπων, εφόσον είναι αναγκαίο για τους σκοπούς της έρευνάς τους, μπορούν να δημοσιεύουν προσωπικές πληροφορίες, ακόμα και ειδικής κατηγορίας προσωπικά δεδομένα, με ψευδωνυμοποίηση.

Όμως, ερευνητές της βιογραφικής έρευνας έχουν θέσει το ερώτημα πώς μπορεί να συνταιριάξει το αίτημα ψευδωνυμοποίησης των προσωπικών δεδομένων, ή ακόμα και μια προσπάθεια ανωνυμοποίησής τους, με τις μεθοδολογικές απαιτήσεις της βιογραφικής έρευνας. Η εξιστορημένη ιστορία ζωής και η βιωμένη πραγματικότητα βρίσκονται σε σχέση αμοιβαίας οργανικής αλληλεπίδρασης (Τσιώλης, 2013: 10). Ο ερευνητής καλείται να ερμηνεύσει αυτή την αλληλεπίδραση. Αν αλλάξουν όλα τα στοιχεία της πραγματικότητας, τα ονόματα των συμμετεχόντων, τα επαγγέλματα,

η εθνικότητα, η θρησκεία, οι περιοχές, τα γεγονότα και το ευρύτερο πλαίσιο, για να αποφευχθεί η αναγνώριση, μεταβάλλονται ταυτόχρονα ουσιαστικά στοιχεία για την κατανόηση του κοινωνικού ή/και πολιτικού πλαισίου και εντέλει δυσχεραίνεται η ερμηνεία και η παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας (von Unger, 2021: 195).

Επισημαίνεται επίσης ότι, παρά τη χρήση ψευδωνύμων και άλλων τρόπων ανωνυμοποίησης δεδομένων, αυτές οι προσπάθειες δεν είναι επαρκείς για να προστατέψουν τους συμμετέχοντες στην έρευνα. Στο πλαίσιο αυτών των ερευνών, οι αυτοβιογραφικές αφηγήσεις περιέχουν λεπτομερείς περιγραφές και αναφορές σε συγκεκριμένα πρόσωπα, γεγονότα, τόπους και χρονικά διαστήματα. Όσοι γνωρίζουν πρόσωπα και γεγονότα του εν λόγω πλαισίου (π.χ. ζωή στα κιμπούτς στο Ισραήλ) μπορούν εύκολα να αναγνωρίσουν τα πρόσωπα παρά τις προσπάθειες για το αντίθετο. Προβληματίζει επίσης τους ερευνητές αν η ψευδωνυμοποίηση καθιστά εντέλει λιγότερο αυθεντική την εν λόγω έρευνα, ιδίως όταν τα υποκείμενα εύκολα αναγνωρίζονται (William & Maureen, 2000: 320). Επίσης έχει αποδειχθεί με παραδείγματα ότι με απλή αναζήτηση στο διαδίκτυο μπορεί εύκολα να αναγνωριστεί ένα πρόσωπο σε μια έρευνα που έχει διεξαχθεί σε ορισμένο και στενά καθορισμένο πλαίσιο (Saunders et al., 2015).

Όπως έχει τονιστεί, δεν είναι εύκολο να υπάρξουν γενικές υποδείξεις για την ανωνυμοποίηση/ψευδωνυμοποίηση των τεκμηρίων στις βιογραφικές έρευνες. Ο λόγος είναι ότι η βιογραφική έρευνα είναι εξαιρετικά ετερογενής όσων αφορά τα θέματα που πραγματεύονται οι έρευνες αλλά και τις περιγραφές ζωής που περιέχουν. Κάποια θέματα και προσωπικές αφηγήσεις περιέχουν ειδικής κατηγορίας δεδομένα και κάποια άλλα δεν περιέχουν τόσο ευαίσθητες πληροφορίες. Οπότε η ανωνυμοποίηση αυτών των δεδομένων θα πρέπει να γίνεται με γνώμονα τους ιδιαίτερους κινδύνους αλλά και τις ιδιαίτερες ανάγκες γνώσης του πραγματολογικού πλαισίου κάθε συγκεκριμένης έρευνας (von Unger, 2021: 196).

Νομικά ζητήματα τίθενται αναφορικά με τα προσωπικά δεδομένα προσώπων που δεν έχουν συμμετάσχει τα ίδια στην έρευνα, αλλά ο αφηγητής αναφέρεται σε αυτά στην αφήγησή του και έχουν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην ιστορία που αφηγείται. Ο ερευνητής θα πρέπει να χρησιμοποιήσει ψευδώνυμο ή να αναζητήσει τη συγκατάθεση του προσώπου αυτού για τη δημοσίευση. Θα πρέπει να λάβει υπόψιν ότι το τρίτο πρόσωπο μπορεί να υποστηρίξει ότι πρόκειται για μια ψευδή ή παραποιημένη εκδοχή της δικής του ιστορίας ζωής και ότι προσβάλλεται η τιμή ή η προσωπικότητά του. Μπορεί επίσης να υποστηρίξει ότι αποκαλύφθηκαν ιδιωτικές στιγμές και μυστικά του με τρόπο που προσβάλλεται το δικαίωμά του στην ιδιωτική ζωή ή την ιδιωτικότητα. Ακόμα, μπορεί να υποστηρίξει ότι αναφέρθηκαν γεγονότα του μακρινού παρελθόντος του που επιθυμούσε να ξεχάσει προκειμένου να μπορέσει να συνεχίσει τη ζωή του και ότι προσβάλλεται το δικαίωμά του στη λήθη από την υπενθύμιση επώδυνων και ξεχασμένων γεγονότων του παρελθόντος. Τέλος, σε περιπτώσεις αναφορών σε μη ζώντα πρόσωπα, οι συγγενείς τους μπορεί να υποστηρίξουν ότι προσβάλλεται η μνήμη τους.

Στις προαναφερόμενες περιπτώσεις απαιτούνται ad hoc σταθμίσεις ανάμεσα στα προβαλλόμενα δικαιώματα των προσώπων που αναφέρονται και στο δικαίωμα του ερευνητή να παρουσιάσει τα πορίσματα της έρευνάς του, το δικαίωμα του προσώπου να αφηγηθεί πτυχές της ιστορίας του αποδίδοντας την αρμόζουσα μνήμη στα γεγονότα και, τέλος, το δικαίωμα του κοινωνικού συνόλου να πληροφορηθεί στην ευρύτητά του ένα ιστορικό γεγονός – οποιουδήποτε έχει ένα δικαιολογημένο ενδιαφέρον να πληροφορηθεί και να κατανοήσει κομμάτια της καθημερινής ζωής και της πρόσφατης ιστορίας μέσα από την προσωπική εμπειρία ενός ανθρώπου.

Ένα πρόσθετο νομικό και ηθικό ζήτημα τίθεται αν ο αφηγούμενος αντιδράσει και διαφωνήσει με τον τρόπο που έχει γίνει αντιληπτή η ιστορία του, το πλαίσιο στο οποίο εντάχθηκε, την ερμηνεία που δόθηκε στις πράξεις του και το τελικό νόημα που προκύπτει από αυτή. Η ιστορία της ζωής είναι στενά συνδεδεμένη με την ταυτότητα του προσώπου, με τον τρόπο που τη θυμάται και τη συνδέει με άλλα γεγονότα. Η νέα αφήγησή της από τον ερευνητή και η σύνδεσή της με άλλα γεγονότα μπορεί να έρθει σε αντίθεση με τον τρόπο που την είχε συλλάβει ο αφηγούμενος και να θεωρηθεί ότι προσβάλλει το δικαίωμά του επί της προσωπικής του ιστορίας. Με άλλα λόγια, μπορεί να κλονίσει τον τρόπο που αφηγούνταν την προσωπική του ιστορία ξεδιαλέγοντας, ξεχνώντας και τονίζοντας γεγονότα, τον τρόπο που αυτοπαρουσιαζόταν σε άλλους, διαμόρφωνε σχέσεις μαζί τους και εν γένει συγκροτούσε την ταυτότητά του.

Όπως έχει σημειωθεί, η βιογραφική έρευνα ανακατασκευάζει τις βιογραφικές κατασκευές (Τσιώλης, 2013: 23). Οι ερευνητές αναφέρουν ότι σε ορισμένες περιπτώσεις βρίσκονται μπροστά σε ένα ηθικό δίλημμα. Αναρωτιούνται πως θα κατορθώσουν να αποδώσουν ταυτόχρονα την ερμηνεία της ζωής ενός προσώπου όπως τη μοιράστηκε μαζί τους και ταυτόχρονα τη δική τους διαφορετική ερμηνεία επί αυτής της αυτοβιογραφικής αφήγησης. Προβληματίζονται σχετικά με ποια είναι η κατάλληλη ηθική προσέγγιση μιας δίκαιης απόδοσης της ιστορίας ζωής ενός άλλου προσώπου (William & Maureen, 2000: 318). Η διαφορετική αναπαράσταση της ζωής ενός ανθρώπου μπορεί να έχει πολλαπλές συνέπειες στη ζωή του, ιδίως σε συναισθηματικά ευάλωτα άτομα. Γι' αυτό προτείνεται να μοιράζονται οι ερευνητές αυτές τις διαφορετικές αφηγήσεις με τους συμμετέχοντες στην έρευνα πριν και μετά τη δημοσίευση και να συζητούν τους λόγους των διαφορετικών προσεγγίσεων, ελέγχοντας διαρκώς τους εαυτούς τους κατά την ερμηνεία της ζωής των άλλων (William & Maureen, 2000: 331-333).

Ένα αντίστοιχο όριο που προτείνεται για την εξισορρόπηση των δικαιωμάτων της προσωπικής ιστορίας και της καλλιτεχνικής ελευθερίας είναι να μην αισθάνεται το βιογραφούμενο άτομο ότι έχει υποκατασταθεί στην αφήγηση της ιστορίας της ζωής του, να μην προβάλλεται η αφήγηση της έρευνας ως μια αυθεντική ερμηνεία επί της ζωής ενός άλλου, διαφορετικά προσβάλλεται η ανθρώπινη αξία του προσώπου (Πισκοπάνη, 2019: 59).

Τέλος από τη δημοσίευση των βιογραφικών ερευνών τίθενται και πρόσθετα

ηθικής φύσεως ζητήματα, όπως αυτό της αποφυγής προξένησης βλάβης. Ο τρόπος παρουσίασης των ποιοτικών δεδομένων σε μια βιογραφική έρευνα, ειδικά όσων διαμένουν σε χώρους ειδικών συνθηκών, όπως ένα ψυχιατρείο, μπορεί να παρερμηνευτεί και να οδηγήσει σε αναπαραγωγή στερεοτύπων και προκαταλήψεων γι' αυτές τις ομάδες, και τελικά να τους προκαλέσει βλάβη με την επιβεβαίωση των ανισοτήτων που βιώνουν. Όπως σημειώνεται, οι ερευνητές θα πρέπει να επιδείξουν ιδιαίτερη προσοχή ώστε τα συμπεράσματα της έρευνάς τους να είναι βασισμένα στα δεδομένα και όχι σε δικές τους προκατανοήσεις και προκαταλήψεις. Θα πρέπει να επιδιώκουν να αντιληφθούν μια κατάσταση μέσα από την οπτική όσων δρουν σε αυτή και να αποδεχτούν μια εγγενή δυσκολία πλήρους και σε βάθος κατανόησης της θέσης τους. Θα πρέπει επίσης να διερωτηθούν για τις κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις της έρευνάς τους και της δημοσίευσης των αποτελεσμάτων της. Με άλλα λόγια, θα πρέπει να αναλογίζονται διαρκώς πώς η αναπαράσταση της ζωής των άλλων δεν θα αναπαραγάγει ανισότητες και δεν θα βλάψει τα ευάλωτα πρόσωπα που συμμετείχαν στην έρευνα (π.χ. θύματα βίας, ανήλικους, ψυχικά πάσχοντες, ασθενείς με χρόνια προβλήματα υγείας). Όπως έχει σημειωθεί, η συζήτηση και επικοινωνία αυτών των προβληματισμών όχι μόνο με τους συμμετέχοντες και τους άλλους φορείς μιας τέτοιας έρευνας αλλά και με το ευρύτερο κοινό αποτελεί ένα καλό τρόπο αντιμετώπισης αυτών των προκλήσεων (Von Unger, 2021: 198).

Ζητήματα κατά την περαιτέρω χρήση δεδομένων για σκοπούς βιογραφικής έρευνας/προφορικής ιστορίας στο πλαίσιο ερευνητικών υποδομών

Οι βιογραφικές έρευνες διεξάγονταν ήδη από το 1960 σε πολλά ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, όπως της Αγγλίας, της Γερμανίας και της Γαλλίας. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 στην Αγγλία και τις αρχές της δεκαετίας του 2000 στη Γερμανία και τη Γαλλία, άρχισε μια συστηματική διαδικασία διαχείρισης των παραχθέντων σε αυτές δεδομένων με το σκεπτικό ότι αυτά τα τεκμήρια, μπορούσαν να συμβάλουν στην κατανόηση των κοινωνικών εντάσεων, της κουλτούρας, των κοινωνικών δεσμών και των πολιτικών στρατηγικών παλιότερων ιστορικών περιόδων (Cribier, 2005` Opitz & Witzel, 2005).

Επιπλέον θεωρήθηκε ότι θα συνέβαλλαν σε μια αναπαράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας, αναδεικνύοντας περισσότερο από τις ποσοτικές έρευνες τη συνθετότητα και πολυπλοκότητά της. Όπως υποστηρίχθηκε, η διατήρηση αυτών των τεκμηρίων και η επανάχρησή τους θα συνέβαλλε ώστε οι ερευνητές: α) να θέσουν νέα ερευνητικά ερωτήματα εξετάζοντας τα τεκμήρια αυτά υπό νέες οπτικές, β) να μπορέσουν να μελετήσουν προηγούμενες μεθοδολογικές τεχνικές, γ) να χρησιμοποιήσουν τα ποιοτικά δεδομένα για να επιβεβαιώσουν/απορρίψουν ευρήματα από ποσοτικές/στατιστικές έρευνες (Cribier,2005). Πρόσθετα οφέλη επίσης θεωρήθηκαν

ότι θα αποφευχθεί το κόστος νέων ερευνών που θα έχουν συναφείς ερευνητικούς σκοπούς με παλιότερες έρευνες και θα αποτραπεί η υπερβολική ερευνητική δραστηριότητα σε ένα τομέα (Joye, 2005). Ακόμα, θεωρήθηκε ότι η διατήρηση των τεκμηρίων θα είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για διδακτικούς σκοπούς, όπως η εκπαίδευση νέων ερευνητών. Τέλος, υποστηρίχθηκε ότι η διάχυση αυτών των δεδομένων μπορεί να δώσει ευκαιρίες για διεπιστημονική συνεργασία σε διεθνές επίπεδο (Mruck, 2005).

Ταυτόχρονα εκφράστηκαν και κάποιες επιφυλάξεις. Όπως υποστηρίχθηκε, δεν έχει επαρκώς τεκμηριωθεί η επιστημονική αξία της δευτερογενούς ανάλυσης αυτών των ερευνητικών δεδομένων. Ειδικά σε ποιοτικές έρευνες όπως η βιογραφική έρευνα, τα δεδομένα που έχουν προκύψει από τις ερωτήσεις ενός ερευνητή με συγκεκριμένο ερευνητικό ζητούμενο δεν μπορούν να αποσυνδεθούν εύκολα από το πλαίσιο και να επαναχρησιμοποιηθούν. Είναι στενά συνδεδεμένα με τον συγκεκριμένο ερευνητικό σκοπό. Κατά συνέπεια η επιστημονική ωφέλεια είναι ασαφής. Ως απάντηση σε αυτό τον σκεπτικισμό έχει υποστηριχθεί ότι η ερμηνεία ερευνητικών δεδομένων, όπως του απομαγνητοφωνημένου κειμένου μιας συνέντευξης, είναι πάντοτε μια διαδικασία με πολλαπλές προκλήσεις και τα δεδομένα αυτά επιδέχονται πολλές ερμηνείες. Γι' αυτό αμφισβητείται η προνομιακή ερμηνεία του ερευνητή που τα συνέλεξε. Επίσης έχει υποστηριχθεί ότι οι όποιοι κίνδυνοι από την αποπλαισίωση των ποιοτικών δεδομένων μπορεί να καλυφθούν με την κατάλληλη διαδικασία τεκμηρίωσής τους, παρέχοντας δηλαδή στους ερευνητές τις σημαντικότερες παραμέτρους της πρωτογενούς έρευνας[18].

Επίσης υποστηρίχθηκε ότι οι ερευνητές μπορεί να φοβηθούν ότι θα επικριθούν για την μεθοδολογία που ακολούθησαν στις έρευνές τους, ότι θα ελεγχθούν για την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων τους και θα κινδυνέψουν από συναδέλφους που θα έχουν εύκολη πρόσβαση στα ερευνητικά τους δεδομένα (Hammersley,1997: 131). Για να αντιμετωπιστούν αυτοί οι κίνδυνοι, προτείνεται να υπάρξει μέριμνα ώστε να γίνονται σεβαστές οι επιθυμίες των ερευνητών, να μην είναι υποχρεωτική η παραχώρηση, να λαμβάνονται υπόψιν ζητήματα εμπιστευτικότητας και γενικότερα να εξασφαλίζεται η υπεύθυνη διαχείριση των δεδομένων από τους φορείς που την αναλαμβάνουν[19].

Τα τελευταία χρόνια η ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών αύξησε τις δυνατότητες

18. Αναλυτικά γι' αυτές τις επιφυλάξεις και τις απαντήσεις στη σχετική επιχειρηματολογία, βλέπε: Τσιώλης, Γ. (2011). Δευτερογενής ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: μια ερευνητική στρατηγική συμβατή με την ποιοτική προσέγγιση; Στο: Τσιώλης, Γ., Σερντεδάκις, Ν. & Κάλλας, Γ. (επιμ.), *Ερευνητικές Υποδομές και Δεδομένα στην Εμπειρική Κοινωνική Έρευνα*. Αθήνα: εκδόσεις νήσος. Σελ. 129-159. Επίσης Τσιώλης, Γ. (2020). Η ανάπτυξη μιας νέας ερευνητικής κουλτούρας ως προϋπόθεση για τη δευτερογενή ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Στο Ναγόπουλος, Ν. (επιμ.), *Οι κοινωνικές επιστήμες σήμερα. Διλήμματα και προοπτικές πέρα από την κρίση*. Συλλογικός τόμος, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Σελ. 90-98.

19. Αναλυτικά γι' αυτούς τους τρόπους βλέπε: Τσιώλης, Γ. (2011). Δευτερογενής ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: μια ερευνητική στρατηγική συμβατή με την ποιοτική προσέγγιση; ό.π. Σελ. 151-153.

συλλογής και επεξεργασίας ερευνητικών δεδομένων[20]. Για να επιτευχθεί η ευρωπαϊκή εναρμόνιση, προέκυψε η ανάγκη συγκριτικών μελετών και δυνατοτήτων επανάχρησης δεδομένων. Γι' αυτό χρηματοδοτήθηκε η δημιουργία ερευνητικών δομών που πραγματοποιούν, ενισχύουν και συμβάλλουν στην οργάνωση της έρευνας (Κονδύλη, 2008: 110). Ταυτόχρονα αναδείχθηκε η επιστημονική σημασία των ερευνητικών υποδομών στις κοινωνικές επιστήμες, καθώς συμβάλλουν στη διαδικασία τεκμηρίωσης ερευνών και επεξεργασίας των τεκμηρίων, επιχειρώντας μια ακριβέστερη αναπαράσταση των σύνθετων κοινωνικών φαινομένων (Κάλλας, 2008: 35).

Κατά συνέπεια τίθενται ορισμένα επιπλέον ερωτήματα ηθικής δεοντολογίας αλλά και επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων από τη δευτερογενή ανάλυση ερευνητικών δεδομένων, όπως αυτά των συνεντεύξεων στα πλαίσια τέτοιων υποδομών. Μπορούν οι ερευνητές να παραχωρούν αυτά τα ερευνητικά δεδομένα στις υποδομές; Τι συμβαίνει αν οι ερευνητές δεν είχαν προβλέψει την πιθανότητα επανάχρησής τους σε μεταγενέστερο χρόνο και με νέα ερωτηματοθεσία κατά τη λήψη της συγκατάθεσης; Οφείλουν να ενημερώσουν τα υποκείμενα της έρευνας γι' αυτή την περαιτέρω χρήση των προσωπικών δεδομένων τους στο πλαίσιο άλλων σχετικών ερευνών; Για πόσο καιρό μπορούν να διατηρούν οι ερευνητές τα ποιοτικά δεδομένα τους, έχοντας κατά νου την επανάχρησή τους από τους ίδιους ή την παραχώρησή τους σε μια ερευνητική υποδομή; Ποιοι θα πρέπει να είναι οι όροι πρόσβασης/επανάχρησης των ερευνητικών αυτών δεδομένων από άλλους ερευνητές; Ποια πρόσθετα μέτρα θα πρέπει να λαμβάνουν οι φορείς που διαχειρίζονται ερευνητικές υποδομές για την προστασία αυτών των τεκμηρίων;

Όπως προαναφέρθηκε, ο ελληνικός νόμος δεν προβλέπει ειδικές διατάξεις που θα διασαφηνίζουν τις προϋποθέσεις χρονικής διατήρησης και περαιτέρω χρήσης προσωπικών δεδομένων για ερευνητικούς σκοπούς, όπως αντίστοιχα έκαναν άλλα κράτη χρησιμοποιώντας την ευχέρεια που τους δόθηκε από τον ΓΚΠΔ. Σε πρόσφατη γνωμοδότησή του ο ευρωπαίος Επίτροπος για τα Προσωπικά Δεδομένα απάντησε σε σχετικές ερωτήσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στο πλαίσιο της ιατρικής έρευνας[21].

Ειδικότερα, απαντώντας στο ερώτημα κατά πόσο είναι δυνατόν δεδομένα που συλλέχθηκαν στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης έρευνας να επαναχρησιμοποιηθούν στο πλαίσιο διαφορετικού ερευνητικού προγράμματος από άλλον ερευνητή χωρίς τη συγκατάθεση των υποκειμένων, σημείωσε ότι, για να είναι δυνατή η περαιτέρω χρήση των δεδομένων για ερευνητικούς σκοπούς σύμφωνα με το άρθρο 5, παρ. 1,

20. Αναλυτικά βλέπε Παρασκευόπουλος Δ. & Ναγόπουλος Ν., Η συμβολή των ψηφιακών σωμάτων (e-corpus) τεκμηρίων στην κοινωνική έρευνα, στον παρόντα τόμο.

21. EDPB Document on response to the request from the European Commission for clarifications on the consistent application of the GDPR, focusing on health research, 2 February 2021, https://edpb.europa.eu/sites/default/files/files/file1/edpb_replyec_questionnaireresearch_final.pdf

του ΓΚΠΔ, θα πρέπει να ακολουθούνται όλες οι αρχές προστασίας δεδομένων και θα πρέπει να συντρέχουν οι εγγυήσεις προστασίας που προβλέπει το άρθρο 89, παρ. 1, του ΓΚΠΔ και οι ειδικές εθνικές προβλέψεις. Παρέπεμψε επίσης στην αιτιολογική σκέψη 50 και το άρθρο 6, παρ. 4, του ΓΚΠΔ, όπου αναφέρεται ότι η επεξεργασία δεδομένων για σκοπούς περαιτέρω χρήσης και για επιστημονικούς σκοπούς θεωρείται συμβατή με τους σκοπούς για τους οποίους συλλέχθηκαν αρχικά.

Αναφορικά με τις υποχρεώσεις ενημέρωσης των υποκειμένων της έρευνας στις περιπτώσεις περαιτέρω χρήσης των δεδομένων τους, αρχικά σημειώθηκε ότι, βάσει των άρθρων 13 και 14 του ΓΚΠΔ, ο υπεύθυνος επεξεργασίας έχει υποχρέωση να ενημερώνει τα υποκείμενα της έρευνας, ασχέτως αν τα συνέλεξε ο ίδιος ή κάποιος άλλος. Καλή πρακτική αποτελεί η λήψη συγκατάθεσης για την περαιτέρω χρήση και ψηφιοποίηση κατά το αρχικό στάδιο συλλογής των δεδομένων[22].

Στον ΓΚΠΔ προβλέπεται ότι, μόνο στις περιπτώσεις που δεν έχει συλλέξει τα δεδομένα ο ίδιος ο ερευνητής και διαπιστωθεί ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να βρεθούν τα υποκείμενα των δεδομένων ή απαιτεί δυσανάλογη προσπάθεια, είναι κατ' εξαίρεση επιτρεπτό να μην ενημερωθούν τα υποκείμενα της έρευνας. Όμως, σε αυτή την περίπτωση, θα πρέπει να ληφθούν κατάλληλα τεχνικά και οργανωτικά μέτρα για να διασφαλιστεί η αρχή της ελαχιστοποίησης των δεδομένων και γενικότερα η προστασία των δικαιωμάτων των υποκειμένων της έρευνας. Επίσης ιδιαίτερη προσπάθεια θα πρέπει να καταβάλλεται για την ψευδωνυμοποίηση και ανωνυμοποίηση δεδομένων.

Αναφορικά με το ζήτημα της χρονικής διατήρησης των δεδομένων, ο ευρωπαίος Επίτροπος σημείωσε αρχικά ότι ο κανόνας είναι να διατηρούνται για το χρονικό διάστημα που είναι αναγκαίο για την εκπλήρωση του σκοπού για τον οποίο συλλέχθηκαν (αρ. 5, παρ.1ε, του ΓΚΠΔ). Κατ' εξαίρεση είναι δυνατή η διατήρησή τους για μεγαλύτερο διάστημα για αρχειακούς και επιστημονικούς σκοπούς. Θα πρέπει και σε αυτή την περίπτωση να λαμβάνονται τεχνικά και οργανωτικά μέτρα και εγγυήσεις προστασίας των δικαιωμάτων των προσώπων. Ταυτόχρονα ο Επίτροπος επιφυλάχθηκε να απαντήσει με περισσότερες λεπτομέρειες, παραδείγματα και καλές πρακτικές στα παραπάνω ζητήματα για όλο το εύρος των επιστημονικών πεδίων, σε κείμενο με τίτλο «Κατευθυντήριες γραμμές για την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων για ερευνητικούς σκοπούς», που πρόκειται να δημοσιεύσει το προσεχές διάστημα.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, το κανονιστικό πλαίσιο παραπέμπει ουσιαστικά σε ειδικά και κατάλληλα μέτρα προστασίας κατά τη δευτερογενή ανάλυση ερευνητικών δεδομένων, όπως αυτά των συνεντεύξεων, στο πλαίσιο της βιογραφι-

22.Επίσης, σε όποιον σκοπεύει να χρησιμοποιήσει δεδομένα στο πλαίσιο και άλλων ερευνών, προτείνεται ως καλή πρακτική να δώσει τη δυνατότητα στα υποκείμενα να αρνηθούν την περαιτέρω χρήση κατά τη συλλογή τους. Research Ethics and Integrity Sector, Ethics and data protection, European Commission, σελ. 12.

κής έρευνας. Ποια είναι αυτά τα ειδικά και κατάλληλα μέτρα και ποιος μπορεί να συνδράμει στην εύρεσή τους τον υπεύθυνο επεξεργασίας;

Αρχικά θα πρέπει να επιχειρηθεί η ανωνυμοποίηση/ψευδωνυμοποίηση των τεκμηρίων εφόσον είναι επιστημονικά δυνατή[23]. Επίσης θα πρέπει να ληφθούν τεχνικά μέτρα, όπως αυτά της ασφάλειας των ερευνητικών δεδομένων[24]. Από το είδος της έρευνας και τους κινδύνους παραβίασης δικαιωμάτων για τα υποκείμενα της έρευνας θα εξαρτηθεί ποια θα πρέπει να είναι τα πρόσθετα μέτρα και οι εγγυήσεις, όπως, για παράδειγμα, ποιοι είναι οι κατάλληλοι περιορισμοί πρόσβασης στα ερευνητικά δεδομένα[25].

Όπως προαναφέρθηκε, η βιογραφική έρευνα είναι εξαιρετικά ετερογενής και γι' αυτό οι προσωπικές αφηγήσεις θέτουν διαφορετικά ζητήματα προστασίας των δικαιωμάτων των εμπλεκόμενων προσώπων. Για να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα, θα πρέπει να μελετηθεί η εκάστοτε περίπτωση έρευνας εξετάζοντας ποια είναι η φύση των προσωπικών δεδομένων που έχουν συλλεχθεί, ποιες οι εύλογες προσδοκίες των υποκειμένων της έρευνας με δεδομένη τη σχέση εμπιστοσύνης με τον ερευνητή και ποιες οι συνέπειες της περαιτέρω χρήσης των προσωπικών δεδομένων των συμμετεχόντων[26]. Μια έρευνα που εστιάζει στον τρόπο ζωής σε μια χρονική περίοδο θέτει κατά τεκμήριο λιγότερα νομικά και ηθικά ζητήματα από μια έρευνα για τις συνθήκες ζωής σε φυλακές ανηλίκων. Ταυτόχρονα σε κάθε έρευνα μπορεί να αποκαλυφθεί ένα μυστικό ή να αναδειχθεί κάποιο θέμα που θέτει ιδιαίτερα ηθικά και νομικά ζητήματα κατά την περαιτέρω χρήση των δεδομένων αυτών και την πρόσβαση άλλων ερευνητών. Για παράδειγμα σε μια έρευνα για μνήμες από την Κατοχή μπορεί να υπάρχουν αναφορές σε δωσίλογους[27]. Σε μια έρευνα για τις συνθήκες εργασίας μπορεί να γίνει αναφορά σε ένα περιστατικό σεξουαλικής παρενόχλησης.

Σημαντική συνδρομή στο έργο αυτών των ερευνητών ως υπεύθυνων επεξεργασίας, αλλά και των φορέων που διαχειρίζονται ερευνητικές υποδομές, είναι η συμ-

23. Για τη σχετική προσπάθεια και τις δυσκολίες που μπορεί να ανακύψουν, βλέπε Τσιώλης, Γ. (2011). Δευτερογενής ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: μια ερευνητική στρατηγική συμβατή με την ποιοτική προσέγγιση, ό.π. Σελ. 149-151.

24. Για ειδικά τεχνικά και οργανωτικά μέτρα στο χώρο της έρευνας, βλέπε Guide on good data protection practice on research, European University Institute, 2019. Σελ. 12.

25. Govier David (2018), How to review oral history collections for sensitivity. Προσβάσιμο σε http://ohs.org.uk.

26. Τον γενικό κανόνα για την περαιτέρω χρήση θέτει η αιτιολογική σκέψη 50 του ΓΚΠΔ. Επίσης για κατάλληλα οργανωτικά και τεχνικά μέτρα βάσει του προηγούμενου νομικού πλαισίου, βλέπε η Γνώμη 3/2013 της Ομάδας Εργασίας του άρθρου 29.

27. Για το ζήτημα της ανεύρεσης μιας λεπτής ισορροπίας ανάμεσα στο δικαίωμα της λήθης για εγκλήματα του παρελθόντος / της προσωπικότητας των συγγενών και το δικαίωμα της προστασίας της επιστημονικής έρευνας και της ιστορικής μνήμης, βλέπε Παναγοπούλου-Κουτνατζή, Φ. (2014), Έρευνα σε ιστορικές πηγές και προστασία της πληροφορίας, ΔιΜΜΕ 1/2014. Σελ. 29-34, 31.

βολή των Υπεύθυνων Επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων καθώς και των Επιτροπών Ηθικής και Δεοντολογίας[28]. Στο πλαίσιο της έγκρισης ερευνών στις οποίες γίνεται επεξεργασία προσωπικών δεδομένων χωρίς την εκφρασμένη συγκατάθεση των υποκειμένων της έρευνας, ο ερευνητής θα πρέπει να επεξηγεί σε σχετικό κείμενο που υποβάλλει πώς απέκτησε τα δεδομένα, να δικαιολογεί τη χρήση τους για τους συγκεκριμένους ερευνητικούς/αρχειακούς σκοπούς και να διασφαλίζει ότι η επεξεργασία θα είναι νόμιμη. Αν τίθενται ειδικά ηθικά ζητήματα για τη συγκατάθεση, τη διαφάνεια, τις προσδοκίες ιδιωτικότητας των υποκειμένων της έρευνας, θα πρέπει να παρέχει μια λεπτομερή μελέτη στην οποία θα επεξηγεί πώς θα αντιμετωπιστούν αυτά τα ζητήματα[29].

Όπως έχει υποστηριχθεί, στο έργο των Επιτροπών Δεοντολογίας, η διαδικασία προέγκρισης ερευνών έχει καθοριστεί σε μεγάλο βαθμό με βάση τις ανάγκες, τη μεθοδολογία και τους κινδύνους στο χώρο της ιατρικής έρευνας (van den Hoonaard, 2011` von Unger et al, 2016). Γι' αυτό δεν γίνονται πλήρως κατανοητά τα κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά πλαίσια στα οποία εργάζονται οι ερευνητές. Όπως έχει σημειωθεί, η διαδικασία αυτή θα πρέπει να προσαρμοστεί περισσότερο στις ανάγκες αυτής της έρευνας. Σχετικές επιτροπές μπορούν να συμβάλουν στην αντιμετώπιση ηθικών ζητημάτων αν τους υποβάλλονται ερωτήματα κατά τη διεξαγωγή της έρευνας, ώστε να προτείνουν στρατηγικούς τρόπους επίλυσής τους. Σε αυτές τις επιτροπές μπορούν να μετέχουν και συμμετέχοντες στην έρευνα που θα εκφράζουν ανησυχίες για διάφορα ζητήματα, όπως η αναπαράσταση της βιωμένης πραγματικότητάς τους (Guillemin & Gillam, 2004: 273). Όπως προαναφέρθηκε, είναι σημαντικό η διαδικασία αυτή να μην έχει γραφειοκρατικό χαρακτήρα, αλλά να είναι μέρος μιας προσπάθειας εκπαίδευσης των ερευνητών ώστε να αναγνωρίζουν ηθικά (και νομικά) ζητήματα στην καθημερινότητα της έρευνάς τους σε μια δυναμική διαδικασία εντοπισμού και αντιμετώπισής τους αλλά και κατανόησης ότι η έρευνά τους εμπλέκεται με τα κοινωνικά φαινόμενα που εξετάζει (von Unger, 2021: 187, 192).

Σημαντικό ρόλο μπορεί να αναλάβει και η Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού χαρακτήρα. Για παράδειγμα, ο αυστριακός νόμος παρέχει την αρμοδιότητα στην αυστριακή Ανεξάρτητη Αρχή Προστασίας Δεδομένων προσωπικού

28. Η σύσταση και η λειτουργία Επιτροπών Ηθικής και Δεοντολογίας στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα και σε κάθε ερευνητικό και τεχνολογικό κέντρο της χώρας προβλέπονται στο άρθρο 21 του Ν. 4521/2018, με σκοπό να ελέγχουν αν ένα ερευνητικό έργο διενεργείται με σεβασμό στην αξία των ανθρώπινων όντων, στην αυτονομία των προσώπων που συμμετέχουν, στην ιδιωτική ζωή και τα προσωπικά τους δεδομένα, καθώς και στο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον. Οι Επιτροπές ελέγχουν επίσης την τήρηση των γενικά παραδεδεγμένων αρχών της ακεραιότητας της έρευνας και των κριτηρίων της ορθής επιστημονικής πρακτικής.

29. Research Ethics and Integrity Sector, Ethics and data protection, European Commission. Σελ.13.

χαρακτήρα να γνωμοδοτεί και να δίνει πιο σαφείς κατευθύνσεις σε περιπτώσεις περαιτέρω χρήσης δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα[30]. Καλύπτοντας το νομοθετικό κενό μιας σχετικής διάταξης στον ελληνικό νόμο, η ελληνική Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα θα μπορούσε να εκδώσει κείμενο κατευθυντήριων γραμμών με τη γνώση που έχει ήδη αποκομίσει από τις σχετικές αποφάσεις τις οποίες έχει εκδώσει με το προηγούμενο νομικό καθεστώς, σε συνεννόηση με την επιστημονική κοινότητα σε κάθε επιστημονικό πεδίο και λαμβάνοντας υπόψιν τις σύγχρονες ανάγκες της πρωτογενούς έρευνας, αλλά και της δευτερογενούς ανάλυσης και επανάχρησης των ερευνητικών δεδομένων στο πλαίσιο ερευνητικών υποδομών σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο.

Συμπεράσματα

Τα τελευταία χρόνια, στο πλαίσιο της βιογραφικής έρευνας και της προφορικής ιστορίας, ο ερευνητής καλείται να διεξαγάγει την έρευνά του και να παρουσιάσει τις προσωπικές αφηγήσεις που έχει συλλέξει τηρώντας μια σειρά νομικών κανόνων και δεοντολογικών αρχών. Η ταυτόχρονη δημιουργία ερευνητικών υποδομών που συγκεντρώνουν ερευνητικά δεδομένα, όπως συνεντεύξεις, δημιουργεί νέους προβληματισμούς για τις νομικές υποχρεώσεις του και ηθικά διλήμματα για τον κατάλληλο τρόπο επανάχρησης και δευτερογενούς ανάλυσης αυτών των δεδομένων.

Παρότι διαπιστώνονται δισεπίλυτες προκλήσεις στην εφαρμογή του ισχύοντος σύνθετου κανονιστικού πλαισίου, αυτές μπορούν να αρθούν αρχικά με τον εντοπισμό των προβλημάτων και εν συνεχεία με τη γόνιμη συνεργασία μεταξύ των θεσμικών φορέων και της ερευνητικής κοινότητας για την εύρεση τρόπων αντιμετώπισής τους. Σε αυτό μπορεί να συμβάλει και η εισαγωγή νομοθετικών διατάξεων που θα λαμβάνουν περισσότερο υπόψιν τις ιδιαιτερότητες των συγκεκριμένων ερευνών και θα καθιστούν σαφέστερες τις υποχρεώσεις των ερευνητών. Επίσης κείμενα με καλές πρακτικές έρευνας και κατευθυντήριες γραμμές μπορούν να υποδείξουν τρόπους ώστε η μεν η έρευνα σε αυτά τα πεδία να διεξάγεται σύμφωνα με τις ενδεδειγμένες μεθοδολογικές αρχές της, προσφέροντας τα πολλαπλά οφέλη της σε επιστημονικό και κοινωνικό επίπεδο, ενώ παράλληλα να προστατεύονται τα δικαιώματα των αφηγητών και όσων τρίτων αναφέρονται σε αυτές τις αυτοβιογραφικές αφηγήσεις. Στόχος είναι να διασφαλιστεί η ελευθερία όλων των εμπλεκόμενων προσώπων, του αφηγητή να μοιράζεται την ιστορία του, του κοινωνικού συνόλου να την πληροφορείται και του ερευνητή να αναζητά τη γνώση.

30. Άρθρο 7. Bundesgesetz uber den Schutz personenbesogener Daten (Datenschutzgesetz-DSG). Προσβάσιμο σε: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erv/ERV_1999_1_165/ERV_1999_1_165.html

Βιβλιογραφικές αναφορές

Clarke, A, Friese C., and Washburn R.. (2018). *Situational Analysis in Practice: Mapping Research with Grounded Theory*. 2nd edition. Walnut Creek: California, Left Coast Press.

Cribier, F. (2005). The Value of Qualitative Data and their Archiving: the French Situation, *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 6 (2),* Art. 35, http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0502357.

Corti, L., Witzel, A. and Bishop, L. (2005). On the Potentials and Problems of Secondary Analysis. An Introduction to the FQS Special Issue on Secondary Analysis of Qualitative Data. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 6(1),* Art. 49, http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0501495

Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2011). *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, London, New Delhi, CA: Sage

Joye, D. (2005). Qualitative or Quantitative? Data Archiving in Documentation, Research and Teaching. *Forum Qualitative Sozialforschung, Forum: Qualitative Social Research*, *6(2),* Art. 39, http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0502394.

Guillemin, M., & Gillam, L. (2004). Ethics, Reflexivity, and "Ethically Important Moments" in Research Qualitative Inquiry, *10 (2),* 261-280.

Hammersley, M. (1997). Qualitative Data Archiving: Some Reflections on its Prospects and Problems. *Sociology*, *31 (1)*, 131-142.

Κάλλας, Ι. (2008). Τα κοινωνικά φαινόμενα και η παρατήρησή τους στις κοινωνικές επιστήμες. Στο Ι. Κάλλας, Δ. Κονδύλη & Γ. Καραγιάννης (επιμ.). *Μεθοδολογικά ζητήματα και ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών* (7-37). Εκδ. Πανεπιστήμιο Αθηνών - Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Αθήνα - Μυτιλήνη.

Καρβέλη, Κ. (2021). Ελευθερία της έρευνας και προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα υπό τον νέο Κανονισμό (ΕΕ) 2016/679. Στο Λ. Κοτσαλής & Κ. Μενουνάκος (επιμ.). *Γενικός Κανονισμός για την προστασία των προσωπικών δεδομένων (GDPR)*. *Νομική διάσταση και πρακτική εφαρμογή* (σελ.75-92). Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη. Αθήνα.

Κονδύλη, Δ. (2008). Ζητήματα προστασίας και διάχυσης των δεδομένων. Στο Ι. Κάλλας, Δ. Κονδύλη & Γ. Καραγιάννης (επιμ.). *Μεθοδολογικά ζητήματα και ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών* (110-121). Εκδ. Πανεπιστήμιο Αθηνών - Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Αθήνα - Μυτιλήνη.

Leavy, P. (2011). *Oral History: Understanding qualitative research*. Oxford University Press. New York.

Μήτρου, Λ. (2017). *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων*. Εκδ. Σάκκουλας. Αθήνα - Θεσσαλονίκη.

Μήτρου, Λ. (2020). Προστασία προσωπικών δεδομένων και έρευνα. Μερικές σύντομες σκέψεις για την επίδραση του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων. Στο Χ. Ζαραφωνίτου & Ι. Τσίγκανου (επιμ.). *Πλαίσιο κανόνων ηθικής και δεοντολογίας της εγκληματολογικής έρευνας υπό το πρίσμα του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων* (ΓΚΠΔ) (13-17). Εκδ. Διόνικος, Αθήνα.

Μιχαηλίδου, Ε. & Μήτρου, Λ.(2019). Προστασία προσωπικών δεδομένων στις κλινικές δοκιμές φαρμάκων. Μια πρώτη προσέγγιση. *ΔιΜΜΕ*, *4*, 493-503

Moriña, A. (2021). When people matter: The ethics of qualitative research in the health and social sciences, *Health Soc Care Community.* 29, 1559-1565.

Mruck, K. (2005). Providing (Online) Resources and Services for Qualitative Researchers:

Challenges and Potentials. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 6(2),* Art. 38, http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0502388.

Olivier, S., & Fishwick, L. (2003). Qualitative research in sport sciences: Is the biomedical ethics model applicable? *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 4(1),* Art. 12, http://dx.doi.org/10.17169/fqs-4.1.754

Opitz, D., & Witzel, A. (2005). The Concept and Architecture of the Bremen Life Course Archive. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 6 (2),* Art. 37, http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0502370.

Πισκοπάνη, Α.(2019). *Το δικαίωμα στην προσωπική ιστορία και η ελευθερία της τέχνης*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Rosenthal, G. (2003). «The healing effects of storytelling: On the conditions of curative storytelling in the context of research and counseling», *Qualitative Inquiry, 9 (6)*, 915-933.

Roth, W,-M., & von Unger, H. (2018). Current Perspectives on Research Ethics in Qualitative Research [19 paragraphs]. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 19(3)*, Art. 33. https://doi.org/10.17169/fqs-19.3.3155

Saunders, B., Kitzinger, J., & Kitzinge, C. (2015). Anonymising interview data: challenges and compromise in practice, *Oct; 15(5)*, 616–632.

Smith, L. (1994). Biographical Method. In Norman K. Denzin and Yvonna S.Lincoln (επιμ.), *Handbook of Qualitative Research* (pp. 286–305). Thousand Oaks: SAGE.

Τσιώλης, Γ.(2013). Οι βιογραφικές (ανα-)κατασκευές της κοινωνικής εμπειρίας. Προκλήσεις και προοπτικές της ανακατασκευαστικής βιογραφικής έρευνας. Οι βιογραφικές (ανα-) κατασκευές της κοινωνικής εμπειρίας. Προκλήσεις και προοπτικές της ανακατασκευαστικής βιογραφικής έρευνας. Επίμετρο. Στο Γ. Τσιώλης & Ε. Σιούτη (επιμ.). *Βιογραφικές (ανα) κατασκευές στην ύστερη νεωτερικότητα. Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα της βιογραφικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες* (385-449). Εκδόσεις νήσος. Αθήνα.

Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και Τεχνικές Ανάλυσης στην Ποιοτική Κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.

van den Hoonaard, W. C. (2006). New angles and tangles in the ethics review of research. *Journal of Academic Ethics*, *4*, 261- 274.

van den Hoonaard, W. C. (2011). *The Seduction of Ethics: Transforming the Social Sciences*. Toronto: University of Toronto Press.

van den Hoonaard, W. C. (2018). Autobiographical Notes from Inside the Ethics Regime: Some Thoughts on How Researchers in the Social Sciences Can Own Ethics. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 19(3)*. https://doi.org/10.17169/fqs-19.3.3024

von Unger H. (2021). Ethical Reflexivity as Research Practice, *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 46 (2), Special Issue: Reflexivity Between Science and Society, 186-204.

von Unger, H, Dilger, H. and Schönhuth, M. (2016). Ethics Reviews in the Social and Cultural Sciences? A Sociological and Anthropological Contribution to the Debate, *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 17(3)*, Art. 20. https://doi.org/10.17169/fqs-17.3.2719

William, E. S., & Maureen, J. M. (2000). Owning the Story: Ethical Considerations in Narrative Research, *Ethics & Behavior*, *10(4)*, 311-336.

FAIR ΔΕΔΟΜΕΝΑ
Δυνατότητες και προκλήσεις για ερευνητικές υποδομές και ερευνητικές κοινότητες

Δήμητρα Κονδύλη
Νικόλας Κληρονόμος

Περίληψη

Η ανάδυση των διαφορετικών και ποικίλων δεδομένων, η πολυπλοκότητα των υπηρεσιών και οι αρχές της Ανοικτής Επιστήμης επηρέασαν τις μεθόδους και τα εργαλεία διαχείρισης και διάθεσης των ερευνητικών δεδομένων. Επηρέασαν επίσης τα περιβάλλοντα διάθεσης (δηλαδή τα Αποθετήρια και τις Ερευνητικές Υποδομές), ενώ εισήγαγαν τις έννοιες της εμπιστοσύνης (trust) αλλά και του FAIR, ακρωνύμιο με συνειρμική αναφορά στο επίθετο δίκαιος. Η ελεύθερη, γρήγορη, μαζική παραγωγή και διακίνηση δεδομένων επιβάλλει κανόνες και τεχνικές που προωθούν στους κόλπους της Ανοικτής Επιστήμης περισσότερο αξιόπιστα δεδομένα και υπηρεσίες, τουλάχιστον ως προς την τεχνική τους αρτιότητα. Θα διερευνήσουμε μέσα από μια σύντομη ιστορική αναδρομή αυτές τις εξελίξεις, τους περιορισμούς και τις μελλοντικές προκλήσεις, έχοντας ως μελέτη περίπτωσης την ευρωπαϊκή υποδομή CESSDA ERIC και την αντίστοιχη ελληνική SoDaNet, καθώς και τις προοπτικές που μπορεί να διανοίξει, όπως και τα διλήμματα που μπορεί να προκαλέσει, η υιοθέτηση των FAIR δεδομένων στις ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών.

Λέξεις-κλειδιά: *FAIR δεδομένα, Ανοικτή Επιστήμη, Ερευνητικές Υποδομές, Dataverse.*

Abstract

The emergence of various and diverse data, the complexity of services along with the principles of Open Science have influenced the methods and tools for managing research data and making it available. They have also influenced the environments

for its disposal (i.e. Repositories and/or Research Infrastructures), and introduced the concepts of trust and FAIR, an acronym with connotations of fairness and justice. The free, fast, mass production and circulation of data imposes rules and techniques that promote, within Open Science, more reliable data and services, at least in terms of their technical excellence, thus rendering FAIR data a sine qua non precondition. We will explore, through a brief historical review, the developments, limitations and future challenges involved, taking as a case study the European infrastructure CESSDA ERIC and its Greek member SoDaNet, as well as the prospects and the dilemmas that the adoption of fair data in social science research infrastructures may bring about.

Keywords: *FAIR data, Open Science, Research Infrastructures, Dataverse.*

Εισαγωγή

Σκοπός της επιστήμης δεν είναι να ανοίξει την πόρτα
στην απέραντη σοφία, αλλά να θέσει όρια στο απέραντο σφάλμα.

Μπέρτολτ Μπρεχτ, *Η ζωή του Γαλιλαίου*, 1945

Οι τεχνολογικές και θεσμικές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό την ερευνητική παραγωγή. Η αυξανόμενη τον τελευταίο καιρό επικράτηση των αρχών της ανοικτής πρόσβασης επιτάχυνε τις διαδικασίες κυκλοφορίας και πρόσβασης στα ερευνητικά πορίσματα και δεδομένα (Berlin, 2010). Σε πρόσφατο άρθρο του περιοδικού *Nature*, τα δεδομένα αναφέρονται ως το «άλφα και το ωμέγα της επιστημονικής και κοινωνικής έρευνας, πολύπλευρα και πολύτροπα αγαθά που υφίστανται ως πρωτογενές υλικό παραγωγής γνώσης και, μετά την επεξεργασία και ερμηνεία τους από τους ειδικούς, ως τελικό προϊόν της ερευνητικής άσκησης[1]». Η τελευταία μάλιστα διετία της τρέχουσας πανδημίας απέδειξε, πέραν πάσης αμφιβολίας, ότι η αντιμετώπιση φαινομένων που διαρρηγνύουν ή απειλούν την κανονικότητα χρήζει συλλογικών ενεργειών, οι οποίες τεκμηριώνονται στη βάση της έρευνας και της επιστήμης και τίθενται στη διάθεση όλων των κοινωνικών δρώντων, από τους πολιτειακούς θεσμούς που φέρουν το βάρος της υλοποίησης έως τον κάθε πολίτη που επιθυμεί να ενημερωθεί έγκαιρα ώστε να ανταποκριθεί στην πρωτόγνωρη σημερινή κατάσταση πραγμάτων. Η ανάγκη για αξιόπιστα δεδομένα και πληροφορίες ως αποτέλεσμα δημόσια χρηματοδοτούμενης έρευνας προς όφελος της κοινωνίας (OECD

1. «Data are the alpha and omega of scientific and social research. A versatile good, they exist both as raw material for producing knowledge and, when processed and interpreted with an expert eye, the end product of the exercise». Nature Publishing Group (13 Μαρτίου, 2018). Everyone needs a data-management plan. Nature News. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου, 2022, από https://www.nature.com/articles/d41586-018-03065-z Η μετάφραση είναι των συγγραφέων.

2007, 2017) και η εδραίωση των αρχών της Ανοικτής Επιστήμης μέσω της παραγωγής επιστημονικών δημοσιεύσεων, δεδομένων και μεταδεδομένων υποστηρίζουν τις συνέργειες μεταξύ θεσμών και κοινωνίας για την επίτευξη των παραπάνω στόχων. Στο σημείο αυτό θεωρούμε σκόπιμο να εισαγάγουμε τις βασικές/λειτουργικές έννοιες βάσει των οποίων αρθρώνεται το παρόν κείμενο.

Ως Ανοικτή Επιστήμη ορίζεται ένα νέο πρότυπο πρακτικών, μέσων και συνεργασίας για την παραγωγή και τη διάθεση επιστημονικού έργου και αποτελεσμάτων της έρευνας, με άμεσο επιστημονικό, οικονομικό και κοινωνικό αντίκτυπο, το οποίο αποτελεί κρίσιμη προτεραιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη βιώσιμη ανάπτυξη, παραγωγή και αξιοποίηση ερευνητικών αποτελεσμάτων και τη συνεργασία μεταξύ των επιστημονικών φορέων και των πολιτειακών θεσμών με απώτερο στόχο τη διάχυση και τον εκδημοκρατισμό της γνώσης (Εθνικό Σχέδιο για την Ανοικτή Επιστήμη, 2020). Δηλαδή η παραγωγή γνώσης μέσω της διάθεσης και αξιοποίησης δημόσιας χρηματοδότησης προϋποθέτει, ή τουλάχιστον θα έπρεπε να προϋποθέτει, δημόσια ευθύνη και λογοδοσία. Η συγκυρία της πανδημίας του Covid-19, καθώς και η ανταπόκριση της ερευνητικής/ακαδημαϊκής κοινότητας μέσω της διάθεσης ερευνητικών ανοικτών δεδομένων, ενίσχυσε την εδραίωση της Ανοικτής Επιστήμης και τη διάχυση και κυκλοφορία τεκμηριωμένων πληροφοριών.

Ως προς τη διαδικασία της τεκμηρίωσης και διαχείρισης, αναφερόμαστε σε δεδομένα και άλλους πόρους που έχουν σχεδιαστεί και παραχθεί βάσει συγκεκριμένων προτύπων, έχουν αξιολογηθεί από την ίδια την επιστημονική κοινότητα, υπάρχει δηλαδή συναίνεση όσον αφορά την εγκυρότητά τους. Μεταξύ άλλων, η Ανοικτή Επιστήμη προάγει την ερευνητική αριστεία –καθώς διαθέτει την παραγόμενη επιστημονική γνώση και τους διαμεσολαβητές αυτής, την ερευνητική κοινότητα– στην κοινωνία και την πολιτεία, επιτυγχάνοντας τα ακόλουθα: εμπιστοσύνη των πολιτών στην επιστημονική γνώση, επιστημονικά τεκμηριωμένο σχεδιασμό και εφαρμογή πολιτικών που άπτονται τόσο της λειτουργίας του κράτους όσο και της ζωής των πολιτών. Κατ' αυτό τον τρόπο προωθείται η εξωστρέφεια των ερευνητικών και επιστημονικών οργανισμών και βελτιώνεται η αποτελεσματικότητα των χρηματοδοτικών μηχανισμών, καθώς κεφαλαιοποιείται ο κοινωνικός τους αντίκτυπος. Σήμερα οι αρχές της Ανοικτής Επιστήμης, σε συνέχεια της υιοθέτησής τους από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο από κοινού με την αναγκαιότητα επανάχρησης των ερευνητικών δεδομένων, έχουν επίσης ενσωματωθεί στις εθνικές πολιτικές μεγάλου αριθμού κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συνδιαμορφώνοντας και αλληλοεπιδρώντας στην ανάπτυξη και τη λειτουργία του ευρωπαϊκού οικοσυστήματος δεδομένων.

Στο πλαίσιο αυτής της εργασίας θα επιχειρηθεί να αποσαφηνιστεί η έννοια και σημασία των FAIR[2] δεδομένων και η σύνδεσή τους με τις αρχές της Ανοικτής

2. FAIR: findable, accessible, interoperable, reusable (εξερευνήσιμα, προσβάσιμα, διαλειτουργικά, επανα-χρησιμοποιήσιμα).

Επιστήμης, να αναδειχθούν οι επιμέρους ιδιότητες και τα προαπαιτούμενα συγκρότησης της έννοιας του FAIR, όπως και η σύνδεση με ερευνητικά περιβάλλοντα που προάγουν τα FAIR, η συζήτηση για τις δεξιότητες και η εξειδίκευση των επιστημόνων που εμπλέκονται στη διαχείρισή τους, καθώς και οι προοπτικές και τα διλήμματα από την επίδρασή τους στην παραγωγή δεδομένων ποσοτικών ερευνών ή ερευνών προκαθορισμένου σχεδίου (Κάλλας, 2008: 32)[3] και σε νέους τύπους δεδομένων που ανέκυψαν με την ευρεία χρήση των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνιών.

FAIR: ένα ακρωνύμιο που μεταβάλλει το οικοσύστημα των ερευνητικών δεδομένων

Τα τελευταία τριάντα χρόνια παρατηρείται αναμφισβήτητα ένας «καταιγισμός δεδομένων και πληροφοριών», αποκαλούμενος και «επανάσταση των δεδομένων»[4], που αυξάνει με γεωμετρική πρόοδο τόσο το ποσοστό όσο και τον όγκο των ερευνητικών δεδομένων τα οποία διατίθενται δυνητικά προς επανάχρηση. Η αύξηση σε όλο το φάσμα των επιστημών δημιούργησε ευκαιρίες αλλά και προκλήσεις ως προς την αξιοποίησή τους χάρη στην παράλληλη τεχνολογική και μεθοδολογική εξέλιξη. Έγινε επίσης αντιληπτό ότι η αξιοποίησή τους προϋποθέτει κοινά σχήματα, τεκμηρίωση και εργαλεία, εκ παραλλήλου με τη διαμόρφωση στρατηγικής σε επίπεδο θεσμικών φορέων που θα προάγουν αυτές τις προσπάθειες. Ως εκ τούτου, οι πρώτοι προβληματισμοί σχετικά με την αξιοποίηση και την επανάχρηση των ερευνητικών δεδομένων διατυπώθηκαν από τον OECD το 2007 σε ένα κείμενο που επηρέασε την πρόσβαση στα ερευνητικά δεδομένα δημόσια χρηματοδοτούμενης έρευνας, το οποίο το 2013 διαμορφώθηκε ως Αρχές και Συστάσεις από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά τη διαμόρφωση του χρηματοδοτικού πλαισίου Horizon 2014-2020[5].

Η απαρχή της επικράτησης των αρχών FAIR τοποθετείται σε μια συνάντηση τον Ιανουάριο του 2014 στο Lorentz Center, με τη συμμετοχή διαφορετικών δρώντων, που συμπεριελάμβαναν εκπροσώπους της ερευνητικής και πανεπιστημιακής κοινότητας, επιστήμονες των δεδομένων, εταιρείες και οργανισμούς του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, προκειμένου να αναστοχαστούν σχετικά με τον εντοπισμό

3. Στην εμπειρική κοινωνική έρευνα, οι έρευνες προκαθορισμένου σχεδίου βασίζονται σε μεθόδους ποσοτικής ανάλυσης και στη στατιστική οντολογία για την παραγωγή ενός συνόλου δεδομένων που αποτελεί την προνομιακή μορφή τεκμηρίου της ποσοτικής έρευνας.

4. Data revolution.

5. European Commission (2020). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A European strategy for data*. COM (2020) 66 final. Brussels: EURLex, 19.02.2020. (Αποθήκευση: 28 Αυγούστου 2020)

και την επανάχρηση των ερευνητικών δεδομένων και την περαιτέρω ενδυνάμωση του σύνθετου πλέγματος *ερευνητική κοινότητα - επιστήμονες των δεδομένων - παραγωγοί και θεσμικοί χρήστες δημόσιου και ιδιωτικού τομέα*[6]. Το λογοπαίγνιο της Ομάδας FORCE 11 άντλησε έμπνευση από τις έννοιες της δικαιοσύνης και της ίσης πρόσβασης στη γνώση, με την έννοια ότι τα βασικά χαρακτηριστικά των δεδομένων που είναι FAIR αποσκοπούν στην ευρύτερη διάθεση, διάδοση και χρήση τους και εν τέλει σε μια σχετική ισονομία ως προς την προώθηση της πληροφόρησης και γνώσης μεταξύ των πολιτών.

Ως FAIR ορίζεται ένα σύστημα βασικών κατευθυντήριων κανόνων και αρχών που θα πρέπει να διέπουν τα δεδομένα και που διασφαλίζουν ότι οι διάφοροι ερευνητικοί πόροι μπορούν να επαναχρησιμοποιηθούν και να είναι όσο το δυνατόν πιο χρήσιμοι στην ερευνητική και την ευρύτερη κοινότητα χρηστών, παρέχοντας ένα συνεχές σύστημα αυξανόμενης επανάχρησης των ερευνητικών δεδομένων (Mons et al., 2017). Με βάση τα παραπάνω, πρόθεσή μας στη συγγραφή του παρόντος κειμένου δεν είναι η έμφαση στα τεχνικά προαπαιτούμενα που θα πρέπει να πληρούνται, αλλά κυρίως η διερεύνηση και, ελπίζουμε, η ανάδειξη της «φιλοσοφίας» τους και μιας κουλτούρας τελικού διαμοιρασμού και κοινοχρησίας που θα διέπει τα διάφορα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας. Η δική μας προσέγγιση των FAIR data είναι συμπεριληπτική, αφορά τόσο τον σχεδιασμό μιας έρευνας όσο και τη διαχείριση των δεδομένων εντός των Αποθετηρίων.

Ως FAIR ορίζονται τα δεδομένα που πληρούν τις αρχές της Ευρεσιμότητας (Findability), της Προσβασιμότητας (Accessibility), της Διαλειτουργικότητας (Interoperability) και της Επαναχρησιμότητας (Reusability), όπως ορίστηκαν από τους δημιουργούς του ακρωνυμίου σε άρθρο τους το 2016 στο περιοδικό Scientific Data (Wilkinson et al., 2016). Στο ίδιο άρθρο ορίζονται πιο αναλυτικά οι κατευθυντήριες αρχές των FAIR για το κάθε επιμέρους στοιχείο:

Κατευθυντήριες αρχές των FAIR δεδομένων	
Να είναι ευρέσιμα (findable):	
F1.	Στα δεδομένα ή/και μεταδεδομένα αποδίδεται ένα παγκοσμίως μοναδικό και μόνιμο αναγνωριστικό, που λειτουργεί ως μόνιμος ταυτοποιητής (Persistent Identifier), π.χ. DOI, Handle, ORCID κ.ά.
F2.	Τα δεδομένα περιγράφονται με πλούσια και πλήρη τεκμηρίωση μεταδεδομένων, όπως ορίζεται από το R1 παρακάτω.

6. Οι διαφορετικοί εταίροι ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα του Ολλανδικού Κέντρου eScience Center καθώς και του Ολλανδικού Techcentre για τις Επιστήμες της Ζωής (Dutch Techcentre for the Life Sciences (DTL) στους χώρους του Κέντρου Lorentz στην πόλη Λέϊντεν της Ολλανδίας. Η συγκεκριμένη Ομάδα εμπειρογνωμόνων και θεσμών έγινε γνωστή ως FORCE11. Περισσότερα στο https://www.force11.org/group/fairgroup

Κατευθυντήριες αρχές των FAIR δεδομένων	
F3.	Τα μεταδεδομένα περιλαμβάνουν σαφώς και ρητά το μοναδικό αναγνωριστικό (PID) των δεδομένων που περιγράφουν.
F4.	Τα δεδομένα ή/και μεταδεδομένα είναι καταχωρημένα και μπορούν να αναζητηθούν, π.χ. μέσω των Αποθετηρίων δεδομένων.
Να είναι προσβάσιμα (accessible):	
A1.	Τα δεδομένα ή/και μεταδεδομένα είναι ανακτήσιμα με βάση τον ταυτοποιητή τους (PID), χρησιμοποιώντας ένα τυποποιημένο πρωτόκολλο επικοινωνίας.
A1.1.	Το προαναφερθέν πρωτόκολλο είναι ανοιχτό, ελεύθερο και καθολικά εφαρμόσιμο από όλους τους χρήστες χωρίς περιορισμούς.
A1.2.	Το προαναφερθέν πρωτόκολλο επιτρέπει μια διαδικασία πιστοποίησης και εξουσιοδότησης, όπου είναι απαραίτητο.
A2.	Τα μεταδεδομένα είναι διαθέσιμα ακόμα και στην περίπτωση όπου τα δεδομένα δεν είναι πλέον προσβάσιμα.
Να είναι διαλειτουργικά (interoperable):	
I1.	Τα μεταδεδομένα ή/και τα δεδομένα είναι διαθέσιμα σε μια επίσημη, προσβάσιμη, κοινή και ευρέως χρησιμοποιούμενη γλώσσα.
I2.	Τα μεταδεδομένα ή/και τα δεδομένα χρησιμοποιούν λεξικά (vocabularies) που ακολουθούν τις αρχές FAIR.
I.3	Τα δεδομένα ή/και τα μεταδεδομένα περιλαμβάνουν εξειδικευμένες αναφορές σε άλλα δεδομένα ή/και μεταδεδομένα.
Να είναι επαναχρησιμοποιήσιμα (reusable):	
R1.	Τα δεδομένα ή/και μεταδεδομένα περιγράφονται επαρκώς παρέχοντας τα απαραίτητα έγκυρα και σχετικά στοιχεία.
R1.1.	Τα δεδομένα ή/και μεταδεδομένα δημοσιεύονται με σαφώς προσδιορισμένη και επιτρεπτής πρόσβασης άδεια χρήσης δεδομένων (data usage licence).
R1.2.	Τα δεδομένα ή/και μεταδεδομένα συνδέονται με λεπτομερή στοιχεία της προέλευσής τους.
R1.3	Τα δεδομένα ή/και μεταδεδομένα πληρούν τα σχετικά με τον επιστημονικό τομέα πρότυπα.

Στις επόμενες ενότητες θα επιχειρηθεί η περαιτέρω ανάλυση των παραπάνω αρχών.

Εξερευνήσιμα (findable) δεδομένα και μεταδεδομένα

Με την επέλαση του διαδικτύου τις προηγούμενες τρεις δεκαετίες, υπήρξε ταχύτατη μεταβολή στην ανθρώπινη εμπειρία. Ολόκληροι κλάδοι προϊόντων και υπηρεσιών μετοίκησαν στα αναδυόμενα ψηφιακά περιβάλλοντα και οι διαστάσεις του χώρου και του χρόνου σχετικοποιήθηκαν. Η επιστημονική έρευνα έγινε πιο ανοικτή, δίνο-

ντας την δυνατότητα ευρύτερης διάχυσης των ερευνητικών δεδομένων σε κάθε ενδιαφερόμενο/η χρήστη μέσω του διαδικτύου. Ταυτόχρονα όμως νέες ανάγκες και προβληματισμοί ανέκυψαν έναντι αυτού του ταχέως μεταβαλλόμενου περιβάλλοντος. Μια πρόκληση αυτού του χαρακτήρα αποτέλεσε η «μεταβλητότητα» των ψηφιακών διευθύνσεων σε σχέση με τις φυσικές διευθύνσεις, γεγονός που, όπως είναι εύλογο, δημιούργησε προβληματισμό στην επιστημονική κοινότητα, καθώς γι' αυτήν είναι αναγκαία η δυνατότητα παραπομπής στα δεδομένα από τα οποία εν τέλει προέρχεται η ίδια η επιστημονική γνώση. Προς αυτή την κατεύθυνση τείνει η χρήση μόνιμων και μοναδικών ταυτοποιητών (PIDs) τόσο σε επίπεδο δεδομένων και δημοσιεύσεων, όπως οι υπηρεσίες που προσφέρουν το DOI[7] (Digital Object Identifier) ή το Handle[8], όσο και σε επίπεδο μεταδεδομένων, όπως είναι οι ποικίλες φυσικές ή μη οντότητες, οι επιστήμονες που συμμετέχουν στην παραγωγή μιας δημοσίευσης ή ενός ερευνητικού έργου με υπηρεσίες όπως αυτές που προσφέρει το ORCID[9]. Η λογική πάνω στην οποία εδράζεται η παραπάνω λειτουργία είναι αρκετά απλή και δημιουργεί επί της ουσίας μια βάση δεδομένων με μοναδικό και μη επαναλήψιμο αναγνωριστικό (ID) για το εκάστοτε αντικείμενο, είτε είναι δημοσίευση, όπως στην περίπτωση του DOI, είτε είναι άτομο, όπως στην περίπτωση του ORCID.

Παράλληλα, υπάρχει η ανάγκη για πλήρη τεκμηρίωση των μεταδεδομένων που περιγράφουν ένα ψηφιακό αντικείμενο. Ο κύριος λόγος έγκειται στο γεγονός ότι, όταν γίνεται αναζήτηση για δεδομένα, ο/η εκάστοτε χρήστης –φυσικό πρόσωπο ή ακόμα και μηχανή– αρχικά θα έρθει σε επαφή με κάποια από τα μεταδεδομένα, καθώς αυτά είναι ευρετηριασμένα (indexed) και αναζητήσιμα μαζί με τα δεδομένα. Καθώς στα μεταδεδομένα περιλαμβάνονται κυρίως τα περιγραφικά μεταδεδομένα μιας έρευνας[10], είναι εκείνα από τα οποία ο/η εκάστοτε χρήστης θα μπορεί να διαγνώσει τη συνάφεια των αποτελεσμάτων με την αναζήτησή του. Επίσης, θα πρέπει ο μόνιμος και μοναδικός ταυτοποιητής (PID) να αναφέρεται ρητά μέσα στο σύνολο των μεταδεδομένων για έναν επιπλέον λόγο: τα μεταδεδομένα που βρίσκονται ευρετηριασμένα στα διάφορα επιμέρους αποθετήρια και καταλόγους συχνά συλλέγονται αυτοματοποιημένα (harvested) από ευρύτερους καταλόγους, αποκτώντας έτσι μεγαλύτερη ορατότητα. Εντούτοις, κατά τη διαδικασία της συλλογής, πολλές φορές δεν περιλαμβάνονται και τα δεδομένα της έρευνας αλλά μόνο τα μεταδεδομένα, και έτσι οποιοσ/αδήποτε χρήστης ψάχνει σε έναν από τους μεγάλους καταλόγους θα πρέπει να μπορεί να έχει πρόσβαση στα δεδομένα που τον/

7. Digital Object Identifier System. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://www.doi.org/

8. Handle.net registry. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://www.handle.net/

9. ORCID. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://orcid.org/

10. Τα μεταδεδομένα δεν περιορίζονται πάντα μόνο στα περιγραφικά δεδομένα, αλλά διακρίνονται σε τέσσερις κατηγορίες μεταδεδομένων: α) ορισμού β) επιχειρησιακής πληροφόρησης γ) ταξινόμησης και δ) ελέγχου (Κάλλας, 2002: 129-130).

την ενδιαφέρουν και ως εκ τούτου αυτή η διαδικασία μπορεί να επιτευχθεί μέσω της αναφοράς του μοναδικού ταυτοποιητή στα μεταδεδομένα. Τέλος, με βάση τα προαναφερθέντα, γίνεται αντιληπτό ότι τόσο τα δεδομένα όσο και τα μεταδεδομένα θα πρέπει να φιλοξενούνται σε αποθετήρια τα οποία να είναι ευρετηριασμένα και να μπορούν να διασυνδεθούν με ευρύτερους καταλόγους για την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ορατότητα και ευρεσιμότητά τους. Συνάγεται λοιπόν ότι ad hoc ψηφιακοί τόποι, όπως είναι ο ιστότοπος ενός ερευνητικού έργου που φιλοξενεί τα ερευνητικά αποτελέσματα του συγκεκριμένου έργου, αφενός δύσκολα θα μπορέσουν να γίνουν ορατοί στην πλειονότητα της ερευνητικής κοινότητας, αφετέρου, μετά τη λήξη του έργου και αν δεν έχει εξασφαλισθεί η συντήρησή του, σε ένα πεπερασμένο χρονικό διάστημα (όχι και τόσο μεγάλο) μπορεί να μη λειτουργεί ο σχετικός ιστότοπος.

Προσβάσιμα (accessible) δεδομένα και μεταδεδομένα

Μια δεύτερη κατευθυντήρια αρχή των δεδομένων FAIR έγκειται στο να είναι προσβάσιμα. Ακολουθώντας τη διαδικασία που περιγράφηκε παραπάνω, εφόσον έχει γίνει η εύρεση είτε των δεδομένων είτε των μεταδεδομένων, θα πρέπει οι εξωτερικοί/ές χρήστες να μπορούν να έχουν πρόσβαση σε αυτά μέσω της χρήσης τυποποιημένων μηχανισμών και πρωτοκόλλων. Πρωτόκολλο είναι ο τεχνικός όρος για το πρότυπο του τρόπου με τον οποίο μεταφέρονται τα δεδομένα μέσω ενός δικτύου. Τυποποιημένοι μηχανισμοί είναι για παράδειγμα τα σχετικά ευρέως χρησιμοποιούμενα πρωτόκολλα στις διαδικτυακές περιηγήσεις, όπως τα πρωτόκολλα TCP/IP[11], http(s)[12] ή FTP[13], σε αξιόπιστα αποθετήρια και καταλόγους δεδομένων.

Υπάρχουν όμως αρκετές περιπτώσεις πρόσβασης ενός ατόμου στα δεδομένα ή μεταδεδομένα για τις οποίες απαιτείται η μεσολάβηση πρόσθετων διαδικασιών, όπως η συμπλήρωση συμφώνου εμπιστευτικότητας κ.ά. Ακόμα και αυτές οι περιπτώσεις, όπου φαίνεται σαν τα δεδομένα να είναι «κλειστά» ή να διατίθενται υπό όρους, δεν παρεκκλίνουν από τις αρχές των δεδομένων FAIR εφόσον στα μεταδεδομένα διατυπώνονται με σαφή και ρητή αναφορά οι όροι και οι μηχανισμοί πρόσβασης στα δεδομένα αυτών. Για παράδειγμα, θα μπορούσαν να εμπεριέχουν τηλεφωνικούς αριθμούς, συνδέσμους διαδικτυακών «εντύπων» επικοινωνίας, διευθύνσεις ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ή ακόμη και φυσικές διευθύνσεις –με όρους εμπορικούς και όχι προστασίας– μαζί με τις διαδικασίες και τις προϋποθέσεις που θα πρέπει να πληρούνται για να παρέχεται πρόσβαση στα δεδομένα. Τα πρωτόκολλα που αναφέρθηκαν παραπάνω θα πρέπει να είναι ανοικτά, ελεύθερα και κα-

11. Transmission Control Protocol/Internet Protocol.
12. Hypertext Transfer Protocol και Hypertext Transfer Protocol Secure.
13. File Transfer Protocol.

θολικά εφαρμόσιμα υπό την έννοια ότι κάθε άτομο μπορεί να τα χρησιμοποιήσει χωρίς να χρειάζεται να καταβάλει κάποιου είδους συνδρομή ή τέλος χρήσης. Η επιλογή περιοριστικών στη χρήση πρωτοκόλλων δημιουργεί προσκόμματα σε κάθε εξωτερικό/ή χρήστη καθιστώντας έτσι δύσκολη, ή και αδύνατη, την εύρεση και επανάχρηση των δημοσιευμένων δεδομένων.

Παράλληλα, θα πρέπει τόσο τα προαναφερθέντα πρωτόκολλα, όσο και η δομή του Αποθετηρίου ή καταλόγου όπου φιλοξενούνται τα μεταδεδομένα και δεδομένα να υποστηρίζουν διαδικασίες ταυτοποίησης και εξουσιοδότησης εφόσον, εννοείται, κρίνονται απαραίτητες. Θα μπορούσε, για παράδειγμα, ένα αποθετήριο δεδομένων να διαθέτει μια πολιτική «ανοικτών» μεταδεδομένων για όλους, χωρίς ταυτοποίηση και διαδικασίες εισόδου και εξουσιοδότησης πρόσβασης σε οποιον/αδήποτε εξωτερικό/ή χρήστη, ενώ ταυτόχρονα να υπάρχει απαίτηση αυτών για την πρόσβαση στα δεδομένα. Στην περίπτωση όπου, κατά την πρόσβαση στα δεδομένα ενός αποθετηρίου, οι διαδικασίες είναι μη αυτοματοποιημένες και ζητείται η ρητή συναίνεση του κατόχου των δεδομένων σχετικά με την παροχή τους, το αποθετήριο ή το σύστημα αποθήκευσης θα πρέπει να είναι σε θέση να επικοινωνήσει με τον κάτοχο ώστε να επιτραπεί η πρόσβαση.

Ουσιαστικά, μέσω των παραπάνω διαδικασιών οι κάτοχοι των δεδομένων μπορούν να ελέγχουν πού και πώς διατίθενται τα δεδομένα τους, κάτι που είναι σε απόλυτη σύμπνοια με τις αρχές FAIR καθώς, όπως θα δούμε και αναλυτικότερα παρακάτω, οι έννοιες των Ανοικτών Δεδομένων (Open Data) δεν ταυτίζονται με τις αρχές FAIR, παρά το γεγονός ότι συχνά συγχέονται. Τέλος, δεδομένου του κόστους συντήρησης των δεδομένων, είναι συχνό το φαινόμενο να αποσύρονται ερευνητικά δεδομένα από την ψηφιακή τους κυκλοφορία. Στην ατυχή αυτή περίπτωση, θα πρέπει να είναι σε θέση τα διάφορα αποθετήρια και συστήματα αποθήκευσης να διατηρούν τουλάχιστον τα μεταδεδομένα, ενημερώνοντας αρχικά για την παρελθοντική ύπαρξη των δεδομένων και τη μη διαθεσιμότητά τους, ενώ ταυτόχρονα θα παρέχουν πληροφορίες σχετικά με το πλαίσιο, τους συγγραφείς, τους φορείς καθώς και όλα τα στοιχεία που ίσως είναι χρήσιμα στους/στις εξωτερικούς/ές χρήστες για την αναζήτηση περισσότερων λεπτομερειών. Με βάση όλα τα παραπάνω, γίνεται αντιληπτό ότι οι περισσότερες σύγχρονες και αξιόπιστες πλατφόρμες αποθήκευσης και δημοσίευσης δεδομένων προσφέρουν αυτές τις υπηρεσίες στους κατόχους των δεδομένων, διασφαλίζοντας ότι συμμορφώνονται με αυτές τις αρχές.

Διαλειτουργικά (interoperable) δεδομένα και μεταδεδομένα

Άλλη μια κατευθυντήρια αρχή των δεδομένων FAIR είναι να καθίστανται τα διαμοιραζόμενα δεδομένα διαλειτουργικά, καθώς οι άνθρωποι αλλά κυρίως οι μηχανές μπορεί να έχουν πρόβλημα στην «ερμηνεία» των δεδομένων λόγω των διαφορούμενων αλλά και σημασιολογικά διαφορετικών εννοιών που μπορεί να έχει

κάποια λέξη ή τιμή, και φυσικά της πληθώρας διαφορετικών γλωσσών στις οποίες είναι αποτυπωμένα τα δεδομένα. Πρακτικά, συνιστάται η χρήση κοινών προτύπων δεδομένων για την αναπαράστασή τους, καθώς και η χρήση λεξικών (vocabularies) και οντολογιών (ontologies) που επιδιώκουν την ταξινόμηση και επεξήγηση οντοτήτων, την αναπαράσταση τιμών και τη σήμανση των δεδομένων. Τα λεξικά και οι οντολογίες συχνά ορίζονται στο πλαίσιο των διαφόρων ερευνητικών κοινοτήτων και συλλογικοτήτων και αποτελούν έναν αδιαμφισβήτητο τρόπο προσθήκης σημασιολογικού νοήματος στα δεδομένα και τα μεταδεδομένα.

Για παράδειγμα, μέσω των Controlled Vocabularies[14] (CV) της CESSDA ERIC[15], τα διάφορα αποθετήρια κοινωνικών δεδομένων ανά την Ευρώπη μπορούν να τυποποιήσουν σε ένα βαθμό την διαδικασία τεκμηρίωσης των δεδομένων τους δίνοντάς τους την ίδια νοηματοδότηση: π.χ. χρησιμοποιώντας την ίδια ταξινόμηση θεματικών μέσω του Topic Classification Controlled Vocabulary[16] –μιας τυπολογίας των κύριων θεματικών ή του αντικειμένου στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα– και επιτρέποντας στον/στην εξωτερικό/ή χρήστη που αναζητά μια θεματική στον Κατάλογο Δεδομένων της CESSDA (CDC)[17] να έχει πρόσβαση σε μεγάλο πλήθος διαφορετικών αποτελεσμάτων, τα οποία όμως «συνομιλούν» μεταξύ τους μέσω των κοινών προτύπων και θεματικών. Ομοίως, τα λεξικά θα πρέπει να διέπονται από κάποιες αρχές: για παράδειγμα, να τυγχάνουν αποδοχής από την επιστημονική ή ευρύτερη κοινότητα από την οποία προέρχονται και στην οποία απευθύνονται, να είναι καλά τεκμηριωμένα, να συντηρούνται, να μπορεί να γίνει παραπομπή και αναφορά σε αυτά μέσω μόνιμων αναγνωριστικών κ.ά.

Επιπλέον, στο επίπεδο των μεταδεδομένων που τεκμηριώνουν ένα σύνολο δεδομένων, θα πρέπει να δίνεται η απαραίτητη αναγνώριση, συσχέτιση και παραπομπή σε άλλα σύνολα δεδομένων ή δημοσιεύσεις που σχετίζονται με το τεκμηριωμένο σύνολο δεδομένων. Η δυνατότητα αυτή επιτυγχάνεται μέσω εξειδικευμένων πεδίων μεταδεδομένων, όπως είναι οι «συναφείς δημοσιεύσεις» (related publications), τα «συναφή έργα παραγωγής δεδομένων» (related data projects) ή το «συναφές υλικό» (related material), τα οποία εντάσσονται στα δημοφιλή σχήματα μεταδεδομένων

14. CESSDA Vocabulary Service (CVS). Για περισσότερες πληροφορίες μπορείτε να ανατρέξετε στη σελίδα του CVS: https://vocabularies.cessda.eu/

15. Consortium of European Social Science Data Archives - European Research Infrastructure Consortium. Για περισσότερες πληροφορίες μπορείτε να ανατρέξετε στη σελίδα της CESSDA: https://www.cessda.eu

16. CESSDA Controlled Vocabulary for CESSDA Topic Classification. Για περισσότερες πληροφορίες μπορείτε να ανατρέξετε στη σελίδα του CESSDA Controlled Vocabulary for CESSDA Topic Classification: https://vocabularies.cessda.eu/vocabulary/TopicClassification?lang=en

17. CESSDA data catalogue. Για περισσότερες πληροφορίες μπορείτε να ανατρέξετε στη σελίδα του CDC: https://datacatalogue.cessda.eu/ 39.885 σύνολα δεδομένων και μελέτες στις 10 Ιανουαρίου 2022.

όπως είναι, μεταξύ άλλων, το DDI[18] ή το Dublin Core[19]. Μέσω της διαδικασίας αυτής, πέρα από την διαλειτουργικότητα των δεδομένων και μεταδεδομένων, διασφαλίζεται η ορθή αναφορά και αναγνώριση της διανοητικής ιδιοκτησίας στα άτομα και τους οργανισμούς που παρήγαγαν και κατέστησαν διαθέσιμα τα δεδομένα τα οποία αποτέλεσαν τη βάση για την παραγωγή των δικών μας δεδομένων.

Τέλος, ένας ακόμα παράγοντας διαλειτουργικότητας των δεδομένων, είναι η δυνατότητα και προσπάθεια διάθεσής τους σε μορφές (data format) ευρέως αποδεκτές και χρησιμοποιούμενες από την κοινότητα, οι οποίες υποστηρίζονται σε διάφορους τύπους υπολογιστικών ή άλλων συστημάτων. Για παράδειγμα, η διάθεση ερευνητικών δεδομένων και σε τύπους αρχείων που είναι «ανοικτοί» –υπό την έννοια ότι ο καθένας μπορεί να τα χρησιμοποιήσει χωρίς να χρειάζεται να καταβάλει κάποιου είδους συνδρομή ή τέλος χρήσης– προάγει αναμφίβολα τη διαλειτουργικότητα των δεδομένων και, εντέλει, την επανάχρησή τους.

Επαναχρησιμοποιήσιμα (reusable) δεδομένα και μεταδεδομένα

Όπως ήδη αναφέραμε στην ενότητα περί εξερευνησιμότητας των δεδομένων και μεταδεδομένων, η διαδικασία της επαρκούς τεκμηρίωσης των δεδομένων από την πλευρά των καταθετών των δεδομένων επιτρέπει σε εξωτερικούς/ές χρήστες να αναζητήσουν και να εντοπίσουν τα αποτελέσματα που τους είναι χρήσιμα. Παράλληλα όμως βοηθά τόσο τους ανθρώπους, όσο και τις μηχανές να κατανοήσουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο δημιουργήθηκαν τα δεδομένα, τους σκοπούς τους και φυσικά το περιεχόμενό τους. Ως εκ τούτου, όσο περισσότερες πληροφορίες παρέχουμε, κυρίως με τη μορφή μεταδεδομένων, τόσο περισσότερο μπορούν οι εξωτερικοί/ές χρήστες να κατανοήσουν το περιεχόμενο των δεδομένων μας και επομένως να κρίνουν αν τα δεδομένα μας μπορεί να είναι χρήσιμα και άρα επαναχρησιμοποιήσιμα για περαιτέρω δική τους ανάλυση. Πληροφορίες που μπορεί αρχικά να μας φαίνονται μη σχετικές, μπορεί να είναι τμήμα της επιλογής (filtering) και αναζήτησης δεδομένων για άλλους χρήστες. Στην κατεύθυνση αυτή, η χρήση ελεγχόμενων λεξικών (controlled vocabularies) και οντολογιών γενικότερα (όπως περιγράφηκε αναλυτικά πιο πάνω) μπορεί να είναι μείζονος σημασίας, καθιστώντας την περιγραφή του περιεχομένου των δεδομένων όσο το δυνατόν πιο αδιαμφισβήτητη.

Άλλη σημαντική πτυχή των αρχών FAIR είναι η παροχή αδειών χρήσης (licences of use) τόσο σε επίπεδο δεδομένων όσο και μεταδεδομένων, καθώς, όπως ήδη έχουμε αναφέρει και θα δούμε αναλυτικότερα πιο κάτω, οι αρχές FAIR και

18. Data Documentation Initiative. Για περισσότερες πληροφορίες μπορείτε να ανατρέξετε στη σελίδα του DDI: https://ddialliance.org

19. Dublin Core Metadata Initiative, Για περισσότερες πληροφορίες μπορείτε να ανατρέξετε στη σελίδα του Dublin Core: https://dublincore.org

εν προκειμένω η αδειοδότηση των δεδομένων μπορούν να εφαρμοστούν τόσο σε άδειες που περιορίζουν, μερικώς ή ακόμα και ολικώς, τα δικαιώματα χρήσης ως προς την πρόσβαση στα δεδομένα, όσο και σε ανοικτά διατιθέμενα δεδομένα (Open Data). Οι άδειες χρήσης είναι τυποποιημένες δηλώσεις, αναγνώσιμες τόσο από μηχανήματα όσο και από ανθρώπους, και θέτουν τους όρους και τις προϋποθέσεις με τις οποίες μπορεί να γίνει η χρήση των δεδομένων και μεταδεδομένων. Διατίθενται πολλές διαφορετικές άδειες για δεδομένα – μεταξύ των δημοφιλέστερων και φιλικών προς τον χρήστη είναι η γκάμα αδειών Creative Commons[20].

Στις άδειες Creative Commons δηλώνεται ρητά ο τρόπος παραπομπής τους κατά την επανάχρηση και αν είναι αναγκαία η παραπομπή, παρέχονται πιθανές επιλογές επανάχρησης των έργων δεδομένων κ.ά. Κατά την κατάθεση δεδομένων σε κάποιο πιστοποιημένο αποθετήριο, δίνεται συνήθως η επιλογή εφαρμογής αδειών χρήσης στα κατατιθέμενα μεταδεδομένα και δεδομένα, με τη δυνατότητα να επιλεχθούν πέραν της μίας άδειες για τα διαφορετικά αρχεία δεδομένων και αντικείμενα που αποτελούν τα συνοδευτικά έγγραφα ενός έργου δεδομένων[21]. Μεγάλο μέρος της αξίας των δεδομένων συνιστά η ικανότητα μιας μηχανής ή ενός ανθρώπου να κρίνει την προέλευσή τους` έτσι αξιολογεί συχνά κατά πόσον τα δεδομένα είναι επαναχρησιμοποιήσιμα σε ένα νέο πλαίσιο, αξιολόγηση που περιλαμβάνει την ικανότητα να γνωρίζει κανείς πώς δημιουργήθηκαν τα δεδομένα και από ποιον, να ενημερώνεται για τη χρήση των σχετικών εργαλείων κ.ά. Άλλες πληροφορίες σχετίζονται με την επεξεργασία των δεδομένων: αν έχουν υποστεί επεξεργασία ή είναι ακατέργαστα, ποιες ενέργειες έχουν υποστεί κατά την επεξεργασία και ούτω καθεξής. Οι αρχές FAIR ενθαρρύνουν τη χρήση αρχείων προέλευσης (provenance files), όπου οι υπεύθυνοι των δεδομένων μπορούν να ορίσουν με σαφήνεια όλες τις παραπάνω πληροφορίες, βοηθώντας με αυτό τον τρόπο τους/τις εξωτερικούς/ές χρήστες να αξιολογήσουν και εν τέλει να επαναχρησιμοποιήσουν τα εν λόγω δεδομένα.

Η εργασία με σύνολα δεδομένων από ποικίλες πηγές θα ήταν απλούστερη αν μπορούσε να υπάρξει συναίνεση σε έναν ορισμένο, τυποποιημένο τρόπο οργάνωσης και περιγραφής των δεδομένων. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο πολλοί επιστημονικοί κλάδοι έχουν δημιουργήσει πρότυπα μεταδεδομένων για την περιγραφή των δεδομένων, καταλόγους συνιστώμενων μορφών αρχείων κ.ά. Η τήρηση αυτών των προτύπων θα επιτρέψει την ενσωμάτωση των νέων δεδομένων στο όλο οικοσύστημα των δεδομένων που είναι εύκολα και κατάλληλα για επανάχρηση από άλλους. Καθώς όμως δεν είναι δυνατή ακόμη η απόλυτη τυποποίηση, ενώ ταυτόχρονα σε πολλές επιστημονικές πειθαρχίες ανοίγονται νέα ερευνητικά μονοπάτια

20. Για περισσότερες πληροφορίες για τις άδειες Creative Commons μπορείτε να επισκεφτείτε τον ιστότοπο: https://creativecommons.org.

21.Ως Έργο παραγωγής Δεδομένων (data project) ορίζεται ένα οικείο σύνολο δεδομένων εμπλουτισμένο με διαφορετικού τύπου τεκμήρια ή πόρους που συνοδεύουν το σύνολο δεδομένων (την έρευνα per se).

χωρίς πρότερη ύπαρξη προτύπων, οι προκλήσεις για τους επιστήμονες των δεδομένων προϋποθέτουν διαρκή εγρήγορση, περιέργεια και εκπαίδευση, έτσι ώστε οι παρεχόμενες υπηρεσίες τους να εναρμονίζονται με τις αναδυόμενες τάσεις και ανάγκες σε ό,τι αφορά την ορθή τεκμηρίωση, διατήρηση και διάχυση των δεδομένων.

Αποσαφηνίζοντας ποια δεδομένα δεν είναι FAIR

Αρχικά, όπως ήδη αναφέραμε, οι αρχές FAIR είναι ουσιαστικά κατευθύνσεις στην προσπάθεια να γίνουν τα δεδομένα και οι προσφερόμενες υπηρεσίες όσο το δυνατόν χρησιμότερες και να υπάρχει πραγματική επανάχρησή τους από την ερευνητική και ευρύτερη κοινότητα` δεν αποτελούν κάποιου είδους πρότυπο που καθορίζει συγκεκριμένη μορφή ή τεχνολογία η οποία θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί ή να αναπτυχθεί, αλλά επιτρέπουν διαφορετικές προσεγγίσεις ως προς την επίτευξή τους. Κατά αυτό τον τρόπο, οι αρχές FAIR δεν αποτελούν πρότυπα που θα «ξεπεραστούν» κάποια στιγμή από κάποια άλλη τεχνολογία, αλλά μια συνεχή και πολύμορφη διαδικασία. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορούν να ταυτιστούν με κάποια ήδη υπάρχουσα τεχνολογία ή εφαρμογή, όπως το Resource Description Framework (RDF)[22] ή τα Διασυνδεδεμένα Δεδομένα (Linked Data)[23], παρά το γεγονός ότι τούτα χρησιμοποιούνται ευρέως αυτή την στιγμή καθώς ικανοποιούν τις «απαιτήσεις» των δεδομένων FAIR (Mons, 2018, σ. 57).

Οι αρχές FAIR φιλοδοξούν να παραμείνουν αρχές και να μπορούν να υλοποιηθούν μέσα από ένα φάσμα τεχνολογιών και προτύπων (formats). Παράλληλα οι αρχές FAIR δεν περιορίζονται μόνο σε κάποιον ή κάποιους συγκεκριμένους επιστημονικούς τομείς, αλλά μπορούν να εφαρμοστούν σε όλες τις επιστήμες και στα παραγόμενα δεδομένα και μεταδεδομένα των ερευνών αυτών. Τέλος, θα πρέπει να καταστεί σαφές ότι οι αρχές των FAIR δεδομένων δεν απευθύνονται μόνο σε φυσικά πρόσωπα που επιθυμούν να εντοπίσουν δεδομένα, να έχουν πρόσβαση σε αυτά και τελικά να τα ξαναχρησιμοποιήσουν. Αντίθετα, εφόσον οι αρχές FAIR γίνουν καθολικές, οι μηχανές και οι αλγόριθμοι θα μπορούν αυτοματοποιημένα

22. Για περισσότερες πληροφορίες για τα RDF: https://www.w3.org/standards/semanticweb/data.

23. Τα Διασυνδεδεμένα Δεδομένα συνδέουν διαφορετικούς τύπους δεδομένων: για παράδειγμα, στις κοινωνικές επιστήμες, δεδομένα των μέσων κοινωνικής δικτύωσης με δεδομένα που έχουν παραχθεί στο πλαίσιο συγκεκριμένης έρευνας και δειγματοληψίας. Αυτός μπορεί να είναι ένας τρόπος να συνδυαστούν τα μοναδικά πλεονεκτήματα και να αντιμετωπιστούν ορισμένοι από τους αντίστοιχους περιορισμούς αυτών των δύο τύπων δεδομένων. Παρά το ότι τα αποθετήρια επιχειρούν να αξιοποιήσουν διαφορετικές τεχνικές και εργαλεία και κυρίως να παράσχουν υπηρεσίες που θα διασφαλίζουν την αποθήκευση και συντήρηση τέτοιων νέων τύπων δεδομένων, μια σημαντική δυσκολία αφορά την προβλεπόμενη εκ του ΓΚΠΔ ενήμερη συγκατάθεση των υποκειμένων της έρευνας, που θα λαμβάνει υπόψη τα προαπαιτούμενα προστασίας των υποκειμένων αυτών (Breuer et al., 2021) .

να λαμβάνουν, να επεξεργάζονται και να επαναχρησιμοποιούν τα δεδομένα, εξοικονομώντας τεράστιους πόρους, ενώ παράλληλα η επανάχρηση των δεδομένων αυτών μπορεί να οδηγήσει σε αποκαλύψεις μοτίβων και συνδέσεων που δεν ήταν δυνατές έως τώρα.

Ανοικτά δεδομένα και δεδομένα FAIR

Οι έννοιες και ιδιότητες των FAIR και ανοικτών δεδομένων δεν αποτελούν de facto αναπόσπαστες ή αλληλοσυμπληρούμενες έννοιες` τα FAIR δεδομένα δηλαδή μπορεί να μην είναι ανοικτά και να διατίθενται υπό προϋποθέσεις (EC Expert Group on Fair Data, 2018). Θα θέλαμε να καταστεί σαφές ότι οι ιδιότητες του FAIR προσδίδουν προστιθέμενη αξία στα δεδομένα και μπορούν να επαναχρησιμοποιηθούν ανεξαρτήτως του τρόπου πρόσβασης σε αυτά, όπως στην περίπτωση προσωπικών και ευαίσθητων δεδομένων ή δεδομένων που έχουν συλλεχθεί για εμπορικούς σκοπούς. Σε μια ευρύτερη ερμηνεία της Ανοικτής Επιστήμης, θα μπορούσε επίσης να υποστηριχθεί ότι η στόχευση είναι η πλήρης διάθεση των δεδομένων, εντός όμως σαφώς προσδιορισμένων πλαισίων διαβαθμισμένης πρόσβασης ή σε συμμόρφωση με την εκάστοτε εθνική νομοθεσία που διέπει την κυκλοφορία. Οι τεχνικές ανωνυμοποίησης, οι συμφωνίες με τους παρόχους δεδομένων, καθώς και οι ασφαλείς χώροι διάθεσης αυτών όπως τα Αποθετήρια αποτελούν τις κύριες λύσεις στην αντιμετώπιση της διάκρισης ή και της επιλογής μεταξύ FAIR και ανοικτών δεδομένων.

Στους κόλπους της ερευνητικής κοινότητας των Κοινωνικών Επιστημών, καθώς και στα περιβάλλοντα των ψηφιακών υποδοχέων, είτε Αποθετήρια είτε Αρχεία Κοινωνικών Δεδομένων είναι αυτοί, όπως η ευρωπαϊκή υποδομή CESSDA ERIC, έχει υιοθετηθεί η προσέγγιση «ανοικτά στο μέτρο του δυνατού, κλειστά στο μέτρο του αναγκαίου[24]». Ως προέκταση αυτής της προσέγγισης, μπορεί να διατυπωθεί αντίστοιχα το «ανοικτά στο μέτρο του δυνατού και FAIR στο μέτρο του αναγκαίου» (EC Expert Group on FAIR Data, 2018). Και οι δύο προαναφερόμενες προσεγγίσεις αφορούν κυρίως τη δημόσια χρηματοδοτούμενη έρευνα και τα παραγόμενα δεδομένα και παρουσιάζονται σε διατυπώσεις μελετών και εκθέσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Ο ρόλος των Αποθετηρίων στα δεδομένα FAIR

Σημαίνοντα ρόλο μεταξύ των διαύλων μεταβίβασης της επιστημονικής παραγωγής κατέχουν συγκροτημένοι μηχανισμοί αποθήκευσης και διάθεσης των δεδομένων FAIR, που είναι τα Αποθετήρια Δεδομένων. Τα πιστοποιημένα Αποθετήρια Δεδομένων, μέσω του σκοπού και της αποστολής τους, μπορούν να συμβάλουν στην

24. As open as possible, as closed as necessary.

προαγωγή των FAIR δεδομένων με στενότερη ή χαλαρότερη διασύνδεση προς τις αρχές της ανοικτότητας των υπηρεσιών τους. Επιπλέον, δεδομένης της μαζικής αύξησης της παραγωγής δεδομένων, ο ρόλος τους αναδεικνύεται σημαντικός όσον αφορά την εδραίωση των αρχών των δεδομένων FAIR, αλλά και τη συγκρότηση κριτηρίων προτεραιοποίησης και επιλογής ως προς τα σύνολα δεδομένων που θα διατεθούν προς επανάχρηση σε σχέση με άλλα που δεν θα πληρούν τα κριτήρια. Οι ερευνητικές υποδομές θα μπορούσαν λοιπόν να συμβάλουν στην οργάνωση αυτού του «αδιαμφισβήτητου καταιγισμού δεδομένων και πληροφοριών εν τη γενέσει του», έτσι ώστε να κεφαλαιοποιηθεί η αξία τους, προς το συμφέρον μιας συνεκτικής και αναστοχαστικής κοινωνίας.

Τα αποθετήρια γνώρισαν ιδιαίτερη άνθηση τα τελευταία χρόνια. Η αύξηση της δημιουργίας αποθετηρίων οφείλει πολλά στην «Ανοικτή Επιστήμη», που προώθησε την ανάγκη συγκέντρωσης δεδομένων και διάχυσής τους, λόγω της αυξανόμενης ζήτησης για διάχυση και «ανοικτότητα». Χρησιμοποιώντας την περίπτωση της ανάπτυξης της ερευνητικής υποδομής SoDaNet, θα αναδείξουμε μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα την δυναμική της επικοινωνίας στους κόλπους μιας διεθνούς ερευνητικής κοινότητας δεδομένων και την κεφαλαιοποίηση των δεδομένων FAIR σε μια ευρωπαϊκή χώρα, συνυπολογίζοντας την περατότητα της χρηματοδότησης και των ανθρώπινων πόρων. Η σημερινή ανταλλαγή και συνομιλία μιας εθνικής, ευρωπαϊκής και διεθνούς κοινότητας επιτρέπει στα κενά και τις ελλείψεις να καλύπτονται μέσα από ένα συνεχές ταξίδι γνώσης.

Η προσπάθεια για τη δημιουργία μιας εθνικής υποδομής για την υποστήριξη της έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες στη χώρα μας ξεκίνησε με την δημιουργία της Τράπεζας Κοινωνικών Δεδομένων από το ΕΚΚΕ στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και σταθεροποιήθηκε χάρη στην έγκαιρη προσχώρησή της στο τότε Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Κοινωνικών Αρχείων Δεδομένων CESSDA, με στόχο την ικανοποίηση των αναγκών της εθνικής ερευνητικής κοινότητας, σε συνομιλία με την ευρωπαϊκή κοινοπραξία για την ανάπτυξη συνεργασιών και την κεφαλαιοποίηση τεχνογνωσίας. Η μεγάλη δυσκολία της εποχής εκείνης συνίστατο σε τεχνολογικές εξελίξεις που απαιτούσαν την υιοθέτηση τεχνολογικών συστημάτων κλειστού κώδικα, ανταποκρινόμενων σε συγκεκριμένες ανάγκες. Οι εξελίξεις της ανοικτής επιστήμης και η συνδιαλλαγή και συνδιαμόρφωση πολιτικών για την ανάπτυξη των ερευνητικών υποδομών σε ευρωπαϊκό επίπεδο[25] συνέβαλαν στον εκσυγχρονισμό της εθνικής υποδομής στο πλαίσιο μιας ευρωπαϊκής κοινοπραξίας και υπόσχονται τη μελλοντική βιωσιμότητά της. Οι πόροι από ευρωπαϊκά έργα τεχνογνωσίας και κατάρτισης του προσωπικού που ενεπλάκη στην υπόθεση των δεδομένων συνέβαλαν επίσης στην περαιτέρω ανάπτυξή της.

Έτσι στα είκοσι χρόνια λειτουργίας της, χάρη και στη γενικότερη στρατηγική

25. ESFRI, EI RoadMaps.

σε επίπεδο πολιτείας και ερευνητικής κοινότητας, η ελληνική Τράπεζα Κοινωνικών Δεδομένων του ΕΚΚΕ μετουσιώθηκε στο εθνικό δίκτυο SoDaNet, που στοχεύει στον σχεδιασμό, την ανάπτυξη και τη βιώσιμη λειτουργία της εθνικής ερευνητικής υποδομής SoDaNet για την υποστήριξη της εμπειρικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες στη χώρα μας. Η υποδομή SoDaNet επεδίωξε και πέτυχε την ορατότητά της, αυξάνοντας τα μέλη της στους κόλπους της ακαδημαϊκής κοινότητας με το δίκτυο χρηστών που τα μέλη της προσέδωσαν στην υποδομή. Σήμερα η εθνική υποδομή, με τη υιοθέτηση και τροποποίηση του συστήματος Dataverse ως βασικού αποθετηριακού εργαλείου, επιδιώκει την συνεχή συνομιλία και συνεργασία με μια διεθνή κοινότητα που προάγει συστήματα διαχείρισης δεδομένων ανοικτού κώδικα και διασφαλίζει τη διατήρηση και περαιτέρω ανάπτυξή της με τη ματιά στραμμένη στο «γίγνεσθαι» της διεθνούς κοινότητας δεδομένων. Παράλληλα οι εθνικές συνεργασίες και δικτυώσεις επιτρέπουν την ανταπόκριση στις ανάγκες της εθνικής κοινότητας και την παροχή υπηρεσιών που στηρίζουν σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο υψηλής ποιότητας δεδομένα και εν γένει ψηφιακούς πόρους.

Οι αρχές των δεδομένων FAIR στην υποδομή SoDaNet

Στο πλαίσιο του έργου SoDaNet in Action, το δίκτυο SoDaNet υιοθέτησε το Dataverse[26] ως βασικό αποθετηριακό λογισμικό για την υποδομή[27], παραμετροποιώντας το σύμφωνα με τις ανάγκες του δικτύου. Έτσι, εκτός από τα διάφορα πλεονεκτήματα που είχε ως εφαρμογή σε σχέση με τα προγενέστερα λογισμικά της υποδομής (Λιναρδής & κ.ά., σε αυτό τον τόμο), μέσω του Dataverse ικανοποιούνταν και οι κατευθυντήριες αρχές των δεδομένων FAIR. Ενδεικτικά θα αναφέρουμε κάποια από τα τεχνικά χαρακτηριστικά του Dataverse που ικανοποιούν ορισμένες από τις αρχές FAIR:

1. Αρχικά, υποστηρίζει τα «ανοικτά» πρωτόκολλα του διαδικτύου TCP/IP και καθένας μπορεί να περιηγηθεί στο αποθετήριο με μια σύνδεση στο διαδίκτυο μέσω ενός διαδικτυακού περιηγητή (browser). Παράλληλα όμως, υποστηρίζει και την ταυτοποίηση των εγγεγραμμένων χρηστών δίνοντάς τους επίπεδα εξουσιοδότησης ως προς τις δυνατότητες πρόσβασης στα δεδομένα που φιλοξενούνται, ικανοποιώντας με αυτούς τους τρόπους την προσβασιμότητα σε δεδομένα και μεταδεδομένα (accessibility) που ορίζουν οι αρχές FAIR.

26. Το Dataverse είναι μια διαδικτυακή εφαρμογή ανοικτού κώδικα (open-source) για την κοινή χρήση, τη διατήρηση, την παράθεση, τη διερεύνηση και την ανάλυση ερευνητικών δεδομένων. Για περισσότερες πληροφορίες: https://dataverse.org

27. Για πρόσβαση στον κατάλογο δεδομένων του SoDaNet, ακολουθήστε τον σύνδεσμο: https://datacatalogue.sodanet.gr

2. Τα μεταδεδομένα προσφέρονται ελεύθερα σε όλους/ες –εγγεγραμμένους/ες και μη– χρήστες, ακόμα και στις περιπτώσεις που τα δεδομένα είναι περιορισμένης πρόσβασης ή σε κατάσταση embargo[28]. Παρέχονται μεταδεδομένα σε επίπεδο έργου δεδομένων, που περιλαμβάνουν τα μεταδεδομένα παραπομπής (citation metadata), αλλά και τα διάφορα εξειδικευμένα πακέτα μεταδεδομένων, όπως τα γεωχωρικά (geo-spatial), τα μεταδεδομένα κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών (social sciences and humanities metadata), και εκείνα που σχετίζονται με τους διαφορετικούς τύπους έργων δεδομένων που υποστηρίζει το αποθετήριο, όπως οι Δείκτες και οι Ταξινομήσεις (Indices and Classification metadata) ή τα μεταδεδομένα SIMS[29], που χρησιμοποιούνται από την Eurostat – ενώ παρέχονται και μεταδεδομένα σε επίπεδο αρχείου (file). Όπως είδαμε και παραπάνω, η επαρκής και έγκυρη τεκμηρίωση και παροχή μεταδεδομένων, τόσο σε επίπεδο έργου δεδομένων όσο και σε επίπεδο αρχείου, διευκολύνει την ευρεσιμότητα, την διαλειτουργικότητα και εν τέλει την επανάχρηση των δεδομένων .
3. Παρέχεται μόνιμος ταυτοποιητής τύπου DOI σε κάθε έργο δεδομένων όταν αυτό δημοσιοποιηθεί, βοηθώντας στην ευρεσιμότητα των δεδομένων και μεταδεδομένων.
4. Τόσο σε επίπεδο έργου δεδομένων όσο και σε επίπεδο μοναδικού αρχείου (file) μπορούν να οριστούν διαφορετικού τύπου άδειες χρήσης και επίπεδα πρόσβασης στους διάφορους τύπους χρηστών, διευκολύνοντας έτσι την προσβασιμότητα των δεδομένων.
5. Τα πινακοποιημένα δεδομένα (tabular files) είναι διαθέσιμα και στον «ανοιχτό» μορφότυπο .tab –παρά το γεγονός ότι τα αυθεντικά αρχεία μπορεί να είναι «κλειστού» τύπου, όπως είναι οι διάφοροι μορφότυποι στατιστικών πακέτων: π.χ. .sav αρχεία του στατιστικού πακέτου SPSS[30]– συμβάλλοντας έτσι στην διαλειτουργικότητα και επανάχρηση των δεδομένων, όπως, για παράδειγμα, η εφαρμογή του Λεξικού Κοινωνικών Όρων[31] της υποδομής .

28. Ως embargo ορίζεται η κατάσταση κατά την οποία ορισμένα δεδομένα τελούν υπό απαγόρευση πρόσβασης για ορισμένο χρονικό διάστημα. Έτσι, παρά το γεγονός ότι έχουν υποβληθεί σε δημόσια προσβάσιμα αποθετήρια, δεν είναι διαθέσιμα για λήψη για το ρητά καθορισμένο χρονικό διάστημα που αποφασίζουν οι παραγωγοί των δεδομένων αυτών.

29. Single Integrated Metadata Structure. Για περισσότερες πληροφορίες: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/64157/4373903/03-Single-Integrated-Metadata-Structure-and-its-Technical-Manual.pdf

30. Statistical Package for the Social Sciences, λογισμικό της IBM.

31. Για αναζήτηση στο Λεξικό Κοινωνικών Όρων του SoDaNet: https://www.sodanet.gr/data-services/socialterms/search

Ο ρόλος των επιστημόνων των δεδομένων και οι δεξιότητες στη διαχείριση των δεδομένων

Οι τεχνολογικές εξελίξεις προϋποθέτουν την ανάπτυξη δεξιοτήτων και γνώσεων του ανθρώπινου δυναμικού που δραστηριοποιείται στη διαχείριση των δεδομένων υπό την ευρεία έννοια. Η εκτίμησή μας είναι ότι, στο πέρασμα των χρόνων, οι δεξιότητες αυτές, που αφορούν τον σχεδιασμό, τη συλλογή/παραγωγή δεδομένων, καθώς και την περαιτέρω ανάλυση και διαχείριση και εν τέλει επανάχρηση αυτών, συνιστούν εγκάρσιες τομές που εντάσσονται σταδιακά σε ένα ενιαίο πλέγμα, όπου θα πρέπει να συνομιλούν και να ενσκήπτουν η μία μέσα στην άλλη. Αναφερόμαστε δηλαδή σε κοινωνικούς επιστήμονες που αναστοχάζονται την κοινωνική πραγματικότητα και παράγουν νοητικά σχήματα και εμπειρικά αποτελέσματα με το ανθρώπινο δυναμικό των ερευνητικών υποδομών και αποθετηρίων (Κονδύλη & Λιναρδής, 2020). Η ανάπτυξη αυτών των δεξιοτήτων και η συνεχής εκπαίδευση σε νέους τύπους δεδομένων και μεθόδους συνυπάρχουν σε κάποιο βαθμό και με την έλλειψη αυτών. Τα δεδομένα FAIR ή τα ανοικτά δεδομένα, όπως και η αξιοποίηση των μεγάλων δεδομένων (Big Data), αποτελούν κι αυτά τομείς αλληλόδρασης και συνεργασίας.

Έτσι, από τη μία πλευρά, οι κοινωνικοί επιστήμονες καλούνται να αναστοχαστούν τα μεθοδολογικά κεκτημένα της επιστημονικής παράδοσης (έρευνες, ερωτηματολόγια, συγκεκριμένοι πληθυσμοί δείγματος), που αποτυπώνουν δεδομένες κοινωνικές αναπαραστάσεις, και να αναπαραγάγουν αναλύσεις αυτών, πέραν της νομιμοποιητικής δικαιοδοσίας των επιστημών τους. Δηλαδή, άλλη μια συνέπεια της παραγωγής μεγάλων δεδομένων και της επανάχρησης αυτών συνίσταται στο γεγονός ότι οι κοινωνικοί επιστήμονες αρχίζουν να μελετούν τα κοινωνικά φαινόμενα με τη χρήση δεδομένων που αρχικά δεν συλλέχθηκαν για έρευνα, όπως είναι τα δεδομένα κοινωνικής δικτύωσης, καθώς και δεδομένα που προέρχονται από την εξόρυξη (data mining) διαδικτυακών πληροφοριών, ή από ψηφιακούς αισθητήρες, αλλά και από διοικητικά αρχεία (OECD, 2013). Θα μπορούσαμε επομένως να υποστηρίξουμε ότι οι σύγχρονες τεχνολογίες με τις έξυπνες συσκευές και τα συλλεγόμενα μέσω αυτών δεδομένα νηματοδοτούν τον 21ο αιώνα, που σημαίνει ότι οι κοινωνικές επιστήμες είναι πλέον στην καρδιά όχι μόνο της γνώσης αλλά και της ευρύτερης διεπιστημονικής παραγωγής δεδομένων.

Στο άμεσο μέλλον, οι βασικές προκλήσεις θα συνίστανται στην ικανότητα του ερευνητικού δυναμικού να εργάζεται διεπιστημονικά, λαμβάνοντας υπόψιν τα ηθικά και δεοντολογικά ζητήματα διεξαγωγής έρευνας με τους νέους τύπους δεδομένων. Οι ερευνητικές υποδομές θα πρέπει να αναπτύσσουν και να βελτιώνουν τις παρεχόμενες υπηρεσίες και τα εργαλεία προς χρήση και αξιοποίηση από τους δυνητικούς χρήστες τους. Το ερευνητικό οικοσύστημα χρειάζεται το δίπολο αυτών των δρώντων. Μέσα από τις κοινές προσπάθειες των ερευνητικών επιστημών και των διεπιστημονικών ερευνητικών έργων –όπως τα πρόσφατα διεπιστημονικά

έργα που υλοποιούνται για την αξιοποίηση δεδομένων–, τις ανάγκες τεκμηρίωσης και γνώσης που δημιούργησε η συνθήκη της πανδημίας Covid-19[32], τις αρχές της Ανοικτής Επιστήμης και άλλες διεθνείς πρωτοβουλίες, τα πρώτα βήματα έχουν ήδη συντελεστεί σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο.

Οι δρόμοι που ανοίγονται: διλήμματα και προοπτικές

Σε μια εμπνευσμένη εισήγηση προς την κοινότητα των επιστημόνων που ασχολούνται με τα δεδομένα, ο Mathew Wollard (2016: 29) μας επαναφέρει στις βασικές αρχές σε μια προσπάθεια πρόβλεψης των τάσεων της επόμενης δεκαετίας. Επανέρχεται στις αρχές που επιδιώκουν τα δεδομένα FAIR και η Ανοικτή Επιστήμη, με αρωγό την τεχνολογική εξέλιξη στους σημερινούς ψηφιακούς σχηματισμούς. Μας επαναφέρει σε μια έννοια-κλειδί, την εδραίωση της εμπιστοσύνης: «Πώς μπορούμε να προστατεύουμε και την ίδια στιγμή να σεβαστούμε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το υποκείμενο των δεδομένων (data subject), μεγιστοποιώντας παράλληλα τις δυνατότητες χρήσης στην έρευνα και την προστιθέμενη αξία που η έρευνα μπορεί να αποφέρει. Η αίσθησή μου είναι ότι όταν εμείς –ως κοινότητα υπηρεσιών δεδομένων– επιδεικνύουμε τη δέσμευσή μας στο σεβασμό των δεδομένων και την προστασία των εν λόγω υποκειμένων των δεδομένων, η πρόσβαση σε πολλές από τις νέες μορφές δεδομένων θα γίνει ευκολότερη». Θα προσθέταμε επίσης ότι η εμπιστοσύνη εγείρει ταυτόχρονα και ένα ζήτημα αξιοπιστίας ως προς την επανάχρηση των δεδομένων, που αφορά τόσο την άσκηση συνειδητού ελέγχου όσο και την επιβεβαίωση της ορθής χρήσης τους μέσα από διαδικασίες δοκιμής και σφάλματος.

Η Ανοικτή Επιστήμη και η σταδιακή εδραίωση των δεδομένων FAIR μέσω των μηχανισμών λειτουργίας τους διαμεσολαβούν μια νέα εποχή, η έκβαση της οποίας εξαρτάται εν πολλοίς από τις κοινότητες των εμπειρογνωμόνων και των ειδικών.

Εν κατακλείδι, μία από τις προκλήσεις του καταιγισμού δεδομένων και πληροφοριών δεδομένων που θα κληθούμε να αντιμετωπίσουμε στο άμεσο μέλλον έγκειται στην ανάπτυξη και εδραίωση αφενός της εμπιστοσύνης και αφετέρου της διευκόλυνσης κάθε ενδιαφερόμενου πολίτη προκειμένου να κάνει χρήση των υπη-

32. Ένα τέτοιο ενδεικτικό παράδειγμα είναι η υλοποίηση του ερευνητικού έργου με τίτλο Beyond COVID, στο οποίο προβλέπεται η συλλογή και διάθεση δεδομένων FAIR διαφορετικών επιστημονικών κλάδων και διεπιστημονικών υποδομών σε μια κοινή πλατφόρμα, με ενιαία σχήματα χρήσης δεδομένων Covid-19, καθώς και πιθανών άλλων επιδημιών, δίνοντας, μεταξύ άλλων, έμφαση στην εκπαίδευση και ανάπτυξη ικανοτήτων των επιστημόνων και διαφορετικών κοινοτήτων χρηστών και στην εξοικείωση με μεθοδολογικά εργαλεία που επιτρέπουν την ανάλυση δεδομένων FAIR. Η εθνική ερευνητική υποδομή SoDaNet συμμετέχει μέσω του ΕΚΚΕ, εθνικού Service Provider και Τρίτου Συμβαλλόμενου μέρους της CESSDA ERIC. Συντονιστής είναι το European Molecular Biology Laboratory, με τη συμμετοχή 53 ακαδημαϊκών και ερευνητικών οργανισμών ανά την Ευρώπη. Περισσότερες πληροφορίες https://by-covid.org/

ρεσιών των Αποθετηρίων και γενικότερα των Ερευνητικών Υποδομών. Η αξιοπιστία και χρήση των υπηρεσιών μας θεμελιώνεται στην πρωθύστερη εδραίωση της εμπιστοσύνης και επικοινωνίας των ερευνητικών υποδομών με την πανεπιστημιακή και ερευνητική κοινότητα, τα ερευνητικά δίκτυα ή ανεξάρτητους ερευνητές ως παραγωγούς δεδομένων και τεκμηρίων, που προάγουν την αποτύπωση όψεων των εκάστοτε κοινωνικών μετασχηματισμών. Ο ρόλος των Αποθετηρίων έγκειται στο να «επιστρέφει» στον κάθε πολίτη τα δεδομένα και, εν γένει, τα παραγόμενα τεκμήρια ή/και τους ψηφιακούς πόρους, υπακούοντας στις αρχές των δεδομένων FAIR και προστατεύοντας μέσα από τις λειτουργίες τους τη διαφάνεια και την προστασία των υποκειμένων της έρευνας.

Τα επόμενα χρόνια, η κουλτούρα και οι πρακτικές ως προς τα δεδομένα θα μεταβάλλονται διαρκώς. Οι παγκοσμιοποιημένες ερευνητικές κοινότητες αρχίζουν να εργάζονται διεπιστημονικά όσον αφορά την μελέτη των φαινομένων per se, αλλά και την διαλειτουργικότητα και επανάχρηση των ίδιων των δεδομένων. Οι διεθνείς, ευρωπαϊκοί και εθνικοί οργανισμοί που ασχολούνται με τα δεδομένα θα διαδραματίσουν σημαίνοντα ρόλο μέσα από την επιρροή τους στην ερευνητική κουλτούρα ανταλλαγής δεδομένων διεπιστημονικών εγχειρημάτων. Η σταδιακά αυξανόμενη εδραίωση των FAIR δεδομένων υπηρετεί αυτήν τη μεταβολή και κατεύθυνση.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Breuer, J., Al Baghal, T., Sloan, L., Bishop, L., Kondyli, D., & Linardis, A. (2021). Informed consent for linking survey and social media data, *IASSIST Quarterly, 45(1),* 1-27. doi https://doi.org/10.29173/iq988

European Commission (2020). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A European strategy for data*. COM(2020) 66 final. Brussels: EURLex, 19.02.2020.

European Commission Expert Group on FAIR Data (2018). *Turning FAIR into reality*. Final Report and Action Plan from the European Commission Expert Group on FAIR data. European Commission. Directorate General for Research and Innovation

Κάλλας, Γ. (2008) Τα κοινωνικά φαινόμενα και η παρατήρησή τους στις κοινωνικές επιστήμες. Στο Γ. Κάλλας, Δ. Κονδύλη & Γ. Καραγιάννης (επιμ.), *Μεθοδολογικά ζητήματα και ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών* (17-37). Αθήνα: Ποταμός.

Κάλλας, Γ. (2002). *Ζητήματα σχεδιασμού εμπειρικών ερευνών: Αξιοποίηση μεθόδων της πληροφορικής τεχνολογίας*. Αθήνα: ΕΚΚΕ & Νεφέλη

Κονδύλη, Δ. & Λιναρδής, Α., (2021). Νέοι τύποι δεδομένων, νέοι ρόλοι των ερευνητικών υποδομών; Στο Ν. Ναγόπουλος (επιμ.), *Οι Κοινωνικές Επιστήμες σήμερα. Διλήμματα και προοπτικές πέρα από την κρίση*. Μυτιλήνη: Σχολή Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Mons, B. (2018). *Data Stewardship for Open Science: Implementing FAIR Principles* (1η έκδ.). Boca Raton: Chapman and Hall/CRC. https://doi.org/10.1201/9781315380711

Mons, B., Neylon, C., Velterop, J., Dumontier, M., da Silva Santos, L. O., & Wilkinson, M.

D. (2017). Cloudy, increasingly fair; revisiting the Fair Data Guiding Principles for the European Open Science Cloud. *Information Services & Use*, *37*(1), 49–56. doi: 10.3233/isu-170824

OECD (2017). Business models for sustainable research data repositories.*OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*, *47*, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/302b12bb-en

Wilkinson, M., Dumontier, M., Aalbersberg, I. et al. (2016). The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. *Sci Data* 3, 160018. https://doi.org/10.1038/sdata.2016.18

Woollard, M. (2017). Embracing the 'Data Revolution': Opportunities and Challenges for Research. *IASSIST Quarterly*, *40*(2), 28. https://doi.org/10.29173/iq784.

Διαδικτυακές πηγές

A FAIRy tale. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://forskningsdata.dk/fairytale/

BY. *Covid*. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://by-covid.org/

CESSDA. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://www.cessda.eu/

CESSDA Controlled Vocabulary for CESSDA Topic Classification. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://vocabularies.cessda.eu/vocabulary/TopicClassification?lang=en

CESSDA Data Catalogue. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://datacatalogue.cessda.eu/

CESSDA Vocabulary Service (CVS). Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από: https://vocabularies.cessda.eu/

Digital Object Identifier System. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://www.doi.org/

Document, discover and interoperate. Welcome to the Data Documentation Initiative, Data Documentation Initiative. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://ddialliance.org/

Dublin Core. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://dublincore.org

Handle.net registry. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://www.handle.net/

How to fair. FAIR. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου, 2022, από http://www.howtofair.dk/

Miller, J., Kemp, J., & Brown, J. (2021, 16 Δεκεμβρίου). FORCE11. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου, 2022, από https://www.force11.org/

Nature Publishing Group. (2018, 13 Μαρτίου). Everyone needs a data-management plan. Nature News. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://www.nature.com/articles/d41586-018-03065-z

Social Data Network. Social Terms Dictionary. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://www.sodanet.gr/data-services/socialterms/search

ORCID. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://orcid.org/

The dataverse project. The Dataverse Project - Dataverse.org. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://dataverse.org/

W3C. SEMANTIC WEB: LINKED DATA. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://www.w3.org/standards/semanticweb/data

When we share, everyone wins. Creative Commons. (2021, 24 Μαΐου). Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://creativecommons.org/

Κατάλογος Δεδομένων sodanet. Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2022, από https://datacatalogue.sodanet.gr/

Ενότητα Δ΄

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΓΑ ΠΟΥ ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ ΩΣ ΕΡΓΑ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΣΕ ΜΙΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

ΠΡΟΤΥΠΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΕΡΕΥΝΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟ-ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ[1]

Κώστας Ρόντος
Νίκος Ναγόπουλος
Μανούσος Μαραγκουδάκης
Γιάννης Κάλλας
Μάνος Σαββάκης
Μαρία-Ελένη Συρμαλή

Περίληψη

Το άρθρο αυτό επιδιώκει να παρουσιάσει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση σχεδιασμού κοινωνικής έρευνας με αντικείμενο το ζήτημα των πρόσφατων μεταναστευτικών/προσφυγικών ροών προς την Ελλάδα και τη συνακόλουθη ανάγκη για λήψη αποτελεσματικών μέτρων πολιτικής προς αντιμετώπισή του, στην προοπτική της ομαλής κοινωνικής ένταξης των ξένων που εισέρχονται στην Ελλάδα και αποκτούν το δικαίωμα νόμιμης παραμονής στη χώρα.

Η κοινωνική έρευνα απαιτεί αρχικά την θεωρητική τεκμηρίωση του εξεταζόμενου ζητήματος, η οποία έχει πολλαπλές κατευθύνσεις: την εξειδίκευση των στόχων της έρευνας, την τυπολογία, το θεσμικό πλαίσιο, το αμιγώς θεωρητικό υπόβαθρο και την διασφάλιση της ηθικής κατά τη διενέργειά της. Το ερευνητικό μέρος συνδυάζει τις επιμέρους κατηγορίες έρευνας και έχει συγκεκριμένους στόχους, που προκύπτουν από την θεωρητική προσέγγιση και υποστηρίζουν την εξαγωγή αποτελεσμάτων στα

1. Ευχαριστίες: Η συγγραφή του άρθρου αυτού υποστηρίχθηκε από την χρηματοδότηση του Ελληνικού Ιδρύματος για την Έρευνα και την Καινοτομία (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ), έργο «Η προοπτική μιας μακροχρόνιας παραμονής των προσφύγων και των μεταναστών στην Ελλάδα: ανάδειξη των δημογραφικών και κοινωνικο-οικονομικών συνεπειών και η σημασία τους για την αποδοχή της προοπτικής αυτής από την ελληνική κοινωνία».

ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται. Οι σύγχρονες προσεγγίσεις κοινωνικής έρευνας περιλαμβάνουν κατά περίπτωση ποσοτική ή/και ποιοτική έρευνα ή μεικτές μεθόδους, ανάλογα με τους εξεταζόμενους πληθυσμούς και τους ειδικότερους στόχους του ενιαίου ερευνητικού σχεδίου. Τα παραγόμενα αποτελέσματα έχουν την δυνατότητα να υποστηρίξουν αποτελεσματικά τους στόχους της έρευνας, με την κατάλληλη ανάλυση αυτών μέσω συγκεκριμένων μεθόδων και τεχνικών. Καθώς η κοινωνική έρευνα δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά προσπαθεί να λύσει προβλήματα, η χρήση των αποτελεσμάτων της έρευνας για την διατύπωση αξόνων πολιτικής είναι επιβεβλημένη.

Στο πλαίσιο αυτό, το παρόν άρθρο θα παρουσιάσει τον σχεδιασμό δύο πρόσφατων ερευνών, που διενεργήθηκαν η μεν πρώτη το 2016 (περιληπτικά, για λόγους συνέχειας με την πρόσφατη ενασχόλησή μας με το προσφυγικό/μεταναστευτικό) και η δεύτερη την τρέχουσα περίοδο (2019-2022), με υποστήριξη του ΕΛΙΔΕΚ, με στόχο την αποτύπωση των βασικών χαρακτηριστικών του πρόσφατου μεταναστευτικού ρεύματος κατά τις δύο περιόδους προς τη χώρα μας με βασική πύλη εισόδου τα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου. Τα σημεία που θα αναπτυχθούν και ο σχεδιασμός συνολικά αναμένεται να αξιοποιηθούν από μελλοντικούς ερευνητές που ασχολούνται με συναφή θέματα, αλλά και γενικότερα με την κοινωνική έρευνα, καθώς οι γενικές μεθοδολογικές αρχές αυτής τυγχάνουν εφαρμογής σε οποιοδήποτε γνωστικό αντικείμενο.

Λέξεις-κλειδιά: *εμπειρική έρευνα, ποιοτικές μέθοδοι, ποσοτικές μέθοδοι, μεικτές μέθοδοι, μεταναστευτικό ζήτημα.*

Abstract

This paper aims at presenting an integrated approach to the design of empirical social research focusing on the issue of recent migration/refugee flows towards Greece and the subsequent need to apply policy measures regarding the smooth integration of immigrants and refugees entering Greece and gaining the right to legally reside in the country.

Social research requires the theoretical validation of the phenomenon under consideration in various dimensions, including the specification of research aims, typology, the institutional framework, the theoretical background, and securing research ethics. The research part combines the individual research categories, focusing on particular targets stemming from the theoretical background and supporting results pertaining to the research questions involved. Contemporary approaches to social research include qualitative and/or quantitative research or mixed methods, according to the population studied and the specific research targets of the overall research plan. Results may effectively support research aims with the use of specific methods and techniques. Since social research is not an end

in itself but attempts to solve problems, the use of research results in the formulation of policy directions is of the essence.

In this context, the current study presents the design of two recent research projects: the first completed in the year 2016 (a brief presentation, to indicate the continuity with our recent engagement in the refugee/migrant issue); the second conducted in the present period (2019-2022) and funded by the Hellenic Foundation for Research and Innovation (H.F.R.I./ELIDEK), with the aim of mapping the refugee-immigrant flows, where the North-Eastern Aegean islands serve as the main entrance gate. The overall design and particular aspects of the projects are expected to be adopted by future researchers in the field and in wider social contexts since the general methodological research principles may be applied to any scientific discipline.

Keywords: *empirical research, quantitative methods, qualitative methods, mixed methods, migration issue.*

Εισαγωγή

Η εξαιρετικά σύνθετη κοινωνική και οικονομική οργάνωση που αναπτύσσεται στη σύγχρονη εποχή καθιστά τη στατιστική και λοιπή πληροφόρηση καθοριστικό παράγοντα της προόδου και της ανάπτυξης για τις τοπικές κοινωνίες, τις χώρες και τους υπερεθνικούς οργανισμούς. Η ανάγκη για στατιστικά και ποιοτικά δεδομένα γίνεται πιο επιτακτική στα πλαίσια της παρακολούθησης και της πρόβλεψης των συνεχών και ταχύτατων αλλαγών που επέρχονται στις σύγχρονες κοινωνίες υπό την επίδραση της διεθνοποίησης των οικονομιών και των κοινωνιών, των διαρθρωτικών μεταβολών στην παραγωγική διαδικασία και της εξέλιξης της τεχνολογίας (Ρόντος, 2008). Ειδικότερα, τα πληροφοριακά συστήματα και η στατιστική και λοιπή πληροφόρηση που αυτά παράγουν έχουν ως βασικό στόχο την υποστήριξη της λήψης αποφάσεων κατά την άσκηση και τον έλεγχο της πολιτικής, αλλά και της επιστημονικής έρευνας που είναι συναφής με το γνωστικό αντικείμενο της δράσης.

Η νεότερη Ελλάδα έχει συνδεθεί ιστορικά με το φαινόμενο της μετανάστευσης, πρώτα ως χώρα προέλευσης και στη συνέχεια ως χώρα υποδοχής μεταναστευτικών πληθυσμών. Για την εξέταση των συνεπειών της μετανάστευσης, θα πρέπει να αναλυθεί μια μεγάλη γκάμα μεταβλητών, καθώς η μετανάστευση αποτελεί ένα σύνθετο κοινωνικο-οικονομικό και δημογραφικό φαινόμενο (Šantić et al., 2017). Στην ελληνική περίπτωση, η μετανάστευση μπορεί να ανταποκριθεί στις πληθυσμιακές πιέσεις και να λειτουργήσει ως αυτόματος δημογραφικός σταθεροποιητής για τη χώρα μας, καθώς υποδέχεται κυρίως άτομα νεαρής ηλικίας, που προέρχονται από χώρες με ταχέως αυξανόμενους πληθυσμούς (Rontos et al., 2012). Κατ' αυτό τον τρόπο, υποκαθίσταται ο φθίνων ρυθμός γεννήσεων του ντόπιου πληθυσμού

και εξισορροπείται το μεταναστευτικό ισοζύγιο μεταξύ χωρών. Βέβαια, σύμφωνα με τις υπάρχουσες αναλύσεις, η παγκόσμια μετανάστευση δεν μπορεί να λύσει αυτόματα το δημογραφικό πρόβλημα στις γηράσκουσες κοινωνίες, αλλά η μεταναστευτική πολιτική θα πρέπει να έχει έναν ενεργό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι μεταξύ των ετών 1950 και 2010 ο πληθυσμός των πλούσιων περιφερειών του Βορρά αυξήθηκε μέσω της καθαρής μετανάστευσης. Ειδικότερα, 80% της πληθυσμιακής μεγέθυνσης στην Ευρώπη μεταξύ 2000 και 2018 αποδίδεται στη μετανάστευση, ενώ στην Βόρεια Αμερική το αντίστοιχο ποσοστό για την ίδια περίοδο εκτιμάται σε 32% (Peri, 2019). Συνεπώς, μόνο η καθαρή μετανάστευση μπορεί να διασφαλίσει πληθυσμιακή σταθερότητα, καθώς και μεγέθυνση, στις γηράσκουσες αναπτυγμένες οικονομίες του Βορρά. Ως καθαρή μετανάστευση ορίζεται «ο αριθμός των εισερχομένων μεταναστών στη χώρα μείον τον αριθμό των εξερχόμενων από τη χώρα μεταναστών σε συγκεκριμένη περίοδο»[2]. Ο όρος αποδίδεται και ως ισοζύγιο μετανάστευσης και υπολογίζεται είτε ως απόλυτη διαφορά είτε ως ‰ του πληθυσμού της περιοχής υποδοχής (Ρόντος, 2011). Σύμφωνα με τα ανωτέρω, αυτό θα συμβεί μόνο εάν προωθηθούν μακροχρόνιες πολιτικές μετανάστευσης που επιτρέπουν την εισροή προσδιορισμένων πληθυσμών μεταναστών και που αξιολογούν τη μακροχρόνια επίδρασή τους, αντί για την επικέντρωση σε βραχυχρόνιους υπολογισμούς του (κυρίως πολιτικού) κόστους. Συμπληρωματικός στόχος στο πλαίσιο άσκησης πολιτικής θα πρέπει να είναι η άμβλυνση των ξενοφοβικών τάσεων και της αντιληπτής απειλής, ώστε να υπάρξει αρμονική συμβίωση των προσφύγων και μεταναστών με τις τοπικές κοινωνίες.

Η μελέτη αυτή έχει ως στόχο να παρουσιάσει μια ολιστική προσέγγιση σχεδιασμού κοινωνικής έρευνας με αντικείμενο τις πρόσφατες μεταναστευτικές/προσφυγικές ροές που έχει δεχθεί η Ελλάδα. Τα ερευνητικά αποτελέσματα μπορούν να λειτουργήσουν ως πυλώνας αναφορικά με τη λήψη μέτρων πολιτικής για την αποτελεσματική διαχείριση του φαινομένου προς την κατεύθυνση της ομαλής κοινωνικής ένταξης του εισερχόμενου πληθυσμού. Ευρύτερα, τα σημεία που θα αναπτυχθούν και ο ερευνητικός σχεδιασμός συνολικά αναμένεται να αξιοποιηθούν σε μελλοντικές έρευνες που συνδέονται με σχετικά θέματα, αλλά και γενικότερα με την κοινωνική έρευνα, καθώς οι γενικές μεθοδολογικές αφετηρίες αυτής τυγχάνουν εφαρμογής και σε άλλα γνωστικά πεδία. Η κοινωνική έρευνα απαιτεί αρχικά τη θεωρητική τεκμηρίωση του εξεταζόμενου ζητήματος, η οποία έχει πολλαπλές κατευθύνσεις: εξειδίκευση των στόχων της έρευνας, τυπολογία, θεσμικό πλαίσιο, αμιγώς θεωρητικό υπόβαθρο και διασφάλιση της ηθικής και δεοντολογίας κατά τη διενέργειά της.

2. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Beginners:Population/el

Το γενικό πλάνο των ερευνών

Η έρευνα του 2016 είχε σαν στόχο να διερευνήσει τις συνθήκες διαβίωσης του τοπικού πληθυσμού μιας πύλης βασικής για τις μεταναστευτικές/προσφυγικές ροές προς την Ευρώπη, της Λέσβου, την επίδραση που είχαν οι ροές αυτές στην καθημερινότητα και την οικονομική κατάσταση των πολιτών, και συνακόλουθα τη στάση των τελευταίων απέναντι στους εισερχόμενους πληθυσμούς, καθώς αυτή θεωρείται σημαντική για την ομαλή έκβαση του όλου ζητήματος.

Η επιτακτικότητα των προβλημάτων που δημιούργησε η ραγδαία αύξηση του αριθμού των εισερχόμενων πληθυσμών κατά τα έτη 2015-16 και η ανάγκη άμεσης πληροφόρησης για τα παραπάνω ζητήματα, οδήγησε στον σχεδιασμό μιας ποσοτικής δειγματοληπτικής έρευνας, σχετικά μεγάλης έκτασης για τοπική έρευνα (δείγμα 697 ατόμων), που διενεργήθηκε εν μέσω των τεράστιων ροών προς το νησί την άνοιξη του 2016.

Παρότι τα αποτελέσματα και τα συμπεράσματα που έδωσε η έρευνα αυτή ήταν σημαντικά, περιορισμοί οικονομικοί και χρονικοί, δεν επέτρεψαν την γεωγραφική κυρίως επέκτασή της και σε άλλες περιοχές ή και σε πρόσθετες μεθοδολογικές προσεγγίσεις (ποιοτική έρευνα κτλ.), καθώς δεν υπήρξε χρηματοδότηση από κάποια πηγή, αλλά πραγματοποιήθηκε με ίδιες δυνάμεις (προσωπικό και ερευνητικές υποδομές) του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Ο σχεδιασμός της έρευνας αυτής θεωρείται επιτυχής καθώς απάντησε σε βασικές συνιστώσες του τεράστιου προσφυγικού/μεταναστευτικού ζητήματος και μάλιστα σε χρονικά πλαίσια πολύ κοντά στα γεγονότα. Αποτελεί δε παράδειγμα του ερευνητικού έργου που πραγματοποιείται από τα πανεπιστήμια κάτω από καθεστώς υποχρηματοδότησης ή μη χρηματοδότησης.

Τα επόμενα χρόνια οι ανάγκες σε ερευνητικά δεδομένα φάνηκε να μετατοπίζονται από τα ζητήματα υποδοχής, άμεσης περίθαλψης και γενικότερα διαχείρισης της εισόδου των μεταναστών/προσφύγων, τόσο ως προς τους ίδιους όσο και ως προς τους τοπικούς πληθυσμούς, σε ζητήματα που είχαν να κάνουν με τη διαφαινόμενη προοπτική μιας πιο μακροχρόνιας παραμονής των μεταναστών/προσφύγων στη χώρα, και συνακόλουθα με την κοινωνική ένταξη αυτών.

Καθώς η έρευνα δεν θα πρέπει να είναι στατική, αλλά να ακολουθεί δυναμικά τις εξελίξεις των γεγονότων και φαινομένων και να απαντά σε συγκεκριμένα ερωτήματα που προκύπτουν σε κάθε φάση τους, αναλήφθηκε νέα ερευνητική προσπάθεια με τον παραπάνω στόχο (προοπτική μακροχρόνιας παραμονής των μεταναστών/προσφύγων). Η χρηματοδότηση της έρευνας αυτής από το ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ έδωσε τη δυνατότητα επέκτασης της έρευνας, όχι μόνο στη Λέσβο ως πύλη εισόδου αλλά και στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας (Αττική, Θεσσαλονίκη) όπου είχαν προωθηθεί πρόσφυγες στα πλαίσια της λεγόμενης β΄ υποδοχής. Η βασική υπόθεση εργασίας εδώ ήταν ότι οι στάσεις και οι αντιδράσεις/απειλές των τοπικών κοινωνιών διαφοροποιούνται στις περιοχές β΄ υποδοχής, όπου οι πρόσφυγες/μετανάστες

τοποθετούνται οργανωμένα σε κατοικίες και διαβιώνουν όπως και οι γηγενείς, σε σχέση με την γκετοποιημένη και εν πολλοίς άναρχη κατάσταση που επικρατεί ακόμη στις πύλες εισόδου αυτών (περιοχές α΄ υποδοχής).

Σημειώνεται ότι η έγκριση του έργου, που έγινε σε ανταγωνιστικό περιβάλλον πολλών υποψηφιοτήτων, οφείλεται, πέραν της ποιότητας και πληρότητας της ερευνητικής ομάδας, και στον λεπτομερή και ακριβή προσδιορισμό των ακόλουθων συστατικών του:

- Σαφής στρατηγικός στόχος και αντικείμενα του έργου σε σχέση με τα διαφαινόμενα προβλήματα
- Καινοτομία και νέα γνώση που θα προκύψει
- Επίδραση του έργου στον επιστημονικό, οικονομικό και κοινωνικό τομέα
- Πλήρης θεωρητική προσέγγιση του θέματος ως αρχικό στάδιο της κοινωνικής έρευνας.
- Αξιοποίηση των θεωρητικών προσεγγίσεων για την εξειδίκευση των ερευνητικών στόχων
- Πολλαπλή μεθοδολογική προσέγγιση με πρωτογενή και δευτερογενή ποσοτική έρευνα, καθώς και ποιοτική έρευνα σε συγκεκριμένους πληθυσμούς
- Ακριβής προσδιορισμός των ερευνητικών ερωτημάτων της κάθε έρευνας
- Συλλογή, χρήση και τεκμηρίωση δευτερογενών ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων κατόπιν προσδιορισμού των σχετικών αναγκών
- Σύνθεση των αποτελεσμάτων όλων των ερευνών σε συνάρτηση με το θεωρητικό πλαίσιο που τέθηκε
- Ανατροφοδότηση των θεωρητικών προσεγγίσεων με βάση τα ερευνητικά αποτελέσματα, δεδομένου ότι η σχέση θεωρίας και έρευνας είναι αμφίδρομη.
- Πρόβλεψη για κατασκευή Portal και Data Base για τη δημιουργία πάγιας ερευνητικής υποδομής, τεκμηρίωσης του υλικού και διάχυσης των αποτελεσμάτων που προκύπτουν από το έργο
- Συγγραφή πλήθους κειμένων, με περιεχόμενο τα θεωρητικά και ερευνητικά ευρήματα του έργου και τις δράσεις διάχυσης αυτού
- Δημοσίευση αρκετών επιστημονικών άρθρων σε περιοδικά και συλλογικούς τόμους, συμμετοχή σε συνέδρια και σύνδεση διπλωματικών εργασιών και διδακτορικών διατριβών με το έργο
- Σύνθεση όλων των παραπάνω προκειμένου να προταθεί ένα ολοκληρωμένο σχέδιο αντιμετώπισης του ζητήματος της μακροχρόνιας παραμονής των μεταναστών/προσφύγων στη χώρα και της κοινωνικής τους ένταξης.

Συμπερασματικά, το γενικότερο μοντέλο του έργου συνοψίζεται στην αλληλεξάρτηση της θεωρητικής με την ερευνητική προσέγγιση, και συγκεκριμένα στην επιλογή ότι το ερευνητικό μέρος (κατεύθυνση και μεθοδολογία) στηρίζεται στις

θεωρητικές κατευθύνσεις του αντικειμένου, ενώ τα ευρήματα της έρευνας ανατροφοδοτούν τη θεωρία προς πιθανές νέες κατευθύνσεις. Δεύτερος άξονας του έργου είναι η κατάληξη όλων των δράσεων σε διατύπωση προτάσεων πολιτικής, κατά το δυνατόν ολοκληρωμένης, καθώς η κοινωνική έρευνα οφείλει να είναι στοχευμένη και να προτείνει λύσεις.

Η λεπτομερής οργανωτική δομή των εμπλεκόμενων και η εσωτερική επικοινωνία για τη διοίκηση και τον συντονισμό του έργου, καθώς και το πλήρες πρόγραμμα διάχυσης των αποτελεσμάτων αυτού και εξωτερικής επικοινωνίας, αποτέλεσαν επίσης βασικούς συντελεστές διεκπεραίωσης του έργου.

Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν τα βασικά στοιχεία της πρόσφατης αυτής ερευνητικής προσπάθειας.

Το θεωρητικό πλαίσιο του ερευνητικού έργου

Στο θεωρητικό πλαίσιο μελετήθηκαν μια σειρά θεμάτων τεκμηρίωσης του μεταναστευτικού/προσφυγικού ζητήματος, καθώς και οι κυρίαρχες σήμερα θεωρητικές τοποθετήσεις πάνω στο θέμα. Συγκεκριμένα, μελετήθηκαν και καταγράφηκαν τα εξής:

- Τυπολογία της μετανάστευσης και του προσφυγικού
- Ευρωπαϊκή και εθνική νομοθεσία
- Θεωρίες για τις στάσεις των τοπικών κοινωνιών προς τους πρόσφυγες/μετανάστες
- Μελέτη των πραγματικών κοινωνικο-οικονομικών και δημογραφικών συνεπειών της μετανάστευσης
- Σενάρια για την προοπτική μιας μόνιμης εγκατάστασης των προσφύγων/μεταναστών στην Ελλάδα και της σχετικής κοινωνικής ένταξης αυτών
- Καλές πρακτικές μακροχρόνιας παραμονής και πολιτικών κοινωνικής ένταξης των μεταναστών/προσφύγων

Σύντομη αναφορά για τη σημασία και το περιεχόμενο των παραπάνω συνιστωσών του θεωρητικού πλαισίου του έργου δίνεται στη συνέχεια.

Ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας

Η ηθική και δεοντολογία στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα αποτελεί σημαντική παράμετρο κάθε ερευνητικού σχεδιασμού και συνεισφέρει στον εμπλουτισμό της σχετικής διαδικασίας και την προστασία των δικαιωμάτων των συμμετεχόντων. Ουσιαστικά, η διάσταση αυτή αναφέρεται σε ένα σύνολο κανονιστικών προτάσεων, δεοντολογικών αποφάσεων και πρακτικών συμβουλών, οι οποίες ρυθ-

μίζουν, διευθετούν και ταξινομούν τις σχέσεις του ερευνητή και των ερευνητικών φορέων με τους θεσμούς και τα άτομα που εμπλέκονται στην εμπειρική κοινωνική έρευνα. Τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα είναι εξαιρετικά σημαντικά καθώς σχετίζονται με τα θεμέλια της κοινωνιολογικής γνώσης (Ναγόπουλος, 2003), με τη δευτερογενή κοινωνική έρευνα, με τις ερευνητικές υποδομές (Κάλλας, 2010), με τις συνθετικές απόπειρες σύζευξης διαφορετικών επιστημολογικών και μεθοδολογικών παραδειγμάτων (Ναγόπουλος, 2010), με τις πληθυσμιακές μελέτες (Ρόντος, 2010), και με το συνδυασμό ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων.

Στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα, επειδή η ερευνητική διαδικασία συχνά εμπλέκει στον σχεδιασμό τις απόψεις και τις αντιλήψεις του κοινωνικού επιστήμονα και της ερευνητικής ομάδας, είναι απαραίτητο να λαμβάνεται υπόψη το ειδικότερο αντικείμενο της έρευνας και να καταγράφονται εξονυχιστικά δυσκολίες, τροποποιήσεις και μεταβολές στην πορεία του εγχειρήματος. Εν προκειμένω επισημαίνεται ότι, λόγω των επιβαρυμένων υγειονομικών συνθηκών μέσα στην πανδημία του κορωνοϊού, ο αρχικός ερευνητικός σχεδιασμός αναφορικά με τη δια ζώσης συμπλήρωση των ερωτηματολογίων μεταβλήθηκε, όπως επισημαίνεται στην ενότητα όπου περιγράφεται η μεθοδολογία της έρευνας. Η επιστημονική ακεραιότητα και η συνέπεια αποτελούν συγκροτησιακά στοιχεία της ηθικής και δεοντολογίας κάθε έρευνας. Ειδικότερα στην κοινωνική έρευνα, τα ζητήματα αυτά περιπλέκονται επειδή αφορούν, μεταξύ άλλων, αξιακούς κώδικες, θρησκευτικές πεποιθήσεις και συστήματα αντιλήψεων. Από αυτή την άποψη, η απόλυτα «αντικειμενική» καταγραφή μιας αλήθειας ή μιας κοινωνικής πραγματικότητας προσκρούει πάντα στα μεθοδολογικά εργαλεία και τις αντιλήψεις του ερευνητή, από τον οποίο απαιτείται ανοικτότητα και ευελιξία στον σχεδιασμό κάθε ερευνητικού εγχειρήματος. Το ιστορικό πλαίσιο και το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον μέσα στα οποία οργανώνεται μια έρευνα αποτελούν επίσης παράγοντες που οιονεί επηρεάζουν το σχεδιασμό και την υλοποίησή της. Για αυτό τον λόγο, ο ακραίος υποκειμενισμός στα συμπεράσματα και νωρίτερα στον ερευνητικό σχεδιασμό, οι αυθαίρετες απόψεις και ο αποκλεισμός διαφορετικών αντιλήψεων θα πρέπει να αποφεύγονται. Αντίθετα, θα πρέπει να ενισχύεται ο πλουραλισμός και ο δημοκρατικός διάλογος, που θα μετατρέψουν την όποια διαφορετική άποψη σε ερευνητικό πλεονέκτημα και θα τεκμηριώσουν εδραία επιστημονική γνώση και προτάσεις προς εφαρμογή.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται συνοπτικά τα σημαντικότερα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας που υπεισέρχονται στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα και τα οποία έχουν ληφθεί υπόψη στο τρέχον ερευνητικό πρόγραμμα. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι αφενός είναι αδύνατη η εξαντλητική πραγμάτευσή τους, αφετέρου κάποια από αυτά, εκ των πραγμάτων, διαπλέκονται και συνυπάρχουν, χωρίς ουσιαστικά να δίνεται μια οριστική και καθολικά αποδεκτή απάντηση από ολόκληρη την επιστημονική κοινότητα. Ως προς τους συμμετέχοντες στην έρευνα, θα πρέπει

να επισημανθεί ότι οι ερευνητές και η ερευνητική ομάδα γνωρίζουν, και θα πρέπει να ενημερώσουν σχετικά τους συμμετέχοντες στην έρευνα, ότι δεν πρόκειται να παρέμβουν και να αναμειχθούν, με κανέναν απολύτως τρόπο, στη ζωή και την καθημερινότητά τους, ώστε να μην τη διαταράξουν, έστω οριακά και πρόσκαιρα.

Οι ερευνητές θα πρέπει να λάβουν υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε ερευνώμενης κοινωνικής ομάδας (π.χ. ηλικιωμένοι), ώστε να διασφαλιστεί ότι τυχόν στοιχεία που την καθιστούν «ευάλωτη» ή τη φέρνουν σε δυσμενή θέση μπορούν ίσως να εξουδετερωθούν. Οι ερευνητές έχουν ειδική ευθύνη να σέβονται τα συμφέροντα των «ευάλωτων» κοινωνικών ομάδων σε όλη την ερευνητική διαδικασία. Τα ευάλωτα και μειονεκτούντα άτομα και ομάδες (π.χ. ηλικιωμένοι, άνεργοι, ψυχικά πάσχοντες κ.ά.) δεν είναι πάντοτε προετοιμασμένα, για διάφορους λόγους, να υπερασπιστούν τα συμφέροντά τους όταν προσέρχονται στην ερευνητική διαδικασία. Κατά συνέπεια, οι ερευνητές οφείλουν να μειώσουν την ένταση, να διευκολύνουν τη συγκατάθεση/συναίνεση για τη συμμετοχή στην έρευνα και να αποφύγουν άσκοπες ή παράλογες πιέσεις.

Επιπρόσθετα, οι ερευνητές θα πρέπει να διασφαλίζουν πλήρως την ανωνυμία και την εμπιστευτικότητα των συμμετεχόντων, ακολουθώντας τη σχετική νομοθεσία περί προσωπικών δεδομένων, όπως έχει προσφάτως ενημερωθεί, ακόμα και σε περιπτώσεις που είτε οι ίδιοι δεν έχουν πρόβλημα να δημοσιοποιηθεί η ταυτότητα τους είτε είναι πρόδηλο ότι η όποια δημοσιοποίηση δεν θα τους βλάψει. Οι ερευνητές θα είναι πολύ προσεκτικοί κατά την κατηγοριοποίηση ή αποθήκευση των ερευνητικών δεδομένων σε οποιοδήποτε λογισμικό πρόγραμμα, ή όταν τα μοιράζονται με άλλα μέλη της ερευνητικής ομάδας. Θα διαβεβαιώσουν με ειλικρίνεια τους συμμετέχοντες ότι θα τηρηθεί «ερευνητικό απόρρητο» – κάτι άλλωστε που καταγράφεται εμφανώς στην 1η σελίδα των ερωτηματολογίων και των λοιπών ερευνητικών εντύπων που χρησιμοποιούνται, όπως επίσης και στο έντυπο συναίνεσης που υπογράφεται μεταξύ του ερευνητή και του συμμετέχοντα και κρατείται μαζί με το ερωτηματολόγιο. Ακόμα και στην περίπτωση των ηλεκτρονικών ερωτηματολογίων, θα αποστέλλεται αρχικά ένα ηλεκτρονικό έγγραφο συναίνεσης και, κατόπιν αποδοχής από τον συμμετέχοντα, θα αποστέλλεται και το ερωτηματολόγιο. Γενικότερα το ερωτηματολόγιο, ως το κατεξοχήν μέσο επικοινωνίας μεταξύ του ερευνητή και του ερωτώμενου, και τα λοιπά έντυπα που θα χρησιμοποιηθούν στην έρευνα θα καταρτιστούν με τρόπο ώστε να διασφαλίζουν τους δεοντολογικούς και ηθικούς κανόνες της έρευνας (Ρόντος και Παπάνης, 2006: 85-91). Ιδιαίτερη προσοχή θα δοθεί στη διατύπωση των ερωτήσεων, και ειδικά στην αποφυγή διφορούμενων ερωτήσεων, λέξεων με πολλές σημασίες, ερωτήσεων που προτείνουν συγκεκριμένες ή άνισες απαντήσεις, υποθετικών απαντήσεων και ερωτήσεων που τίθενται σε απόλυτα προσωπικό επίπεδο (ιδίως ενοχλητικών ερωτήσεων) (Ρόντος και Παπάνης, 2006: 92-93).

Ως προς το ερευνητικό παράπτωμα θα πρέπει να επισημανθεί ότι έχει βασικά

τρεις διαστάσεις: την παραποίηση («πείραγμα») της διαδικασίας, την αντιγραφή από πηγές που δεν αναφέρονται και τη νόθευση των ερευνητικών αποτελεσμάτων (Ana κ.ά., 2013). Οι προαναφερθείσες πρακτικές απάδουν προς το ερευνητικό «έθος» και την προσήκουσα ερευνητική δεοντολογία. Επίσης, η αναφορά των ονομάτων των συγγραφέων, η σωστή παράθεσή τους, η «δίκαιη» μνημόνευσή τους ανάλογα με τη διανοητική ή ερευνητική συμβολή τους στο σχεδιασμό, την υλοποίηση ή σε άλλα επιμέρους στάδια ή «παραδοτέα» μιας έρευνας αποτελούν σημαντικές παραμέτρους της σύγχρονης προβληματικής σε αυτά τα ζητήματα. Τέλος, η αναγνώριση των πηγών χρηματοδότησης πρέπει να είναι ρητή και ευδιάκριτη (Σαββάκης και Ρόντος, 2021: 7-30).

Στάσεις για τη μετανάστευση

Παρατηρείται συχνά να αντιμετωπίζονται οι πρόσφυγες και μετανάστες ως απειλή για την κοινωνία, την οικονομία, την πολιτική, την πολιτισμική και εθνική ταυτότητα των κοινωνιών υποδοχής (Davidov et al., 2008). Κατ' αυτό τον τρόπο, θεωρείται ότι οι πρόσφυγες και μετανάστες ασκούν αρνητική επίδραση σε διάφορες όψεις του οικονομικού και κοινωνικού συστήματος, συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών δαπανών, της ασφάλειας των πολιτών, των πολιτισμικών αξιών, της κοινωνικής ευημερίας, του επιπέδου διαβίωσης (Coenders & Scheepers, 2004). Ενδιαφέρον έχει, επίσης, να αναλυθούν οι λόγοι για τους οποίους τα άτομα οδηγούνται σε εχθρικές συμπεριφορές προς τους εισερχόμενους πληθυσμούς, καθώς και το είδος των κοινωνικών συνθηκών υπό τις οποίες οι άνθρωποι εκδηλώνουν αυτά τα χαρακτηριστικά. Οι θεωρίες αυτές αναπτύχθηκαν στο παρόν έργο προκειμένου να εξηγηθούν τα ανταγωνιστικά συναισθήματα που ενίοτε αναπτύσσει ο ντόπιος πληθυσμός προς τα μέλη διαφορετικών εθνοτικών ομάδων τα οποία διαμένουν στην ίδια χώρα, και η απειλή που κάποιες φορές αισθάνεται. Τα εμπειρικά ευρήματα δείχνουν ότι υπάρχουν διαφορετικές διαστάσεις της «εθνικής απειλής». Πιο αναλυτικά, αυτές είναι, μεταξύ άλλων η οικονομική ή υλική απειλή (Ceobanu & Escandell, 2010), η απειλή της ευημερίας (Hjerm & Nagayoshi, 2015), η πολιτική απειλή (Stephan et al., 1999), η απειλή της ασφάλειας και η εγκληματικότητα (Sniderman et al., 2004), η πολιτισμική απειλή (Lucassen & Lubbers, 2012). Κάθε μία από αυτές τις εκφάνσεις έχει διαφορετικούς γενεσιουργούς παράγοντες, καθώς και ξεχωριστές συμπεριφορικές συνέπειες (Raijman et al., 2003). Επιπλέον οι αντιληπτές απειλές είναι η κύρια εξήγηση για ένα ευρύ φάσμα συναισθημάτων κατά των μεταναστών, που χρησιμοποιούνται για να ερμηνευθούν οι σχέσεις που διαμορφώνονται με τις τοπικές κοινωνίες και οι συμπεριφορές που εκδηλώνονται από τον ντόπιο πληθυσμό (Kalogeraki, 2012).

Οι τρεις κύριες θεωρητικές προσεγγίσεις που εξετάστηκαν στο έργο αυτό για

την ερμηνεία των αντιληπτών απειλών είναι οι ακόλουθες. Η πρώτη προσέγγιση ονομάζεται «ρεαλιστική θεωρία δι-ομαδικής σύγκρουσης» (realistic group conflict theory) (LeVine & Campbell, 1972). Η βασική υπόθεσή της είναι ότι οι επιλεγμένες στάσεις και συμπεριφορές μεταξύ ομάδων εξυπηρετούν κυρίως τη διατήρηση της θέσης, των πόρων και των προνομίων κάθε ομάδας. Η δεύτερη προσέγγιση είναι η «θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας» (social identity theory), μία πρωτίστως ψυχολογική θεωρία (Tajfel, 1978), η οποία επιχειρεί να εξηγήσει τις συμπεριφορές μεταξύ ομάδων μέσα από την αναφορά σε ψυχολογικές διαδικασίες που συνδέονται με τη διατήρηση και ανάπτυξη της ταυτότητας της ομάδας (Tajfel & Turner, 1979). Η ρεαλιστική θεωρία της σύγκρουσης και η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας μπορούν να θεωρηθούν συμπληρωματικές και να συντεθούν έτσι σε ένα γενικό πλαίσιο που ονομάζεται «θεωρία του εθνοτικού ανταγωνισμού» (ethnic competition theory). Η βασική υπόθεση αυτού του θεωρητικού μοντέλου είναι ότι οι εθνικιστικές συμπεριφορές και ο συνακόλουθος αποκλεισμός προκαλούνται από τις γενικότερες ανάγκες διατήρησης της κοινωνικής ταυτότητας, ενώ η ένταση αυτών των συμπεριφορών διαφέρει ανάλογα με το μέγεθος του πραγματικού ανταγωνισμού ή/και την αντιληπτή εθνική απειλή (Billiet et al., 2014).

Τυπολογία για το μεταναστευτικό/προσφυγικό ζήτημα

Δεδομένων των αυξημένων μεταναστευτικών-προσφυγικών ροών στη σύγχρονη εποχή, και ιδιαίτερα κατά τα τελευταία έτη, έχει ενδιαφέρον η ανάλυση των στάσεων και συμπεριφορών των κοινωνιών υποδοχής προς αυτούς τους πληθυσμούς (Rontos et al., 2019), που συνιστά και βασικό πυλώνα του παρόντος ερευνητικού έργου. Ο κεντρικός άξονας που συνδέει το ενδιαφέρον και τους ερευνητικούς στόχους του έργου και αποτυπώνεται στρατηγικά στην επιχειρούμενη τυπολογία αφορά τις πολιτικές κοινωνικής ένταξης μεταναστών και προσφύγων που εγκαθίστανται σε διάφορες περιοχές της ελληνικής επικράτειας. Περιμετρικά της κεντρικής αυτής έννοιας, λαμβάνονται υπόψη προσεγγίσεις, στοχεύσεις και παρεμβάσεις οι οποίες, από την πλευρά τους, εστιάζουν σε ορισμένες από τις ποικίλες εκφάνσεις και εφαρμογές μέτρων πολιτικής, ανάλογα με τα εθνικά συστήματα χάραξης αυτών των πολιτικών. Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για μια διαδικασία που συνδέεται με την ένταξη στο θεσμικό και κοινωνικό πλαίσιο των χωρών υποδοχής και αφορά τόσο την κοινωνική αναγνώριση των διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων όσο και την ισότιμη μεταχείρισή τους κατά την προσωρινή ή μονιμότερη περίοδο εγκατάστασής τους στην κοινωνία υποδοχής. Είναι σαφές στην περίπτωση αυτή ότι, παράλληλα με τη θεσμική αναγνώριση και την παροχή υπηρεσιών από τη μεριά του κράτους υποδοχής, κρίσιμο ρόλο διαδραματίζουν οι ίδιοι οι πολίτες της χώρας στην ουσιαστική, ομαλή και αποτελεσματική κοινωνική ένταξη των ανθρώπων αυτών στα διάφορα επίπεδα οργάνωσης της κοινωνικής ζωής στις τοπικές κοινότητες.

Η τυπολογία που ακολουθείται στο έργο περιλαμβάνει την αποτύπωση των πραγματικών συνθηκών, καθώς και τις έννοιες και τους ορισμούς που περιβάλ-

λουν και προσδιορίζουν τους ευρύτερους άξονες κοινωνικής ένταξης αριθμού προσφύγων και μεταναστών σε διάφορες περιοχές της ελληνικής κοινωνίας. Η τυπολογία αυτή προκύπτει από την εκτίμηση διαχρονικών συμπερασμάτων αναφορικά με τις δυνατότητες και τις προοπτικές μιας ομαλής και δημιουργικής κοινωνικής ένταξης, όσο και από τη μελέτη των πρόσφατων μεταναστευτικών ροών στην Ελλάδα από κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική άποψη και των επιπτώσεών τους στις κοινότητες υποδοχής. Σκοπός της τυπολογίας είναι η διευκόλυνση της διαμόρφωσης ερευνητικών υποθέσεων στο πλαίσιο του έργου, και συγκεκριμένα της διερεύνησης των συνθηκών που συγκροτούν και συμβάλλουν στην αρμονική προσωρινή ή μονιμότερη διαβίωση μεταναστών και προσφύγων, στο πλαίσιο μιας συνεκτικής πολιτικής σε περιφερειακό επίπεδο που λαμβάνει υπόψη το σεβασμό των δικαιωμάτων τόσο των ίδιων των μεταναστών και προσφύγων όσο και των πολιτών των τοπικών κοινωνιών, καθώς και τους εθνικούς στόχους και το ευρύτερο ευρωπαϊκό περιβάλλον, ώστε να εξυπηρετηθούν και να ενθαρρυνθούν οι όροι μιας ομαλής συμβίωσης. Στην προοπτική αυτή, η τυπολογία βοηθά στην περαιτέρω διερεύνηση των απόψεων και των στάσεων των κοινοτήτων υποδοχής και των πιθανών μεταβολών στην κοινωνική και εργασιακή ζωή τους, καθώς και στην ανάπτυξη κατάλληλου θεσμικού περιβάλλοντος για την αποτελεσματική εφαρμογή πολιτικών, μέσα από μια περίπλοκη διαδικασία που αφορά τη λεπτομερή εξέταση των σημερινών υπηρεσιών και υποδομών μετεγκατάστασης, υποδοχής και στέγασης των μεταναστών και προσφύγων και την πρόταση υπηρεσιών που θα διευκολύνουν την κοινωνική ένταξη σε διαμοιρασμένους πληθυσμούς στις ελληνικές περιφέρειες. Πιο αναλυτικά, η τυπολογία που αναπτύχθηκε εδώ αφορά τους γενικούς άξονες των ερευνών που διενεργούνται στην πορεία υλοποίησης του έργου και συγκεκριμένα:

- τη διερεύνηση των απόψεων και των στάσεων των κοινοτήτων υποδοχής για την προοπτική μονιμότερης συνύπαρξης με τους μετανάστες/πρόσφυγες, σε μια προσπάθεια να διαμορφωθούν και να αναπτυχθούν πολιτισμικοί χώροι εμπιστοσύνης ως ζωτικής σημασίας προϋπόθεση για μια ομαλή διαδικασία ένταξης
- την ανάπτυξη κατάλληλου θεσμικού περιβάλλοντος και την αποτελεσματική εφαρμογή πολιτικών για την ενθάρρυνση αυτής της πολυδιάστατης ολοκλήρωσης
- τη λεπτομερή εξέταση των σημερινών υπηρεσιών και υποδομών υποδοχής και στέγασης των μεταναστών, για ένα πιο αποτελεσματικό σύνολο μέτρων ικανών να μετριάσουν την απογοήτευση και το άγχος, με αποτέλεσμα να διευκολυνθεί η πιο ομαλή και ανθρώπινη διαβίωση αυτών των πληθυσμών στη χώρα
- την εξέταση των αμφίδρομων διαδικασιών για τη σταδιακή εξίσωση των

δικαιωμάτων και των καθηκόντων τους, καθώς και για την πρόσβασή τους σε διάφορους πόρους προς επίτευξη ίσων ευκαιριών και ίσης μεταχείρισης, τόσο από υλική όσο και από πολιτισμική άποψη

- τις πολιτικές ενσωμάτωσης των μεταναστών και προσφύγων, που θα πρέπει να εμπίπτουν στο ευρύτερο πλαίσιο πολιτικών ένταξης των πολιτών τρίτων χωρών με εκείνες που εφαρμόζονται σε επίπεδο ΕΕ
- την προσέγγιση και μελέτη των διαφορετικών αξιακών προτύπων και τρόπων ζωής που ακολουθούν οι μετανάστες και οι πολίτες στις κοινότητες υποδοχής, μαζί με τη διερεύνηση των δυνατοτήτων να γεφυρωθούν τα πολιτισμικά και κοινωνικά κενά
- τα συστήματα ενσωμάτωσης, μέσα από μια συγκριτική πολυεπιστημονική προσέγγιση με στόχο την προώθηση περιεκτικών καλών πρακτικών, με βάση τη χαρτογράφηση και αξιοποίηση των υφισταμένων και τη διάδοση νέων.
- την αύξηση της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτιστικής και πολιτικής συμμετοχής των μεταναστών, με έμφαση στην τοπική συμμετοχή και δράση

Σενάρια για την προοπτική μιας μόνιμης εγκατάστασης των προσφύγων/ μεταναστών στην Ελλάδα και τη σχετική κοινωνική ένταξή τους

Με βάση τη θεωρητική τεκμηρίωση που προηγήθηκε, την τυπολογίας και τις ευρωπαϊκές νομικές ρυθμίσεις, και κυρίως τις πραγματικές συνθήκες που υπάρχουν στη χώρα ως προς την υποδοχή και τη χορήγηση ασύλου, καθώς και τις έννοιες και τους ορισμούς που περιβάλλουν και προσδιορίζουν τους ευρύτερους άξονες κοινωνικής ένταξης ενός αριθμού προσφύγων και μεταναστών, επιχειρείται να αναδειχθούν προοπτικές και σενάρια μονιμότερης διαμονής των νεοεισερχόμενων αλλοδαπών σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας.

Επίσης, στο πλαίσιο του γενικότερου πολιτικού, νομικού και αξιακού οικοδομήματος που αφορά τα σενάρια και τις προοπτικές προσωρινής ή μονιμότερης κοινωνικής ένταξης, διερευνήθηκαν εμπειρικά και σε δευτερογενές επίπεδο τα εξής: Α. το θεσμικό πλαίσιο που διατρέχει τις διαδικασίες υποδοχής, διαμονής και γενικότερα ένταξης μεταναστών, αιτούντων άσυλο και δικαιούχων διεθνούς προστασίας στη χώρα μας` Β. οι πραγματικές κοινωνικοοικονομικές και δημογραφικές επιπτώσεις των μαζικών μεταναστευτικών-προσφυγικών ροών στις τοπικές κοινωνίες, ώστε να αναζητηθούν και να εφαρμοστούν εμπνευσμένα μέτρα πολιτικής σε εθνικό και σε περιφερειακό επίπεδο, που θα επιλύουν προβλήματα των αλλοδαπών στην εκπαίδευση, τη στέγαση, την απασχόληση, την υγεία, την κοινωνική ασφάλιση και την πρόσβαση σε άλλες υπηρεσίες` Γ. οι αντιλήψεις και στάσεις των γηγενών πληθυσμών και των προσφύγων-μεταναστών ως προς τους όρους συμβίωσης.

Καλές πρακτικές μακροχρόνιας παραμονής και κοινωνικής ένταξης των μεταναστών/προσφύγων

Η κοινωνική ένταξη συνιστά ατομική ή ομαδική προσπάθεια και διαδικασία προσαρμογής σε μια νέα πραγματικότητα των μεταναστών/μεταναστριών, των αιτούντων/αιτουσών και δικαιούχων διεθνούς προστασίας. Πολιτικές ένταξης μεταναστών και προσφύγων έχουν αναπτύξει όλες οι αναπτυγμένες χώρες, που κρίνονται άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο επιτυχημένες. Στο πλαίσιο της πολιτικής της Ε.Ε. για την ενίσχυση της ένταξης των μεταναστών και προσφύγων, υλοποιούνται δράσεις και προγράμματα ενταξιακού χαρακτήρα που έχουν ως διακηρυγμένο στόχο την ενθάρρυνση της πλήρους συμμετοχής των μεταναστών σε όλες τις πτυχές της συλλογικής ζωής των τοπικών κοινωνιών, την πρόσβασή τους χωρίς διακρίσεις σε βασικά δικαιώματα και αγαθά, την καταπολέμηση ρατσιστικών στάσεων και συμπεριφορών, καθώς και την ενσωμάτωση (mainstreaming) της μεταναστευτικής οπτικής σε όλες τις επιμέρους δημόσιες, εθνικές και ευρωπαϊκές πολιτικές. Παρόλο που η μετανάστευση δεν είναι φαινόμενο των τελευταίων μόνο ετών, οι πολίτες τρίτων χωρών εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα στην εκπαίδευση, την είσοδο στην αγορά εργασίας, τη στέγαση, την κοινωνική και πολιτική συμμετοχή στις χώρες υποδοχής, ενώ, διαπιστωμένα, η κοινωνική ένταξή τους υπό ευνοϊκές συνθήκες και πρακτικές μπορεί να προσφέρει σημαντικά οφέλη τόσο στους ίδιους όσο και στην οικονομία και την κοινωνία όπου πλέον συμμετέχουν. Η παροχή ευκαιριών για ένταξη και ισότιμη συμμετοχή στη χώρα υποδοχής θα πρέπει λοιπόν να είναι άμεση προτεραιότητα, όπως και η διαδικασία διαμόρφωσης πολύμορφων κοινωνιών ενσωμάτωσης. Θα πρέπει ωστόσο, να πραγματοποιείται με τη συμμετοχή τόσο της κοινωνίας υποδοχής, όσο και των υπηκόων των τρίτων χωρών, αφού η ένταξη δεν μπορεί να επιβληθεί αυτόματα, επιτακτικά και χωρίς τη συναίνεση των ιδίων των ωφελούμενων.

Στην Ελλάδα, η στρατηγική ένταξης βασιζόταν μέχρι πρόσφατα περισσότερο στο μοντέλο της αφομοίωσης, δίνοντας έμφαση στην υιοθέτηση του κυρίαρχου κοινωνικού και πολιτισμικού μοντέλου από τους μετανάστες και τους πρόσφυγες. Ωστόσο, η φιλοσοφία της νέας στρατηγικής προτείνει ένα μοντέλο κοινωνικής ένταξης σαφώς πιο αμφίδρομο, που οικοδομείται αφενός στο ενιαίο θεσμικό πλαίσιο, αφετέρου στην αμοιβαία προσπάθεια γηγενών και μεταναστών να αναζητήσουν κοινά σημεία αναφοράς. Στη βάση των παραπάνω –και λαμβάνοντας υπόψη α) το γεγονός ότι οι επονομαζόμενες καλές πρακτικές είναι ουσιαστικά προτάσεις και εφαρμογές που αποσκοπούν στη βελτίωση των όρων συνύπαρξης και β) τις δυσκολίες ενός εγχειρήματος που εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από διαφορετικά πολιτισμικά πρότυπα, αντιλήψεις, αξίες και θρησκευτικά συναισθήματα, που δεν συγκλίνουν αυτονόητα προς ένα κοινό περιβάλλον αρμονικής συνύπαρξης– μελετήθηκαν αναλυτικά και κατατέθηκαν στο πλαίσιο του έργου καλές πρακτικές

που εφαρμόζονται στην Ευρώπη και στην Ελλάδα με στόχο τη δημιουργία των ευνοϊκότερων δυνατών προϋποθέσεων για την επιτυχή κοινωνική ένταξη των μεταναστών-προσφύγων.

Μεθοδολογία

Το ερευνητικό μέρος συνδυάζει τις επιμέρους κατηγορίες έρευνας και έχει συγκεκριμένους στόχους, που προκύπτουν από τη θεωρητική προσέγγιση και υποστηρίζουν την εξαγωγή αποτελεσμάτων στα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται. Οι σύγχρονες προσεγγίσεις κοινωνικής έρευνας περιλαμβάνουν κατά περίπτωση ποιοτική ή/και ποσοτική έρευνα ή μεικτές μεθόδους, ανάλογα με τους εξεταζόμενους πληθυσμούς και τους ειδικότερους στόχους του όλου ερευνητικού σχεδίου. Τα παραγόμενα αποτελέσματα έχουν τη δυνατότητα να υποστηρίξουν αποτελεσματικά τους στόχους της έρευνας, με την κατάλληλη ανάλυση αυτών μέσω συγκεκριμένων μεθόδων και τεχνικών. Καθώς η κοινωνική έρευνα δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά προσπαθεί να λύσει προβλήματα, η χρήση των αποτελεσμάτων της έρευνας για την διατύπωση αξόνων πολιτικής είναι επιβεβλημένη.

Στο έργο αυτό χρησιμοποιήθηκε η ερευνητική προσέγγιση των μεικτών μεθόδων, η οποία – εκτός του ότι αποτελεί πάγια άποψη των στελεχών του έργου ότι ο συνδυασμός ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων προσεγγίζει καλύτερα τη συνθετότητα του πραγματικού κόσμου– θεωρήθηκε πλέον κατάλληλη για την ολιστική προσέγγιση του προβλήματος της μετανάστευσης που υιοθετήθηκε στην παρούσα προσπάθεια. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκε η παράλληλη προσέγγιση (Bergin, 2021), δηλαδή η πραγματοποίηση ξεχωριστά αλλά παράλληλα μίας ποσοτικής και μίας ποιοτικής διερεύνησης, επί άλλων μεν πληθυσμών αλλά επί συναφών ερευνητικών ερωτημάτων, ώστε στη συνέχεια να υπάρξει, όπως ήδη αναφέρθηκε, σύγκριση και σύνθεση των ευρημάτων των δύο διερευνήσεων και να προκύψουν πιο ασφαλή και σφαιρικά συμπεράσματα. Βασικά στοιχεία για τις πραγματοποιηθείσες έρευνες στο πλαίσιο του παρόντος έργου περιγράφονται περιληπτικά στη συνέχεια.

Δευτερογενής ποσοτική έρευνα

Η εμπειρική έρευνα αποσκοπεί επιπροσθέτως στην τεκμηρίωση της δευτερογενούς ανάλυσης, με τον προσδιορισμό της απαραίτητης για τις ανάγκες του έργου πληροφόρησης, προκειμένου να διερευνηθούν οι (πραγματικές) συνέπειες μιας μακροχρόνιας παραμονής/μόνιμης εγκατάστασης των ξένων που πρόσφατα ήρθαν στην Ελλάδα. Με βάση τις πραγματικές ανάγκες τεκμηρίωσης της δευτερογενούς στατιστικής ανάλυσης, συγκεντρώθηκε από ερευνητικούς φορείς και διεθνείς και

εθνικές πηγές πλήθος στατιστικών δεδομένων και ερευνητικών αποτελεσμάτων, εκθέσεων μελετών, άρθρων και βιβλίων που έχουν δημοσιευτεί για την Ελλάδα και για το εξωτερικό σχετικά με τις συνέπειες της εισόδου και παραμονής/εγκατάστασης αλλοδαπών.

Οι παραπάνω συνέπειες εξετάστηκαν σε σχέση τόσο με σημαντικά προηγούμενα μεταναστευτικά ρεύματα προς την Ελλάδα, όπως αυτό της δεκαετίας του ’90 από την Αλβανία και άλλες βαλκανικές χώρες, όσο και με το πρόσφατο ρεύμα από το 2015-16 και μετά.

Επίσης, σε σχετικό άρθρο που δημοσιεύτηκε σε επιστημονικό περιοδικό στο πλαίσιο του έργου εξετάστηκε, με βάση ιστορικά στοιχεία αλλά και ποσοτικά δεδομένα, το προσφυγικό ρεύμα του 1922 από τα μικρασιατικά παράλια προς την Ελλάδα, και προέκυψαν σημαντικά συμπεράσματα για τις συνέπειές του, μεταξύ άλλων και για ορισμένες σταθερές συμπεριφορές των τοπικών κοινωνιών στα πρώτα στάδια της εισροής μεγάλου αριθμού προσφύγων.

Πιο συγκεκριμένα, η ανάλυση των παραπάνω συνεπειών επιχειρήθηκε σε οικονομικό, κοινωνικό και δημογραφικό επίπεδο και κάλυψε τις εξής θεματικές:

1. Συνέπειες μεταναστευτικών ροών σύμφωνα με την άποψη των κοινωνιών υποδοχής αλλά και των μεταναστών/προσφύγων
2. Κατάσταση της Ελλάδας σήμερα – προσδιορισμός αναγκών της χώρας σε ανθρώπινους πόρους
3. Χαρακτηριστικά των μεταναστών-προσφύγων και επίδραση της παραμονής τους σε βασικά μεγέθη της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας για μια μακροχρόνια περίοδο που περιλαμβάνει εκ των πραγμάτων και μέλη παλαιότερων μεταναστευτικών ρευμάτων, όπως αυτό από τις βαλκανικές χώρες μετά το 1989
4. Χαρακτηριστικά των μεταναστών-προσφύγων και επίδραση της παραμονής τους σε βασικά μεγέθη της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας κατά το πρόσφατο μεταναστευτικό κύμα
5. Εμπειρία άλλων χωρών σχετικά με την επίδραση μεγάλων μεταναστευτικών ροών
6. Μελέτες σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο άλλες χώρες ελαχιστοποίησαν τις (αρχικές) αρνητικές επιδράσεις μεγάλων και άναρχων μεταναστευτικών ροών

Η σύγκριση των αντικειμενικών, στατιστικά τεκμηριωμένων, συνεπειών των μεταναστευτικών ρευμάτων με τις προσλαμβανόμενες απειλές που προσδιορίζουν τις στάσεις των τοπικών κοινωνιών αναδεικνύουν υπερβολές στις στάσεις αυτές οφειλόμενες σε προκαταλήψεις, έλλειψη πληροφόρησης, ιδεολογική τοποθέτηση ή προπαγάνδα.

Πρωτογενής ποσοτική έρευνα

Η πρωτογενής ποσοτική (στατιστική) έρευνα διενεργήθηκε για να διερευνηθούν οι στάσεις και αντιλήψεις των τοπικών κοινωνιών στην Ελλάδα σχετικά με τη μακροπρόθεσμη εγκατάσταση των μεταναστών/προσφύγων (Μ/Π) και οι σχετικοί προσδιοριστικοί παράγοντες αυτών των στάσεων και αντιλήψεων. Η ποσοτική πρωτογενής έρευνα πραγματοποιήθηκε σε γεωγραφικές περιοχές όπου οι ροές μεταναστών είναι υψηλές και οι κάτοικοι έχουν βιώσει άμεσα το φαινόμενο: πιο συγκεκριμένα, στο Νομό Λέσβου (περιοχή α΄ υποδοχής μεταναστών/προσφύγων) και σε Δήμους των Νομών Αττικής και Θεσσαλονίκης με σχετικά μεγάλη πυκνότητα εγκατάστασης των πρόσφατων προσφυγικών ροών (περιοχή β΄ υποδοχής). Στόχος ήταν να διερευνηθούν αποκλίσεις στις στάσεις μεταξύ των δύο περιοχών. Ερευνήθηκαν Έλληνες πολίτες, μόνιμοι κάτοικοι των παραπάνω περιοχών (που μένουν εκεί περισσότερο από 6 μήνες τον χρόνο) ηλικίας 18-74 ετών, που μπορούσαν επιπλέον να επικοινωνήσουν τηλεφωνικά στα ελληνικά. Το μεγάλο πληθυσμιακό μέγεθος των περιοχών αυτών επέβαλλε την ποσοτική έρευνα, προκειμένου να υπάρξει η μέγιστη αντιπροσωπευτικότητα με την επιλογή δείγματος 800 ενήλικων πολιτών.

Ο σχεδιασμός και η δομή του ερωτηματολογίου έγινε με ιδιαίτερη προσοχή, καθώς είναι καθοριστικής σημασίας για την επιτυχία της έρευνας (Ρόντος και Παπάνης, 2006). Καταρτίστηκε ένα δομημένο ερωτηματολόγιο 32 κλειστών ερωτήσεων και 1 ανοικτής, διαρθρωμένο με τρόπο που να ανταποκρίνεται πλήρως στους στόχους της έρευνας και μόνον αυτούς, και να μην είναι εκτεταμένο σε βαθμό που να δημιουργεί προβλήματα κατά τη συμπλήρωσή του και την περαιτέρω επεξεργασία – όπως προβλέπει η στατιστική μεθοδολογία. Στη βάση αυτή, το ερωτηματολόγιο αποτελείται από τις εξής ενότητες:

Α. Προσδιορισμός/μέτρηση της στάσης του ελληνικού πληθυσμού απέναντι στους αλλοεθνείς (ερωτήσεις 1-4)
Β. Προσέγγιση της διεπαφής με τους Μ/Π και προβλήματα από τη συμβίωση (ερωτήσεις 5- 9)
Γ. Προσλαμβανόμενες απειλές (ερωτήσεις 10-11)
Δ. Διαφοροποιήσεις στη στάση (ερωτήσεις 12-13)
Ε. Κοινωνική ένταξη (ερωτήσεις 14-21)
ΣΤ. Πολιτισμική απόσταση (ερωτήσεις 22-24)
Ζ. Δημογραφικά και Κοινωνικοοικονομικά στοιχεία (ερωτήσεις 25-33)

Ως μέθοδος δειγματοληψίας επιλέχθηκε η δισταδιακή τυχαία δειγματοληψία (α΄ στάδιο νοικοκυριό και β΄ στάδιο μέλος αυτού) κατά στρώματα (παραπάνω περιοχές), ενώ υπολογίστηκε, όπως επιβάλλεται στη δειγματοληπτική στατιστική έρευνα, το μέγιστο δειγματοληπτικό σφάλμα (3,7%) και ο τρόπος αντιμετώπισης των

μη αποκρίσεων (non-response rate). Επισημαίνεται ότι οι μη αποκρίσεις μονάδων δείγματος αντιμετωπίστηκαν με εφεδρικό δείγμα της ίδιας περιοχής για κάθε μονάδα τόσο σε επίπεδο νοικοκυριού (α΄ στάδιο) όσο και σε επίπεδο επιλεγμένου ατόμου από το νοικοκυριό (β΄ στάδιο). Στο δεύτερο αυτό επίπεδο, το άτομο που θα αντικαταστήσει το αρχικά επιλεγμένο θα είναι του ίδιου φύλου και της ίδιας ηλικίας, αν τούτο είναι πρακτικά εφικτό. Σε κάθε περίπτωση, το ποσοστό μη απόκρισης στο αρχικό δείγμα δεν ξεπερνάει τα επιστημονικώς παραδεκτά όρια και δεν αντιστοιχεί σε συγκεκριμένη ομάδα του δείγματος ώστε να δημιουργείται μεροληψία (bias). Επισημαίνεται ότι το ποσοστό μη απόκρισης υπολογίζεται ως ο αριθμός των ατόμων που δεν απάντησαν προς το σύνολο των μονάδων του δείγματος (Ρόντος και Παπάνης, 2006).

Καθώς η έρευνα χαρακτηρίζεται και από το στοιχείο της εφικτότητας και την προσαρμογή στις τρέχουσες έκτακτες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες, η συγκεκριμένη διενεργήθηκε με τηλεφωνικές συνεντεύξεις (ποσοτική τηλεφωνική έρευνα σε σταθερά τηλέφωνα μέσω του συστήματος CATI - Computer Aided Telephone Interviewing), αντί του αρχικού σχεδιασμού επιτόπιας έρευνας, λόγω των περιοριστικών μέτρων για την αντιμετώπιση της πανδημίας και της επικινδυνότητας που ενέχουν οι επί τόπου συνεντεύξεις τόσο για τους ερευνητές όσο και για τους ερευνώμενους. Πέραν δε της επικινδυνότητας, υπήρχε και το ενδεχόμενο μεγάλου αριθμού αρνήσεων υποδοχής των συνεντευκτών για την ποσοτική έρευνα, που θα είχε ως αποτέλεσμα τη μεροληψίας των αποτελεσμάτων της.

Επισημαίνεται ότι οι προτεινόμενες αλλαγές του τρόπου διενέργειας της έρευνας δεν υποβαθμίζουν την ποιότητά της, αλλά βασίζονται σε επίσης επιστημονικά παραδεκτές επιλογές, όπως εδώ η τηλεφωνική έρευνα, που είναι καθιερωμένη πλέον στη σύγχρονη πρακτική. Οι αλλαγές αυτές υπόκεινται πάντως σε γραφειοκρατικές δυσκολίες, όταν η έρευνα είναι χρηματοδοτούμενη, που επιφέρουν καθυστερήσεις για έγκριση και τροποποιήσεις σε βασικά στοιχεία της έρευνας, όπως το χρονοδιάγραμμα, ο προϋπολογισμός κτλ., και δεν θα πρέπει επομένως να γίνονται παρά όταν είναι απόλυτη ανάγκη.

Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν υποβλήθηκαν ηλεκτρονικά σε στατιστική επεξεργασία και ανάλυση (κωδικογράφηση, ελέγχους ποιότητας υλικού, λογικής και πληρότητας). Η παρουσίαση και ανάλυση των αποτελεσμάτων πραγματοποιήθηκε με περιγραφικές και επαγωγικές μεθόδους κατάλληλες να απαντήσουν στα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας. Τα στατιστικά δεδομένα και οι δείκτες που παρήχθησαν αποθηκεύτηκαν στη βάση δεδομένων, ώστε να είναι ευχερής η ταξινόμηση και η άντλησή τους για κάθε μετέπειτα χρήση. Εφαρμόστηκαν επίσης μέθοδοι οργάνωσης των δεδομένων αυτών με τρόπο ώστε να αποτελέσουν ένα ολοκληρωμένο σύστημα συνεχούς παρακολούθησης των θεμάτων του μεταναστευτικού/προσφυγικού στην Ελλάδα. Επισημαίνεται ότι, όπως και στην ποιοτική, έτσι και στην ποσοτική έρευνα, ακολούθησε μια συνθετική ανάλυση

των ευρημάτων και των συμπερασμάτων που προέκυψαν, ώστε να είναι πιο ευχερής η χρησιμοποίησή τους για το τελικό στάδιο του έργου που περιγράφεται στην επόμενη ενότητα.

Ποιοτική έρευνα

Οι ποιοτικές έρευνες πραγματοποιούνται είτε αυτόνομα είτε συμπληρωματικά προς τις ποσοτικές, για την εμβάθυνση και εξειδίκευση των βασικών ερωτημάτων, αναλαμβάνοντας συνήθως να επικεντρωθούν σε επιμέρους και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων ή ομάδων ενδιαφέροντος (όπως θεσμικοί φορείς διαχείρισης μετανάστευσης, ομάδες ειδικών ή άτυπα συμβούλια μεταναστών κ.ά.), για να αναδείξουν την οπτική των εμπλεκομένων μερών, μέσα από την άμεση και έντονη επαφή με το «πεδίο» ή με ένα ειδικότερο πλαίσιο της πραγματικής ζωής (π.χ. θεσμικό-πολιτισμικό πλαίσιο, δυσκολίες μακροχρόνιας ένταξης, προσκόμματα, διλλήματα, στρατηγικές, οιονεί σύγκρουση δημόσιων-ιδιωτικών προτύπων, καλές πρακτικές κτλ.). Ο ρόλος του ερευνητή είναι να αποκτήσει μια όσο το δυνατόν αρτιότερη και πληρέστερη «ολιστική» και ολοκληρωμένη άποψη της έρευνας, συμπεριλαμβανομένων των πρακτικών, των ερμηνευτικών πλαισιώσεων, των αντιλήψεων και των στάσεων των συμμετεχόντων (Τσιώλης Γ., 2011). Οι κεντρικές ιδέες που προκύπτουν από τα δεδομένα συχνά αναθεωρούνται και με διαλεκτικό τρόπο αντιπαραβάλλονται και συγκρίνονται με τα πραγματολογικά δεδομένα και τις υποθέσεις εργασίας της μελέτης. Το κύριο μέλημα της έρευνας είναι η κατανόηση των τρόπων με τους οποίους οι άνθρωποι δρουν και των σημασιών που λαμβάνουν υπόψη στις πράξεις τους.

Σκοπός της ποιοτικής έρευνας, ειδικότερα στο παρόν ερευνητικό έργο, είναι αφενός να διερευνήσει τη συμβολή των εφαρμοζόμενων πολιτικών ένταξης προς την κατεύθυνση της διαπολιτισμικότητας και της αρμονικής/παραγωγικής συμβίωσης των μακροχρόνια διαμενόντων πληθυσμών` αφετέρου να εντοπίσει αδυναμίες και αποστάσεις ανάμεσα στις ασκούμενες πολιτικές και τις θεσμικές διακηρύξεις περί κοινωνικής ένταξης, αλλά και να αναδείξει καλές πρακτικές προς την παραπάνω κατεύθυνση. Ειδικότερος σκοπός της είναι να συσχετίσει τις περιπτώσεις όπου οι διαδικασίες κοινωνικής ένταξης δεν επιτυγχάνουν, μερικώς ή ολικώς, προσκρούοντας πιθανόν, εκτός των άλλων, στη διάκριση ανάμεσα στο θεσμικό/ενταξιακό και το ιδιωτικό/πολιτισμικό επίπεδο. Ακόμα πιο συγκεκριμένα, η πρωτογενής ποιοτική έρευνα, με τη χρήση συνεντεύξεων και Ομάδων Εστίασης (Focus Groups), με πληθυσμό τους φορείς άσκησης πολιτικής και λοιπών δράσεων (ΜΚΟ κ.ά.), διερεύνησε συστηματικά την αποτελεσματικότητα και τις προοπτικές των μέχρι σήμερα εφαρμοζόμενων πολιτικών και άντλησε προτάσεις για μια ολοκληρωμένη στρατηγική κοινωνικής ένταξης. Η επιλογή της ποιοτικής προσέγγισης εί-

ναι εμφανώς η πλέον κατάλληλη για την έρευνα στον συγκεκριμένο πληθυσμό και γι' αυτό προκρίθηκε στην προκειμένη περίπτωση.

Πιο αναλυτικά, πραγματοποιήθηκαν συνολικά 26 συνεντεύξεις, από τις οποίες 10 έγιναν με διεθνείς οργανισμούς και ΜΚΟ και 10 με εθνικούς και περιφερειακούς φορείς που εμπλέκονται σε καθημερινή βάση με την υποδοχή και την υποστήριξη μεταναστών και προσφύγων. Επίσης πραγματοποιήθηκαν 6 συνεντεύξεις (3 και 3 από τις δύο παραπάνω ομάδες με στελέχη που έχουν στρατηγικό ρόλο στη λήψη αποφάσεων). Οι συνεντεύξεις εστίασαν σε ζητήματα ένταξης και κοινωνικής αποδοχής, ώστε –εξειδικεύοντας και εμβαθύνοντας τη λογική της ποσοτικής έρευνας με το ερωτηματολόγιο– να ανιχνευθούν τα βασικότερα σημεία σύγκλισης και απόκλισης αναφορικά με την προοπτική μακροχρόνιας ένταξης και οι θεσμικές πρακτικές που θεωρούνται οι βέλτιστες από τη μεριά της τοπικής κοινότητας ως προς το στόχο της διαπολιτισμικής συμπερίληψης και της κοινωνικής ένταξης. Ο σκοπός εδώ είναι να διατυπωθούν ερμηνευτικά σχήματα και να αναδυθούν κοινωνικές πρακτικές που ποικίλλουν σε εύρος από την ουσιαστική απόρριψη μέχρι την ενεργό συμπαράσταση.

Κεντρικό άξονα της πρωτογενούς ποιοτικής έρευνας αποτελεί, κατά κύριο λόγο, η συστηματική διερεύνηση των κοινωνικών αντιλήψεων, των στάσεων, αλλά κυρίως των πρακτικών (με όρους ερμηνείας και εφαρμογής των θεσμικών οδηγιών και του κανονιστικού νομικού πλαισίου που δίνεται κάθε φορά από την ευρωπαϊκή και εθνική διοίκηση) εκ μέρους των επίσημων και ανεπίσημων αλλά ουσιαστικών φορέων άσκησης μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα. Ο βασικός σκοπός της παρούσας ποιοτικής έρευνας σχετίζεται με την ανίχνευση τυχόν αδυναμιών στο υπάρχον πλαίσιο και την εφαρμογή του που δυσχεραίνουν τη μακροχρόνια ένταξη, αλλά και με την ανάδειξη δόκιμων και επιστημονικά τεκμηριωμένων παρεμβάσεων που υποστηρίζουν πρακτικά την ομαλή συμβίωση ανάμεσα σε τοπικούς και «φιλοξενούμενους» πληθυσμούς, προς την κατεύθυνση μιας διαπολιτισμικής κοινότητας/κοινωνίας που δημιουργεί νέες προϋποθέσεις κοινωνικής συνοχής και ευημερίας.

Από αυτή τη συστηματική επισκόπηση που περιγράφηκε παραπάνω, μέσα από ομάδες εστίασης και συνεντεύξεις (υποχρεωτικά διαδικτυακές ένεκα πανδημίας), είναι δυνατόν να προκύψει ένα ιστορικό καταγεγραμμένων δράσεων και πρακτικής αντιμετώπισης του ζητήματος, με έμφαση στην πιθανή απόσταση ανάμεσα στη θεσμική ρητορική/διακήρυξη και την πρακτική εφαρμογή, ώστε να αναδειχθεί μια μεθοδική χαρτογράφηση των στρατηγικών αντιμετώπισης των θεσμικών ελλείψεων από τη μεριά των εμπλεκομένων υποκειμένων.

Οι επιμέρους άξονες ερευνητικού σχεδιασμού εξειδικεύουν τις θεματικές περιοχές όπου πραγματοποιήθηκε η ποιοτική έρευνα για να διερευνήσουν παράλληλα τους ευνοϊκούς παράγοντες, αλλά και τα εν δυνάμει εμπόδια στους στόχους των στρατηγικών κοινωνικής ένταξης και να αξιοποιήσουν τη διαπολιτισμικότητα ως

εργαλείο ανάδειξης και εμβάθυνσης δημοκρατικών θεσμών και συνειδήσεων των επιμέρους πληθυσμών. Απώτερος σκοπός των δράσεων αυτών είναι η επίτευξη της ομαλής συμβίωσης και η διασφάλιση της ανοιχτής και ισότιμης ανταλλαγής μεταξύ κοινωνίας υποδοχής και μεταναστευτικού πληθυσμού. Η ποιοτική έρευνα ολοκληρώθηκε με τη συνθετική παρουσίαση των συμπερασμάτων της.

Πολιτικές διαχείρισης του μεταναστευτικού/προσφυγικού ζητήματος

Οι χώρες διαφέρουν ως προς το επίπεδο της κοινωνικής αποδοχής ή μη των μεταναστών και της μετανάστευσης. Η διεθνής εμπειρία καταδεικνύει ότι η αξιοποίηση των αποτελεσμάτων που προκύπτουν από ολοκληρωμένες έρευνες με ποσοτικές και ποιοτικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις και σύγχρονα εργαλεία έρευνας στο χώρο της μετανάστευσης διευκολύνουν την ανάληψη αποτελεσματικών μέτρων πολιτικής, ακόμη και στην περίπτωση ενός τόσο δύσκολου εγχειρήματος, όπως είναι η κοινωνική ένταξη. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η βιωματική εμπειρία, οι ματαιωμένες προσδοκίες, η αδυναμία διαχείρισης από την κρατική και περιφερειακή διοίκηση των σύνθετων προβλημάτων οργάνωσης υποδομών και υπηρεσιών υποδοχής μεταλλάσσουν τα συναισθήματα και τις αρχικές θετικές αντιλήψεις από τη μεριά των κατοίκων στις κοινότητες υποδοχής, δείχνοντας ότι οι στάσεις δεν είναι παγιωμένες παρά διαμορφώνονται σε μεγάλο βαθμό από την πολιτική βούληση, τον σχεδιασμό και την εμπλοκή δικτύων θεσμικών και κοινωνικών φορέων και δικτύων στην προσπάθεια ομαλής ένταξης.

Συγκεκριμένα, η οργανωμένη άσκηση κοινωνικής πολιτικής, η αναγνώριση αρχών δικαίου, η προσαρμογή σε κοινωνικές και εργασιακές συνθήκες, η σταδιακή εξοικείωση με στάσεις, συμπεριφορές και ανταλλαγές με τους πολίτες της χώρας υποδοχής αποτελούν σταθμούς της κοινωνικής ένταξης, που μπορεί να αγγίζουν και ζητήματα επαναπροσδιορισμού της πολιτισμικής ταυτότητας, των αξιακών προτύπων, του τρόπου ζωής, του καταναλωτικού μοντέλου και των οικογενειακών και κοινωνικών σχέσεων για τους μετανάστες και πρόσφυγες, των οποίων η συμμετοχή στα κοινά και στην πολιτική ζωή μιας χώρας διαφορετικής από εκείνη της καταγωγής τους αποτελεί μια πρόκληση για τους ίδιους, αλλά και για τους κατοίκους των κοινοτήτων υποδοχής.

Για τους παραπάνω λόγους στο παρόν έργο αξιοποιήθηκαν όλες οι παραπάνω θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις, καθώς και άλλες δράσεις που πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσιά του, προκειμένου να προσφερθεί μια ολοκληρωμένη πρόταση για την αντιμετώπιση του μεταναστευτικού/ προσφυγικού ζητήματος στην Ελλάδα, τη διόρθωση των ελλείψεων και αστοχιών της ασκούμενης πολιτικής και την ανάδειξη των κατευθύνσεων που θεωρούνται κρίσιμες για τη διαχείριση της μακροχρόνιας παραμονής των πρόσφατων (από το 2015 και μετά) μεταναστών/ προσφύγων στην Ελλάδα.

Στην προσπάθεια αυτή λαμβάνονται υπόψη τα ευρήματα του έργου ως προς:

- Το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο και την εθνική στρατηγική της χώρας
- Τις επικρατέστερες θεωρητικές προσεγγίσεις που αναλύθηκαν σε βάθος στο παρόν έργο
- Τις ιδιαιτερότητες και ιδιομορφίες της ελληνικής κοινωνίας, όπως προκύπτουν από τις στάσεις της και τα αίτια που τις προσδιορίζουν
- Τις κοινωνικο-οικονομικές και δημογραφικές συνέπειες τόσο του πρόσφατου όσο και προηγούμενων μεταναστευτικών/προσφυγικών ρευμάτων, όπως προέκυψαν από την ανάλυση στατιστικών και άλλων ερευνητικών δεδομένων
- Το ρόλο και την αποτελεσματικότητα των πολιτικών που μέχρι σήμερα εφαρμόστηκαν, καθώς και τη δράση ιδιωτικών φορέων για την υποδοχή, διαμονή και ένταξη των μεταναστών/προσφύγων, όπως αυτά προέκυψαν από την ποιοτική έρευνα
- Καλές πρακτικές που ακολουθήθηκαν διεθνώς για την επίλυση σχετικών προβλημάτων
- Σενάρια εξέλιξης της μακροχρόνιας παραμονής και της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών/προσφύγων, όπου λαμβάνονται υπόψη και ορισμένες σταθερές ήδη ανιχνεύσιμες στις παρελθούσες ροές προς την Ελλάδα

Με λίγα λόγια, στο τελευταίο αυτό στάδιο της έρευνας γίνεται αρχικά μια σύνθεση και σύγκριση των αποτελεσμάτων όλων των ερευνητικών δραστηριοτήτων προκειμένου να διευκολυνθεί η χρήση τους στην διατύπωση προτάσεων. Ακολουθεί η χρησιμοποίηση του υλικού όλων των δράσεων του έργου προκειμένου να προταθεί μια ολοκληρωμένη στρατηγική για το μεταναστευτικό. Τέλος, πραγματοποιείται μια συνολική ανατροφοδότηση για την επανεξέταση των θεωρητικών προσεγγίσεων με βάση τα ευρήματα της έρευνας, καθώς η σχέση θεωρίας και έρευνας είναι αμφίδρομη.

Συμπεράσματα

Το άρθρο αυτό παρουσιάζει μια ολιστική προσέγγιση σχεδιασμού κοινωνικής έρευνας αναφορικά με το μεγάλο θέμα της μετανάστευσης και της κοινωνικής ένταξης των υπηκόων τρίτων χωρών που αποτελούν πλέον σημαντικό τμήμα της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας. Στόχος είναι, μεταξύ άλλων, να ενισχυθεί η οργανωσιακή ετοιμότητα των φορέων διαχείρισης του μεταναστευτικού/προσφυγικού ζητήματος. Κατ' αυτό τον τρόπο, θα μπορούσαν να υποστηριχθούν μεταναστευτικές και ενταξιακές πολιτικές προς την κατεύθυνση της ομαλής κοινωνικής ένταξης του εισερχόμενου πληθυσμού, καθώς και της καλύτερης διαχείρισης του

όλου φαινομένου στην Ελλάδα. Επιπλέον, με τη δημιουργία πάγιας ερευνητικής υποδομής, υποστηρίζεται η βιωσιμότητα, η επέκταση και η συνεχής βελτίωση του συστήματος, ώστε να αποτελεί χρήσιμο εργαλείο και δίαυλο συνεργασίας των εμπλεκομένων.

Ευρύτερα, οι ανάγκες της σύγχρονης οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης για πληροφορία, οδηγούν, και σε αυτό το πεδίο, σε εξειδικευμένες εμπειρικές καταγραφές με σκοπό την παραγωγή και διάχυση πληροφοριών κατάλληλων να υποστηρίζουν αποτελεσματικά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Στην προοπτική μελλοντικών ερευνών, είτε ποσοτικών, είτε ποιοτικών, θα είχε ενδιαφέρον, για την πληρέστερη κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας, να συμμετέχουν και πρόσφυγες/μετανάστες, ώστε να είναι δυνατή η σύγκριση των στάσεων και αντιλήψεων των δύο πλευρών. Και στα πλαίσια πάντως του παρόντος έργου, έχουν ανατεθεί διπλωματικές εργασίες με αντικείμενο τις στάσεις και τις αντιλήψεις των μεταναστών/προσφύγων σχετικά με την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα και την κοινωνική τους ένταξη.

Συνοψίζοντας, το παρόν άρθρο επιχείρησε να αποκρυσταλλώσει, στο μέτρο του δυνατού όλο το πλούσιο φάσμα των θεωρητικών προβληματισμών, των θεματικών και μεθοδολογικών επιλογών και των ερευνητικών τεχνικών που επιστρατεύθηκαν στον σχεδιασμό του εν λόγω ερευνητικού έργου.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ana, K., Smith, R., & Yan, L. (2013). Research misconduct in low- and middle-income countries. *PLoS Med*, *10 (3),* e1001315.

Bergin, T. (2021). *Εισαγωγή στην ανάλυση δεδομένων-Ποσοτικές, ποιοτικές και μεικτές μέθοδοι*. Επιστημονική επιμέλεια στην ελληνική γλώσσα: Αϊδίνης Α. Μετάφραση Μπικουβαράκης Α., Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Billiet, J., Meuleman, B. & De Witte, H. (2014). The relationship between ethnic threat and economic insecurity in times of economic crisis: Analysis of European social survey data. *Migration Studies*, *2(2),* 135–161.

Ceobanu, A.M., & Escandell, X. (2010). Comparative analyses of public attitudes toward immigrants and immigration using multinational survey data: A review of theories and research. *Annual Review of Sociology*, *36,* 309–328.

Chtouris, S., Zissi, A., Stalidis, G., & Rontos, K. (2014). Understanding xenophobia in Greece: A correspondence analysis. *European Journal of Sociology*, *55(1),* 107-33.

Coenders, M. & Scheepers, P. (2004). Associations between nationalist attitudes and exclusionist reactions in 22 countries. In M. Gijsberts, L. Hagendoorn, & P. Scheepers (επιμ.), *Nationalism and exclusion of migrants: Cross-national comparisons* (pp. 187-224). Burlington, ON, Canada: Ashgate Publishing.

Giovanni, P., & Sasahara, A. (2019). The impact of global warming on rural-urban migrations: Evidence from global big data. *NBER Working Papers 25728*, National Bureau of Economic Research, Inc.

Hjerm, M., & Nagayoshi, K. (2015). Anti-immigration attitudes in different welfare states: Do types of labor market policies matter? *International Journal of Comparative Sociology*, *56(2),* 1–22.

Κάλλας, Γ. (2010). Η οργάνωση της παρατήρησης στις κοινωνικές επιστήμες και οι συνέπειες της στη συγκρότηση των ερευνητικών υποδομών. Στο Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκις, & Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ζητήματα καταγραφής, τεκμηρίωσης και ανάλυσης κοινωνικών δεδομένων* (27-74). Αθήνα: νήσος.

Kalogeraki, S. (2012). Migrant-related attitudes and perceived ethnic threats between in-groups and out-groups. The cases of Greece and Sweden. *Nordic Journal of Migration Research*, *2(3),* 243-253.

LeVine, R.A., & Campbell, D.T. (1972). *Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic attitudes, and group behaviour*. John Wiley & Sons.

Lucassen, G. & Lubbers, M. (2012). Who fears what? Explaining far-right-wing preference in Europe by distinguishing perceived cultural and economic ethnic threats. *Comparative Political Studies*, *45(5),* 547–574.

Ναγόπουλος, Ν. (2003). *Τα θεμέλια της κοινωνιολογικής γνώσης και οι κοινωνίες της νεωτερικότητας*. Αθήνα: Κριτική.

Ναγόπουλος, Ν. (2010). Οι συνθετικές μεθοδολογικές διαστάσεις της κοινωνικής επιστήμης και έρευνας. Στο: Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκις & Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ζητήματα καταγραφής, τεκμηρίωσης και ανάλυσης κοινωνικών δεδομένων*. Αθήνα: νήσος.

Raijman, R., Semyonov, M., & Schmidt, P. (2003). Do foreigners deserve rights? Determinants of public opinion views toward foreigners in Germany and Israel. *European Sociological Review*, *19,* 379–392.

Ρόντος, Κ. (1993). *Το σύστημα πληροφόρησης ως μέσο υποστήριξης του περιφερειακού προγραμματισμού*. Αθήνα: Σύγχρονη Εκδοτική, ISBN 960-7344-40-5.

Ρόντος, Κ. (2011). *Ανάλυση Στατιστικών Δεδομένων και Δημογραφικές-Κοινωνικές Εφαρμογές*. Αθήνα: Εκδόσεις Γ. Μπένου.

Ρόντος, Κ. (2008). Το ελληνικό στατιστικό σύστημα ως μέσο υποστήριξης της δημογραφικής και κοινωνικής έρευνας και πολιτικής. Στο Ι. Κάλλας, Δ. Κονδύλη & Γ. Καραγιάννης (επιμ.) *Μεθοδολογικά ζητήματα και ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών*. Αθήνα: Εκδόσεις Ποταμός.

Ρόντος, Κ. (2011). Σύγχρονες μέθοδοι συλλογής πληθυσμιακών δεδομένων: Η περίπτωση των πληθυσμιακών μητρώων. Στο: Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκις & Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ζητήματα καταγραφής, τεκμηρίωσης και ανάλυσης κοινωνικών δεδομένων*. Αθήνα: νήσος.

Ρόντος, Κ., & Παπάνης, Ε. (2006). *Στατιστική έρευνα-μέθοδοι και εφαρμογές*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρη.

Ρόντος, Κ., Κοκολάκης, Σ., Μαραγκουδάκης, Μ., Ναγόπουλος, Ν., & Τσάπαλα, Φ. (2012). *Μεθοδολογία οργάνωσης και λειτουργίας ολοκληρωμένου πληροφοριακού συστήματος για την παρακολούθηση της ενταξιακής πολιτικής στην Ελλάδα*. Ευρωπαϊκό Ταμείο Ένταξης, Υπηκόων Τρίτων Χωρών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Rontos, K, Nagopoulos, N., & Panagos, N. (2019). *The Refugee and Immigration Phenomenon in Lesvos (Greece) and the Local Society: Attitudes and Beliefs*. Cambridge Scholars Publishing.

Σαββάκης, Μ., & Ρόντος, Κ., (2021). Ηθική και δεοντολογία στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα. *Θεωρία και έρευνα στις κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες*, *14*, 7-30.

Šantić, D., Minca, C., & Umek, D. (2017). The Balkan migration route: Reflections from a Serbian observatory. Στο M. Bobić, & S. Janković (επιμ.), *Towards understanding of*

contemporary migration: Causes, consequences, policies, reflections (221-239), Belgrade: Institute for Sociological Research, University of Belgrade.

Sniderman, P.M., Hagendoorn, L., & Prior, M. (2004). Predisposing factors and situational triggers: Exclusionary reactions to immigrant minorities. *American Political Science Review*, *98(1),* 35–49.

Stephan, W.G., Stephan, C.W., & Gudykunst, W.B. (1999). Anxiety in intergroup relations: A comparison of anxiety/uncertainty management theory and integrated threat theory. *International Journal of Intercultural Relations*, *23(4),* 613–628.

Tajfel, H. (1978). *Differentiation between social groups. Studies in the social psychology of intergroup relations*. London: Academic Press.

Tajfel, H., & Turner, J. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. Στο W. Austin and S. Worchel (επιμ.) *The social psychology of intergroup relations*. Monterrey, Brooks/Cole.

Τσιώλης, Γ. (2011). Δευτερογενής ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: μια ερευνητική στρατηγική συμβατή με την ποιοτική έρευνα. Στο Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκις & Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ζητήματα καταγραφής, τεκμηρίωσης και ανάλυσης κοινωνικών δεδομένων*. Αθήνα: νήσος.

Η ΜΕΘΟΔΟΣ DELPHI ΚΑΙ Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Αγγελική Λαζαρίδου

Περίληψη

Η μέθοδος Delphi αποτελεί μια τεχνική πρόβλεψης, η οποία χρησιμοποιείται ευρέως για την πρόβλεψη μελλοντικών αναγκών, εξελίξεων και συνεπειών, σε πολλούς τομείς, τις τελευταίες δεκαετίες και στο χώρο της εκπαίδευσης. Σε αντίθεση με τις αμιγώς ποσοτικές ή ποιοτικές έρευνες, η μέθοδος Delphi στηρίζεται σε ποσοτικές αναλύσεις που προκύπτουν συνήθως μέσα από ποιοτικές προσεγγίσεις των φαινομένων που διερευνώνται. Ειδικά στο χώρο της εκπαίδευσης, η μέθοδος Delphi είναι ιδιαίτερα χρηστική, όταν το υπό διερεύνηση πρόβλημα δεν προσφέρεται για ακριβείς αναλυτικές τεχνικές, όπου υπάρχει έλλειψη ακριβούς και σαφούς πληροφόρησης, αντικρουόμενες απόψεις, έντονες διαφωνίες, ή όπου οι απαντήσεις επιδέχονται πολλές και διαφορετικές ερμηνείες. Στη διεθνή βιβλιογραφία η προαναφερθείσα μέθοδος έχει χρησιμοποιηθεί ιδιαίτερα στην εκπαιδευτική έρευνα για να καθοριστούν οι στόχοι που θα έπρεπε να τεθούν για το μέλλον, για την πρόβλεψη τάσεων στην εκπαίδευση, για την ανάλυση θεμάτων εκπαιδευτικής πολιτικής, για τη μελέτη χαρακτηριστικών των αποτελεσματικών διευθυντών, καθώς και για την αξιολόγηση των ικανοτήτων του εκπαιδευτικού προσωπικού. Στον ελλαδικό χώρο, αν και έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές έρευνες με τη μέθοδο Delphi την τελευταία δεκαετία, η χρήση και η συμβολή της στην επίτευξη ερευνητικών αποτελεσμάτων με σημαντικές προεκτάσεις για τη χάραξη νέων εκπαιδευτικών πολιτικών και τη λήψη κρίσιμων αποφάσεων δεν έχει τύχει της σημασίας που της αναλογεί. Αυτή είναι, επομένως, η εστίαση του κειμένου που ακολουθεί: α) η περιγραφή των πιο σημαντικών εκπαιδευτικών ερευνών και των ευρημάτων τους, στην ελληνική βιβλιογραφία, οι οποίες χρησιμοποιούν τη μέθοδο Delphi, και β) η ανάδειξη των πιο κρίσιμων προεκτάσεων για την εκπαιδευτική έρευνα.

Λέξεις-κλειδιά: *μέθοδοι πρόβλεψης, μέθοδος Delphi, εκπαιδευτική έρευνα.*

Abstract

The Delphi method is a forecasting technique that is widely used to predict future needs, developments and consequences in many areas, in recent decades also in the field of education. In contrast to purely quantitative or qualitative research, the Delphi method relies on quantitative analyses that usually result from qualitative approaches to the phenomena under investigation. Especially in the field of education, the Delphi method is particularly useful when the problem in question does not offer itself to precise analytical techniques, when there is a lack of accurate and clear information, conflicting views and strong disagreements, or where the answers are open to many different interpretations. In the international literature, the above method has been used especially in educational research to determine the goals that should be set for the future, to predict trends in education, to analyze educational policy issues, to study the characteristics of effective principals, and to assess the skills of teaching staff. In Greece, although several research projects have been carried out with the Delphi method in the last decade, its use in acquiring research results with critical implications for the formulation of new educational policies and the decision-making process has not been adequately emphasized. This is, therefore, the focus of the paper that follows: a) the description of the most important educational research projects, and their findings, that use the Delphi method, and b) the underscoring of the method's critical implications for educational research.

Keywords: *forecasting technique, Delphi method, educational research.*

Εισαγωγή

Η πρόβλεψη αποτελεί τη συστηματική μελέτη του μέλλοντος και μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων σε οργανωσιακό επίπεδο (Lazar & Lazar, 2008). Ο πρώτος ρόλος της είναι να μειώσει το εύρος της αβεβαιότητας, την οποία καλούνται να διαχειριστούν τα άτομα σε θέσεις ευθύνης, και ο δεύτερος να διευρύνει το εύρος των επιλογών που είναι διαθέσιμες σε αυτούς. Οι μέθοδοι πρόβλεψης μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες: *τις ποσοτικές* και *τις ποιοτικές*. Οι μέθοδοι ποσοτικής πρόβλεψης βασίζονται σε ανάλυση ιστορικών δεδομένων και μεταβλητών σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και χρησιμοποιούν στατιστικές τεχνικές ανάλυσης των δεδομένων. Οι ποιοτικές μέθοδοι χρησιμοποιούν την κρίση ειδικών για να κάνουν μια πρόβλεψη. Μπορούν να εφαρμοστούν στην περίπτωση όπου τα ιστορικά δεδομένα δεν είναι επαρκή ή δεν είναι διαθέσιμα ή όταν τα προβλεπόμενα γεγονότα δεν μπορούν να περιγραφούν με μετρήσιμες πληροφορίες (Gordon, 1994). Σε αυτή την κατηγορία των ποιοτικών μεθόδων πρόβλεψης, η πιο σημαντική είναι η μέθοδος Delphi.

Η ευελιξία της μεθόδου Delphi είναι εμφανής στον τρόπο χρήσης της. Πρόκειται για μια μέθοδο δομημένης ομαδικής επικοινωνίας με σκοπό τη διευκόλυνση της επίλυσης προβλημάτων και της επίτευξης συναινετικών προτάσεων (Linstone & Turloff, 1975). Η μέθοδος μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί για την επίτευξη μιας κρίσης σε ένα θέμα, ως βοήθεια για τη λήψη αποφάσεων ή ως εργαλείο πρόβλεψης (Rowe & Wright, 1999), και μπορεί να εφαρμοστεί στον προγραμματισμό και τη διαχείριση προγραμμάτων (Delbeq, Van de Ven, & Gustafson, 1975). Η μέθοδος Delphi μπορεί να χρησιμοποιηθεί όταν δεν υπάρχει ολοκληρωμένη γνώση για ένα πρόβλημα ή ένα φαινόμενο (Adler & Ziglio, 1996` Delbeq et al., 1975) και μπορεί να εφαρμοστεί σε προβλήματα που δεν προσφέρονται για ακριβείς αναλυτικές τεχνικές, αλλά για υποκειμενικές κρίσεις σε ένα συλλογικό πλαίσιο (Adler & Ziglio, 1996), όπου η γνώση πολλών ατόμων επικεντρώνεται σε ένα πρόβλημα (Linstone & Turloff, 1975). Η μέθοδος Delphi χρησιμοποιείται ακόμα για τη διερεύνηση νέων και άγνωστων πτυχών ενός θέματος (Czinkota & Ronkainen, 1997` Halal, Kull, & Leffmann, 1997` Skulmoski, Hartman, & Krahn, 2007). Πρόκειται επομένως για μια ευπροσάρμοστη ερευνητική μέθοδο, η οποία βρίσκει εφαρμογή σε πολλούς ερευνητικούς χώρους, από ερευνητές σε παγκόσμιο επίπεδο. Η μέθοδος Delphi έχει ευρεία εφαρμογή σε τομείς όπως η επικοινωνία, ο ιατρικός και ο στρατιωτικός σχεδιασμός, η οικονομία και οι επιχειρήσεις, η εκπαίδευση (Okoli & Pawlowski, 2004). Ανεξάρτητα από τον τρόπο εφαρμογής της στα παραπάνω πεδία, ο σκοπός της χρήσης της μεθόδου Delphi είναι «η δημιουργική διερεύνηση ιδεών και η προαγωγή κατάλληλων πληροφοριών για τη λήψη μιας συλλογικής απόφασης» (Ευαγγέλου, Λαμπρινού & Κούτα, 2013). Για να κατανοηθεί καλύτερα η ποικιλομορφία της εφαρμογής αυτής της μεθόδου χρειάζεται μια αναδρομή στις απαρχές της.

Η προέλευση και τα χαρακτηριστικά της μεθόδου Delphi

Παραδοσιακά, η μέθοδος Delphi στοχεύει στον εντοπισμό συναίνεσης από μια ομάδα ειδικών σχετικά με ένα πρόβλημα που εξετάζεται (Rossman & Bunning, 1978). Εννοιολογικά, ορίζεται ως η μέθοδος για τη μέτρηση της συναίνεσης μεταξύ των εμπειρογνωμόνων της ομάδας (Carr-Chellmann & Kroth, 2018). Πρόκειται για μια μέθοδο μακροπρόθεσμης πρόβλεψης με σκοπό τη συγκέντρωση των απόψεων των ειδικών σε πολυεπιστημονικά ζητήματα, μέσω ενός συνόλου προσεκτικά σχεδιασμένων διαδοχικών ερωτηματολογίων, με συνοπτική ανατροφοδότηση απόψεων που προέρχονται από προηγούμενες απαντήσεις. Η αρχική μέθοδος Delphi αναπτύχθηκε από τον Norman Dalkey της RAND Corporation τη δεκαετία του 1950 για ένα στρατιωτικό έργο των ΗΠΑ (Foong-Ngor, 1985). Για το σκοπό αυτό συστάθηκε μια ομάδα ειδικών που θα εκτιμούσαν μια υποτιθέμενη προσπάθεια των Σοβιετικών δυνάμεων να εισχωρήσουν στην τεχνο-

λογική παραγωγή των ΗΠΑ, και την ικανότητα του συστήματος των ΗΠΑ να ανταποκριθεί σε μια τέτοια εισβολή. Το όνομα που δόθηκε στη συγκεκριμένη μελέτη ήταν «Project Delphi». Ο στόχος της αρχικής μελέτης ήταν να επιτευχθεί η πιο αξιόπιστη συναίνεση των ειδικών μέσω μιας σειράς ερωτηματολογίων, με ελεγχόμενη ανατροφοδότηση απόψεων. Αυτό ήταν απαραίτητο διότι, την εποχή εκείνη, οι υπάρχουσες μέθοδοι πρόβλεψης ήταν ανεπαρκείς, αλλά και γιατί δεν ήταν διαθέσιμα ιστορικά δεδομένα γι' αυτό το θέμα. Στην πρώτη αυτή εφαρμογή της μεθόδου Delphi συστάθηκε μια ομάδα αποτελούμενη από επτά ειδικούς: τέσσερις οικονομολόγους, έναν ειδικό σε θέματα πολεμικών τεχνικών, έναν αναλυτή συστημάτων και έναν ηλεκτρολόγο-μηχανικό. Στην ομάδα χορηγήθηκαν 5 γύροι ερωτηματολογίων οι οποίοι συνοδεύονταν από ελεγχόμενη ανατροφοδότηση σε τακτά εβδομαδιαία διαστήματα. Μετά τους πέντε γύρους, φάνηκε ότι οι γνώμες των ειδικών άρχισαν να συγκλίνουν σημαντικά και, παρά τα αρχικά προβλήματα (π.χ. οι απαντήσεις των ειδικών δεν ήταν απόλυτα ανεξάρτητες, ένας από τους ειδικούς ήταν παράλληλα και σύμβουλος στο υπό διερεύνηση θέμα), η μέθοδος Delphi έγινε ιδιαίτερα δημοφιλής και χρησιμοποιήθηκε, έκτοτε, σε πολλούς επιστημονικούς και τεχνολογικούς τομείς (επιχειρήσεις, τεχνολογία, επιστήμη, εκπαίδευση, υγεία κ.λπ.).

Η κλασική μέθοδος Delphi, όπως έχει επικρατήσει, φέρει τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά:

1. *Την ανωνυμία των συμμετεχόντων*, που επιτρέπει στους συμμετέχοντες να εκφράσουν ελεύθερα τις απόψεις τους, χωρίς κοινωνικές πιέσεις για συμμόρφωση από άλλους στην ομάδα. Οι αποφάσεις αξιολογούνται με βάση την αξία τους και όχι ανάλογα με το ποιος πρότεινε την ιδέα.
2. *Την επανάληψη*, που δίνει τη δυνατότητα στην ομάδα των ειδικών να βελτιώσουν τις απόψεις τους υπό το φως της προόδου της ομάδας συνολικά, από γύρο σε γύρο ερωτήσεων.
3. *Την ελεγχόμενη ανατροφοδότηση*, που ενημερώνει τους συμμετέχοντες για τις προοπτικές των άλλων συμμετεχόντων, παρέχοντάς τους την ευκαιρία να διευκρινίσουν ή να αλλάξουν τις απόψεις τους.
4. *Τη στατιστική συγκέντρωση της ομάδας απόκρισης*, που επιτρέπει μια ποσοτική ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων (Rowe και Wright, 1999).

Για τους Rowe & Wright, (1999), μόνο εκείνες οι μελέτες που πληρούν τα τέσσερα αυτά χαρακτηριστικά πρέπει να φέρουν την ονομασία της μεθόδου Delphi, ενώ άλλοι (Adler & Ziglio, 1996` Delbeq et al., 1975` Linstone & Turloff, 1975) υποστηρίζουν ότι η μέθοδος μπορεί να τροποποιηθεί αποτελεσματικά για την κάλυψη των αναγκών της εκάστοτε μελέτης.

Εξελικτικά, η μέθοδος Delphi χρησιμοποιήθηκε και για προβλήματα που απαι-

τούσαν ποιοτικές απαντήσεις, και όχι ποσοτικά αποτελέσματα. Πλέον είναι κατάλληλη για πολλές καταστάσεις που απαιτούν ομαδικές λύσεις σε ευρείας κλίμακας προβλήματα ή για προβλέψεις μελλοντικά εξελίξεων. Η ιδιαιτερότητά της σε σχέση με άλλες ποιοτικού τύπου μεθόδους έγκειται στη δυνατότητα συγκέντρωσης των ειδικών, οι οποίοι διαφορετικά δεν θα έρχονταν ποτέ σε επαφή. Η μέθοδος σχεδιάστηκε για να ενθαρρύνει μια αληθινή συζήτηση, ανεξάρτητη από προσωπικότητες. Τα αποτελέσματα των διαδικασιών της μεθόδου Delphi εξαρτώνται από τη γνώση και τη συνεργασία των ειδικών, επομένως άτομα που είναι πιθανό να συνεισφέρουν πολύτιμες ιδέες πρέπει να συμπεριλαμβάνονται στις ομάδες ειδικών. Τα πλεονεκτήματα της μεθόδου Delphi είναι η πολυχρηστικότητά της, η ταχεία εξεύρεση συναίνεσης, η δυνατότητα των συμμετεχόντων να συμμετέχουν από οποιοδήποτε μέρος στον κόσμο, η κάλυψη ενός ευρέος φάσματος εμπειρογνωμοσύνης, και η ανωνυμία των συμμετεχόντων, η οποία βοηθά στην αποφυγή των «φαινομένων φωτοστέφανου», όταν οι συμμετέχοντες υποκύπτουν στις απόψεις ισχυρών προσωπικοτήτων. Άλλα θετικά της μεθόδου είναι το μικρό ποσοστό διαρροής των εμπειρογνωμόνων, η δυνατότητα που παρέχεται στους συμμετέχοντες να εξετάσουν προσεκτικά τα αποτελέσματα και τις λύσεις που προτείνονται και το γεγονός ότι η ομάδα των ειδικών δεν περιορίζεται μόνο σε άτομα με ανώτερη μόρφωση και εμπειρία σε έναν τομέα, αλλά μπορεί να συμπεριλάβει όλους όσοι μπορούν να συνεισφέρουν στη διαδικασία μελέτης ενός προβλήματος. Με αυτό τον τρόπο, η μέθοδος Delphi αποτελεί ένα πιο κοινωνικά αντιπροσωπευτικό εργαλείο έρευνας. Ωστόσο, η μέθοδος έχει και μειονεκτήματα. Καταγράφεται ως μια αρκετά χρονοβόρος διαδικασία, η οποία απαιτεί πολύ προσεκτικό σχεδιασμό για να αποφευχθούν μεθοδολογικά σφάλματα όπως: α) η πιθανότητα μέλη μιας ομάδας ειδικών να γνωρίζονται μεταξύ τους, γεγονός το οποίο καθιστά τις απαντήσεις τους λιγότερο ανεξάρτητες, β) η μη σωστή σχεδίαση των ερωτηματολογίων, που μπορεί να προκαλέσει σύγχυση στους ειδικούς και οι απαντήσεις να μην έχουν ιδιαίτερη αξία για περαιτέρω ανάλυση, γ) η αδυναμία εξεύρεσης των ειδικών και η ακόμη μεγαλύτερη δυσκολία δέσμευσής τους στην έρευνα, και δ) η μη ορθή διαχείριση των αποτελεσμάτων της, όπου οι χρήστες της μεθόδου μπορεί να βασιστούν εξ ολοκλήρου στα αποτελέσματά της για τη λήψη αποφάσεων, αντί να τη χρησιμοποιήσουν πρωτίστως ως ένα εργαλείο συγκέντρωσης πληροφοριών και προσδιορισμού μελλοντικών επιλογών. Τέλος, αν και έχει αρκετή ακρίβεια πρόβλεψης, παραμένει ακαθόριστη η ακρίβεια των μακροπρόθεσμων προβλέψεών της.

Οι παραλλαγές της μεθόδου Delphi

Αρχικά, η μέθοδος Delphi δημιουργήθηκε για την πρόβλεψη και το σχεδιασμό μελλοντικών πολιτικών, όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα. Αργό-

τερα, χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο για τη λήψη αποφάσεων. Στη βιβλιογραφία (Humphrey-Murto, 2017` Kennedy, 2004) έχουν αποτυπωθεί τέσσερις τύποι της μεθόδου αυτής:

1. *Η κλασική ή παραδοσιακή ή διερευνητική Delphi*, όπως δημιουργήθηκε για τις ανάγκες του Project Delphi τη δεκαετία του 1950. Αυτός ο τύπος έχει σκοπό την πρόβλεψη και αποσκοπεί στην αποτύπωση μιας ακριβούς εικόνας του μέλλοντος στη βάση της συναίνεσης γύρω από μια σειρά γεγονότων τα οποία αναμένεται να συμβούν.
2. *Η τυπική Delphi,* η οποία χρησιμοποιείται στις περισσότερες μελέτες σήμερα. Αυτός ο τύπος αποσκοπεί στην συναίνεση γύρω από επιθυμητά θέματα ή προβλήματα.
3. *Η στρατηγική Delphi*, η οποία αποτελεί προσαρμογή της κλασικής Delphi και χρησιμοποιείται για την ανάλυση αμφιλεγόμενων κοινωνικών και πολιτικών θεμάτων, ως εργαλείο για τη συλλογή ιδεών και απόψεων με σκοπό την περιγραφή γεγονότων.
4. *Η Delphi για τη λήψη αποφάσεων*, η οποία αποσκοπεί στην καταγραφή των ιδεών και απόψεων μιας ομάδας για σύνθετα θέματα με σκοπό το συντονισμό και τη δόμηση της σκέψης τους έτσι ώστε να καταλήγει σε αποφάσεις που αφορούν ένα μεγάλο μέρος του κοινωνικού συνόλου.

Η διαδικασία εφαρμογής της μεθόδου Delphi

Οι βασικές αρχές για την εφαρμογή της μεθόδου Delphi περιλαμβάνουν: α) τις διαδικασίες και τα εργαλεία για τη διεξαγωγή της έρευνας, β) τη διασφάλιση της ανωνυμίας κατά τη διάρκεια των επαναλαμβανόμενων γύρων, γ) την εξασφάλιση της συναίνεσης ή της πλειοψηφίας, δ) η στατιστική επεξεργασία των απαντήσεων των εμπειρογνωμόνων, ε) η αξιοπιστία και η εγκυρότητα και στη) η επιλογή και το μέγεθος του δείγματος. Σε μια έρευνα Delphi οι επαναληπτικοί γύροι της έρευνας μπορεί να κυμαίνονται από δύο έως πέντε ή έξι και μπορεί να περιλαμβάνει πολλαπλές υποβολές του ίδιου ή παρόμοιου ερωτηματολογίου. Επομένως, μια σαφής περιγραφή της ιδιαιτερότητας αυτής της μεθόδου είναι απαραίτητη για τη διασφάλιση της συμμετοχής των εμπειρογνωμόνων σε όλα τα στάδια διεξαγωγής της έρευνας. Στον πίνακα που ακολουθεί περιγράφονται αναλυτικά τα βήματα και οι επιμέρους δράσεις σε κάθε ένα από αυτά (Creswell, 2011; Staykova, 2012).

Πίνακας 1: Βήματα εφαρμογής της μεθόδου Delphi

Βήματα	**Σκοπός**	**Δράσεις**
Βήμα 1	1. Προσδιορισμός του προβλήματος ή θέματος 2. Προσδιορισμός της ομάδας των εμπειρογνωμόνων 3. Επιλογή των εμπειρογνωμόνων και πρόσκληση συμμετοχής τους 4. Προετοιμασία του πρώτου γύρου των ερωτηματολογίων 5. Αποστολή των ερωτηματολογίων	1. Διερεύνηση της σχετικής με το θέμα βιβλιογραφίας και προσδιορισμός του θέματος. 2. Αναζήτηση των εμπειρογνωμόνων μέσω δικτύων. 3. Επιλογή της τελικής ομάδας των εμπειρογνωμόνων μετά από πρόσκληση και ενημέρωση για το σκοπό και τη διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας. 4. Προετοιμασία του ερωτηματολογίου του πρώτου γύρου. 5. Αποστολή του ερωτηματολογίου με συνοδευτική επιστολή, οδηγίες συμπλήρωσης και προθεσμίες αποστολής του.
Βήμα 2	1. Υπενθύμιση	1. Αν κρίνεται απαραίτητο, εβδομαδιαία υπενθύμιση
Βήμα 3	1. Συλλογή δεδομένων πρώτου γύρου 2. Ανάλυση δεδομένων πρώτου γύρου (ποσοτικών ή/και ποιοτικών)	1. Υπολογισμός των απαντήσεων που επεστράφησαν. Κωδικοποίηση των απαντήσεων για λόγους διατήρησης της ανωνυμίας των συμμετεχόντων. 2. Καταχώρηση και ανάλυση των δεδομένων σε ένα πρόγραμμα στατιστικής επεξεργασίας ή αρχείο excel. Προσδιορισμός των ποσοστών, των μέσων τιμών και των τυπικών αποκλίσεων του ερωτηματολογίου του πρώτου γύρου. Ή/Και σύνοψη των ποιοτικών απαντήσεων.
Βήμα 4	1. Αν δεν έχει επέλθει η συναίνεση μεταξύ των εμπειρογνωμόνων, προετοιμασία του ερωτηματολογίου του δεύτερου γύρου 2. Παρουσίαση των ποσοστιαίων αναλύσεων από τον προηγούμενο γύρο	1. Αναγνώριση και ευχαριστίες για τη συμμετοχή των εμπειρογνωμόνων στον πρώτο γύρο της έρευνας. Υπενθύμιση του σκοπού και της διαδικασίας της έρευνας και παρουσίαση του ερωτηματολογίου του δεύτερου γύρου. 2. Στο ερωτηματολόγιο του δεύτερου γύρου περιλαμβάνονται: α) στατιστικά δεδομένα (ποσοστά, μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις από το ερωτηματολόγιο του πρώτου γύρου, β) σύνοψη των ποιοτικών απαντήσεων και γ) χώρος για την καταγραφή των αναθεωρημένων απόψεων ή νέων καταχωρήσεων. *Επισήμανση: Οι συμμετέχοντες θα πρέπει να εξετάσουν τις απαντήσεις των άλλων συμμετεχόντων και να αποφασίσουν εάν συμφωνούν ή εάν επιμένουν στις προηγούμενες απαντήσεις τους.*
Βήμα 5	1. Συλλογή και ανάλυση δεδομένων του ερωτηματολογίου του δεύτερου γύρου	Καταχώρηση και ανάλυση των δεδομένων. Προσδιορισμός των ποσοστών, των μέσων τιμών και των τυπικών αποκλίσεων του ερωτηματολογίου του δεύτερου γύρου.

Βήματα	**Σκοπός**	**Δράσεις**
Βήμα 6	1. Αν δεν έχει επέλθει η συναίνεση μεταξύ των εμπειρογνωμόνων, προετοιμασία του ερωτηματολογίου του τρίτου γύρου 2. Ανάλυση δεδομένων	1. Αναγνώριση και ευχαριστίες για τη συμμετοχή των εμπειρογνωμόνων στο δεύτερο γύρο της έρευνας. Υπενθύμιση του σκοπού και της διαδικασίας της έρευνας και παρουσίαση του ερωτηματολογίου του δεύτερου γύρου. Αποστολή του τρίτου ερωτηματολογίου. Ζητείται από τους συμμετέχοντες να αποσαφηνίσουν και να ιεραρχήσουν τις αναθεωρημένες απαντήσεις από τον δεύτερο γύρο. 2. Ανάλυση δεδομένων. Προσδιορισμός των ποσοστών, των μέσων τιμών και των τυπικών αποκλίσεων.
Επόμενα βήματα	1. Αν υπάρχουν επόμενοι γύροι επαναλαμβάνεται η ίδια διαδικασία από τα βήματα 2 και μετά.	1. Η επανάληψη των γύρων μπορεί να συνεχιστεί έως ότου επιτευχθεί ο στόχος της μελέτης, δηλαδή όλα τα μέλη της επιτροπής έχουν καταλήξει σε συναίνεση ή έχει επιτευχθεί πλειοψηφία όπως καθορίστηκε από τον ερευνητή.
Τελικό βήμα	1. Τελικός γύρος 2. Αποστολή επιστολής, ολοκλήρωσης της έρευνας	1. Όλα τα μέλη της επιτροπής έχουν καταλήξει σε συναίνεση ή αποφασίστηκε η πλειοψηφία. *Επισήμανση: Σε περίπτωση που δεν επιτευχθεί συναίνεση, ο ερευνητής μπορεί να συμβιβαστεί με την πλειοψηφία.* 2. Ενημέρωση των συμμετεχόντων για την ολοκλήρωση της έρευνας, ευχαριστίες.

Εξασφάλιση της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας της μεθόδου Delphi

Οι ερευνητές, οι οποίοι εξετάζουν τη χρήση της μεθόδου Delphi, έρχονται συχνά αντιμέτωποι με θέματα που αφορούν την εγκυρότητα και την αξιοπιστία της. Διάφορες στρατηγικές μπορούν να βοηθήσουν στον καθορισμό αυτών των δύο παραμέτρων, όπως η πιστή τήρηση της μεθοδολογίας της μεθόδου (Ferguson, 2006) και η προσεκτική επιλογή του ερωτηματολογίου (Stiles, 2005), ειδικά αν αυτό έχει σταθμιστεί σε προηγούμενες μελέτες. Η χρήση ομάδων εμπειρογνωμόνων και η ανατροφοδότηση που δίνουν στο σχεδιασμό των ερωτήσεων βελτιώνει την αξιοπιστία των δεδομένων και την εξωτερική εγκυρότητα της μεθόδου (Alexander, 2008` Iqbal & Popin-Young, 2009), ενώ η αξιολόγηση των ίδιων ερωτήσεων από διαφορετικούς ειδικούς εξασφαλίζει την εσωτερική της αξιοπιστία. Τέλος, η αξιοπιστία του περιεχομένου και των εννοιών του ερωτηματολογίου επιτυγχάνεται μέσω της αλληλεπίδρασης των συμμετεχόντων, οι οποίοι αποφασίζουν για τα πιο σημαντικά στοιχεία που θα συμπεριληφθούν σε κάθε φάση του ερωτηματολογίου (Melnyk & Fineout-Overholt, 2015). Από την άλλη, οι υποκειμενικές απόψεις του ερευνητή, η αδυναμία ανεύρεσης επαρκούς δείγματος και η παρερμηνεία των δεδομένων

μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο την εγκυρότητα της έρευνας (Stiles, 2005). Για τη βελτίωση της εγκυρότητας της μεθόδου, οι ερευνητές προτείνουν την εξασφάλιση ενός μεγάλου δείγματος (Hasson, Keeney, & Mckenna, 2000) και τη διεξαγωγή πιλοτικής μελέτης. Η τελευταία επιλογή είναι άλλη μια εναλλακτική για την αύξηση της εσωτερικής εγκυρότητας μιας έρευνας Delphi (Staykova, 2012). Το πιλοτικό δείγμα θα πρέπει όμως να εξαιρεθεί από την πλήρη μελέτη.

Ένα συχνό ερώτημα για όσους ενδιαφέρονται να χρησιμοποιήσουν τη μέθοδο Delphi αφορά το μέγεθος του δείγματος προκειμένου να εξασφαλιστούν αξιόπιστα και έγκυρα αποτελέσματα και συμπεράσματα. Το δείγμα σε μια τεχνική Delphi μπορεί να κυμαίνεται από μονοψήφιο αριθμό έως αρκετές εκατοντάδες. Ωστόσο, στη μέθοδο αυτή, ο αριθμός του δείγματος δεν είναι τόσο σημαντικός, όσο η εκπροσώπηση και η τεχνογνωσία των ειδικών (Humphrey-Murto et al., 2017). Σύμφωνα με τον Stiles (2005), 20 έως 50 ειδικοί αποτελούν ένα αρκετά μεγάλο δείγμα για την επίτευξη του στόχου μιας έρευνας Delphi. Σύμφωνα με τους Skulmoski, Hartman, and Krahn (2007), «σε ομοιογενείς ομάδες ειδικών, ένα μικρό δείγμα που κυμαίνεται από 10 έως 15 συμμετέχοντες είναι αρκετό για να μας οδηγήσει σε επαρκή αποτελέσματα» (σελ. 10), λαμβάνοντας πάντα υπόψη την τεχνογνωσία των συμμετεχόντων. Στην ίδια λογική κινούνται και οι Rass (2008), Akins et al. (2005) και O'Conner (2008). Χαρακτηριστικά, ο τελευταίος υποστηρίζει ότι ένα μικρό δείγμα μπορεί να αποφέρει αξιόπιστα αποτελέσματα, καθώς διαπιστώθηκε ότι «ομάδες τόσο μικρές όσο τέσσερις ειδικοί αποδίδουν όσο και μεγαλύτερες ομάδες» (σελ. 236). Συμπερασματικά, άλλη μια ιδιαιτερότητα της μεθόδου Delphi είναι ότι προσφέρει ευελιξία όσον αφορά τη χρήση μικρού ή μεγάλου δείγματος για την παραγωγή αξιόπιστων συμπερασμάτων.

Συνδυαστικά με το μέγεθος του δείγματος σε μια έρευνα με τη μέθοδο Delphi ακολουθούν τα κριτήρια πραγματογνωμοσύνης των συμμετεχόντων. Τα άτομα που θα αποτελέσουν την ομάδα των ειδικών θα πρέπει να πληρούν τέσσερα κριτήρια «εξειδίκευσης»: 1) γνώση και εμπειρία στο υπό διερεύνηση θέμα, 2) ικανότητα και προθυμία συμμετοχής, 3) επαρκή χρόνο και 4) αποτελεσματικές επικοινωνιακές δεξιότητες (Adler & Ziglio, 1996). Οι έχοντες εμπειρία σε έναν τομέα αποτελούν την κατηγορία των πραγματικών ειδικών, οι οποίοι μπορούν να συνεισφέρουν όχι μόνο τις γνώσεις τους, αλλά και τη διορατικότητά τους. Δυστυχώς όμως είναι οι πιο πολυάσχολοι και επομένως είτε δεν έχουν το χρόνο να συμμετέχουν καθόλου, είτε αδυνατούν να ολοκληρώσουν τους απαιτούμενους γύρους για την ολοκλήρωση της έρευνας (Neuman, 2011).

Η μέθοδος Delphi στην εκπαίδευση

Η μέθοδος Delphi άρχισε να βρίσκει εφαρμογή στον ακαδημαϊκό χώρο τη δεκαετία του 1930. Οι Cyphert & Gant (1970) τη χρησιμοποίησαν στο Πολιτειακό Πανεπι-

στήμιο του Οχάιο για να αναπτύξουν κριτήρια για την αξιολόγηση των διδασκόντων του ιδρύματος. Τη δεκαετία του 70, στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, η μέθοδος Delphi χρησιμοποιήθηκε με σκοπό τη διερεύνηση: α) της σχέσης κόστους-αποτελεσματικότητας, (β) της ανάλυσης κόστους-οφέλους, (γ) του προγραμματισμού προγράμματος σπουδών, (δ) των εκπαιδευτικών στόχων των ιδρυμάτων και (ε) της γενικότερης, μελλοντικής πορείας των πανεπιστημίων (Judd, 1972). Στην περίπτωση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, η μέθοδος Delphi χρησιμοποιείται ως το αρχικό βήμα στον καθορισμό στρατηγικών στόχων και διαδικασιών μάρκετινγκ. Επειδή είναι μια αρκετά χρονοβόρα διαδικασία, δεν έχει βρει ακόμα ευρεία απήχηση στους εκπαιδευτικούς κύκλους στις άλλες βαθμίδες της εκπαίδευσης (Weingand, 1998), αν και τις τελευταίες δεκαετίες, η εξέλιξη της τεχνολογίας, η διαδεδομένη χρήση της ηλεκτρονικής αλληλογραφίας και τα διάφορα λογισμικά ανάλυσης δεδομένων έχουν φέρει ξανά στο προσκήνιο τη χρήση της μεθόδου Delphi και την έχουν κάνει πιο ελκυστική στους σύγχρονους ερευνητές εκπαιδευτικών θεμάτων (Skulmoski, Hartman, & Krahn, 2007).

Μελέτες σε εκπαιδευτικά περιβάλλοντα με τη μέθοδο Delphi έχουν ιδιαίτερη αξία όταν εστιάζουν στην ανάπτυξη προγραμμάτων σπουδών και νέων μαθησιακών ευκαιριών με σκοπό την καλύτερη προετοιμασία των μαθητών στη μελλοντική τους πορεία, δεν περιορίζονται όμως μόνο στην εκπαιδευτική διαδικασία. Η μέθοδος έχει επίσης χρησιμοποιηθεί στην εκπαιδευτική έρευνα για να καθοριστούν οι στόχοι που θα έπρεπε να τεθούν για το μέλλον (Miller, 2006), για την πρόβλεψη τάσεων στην εκπαίδευση (Friebel, 1999), για την ανάλυση θεμάτων εκπαιδευτικής πολιτικής (Jensen, 1992), για τη μελέτη των χαρακτηριστικών των αποτελεσματικών διευθυντών (Covino & Iwanicki, 1996` Logan & Van Meter, 2000, όπως αναφέρεται στο Στυλιανίδης, 2008), καθώς και για την αξιολόγηση των ικανοτήτων του εκπαιδευτικού προσωπικού (Wilhelm, 2001). Σε τέτοιου είδους μελέτες, η συμβολή της μεθόδου Delphi, σε συνδυασμό με άλλες ερευνητικές μεθόδους, μπορεί να αποβεί χρήσιμη για τον προσδιορισμό των εκπαιδευτικών αναγκών, την ανίχνευση αναγκών κατάρτισης και στελέχωσης, καθώς και για σκοπούς πρόσληψης προσωπικού (Green, 2014).

Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η έρευνα των Menke, Stuck, & Ackerson (2018), η οποία είχε στόχο να εντοπίσει τις βασικές ικανότητες που πρέπει να κατέχουν οι ακαδημαϊκοί σύμβουλοι σε ένα ίδρυμα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η έρευνα αποσκοπούσε στη συναίνεση των ειδικών και τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι ακαδημαϊκοί σύμβουλοι πρέπει να διαθέτουν τρεις βασικές δεξιότητες: δεξιότητες επικοινωνίας, διαπροσωπικές δεξιότητες και γνώση των πανεπιστημιακών πολιτικών και των διαθέσιμων πόρων. Η πιο πρόσφατη έρευνα με τη μέθοδο Delphi πραγματοποιήθηκε από τους Käpplinger & Lichte (2020) και αφορούσε την ανάλυση των άμεσων και αναμενόμενων επιπτώσεων της πανδημίας του COVID-19 στην εκπαίδευση ενηλίκων. Οι ερευνητές χρησιμοποίησαν μια ομάδα πενήντα ειδι-

κών απ' όλο τον κόσμο, ζητώντας τους να παράσχουν πληροφορίες, παρατηρήσεις και συμβουλές για το πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων. Επρόκειτο για μια διαδικτυακή εφαρμογή της μεθόδου Delphi (Web-based Delphi). Σκοπός της έρευνας δεν ήταν η συναίνεση, αλλά η ανταλλαγή απόψεων και εμπειρογνωμοσύνης και η αμοιβαία ανατροφοδότηση. Η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης έρευνας έγκειται στο διεθνή της χαρακτήρα, με τους ειδικούς να προέρχονται από την Αφρική, την Ασία, τη Βόρεια και Νότια Αμερική, την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία, και την Ευρώπη, συνεχίζεται δε με νέους γύρους μέχρι σήμερα.

Η έρευνα Delphi στην εκπαίδευση στον ελλαδικό χώρο

Στον ελληνικό χώρο, η χρήση της μεθόδου Delphi απαντάται σε μικρό αριθμό ερευνών σχετικών με την εκπαίδευση. Ξεκινώντας από την Κύπρο, βρίσκουμε τρεις έρευνες-σταθμούς οι οποίες κάνουν χρήση της μεθόδου Delphi. Και οι τρεις αφορούν διδακτορικές διατριβές, οι οποίες καταπιάνονται με πολυσύνθετα εκπαιδευτικά θέματα του κυπριακού εκπαιδευτικού συστήματος. Η πρώτη αφορά στη διδακτορική διατριβή του Στυλιανίδη (2005) με τίτλο «Αξιοποίηση της Τεχνικής Delphi για Στρατηγική Πρόγνωση της Μελλοντικής Πορείας και Εξέλιξης του Κυπριακού Σχολείου Μέχρι το Έτος 2020». Ο ερευνητής μελέτησε τη διαδικασία πρόγνωσης του μέλλοντος του κυπριακού σχολείου, στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση μέχρι το 2020. Η ομάδα των εμπειρογνωμόνων της συγκεκριμένης έρευνας αποτελούνταν από πενήντα ειδικούς, οι οποίοι προέρχονταν από πέντε κατηγορίες: α) ανώτατοι αξιωματούχοι του Υπουργείου Παιδείας της Κύπρου, β) πανεπιστημιακοί, γ) εκπαιδευτικοί, δ) εκπρόσωποι κοινωνικών φορέων (π.χ. κοινοβουλευτικών κομμάτων, εκκλησίας, συλλόγων γονέων, τοπικής αυτοδιοίκησης, εργατικών συνδικάτων, επιμελητηρίων κ.λπ.), και ε) άτομα με εμπειρία σε θέσεις ευθύνης για εκπαιδευτικά θέματα (π.χ. διατελέσαντες υπουργοί παιδείας, πανεπιστημιακοί, ανώτεροι αξιωματούχοι σε θέσεις ευθύνης). Στην ομάδα των πενήντα ειδικών προστέθηκαν στο δεύτερο και τρίτο γύρο της έρευνας τρεις εμπειρογνώμονες διεθνούς φήμης σε θέματα εκπαιδευτικής πολιτικής, γνώστες του κυπριακού εκπαιδευτικού συστήματος (Στυλιανίδης, 2008). Η έρευνα ανέδειξε τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά του πιθανού μελλοντικού κυπριακού σχολείου, όπως είναι η μετατροπή του σε οργανισμό που μαθαίνει, η έμφαση στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, η αυτονομία της σχολικής μονάδας, ο επανασχεδιασμός των αναλυτικών προγραμμάτων, το άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία, το άνοιγμα στην τουρκοκυπριακή κοινότητα, η έμφαση στην αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και των εκπαιδευτικών, ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της κυπριακής εκπαίδευσης και η σύγκλιση με την κοινωνία της πληροφορίας (Στυλιανίδης, 2005). Αν και η έρευνα του Στυλιανίδη πραγματοποιήθηκε πριν από δεκαέξι χρόνια, το Υπουργείο Παιδείας, Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νεολαίας της Κύπρου, τον Σεπτέμβριο του 2020 ανάρτησε τις στρατηγικές επιδιώξεις για την

τριετία 2021-2023, μέρος των οποίων αποτελούν προβλέψεις της ομάδας ειδικών στην έρευνα του Στυλιανίδη. Πιο συγκεκριμένα, στο κείμενο του υπουργείου γίνεται λόγος για την ανάπτυξη, επιμόρφωση και ποιοτική αναβάθμιση του ανθρώπινου δυναμικού της εκπαίδευσης, τον εκσυγχρονισμό των διοικητικών δομών του εκπαιδευτικού συστήματος και των σχολικών μονάδων, την αναβάθμιση του περιεχομένου της κυπριακής εκπαίδευσης, τη στήριξη και ενίσχυση κάθε μαθητή, με αναγνώριση της διαφορετικότητας, την ενίσχυση και αναβάθμιση της τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης, την ενίσχυση και αναβάθμιση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, την ανάπτυξη, προβολή και διαφύλαξη της πολιτιστικής δημιουργίας, την προώθηση του αθλητισμού και την ενδυνάμωση της νεολαίας, και την αποτελεσματική και ενεργό συμμετοχή του Υπουργείου στο ευρωπαϊκό και διεθνές γίγνεσθαι (Υπουργείο Παιδείας, Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νεολαίας: Στρατηγικό σχέδιο 2021–2023).

Η δεύτερη έρευνα αφορά τη διατριβή του Θεοδώρου (2013) με τίτλο: «Οικονομική διαχείριση στο δημοτικό σχολείο του μέλλοντος στην Κύπρο: Αποκέντρωση, προβλήματα και μέτρα στήριξης». Ο ερευνητής μελέτησε, στο πλαίσιο της επερχόμενης σχολικής αυτονομίας του κυπριακού εκπαιδευτικού συστήματος, την πρόγνωση των αποφάσεων οικονομικής φύσεως, την αναγνώριση των ενδεχόμενων συνακόλουθων προβλημάτων, και την αναζήτηση μέτρων στήριξης των σχολείων, με χρονικό ορίζοντα το 2025. Οι μελλοντικές τάσεις αφορούν τόσο το βαθμό πιθανότητας, όσο και το βαθμό επιθυμίας πραγματοποίησής τους. Το δείγμα αποτέλεσαν 49 εκπρόσωποι της εκπαιδευτικής, επιχειρηματικής, ακαδημαϊκής και κοινωνικής ελίτ της Κύπρου. Η έρευνα περιελάμβανε συνδυασμό ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων, ξεκινώντας και τελειώνοντας με ατομικές συνεντεύξεις και ολοκληρώνοντας την ερευνητική διαδικασία σε τέσσερις γύρους. Στα αποτελέσματα της έρευνας περιλαμβάνονται οι αποφάσεις που οι ειδικοί θεωρούν ότι πρέπει να λαμβάνουν χώρα σε ένα αυτόνομο εκπαιδευτικό πλαίσιο (π.χ. διεκπεραίωση της καθημερινής διοίκησης και λειτουργίας των σχολείων, ανάπτυξη του προσωπικού, εξεύρεση πόρων). Παράλληλα αποτυπώνονται οι βαθμοί απόκλισης μεταξύ του επιθυμητού και του πιθανού μέλλοντος.

Στα συνακόλουθα πιθανά προβλήματα, η έρευνα του Θεοδώρου ανέδειξε τρεις κατηγορίες προβλημάτων: α) τον επιπλέον φόρτο εργασίας των σχολικών ηγετών, β) την αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων και γ) την επιδείνωση των σχέσεων μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών. Τα αντίστοιχα μέτρα αντιμετώπισης αυτών των προβλημάτων αφορούν: α) την προσπάθεια εξισορρόπησης μεταξύ αποκέντρωσης και συγκεντρωτισμού, β) την αποτελεσματική λογοδοσία των σχολείων, γ) τη στήριξη των σχολικών ηγετών, δ) την επικέντρωση στη μαθησιακή διαδικασία, ε) τη δικτύωση των σχολείων και στ) την εισαγωγή κατάλληλων δομών λήψης και διαχείρισης αποφάσεων. Ο ερευνητής καταλήγει ότι η έρευνά του ενισχύει θεωρητικά και πρακτικά τον κλάδο των Επιστημών του Μέλλοντος, αναδεικνύοντας τη διασύνδεση ενός επιθυμητού μέλλοντος με την πρακτική εφαρμογή του στο

εκπαιδευτικό σύστημα της Κύπρου, σε μια περίοδο κατά την οποία διενεργούνταν συζητήσεις και λαμβάνονταν αποφάσεις για μια σειρά εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων. Επιπλέον, η έρευνα ανιχνεύει τα προβλήματα που τυχόν προκύπτουν με την εφαρμογή του αυτοδύναμου οικονομικού μοντέλου και προτείνει τρόπους πρόληψής τους. Η έρευνα του Θεοδώρου αποτελεί παράδειγμα του πώς η μέθοδος Delphi μπορεί να αποτελέσει πολύτιμο εργαλείο στη φαρέτρα όσων σχεδιάζουν εκπαιδευτικές πολιτικές και προχωρούν στη λήψη σημαντικών αποφάσεων με μακροχρόνιες και πολύπλευρες προεκτάσεις στον χώρο της εκπαίδευσης.

Η τρίτη έρευνα αφορά τη διδακτορική διατριβή του Ζένιου (2018), στην οποία αναζητήθηκε η συναίνεση μιας ομάδας 49 ειδικών για την εννοιολογική οριοθέτηση των όρων *Εκπαιδευτής* και *Εκπαιδευτικός,* τον εντοπισμό των ομοιοτήτων και των διαφορών μεταξύ τους και τη διερεύνηση της δυνατότητας τυπολογικής σύγκλισής τους σε ένα κοινό επάγγελμα. Οι ειδικοί προέρχονταν από τρεις μεγάλες ομάδες: α) διαμορφωτές εκπαιδευτικής πολιτικής, β) ερευνητές της εκπαίδευσης και γ) μάχιμους εκπαιδευτές και εκπαιδευτικοί. Η συναίνεση επιτεύχθηκε σε δύο γύρους, αναδεικνύοντας ομοιότητες τόσο ως προς τους ρόλους και τις λειτουργίες των δύο εννοιών, όσο και ως προς τα περιβάλλοντα παροχής των υπηρεσιών τους και τους τύπους απασχόλησής τους.

Στην Ελλάδα, ξεχωρίζει η έρευνα του Γκελαμέρη (2019), μια διατριβή για τις μελλοντικές τάσεις στην αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και των εκπαιδευτικών. Η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης έρευνας έγκειται στο γεγονός ότι αποτελεί την πρώτη προσπάθεια σύγκλισης των απόψεων μιας ομάδας ειδικών σε ένα σύνθετο εκπαιδευτικό θέμα το οποίο ταλανίζει τον εκπαιδευτικό χώρο στη χώρα μας για περισσότερες από τέσσερις δεκαετίες. Στο φιλόδοξο αυτό πόνημα, συμμετείχε ομάδα 50 ειδικών, αποτελούμενη από πανεπιστημιακούς, εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, μέλη εκπαιδευτικών συνδικαλιστικών οργανώσεων, σχολικούς συμβούλους, στελέχη εκπαίδευσης, ανώτατους αξιωματούχους του Υπουργείου Παιδείας και του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής, πρώην Υπουργούς Παιδείας, και εκπροσώπους κοινωνικών φορέων (προέδρους συλλόγου γονέων και κηδεμόνων, εκλεγμένα μέλη της τοπικής αυτοδιοίκησης, επιστήμονες κ.ά.). Η συλλογή των δεδομένων περιελάμβανε τρεις γύρους και συνδυασμό ποιοτικών και ποσοτικών δεδομένων (ημιδομημένες συνεντεύξεις και ερωτηματολόγια) προκειμένου να επιτύχει τη μέγιστη δυνατή συναίνεση.

Μερικά από τα ευρήματα της έρευνας του Γκελαμέρη παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον αν συγκριθούν με το πρόσφατο νομοσχέδιο του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων για την αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και των εκπαιδευτικών. Ανάμεσα στις οκτώ επικρατέστερες προγνώσεις των ειδικών συμπεριλαμβάνονται: α) η ταυτόχρονη αξιολόγηση ολόκληρου του εκπαιδευτικού συστήματος (δομές, υπηρεσίες, υποδομές), β) η ανάδειξη των στελεχών εκπαίδευσης με αξιοκρατικό τρόπο, γ) η βελτίωση της ποιότητας του εκπαιδευτικού συστήματος,

δ) η υποστήριξη των εκπαιδευτικών μέσα από θεσμοθετημένα επιμορφωτικά προγράμματα, και ε) η υιοθέτηση ανατροφοδοτικής προσέγγισης στην αξιολόγηση με στόχο τη διαρκή επιστημονική και επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών. Όσον αφορά τις προβλέψεις τους για τους παράγοντες οι οποίοι θα επηρεάσουν σημαντικά την εκπαιδευτική αξιολόγηση στη χώρα μας στο μέλλον, η συναίνεση επιτυγχάνεται ήδη από τον δεύτερο γύρο και αφορά τις εξωτερικές πιέσεις για τη σύγκλιση του εκπαιδευτικού μας συστήματος με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, τη διαμόρφωση κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής, και επιμέρους πολιτικές επιμόρφωσης και πιστοποίησης των εκπαιδευτικών σε συνδυασμό με προγράμματα κατάρτισης και επιμόρφωσης αξιολογητών.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν στην παρούσα έρευνα οι παρατηρήσεις των ειδικών στο ερώτημα για τη χρήση της συγκεκριμένης μεθόδου έρευνας, οι οποίες δόθηκαν μέσω ατομικών συνεντεύξεων μετά το πέρας της ερευνητικής διαδικασίας. Οι ειδικοί επισήμαναν στα θετικά της μεθόδου τη διασφάλιση της ανωνυμίας και την αποδέσμευση από κοινωνικές πιέσεις και ατομικές επιρροές, γεγονός το οποίο εξασφαλίζει την αποτύπωση της σκέψης τους και των αυθεντικών προσωπικών τους απόψεων. Η άρση των περιορισμών του χώρου και του χρόνου, η συμμετοχή στην έρευνα με ασύγχρονο τρόπο, καθώς και η ελεγχόμενη ανατροφοδότηση των απόψεων των ειδικών προσδίδουν επιστημονικό χαρακτήρα στην ερευνητική διαδικασία, σύμφωνα με τις αναφορές τους. Τέλος, ο πολυφασικός και πολυεπίπεδος χαρακτήρας της μεθόδου Delphi δίνει την ευκαιρία στους συμμετέχοντες να επεξεργαστούν σε βάθος τα ερωτήματα, να προβληματιστούν, να αναστοχαστούν και είτε να εμείνουν στις αρχικές τους απόψεις, είτε να τις αναθεωρήσουν. Μέσω αυτής της διαδικασίας διασφαλίζεται ότι οι απαντήσεις των ειδικών δεν είναι προϊόν βεβιασμένων και τυχαίων επιλογών, αλλά μάλλον αποτέλεσμα συστηματικής σκέψης και ενασχόλησης με το ερευνώμενο θέμα. Στα μειονεκτήματα της μεθόδου αναφέρθηκαν η ηλεκτρονική διαχείριση των ερωτηματολογίων, η οποία απέτρεπε την πρόσβαση των ειδικών σε προηγούμενες απαντήσεις τους, η χρονική διάρκεια της έρευνας, η επακόλουθη κούραση που επήλθε, η άμβλυνση του ενδιαφέροντος και η απουσία αλληλεπιδραστικής επικοινωνίας με τα μέλη της ομάδας των ειδικών και τον ερευνητή (Γκελαμέρης, 2019).

Σε μικρότερη κλίμακα, στην Ελλάδα, βρίσκουμε τέσσερις έρευνες οι οποίες χρησιμοποιούν τη μέθοδο Delphi: την έρευνα του Κουλαουζίδη (2008), του Κατσούλα (2012), των Μπιμπίτσου και Τσελεμπή (2012) και της Παπούλια (2017). Η έρευνα του Κουλαουζίδη αφορούσε την καταγραφή των μελλοντικών ερευνητικών προτεραιοτήτων στο πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων. Η έρευνα ανέδειξε δέκα θεματικές περιοχές ως τις πιο σημαντικές στο πεδίο αυτό. Στην έρευνα του Κατσούλα χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος Delphi για τη λήψη αποφάσεων σχετικά με τον προσδιορισμό των ικανοτήτων που πρέπει να χαρακτηρίζουν μια αποτελεσματική διδασκαλία για εξ αποστάσεως προγράμματα δια βίου εκπαίδευσης. Η έρευνα των

Μπιμπίτσου και Τσελεμπή εστίασε στην ανάδειξη και παρουσίαση των κρίσιμων παραγόντων που συνδέονται με τον αποτελεσματικό σχεδιασμό, την υλοποίηση και την αξιολόγηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων στην ελληνική πραγματικότητα, με σκοπό αυτοί οι παράγοντες να αποτελέσουν τη βάση για τον αποτελεσματικό σχεδιασμό, την υλοποίηση και την αξιολόγηση ποιοτικών προγραμμάτων επιμόρφωσης. Τέλος, η έρευνα της Παπούλια εστίασε στα υπάρχοντα μοντέλα διδασκαλίας του μαθήματος των θρησκευτικών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, σε σύγκριση με αντίστοιχα ευρωπαϊκά, και επιχείρησε να προβλέψει τις μελλοντικές αλλαγές στη διδασκαλία του συγκεκριμένου μαθήματος.

Συμπερασματικά

Η μέθοδος Delphi παρέχει στους ερευνητές έναν μοναδικό τρόπο μελέτης των εκπαιδευτικών θεμάτων τα οποία θεωρούνται ευαίσθητα ή δύσκολο να μετρηθούν. Η επισκόπηση των ερευνών που προηγήθηκε είχε διττό σκοπό: από τη μια, επεδίωκε να (ξανα)φέρει στο προσκήνιο τη μέθοδο Delphi, και από την άλλη, να αναδείξει τη σημαντικότητά της στο πεδίο της εκπαιδευτικής έρευνας. Η ανασκόπηση των ερευνητικών εργασιών οι οποίες έχουν πραγματοποιηθεί στον ελλαδικό χώρο τις τελευταίες δύο δεκαετίες αναδεικνύει το περιορισμένο εύρος της χρήσης της μεθόδου Delphi στην εκπαιδευτική έρευνα, επισημαίνοντας ταυτόχρονα τις πολύ σημαντικές προεκτάσεις σε επίπεδο εκπαιδευτικών πολιτικών και λήψης αποφάσεων στις οποίες μπορεί να οδηγήσει. Ένα διαχρονικό πρόβλημα με τις έρευνες στο χώρο των κοινωνικών επιστημών και κατ' επέκταση στην εκπαίδευση αποτελεί η διασύνδεση των ερευνητικών δεδομένων με την πρακτική εφαρμογή τους. Πλήθος σημαντικών ερευνών και ερευνητικών αποτελεσμάτων δεν μετασχηματίζονται σε εφαρμόσιμες πρακτικές ή/και δεν αξιοποιούνται προς όφελος της εκπαίδευσης. Η μέθοδος Delphi μπορεί να καλύψει, σε μεγάλο βαθμό, αυτό το κενό και να συμβάλει στη λήψη σημαντικών αποφάσεων για εκπαιδευτικά θέματα στα οποία δεν υπάρχουν εύκολες λύσεις (Whitehead, 2008).

Η εστίαση στις ομάδες εμπειρογνωμόνων και ο λεπτομερής σχεδιασμός μιας έρευνας Delphi βοηθά στον καθορισμό μοτίβων και στην ανάδειξη προβλημάτων σε πολυσύνθετα και πολυεπίπεδα εκπαιδευτικά ζητήματα, με συγκεχυμένες και αποσπασματικές πληροφορίες. Η δε συναίνεση των ειδικών οδηγεί σε πολύτιμα συμπεράσματα, τα οποία άλλες ερευνητικές μέθοδοι μπορεί να μην επιτύχουν (Humphrey-Murto et al., 2017). Αυτό καθιστά τη συγκεκριμένη μέθοδο έρευνας ιδιαίτερα σημαντική, όχι μόνο ως εργαλείο πρόβλεψης μελλοντικών καταστάσεων στον χώρο της εκπαίδευσης, αλλά και ως ένα επιστημονικό μέσο που μπορεί να παρέχει αξιόλογες πληροφορίες για τη χάραξη εκπαιδευτικών πολιτικών και τη λήψη αποτελεσματικότερων αποφάσεων σε πλήθος εκπαιδευτικών θεμάτων.

Όπως όμως κάθε μέθοδος έρευνας, έτσι και η μέθοδος αυτή οφείλει να ακο-

λουθεί τους κανόνες για τη διασφάλιση της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας μέσω αυστηρά δομημένων πρωτοκόλλων τριγωνοποίησης της ερευνητικής διαδικασίας στα πρότυπα της μεθοδολογίας των ποιοτικών ερευνών (Lincoln & Guba, 1985). Η παραπομπή του ονόματος της μεθόδου Delphi κάθε άλλο παρά τυχαία μπορεί να χαρακτηριστεί. Ο συμβολισμός και η ταύτισή της με την πρόγνωση του μέλλοντος παραπέμπει στην ιστορία του Οδυσσέα (Vandiver, 1999, όπως αναφέρεται στο Green, 2014). Σύμφωνα με τον Όμηρο, όταν ο Οδυσσέας επέστρεψε στο σπίτι του στην Ιθάκη, η γυναίκα του, η Πηνελόπη, προκειμένου να βεβαιωθεί ότι ήταν όντως εκείνος, έδωσε εντολή στους υπηρέτες της να μετακινήσουν το κρεβάτι του. Ο Οδυσσέας εξοργίστηκε στο άκουσμα αυτής της εντολής γιατί γνώριζε ότι το κρεβάτι δεν μπορούσε να μετακινηθεί αφού ο ίδιος το είχε κτίσει γύρω από μια ελιά, η οποία αποτελούσε το θεμέλιο του σπιτιού του. Πριονίζοντας την ελιά επομένως, θα κατεδαφιζόταν ολόκληρο το οίκημα. Η πλαισίωση του κρεβατιού του Οδυσσέα και η σχέση του με την Πηνελόπη συμβόλιζαν, για τον Όμηρο, τη σταθερότητα της ελληνικής κοινωνίας και την υπενθύμιση ότι οι Έλληνες ήταν μέρος μιας πόλης-κράτους που είχε πλαισιωθεί τόσο προσεκτικά όσο το κρεβάτι του Οδυσσέα. Αυτός ο επικός ήρωας παρείχε στους Έλληνες την ελπίδα ότι το μέλλον τους θα ήταν τόσο ακλόνητο και στέρεο όσο το κρεβάτι του. Η ιστορία του Οδυσσέα μάς θυμίζει ότι η πλαισίωση μιας έρευνας περιλαμβάνει τον τριγωνισμό πολλών στοιχείων. Ο ερευνητής πρέπει να κατασκευάσει προσεκτικά ένα έργο που να είναι τόσο σταθερό όσο το κρεβάτι του Οδυσσέα. Προσεκτικά σχεδιασμένες έρευνες με τη μέθοδο Delphi μπορούν να αποτελέσουν ένα χρήσιμο εργαλείο για τη λήψη σημαντικών εκπαιδευτικών αποφάσεων για θέματα και προβλήματα που ταλανίζουν την σταθερότητα του εκπαιδευτικού οικοδομήματος.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Adler, M., & Ziglio, E. (επιμ.). (1996). *Gazing into the oracle*. Bristol, PA: Kingsley.

Akins, R. B., Tolson, H., & Cole, B. R. (2005). Stability of response characteristics of a Delphi panel: Application of bootstrap data expansion. *BMC Medical Research Methodology, 5*(37), 1-12. doi:10.1186/1471-2288-5-37.

Alexander, D. R. (2008). *A modified Delphi study of future crises and required leader competencies*. Doctoral dissertation, University of Phoenix, 2013, ProQuest Digital Dissertations. AAT 3349271.

Carr-Chellman, D. J., & Kroth, M. (2018). *Profound learning and living: An exploratory Delphi study*. Στο Adult education research conference (AERC) 2018 conference proceedings. Manhattan, KS: New Prairie Press, Kansas State University

Γκελαμέρης, Δ. (2019). *Οι μελλοντικές τάσεις στην αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και των εκπαιδευτικών: έρευνα πεδίου με τη μέθοδο Delphi*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Creswell, J. W. (2011). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (4η έκδ.). Upper Saddle River, NJ: Pearson.

Cyphert, F. R. & Gant, W. L. (1970). The Delphi technique: A tool for collecting opinions in teacher education. *The Journal of Teacher Education, v. 21*(3), 417-425.

Czinkota, Michael R. & Ronkainen, Ilkka A., (2005). A forecast of globalization, international business and trade: report from a Delphi study. *Journal of World Business, v. 40* (2), pages 111-123.

Delbecq, A. L., Van de Ven, A. H., & Gustafson, D. (1975). *Group Techniques for Program Planning; a guide to nominal group and Delphi processes.* Glenview IL, Scott Foresman and ISBN 0-673-07591-5

Ευαγγέλου, Ε., Λαμπρινού, Α. & Κούτα, Χ. (2013). Μεθοδολογικά θέματα τα οποία αφορούν στην ορθολογιστική εφαρμογή της μεθόδου των Δελφών στον τομέα της υγείας. *Cyprus Nursing Chronicles 14*(1), 6-15.

Friebel, Carl H. Jr. (1999). *An Application of the Delphi Method of Forecasting to the Future of Public Education in West Virginia*. Graduate Theses, Dissertations, and Problem Reports. 7487. https://researchrepository.wvu.edu/etd/7487

Ferguson, K. (2006). *Barriers to completion for nontraditional nursing students in a baccalaureate degree nursing program*. Doctoral dissertation, Capella University-Minnesota, 2006). Retrieved from ProQuest Digital Dissertations. AAT 3223885.

Foong-Ngor, H. L. (1985). *The Delphi technique: A case study of its application in school administration*. Master's thesis, Massey University.

Ζένιου, Ι. (2018). *Συγκριτική ανάλυση του εκπαιδευτή και του εκπαιδευτικού από επαγγελματική σκοπιά.* Διδακτορική διατριβή. Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Gordon, T. (1994). *The Delphi method*. AC/UNU Millennium Project

Green, R. A. (2014). *The Delphi Technique in Educational Research*. Sage Open, DOI: 10.1177/2158244014529773

Halal, W. E., Kull, M. D., & Leffmann, A. (1997). *The emerging technologies from the Forecast Project*. The Free Library https://www.thefreelibrary.com

Hasson, F., Keeny, S., & Mckenna, H. P. (2000). Research guidelines for the Delphi survey technique. *Journal of Advanced Nursing, 32*(4), 1008-1015.

Humphrey-Murto, S., Varpio, L., Gonsalves, C., & Wood, T. J. (2017). Using consensus group methods such as Delphi and nominal group in medical education research. *Medical Teacher, 39*(1), 14–19.

Θεοδώρου, Θ. (2013). *Οικονομική διαχείριση στο δημοτικό σχολείο του μέλλοντος της Κύπρου: Αποκέντρωση, προβλήματα, και μέτρα στήριξης*. Διδακτορική Διατριβή, Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Iqbal, S., & Popin-Young, L. (2009). The Delphi method. *Psychologists, 22*(7), 598-600.

Jensen, J. L. (1992). *An analysis of federal arts education policy and its implementation at the state level: a modified Delphi study of collaborations as ends and means of the policy process in arts education*. Doctoral dissertation, University of Texas at Austin.

Judd, R.C. (1972). Use of Delphi methods in higher education. *Technological Forecasting and Social Change, v. 4*, 173-186.

Käpplinger, B., & Lichte, N. (2020). The lockdown of physical co-operation touches the heart of adult education: A Delphi study on immediate and expected effects of COVID-19. *International review of education (*p. 1–19). https://doi.org/10.1007/s11159-020-09871-w

Κατσούλας, Κ. (2012). *Η αξιοποίηση εικονικών κόσμων για την απόκτηση δεξιοτήτων στην επίλυση προβλημάτων*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Πειραιά.

Kennedy, H. P. (2004). Enhancing Delphi research: Methods and results. *Journal of Advanced Nursing, 45*(5), 504-511. doi:10.1046/j.1365-2648.2003. 02933.x

Κουλαουζίδης, Γ. (2008). Διαμορφώνοντας έναν κατάλογο ερευνητικών προτάσεων για το πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων με τη χρήση της Δελφικής μεθόδου (Delphi method). Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Lazar, C. & Lazar, M. (2008). *Delphi - The Highest Qualitative Forecast Method*. BULETINUL Petroleum-Gas University of Ploieşti v. 60 (1), 31 - 36

Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Newbury Park, CA: Sage Publications.

Linstone, H.A., & Turoff, M. (1975). *Delphi Method: Techniques and Applications*. Addison-Wesley Publishing Company, Reading.

Melnyk, B., & Overholt, E. (2015). *Evidence-based practice in nursing & healthcare: A guide to best practice* (3η έκδ.). Philadelphia, PA: Wolters Kluwer.

Menke, D., Stuck, S., & Ackerson, S. (2018). Assessing Advisor Competencies: A Delphi Method Study. *NACADA Journal,* 38 (1), 12–21. doi: https://doi.org/10.12930/NACADA-16-040

Miller, L. E. (2006). *Determining what could/should be: The Delphi technique and its application*. Proceedings of the 2006 annual meeting of the Mid-Western Educational Research Association, Columbus, Ohio.

Neuman, L. W. (2011). Social research methods: Qualitative and quantitative research design (7th ed.). Boston, MA: Pearson/Allyn & Bacon.

O'Connor, J. (2008). A study utilizing the Delphi technique to develop a consensus on the importance of certain curricular goals for emergency management associate, bachelor's and master's-level programs in the United States. *Journal of Applied Security Research, 3*(2), 231-240. doi:10.1080/19361610802135946

Okoli, C., & Pawlowski, S.D. (2004). The Delphi method as a research tool: an example, design considerations and applications. *Information & Management, 42*, 15-29.

Παπούλια, Γ. Μ. (2017). Η πρόβλεψη του μέλλοντος της διδασκαλίας των θρησκευτικών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση μέσω της μεθόδου Delphi. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Πειραιά.

Rass, J. (2008). *A Delphi panel study of nursing competencies for rural nursing in the state of Maine.* Doctoral dissertation, Capella University, 2008. Ανάκτηση από ProQuest Digital Dissertations. AAT 3320353.

Rossman, M. J., & Bunning, R. L. (1978). Knowledge and skills for the adult educator – A Delphi study. *Adult Education Quarterly*, 28(3), 139–155. https ://doi.org/10.1177/07417 13678 02800 301.

Rowe, G., & Wright, G. (1999). The Delphi technique as a forecasting tool: issues and analysis, *International Journal of Forecasting, 15,* (4), 353-375, https://doi.org/10.1016/S0169-2070(99)00018-7.

Skulmoski, G. J., Hartman, F. T., & Krahn, J. (2007). The Delphi method for graduate research. *Journal of Information Technology Education, v.6*, 1-21.

Staykova, M. (2012). A pilot Delphi study: Competencies of nurse educators in curriculum design. *Teaching and Learning in Nursing, 7*(3), 113-117.

Stiles, J. H. (2005). *The charter school leader: In investigation of leadership qualities, knowledge, and experience*. Doctoral Dissertation, University of Phoenix. Retrieved from ProQuest Digital Dissertations. AAT 3172361

Στυλιανίδης, Μ. (2005). *Αξιοποίηση της Τεχνικής Delphi για Στρατηγική Πρόγνωση της Μελλοντικής Πορείας και Εξέλιξης του Κυπριακού Σχολείου Μέχρι το Έτος 2020*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Τσελεμπής, Δ. & Μπιμπίτσος, Χ. (2012). Σημαντικοί παράγοντες σχεδιασμού, υλοποίησης και αξιολόγησης προγραμμάτων επιμόρφωσης ενηλίκων: Εμπειρική έρευνα με τη μέθοδο Δελφών. Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή: Ποιότητα στην Εκπαίδευση: Τάσεις και προοπτικές (σ. 270-280). Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Υπουργείο Παιδείας, Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νεολαίας: Στρατηγικό σχέδιο 2021□2023. *http://www.moec.gov.cy*

Weingand, D. (1998). Future-driven library marketing. Chicago, IL: ALA.

Whitehead, D. (2008). An international Delphi study examining health promotion and health education in nursing practice, education and policy. *Journal of Clinical Nursing, 17*(7), 891-900. doi: 10.1111/j.1365-2702.2007. 02079.x

Wilhelm, W. J. (2001). Alchemy of the oracle: the Delphi technique. *The Delta Pi Epsilon Journal, v.43*(1), 6-26.

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

Ο **Κωνσταντίνος Αλεξανδρής** γεννήθηκε το 1984 στην Εύβοια. Το 2007 αποφοίτησε από το τμήμα Ηλεκτρολόγων Μηχανικών και Μηχανικών Ηλεκτρονικών Υπολογιστών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και το 2012 από το τμήμα Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Είναι κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος στη Διοίκηση Επιχειρήσεων (MBA) του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Από το 2009 εργάζεται ως Μηχανικός Λογισμικού κι έχει σχεδιάσει και αναπτύξει πλήθος διαδικτυακών εφαρμογών. Από το 2011 ασχολείται ιδιαίτερα με τη σχεδίαση και ανάπτυξη ψηφιακών αποθετηρίων και υποδομών διαχείρισης και διατήρησης ψηφιακού περιεχομένου. Είναι Τεχνικός Υπεύθυνος των αποθετηρίων Φωτόδεντρου (Ινστιτούτο Τεχνολογίας και Υπολογιστών Διόφαντος) κι έχει συνεργαστεί με πλήθος φορέων και οργανισμών τόσο στον ιδιωτικό όσο και στο ευρύτερο δημόσιο τομέα. Είναι πιστοποιημένος Scrum Master και τα τελευταία χρόνια ασχολείται με full stack development. Ασχολείται με όλο τον κύκλο ζωής ενός λογισμικού από την ανάλυση και σχεδίαση μέχρι την υλοποίηση, την αποσφαλμάτωση και τελικά την παράδοση του λογισμικού στον τελικό πελάτη. Οι βασικοί τομείς ενδιαφέροντός του είναι η ανάπτυξη λογισμικού με χρήση Java, Spring, Springboot, JSP, JSF, Thymeleaf, React, οι βάσεις δεδομένων, οι μηχανισμοί διαλειτουργικότητας, η ασφάλεια εφαρμογών διαδικτύου και η ασφάλεια δεδομένων, οι agile μεθοδολογίες ανάπτυξης εφαρμογών κ.ο.κ. Κάποιες από τις βασικές του συνεργασίες στον ευρύτερο δημόσιο τομέα είναι το Ινστιτούτο Τεχνολογίας και Υπολογιστών Διόφαντος, το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, το Πανεπιστήμιο Πειραιά, το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, καθώς επίσης αρκετοί οργανισμοί του ιδιωτικού τομέα στην Ελλάδα και στη Σαουδική Αραβία.

Η **Ευαγγελία Βαγενά** είναι Δικηγόρος παρ' Αρείω Πάγω, με ακαδημαϊκή εξειδίκευση και επαγγελματική προϋπηρεσία στο δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας και των νέων τεχνολογιών και με πιστοποιημένη εξειδίκευση στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Είναι Διευθύντρια του Οργανισμού Πνευματικής Ιδιοκτησίας από το 2019, αφού προηγουμένως διετέλεσε έμμισθη δικηγόρος στον ίδιο φορέα επί 13 χρόνια. Είναι διδάκτωρ της Νομικής Σχολής Αθηνών, με θέμα διατριβής την τεχνολογική προστασία και ψηφιακή διαχείριση της πνευματικής ιδιοκτησίας, και κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στο Δίκαιο και την Πληροφορική από το Πανεπιστήμιο Montpellier I στη Γαλλία. Διδάσκει εκτός άλλων Δίκαιο της Πληροφορίας στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών και Δίκαιο Πληροφορικής στο Πανεπιστήμιο Πειραιά. Έχει επίσης διδάξει στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, στο Τμήμα Μηχανικών Ηλεκτρονικών Υπολογιστών και Πληροφορικής του Πανεπιστημίου Πατρών, στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο και στο πλαίσιο του Διαπανεπιστημιακού Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών με τίτλο «Προηγμένα Συστήματα Υπολογιστών και Επικοινωνιών», που συνδιοργανώνεται από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας και το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Ασκεί 20 έτη μάχιμη δικηγορία και είναι μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του ελληνικού παραρτήματος της Διεθνούς Εταιρείας Προστασίας Πνευματικής Ιδιοκτησίας - ALAI,

αντιπρόεδρος της Ελληνικής Ένωσης για την Προστασία των Προσωπικών Δεδομένων και της Ιδιωτικότητας και μέλος της ομάδας του Εργαστηρίου Νομικής Πληροφορικής της Νομικής Σχολής Αθηνών. Εκπροσωπεί τη χώρα στις ομάδες εργασίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, συμμετέχει σε πολλά ευρωπαϊκά προγράμματα διδυμοποίησης σε θέματα δικαίου και σε προγράμματα συμμόρφωσης ιδιωτικών και δημόσιων φορέων με τις προβλέψεις του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων (ΓΚΠΔ / GDPR), παρέχοντας ταυτόχρονα υπηρεσίες Υπεύθυνου Προστασίας Δεδομένων σε οργανισμούς και εταιρείες διαφορετικών τομέων δραστηριότητας.

Ο **Αλέξης Ιωαννίδης** είναι Διδάκτορας Οικονομικών Επιστημών του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου ειδίκευσης στην Οικονομική Επιστήμη από το ίδιο Τμήμα. Είναι επίσης πτυχιούχος του Τμήματος Φυσικής του Αριστοτέλειου Πανεπιστήμιου Θεσσαλονίκης. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στην Πολιτική Οικονομία της Εργασίας και στην Κοινωνική Πολιτική, καλύπτοντας τομείς όπως ο χρόνος εργασίας, ο καθορισμός του μισθού, η ευελιξία, ρύθμιση και απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, η δομή των θέσεων εργασίας, η ανεργία και η φτώχεια των εργαζομένων. Έχει επίσης ερευνητικό έργο στα πεδία της Πολιτικής Οικονομίας, της εργασιακής θεωρίας της αξίας και της διαχείρισης και οικονομετρικής επεξεργασίας μεγάλων βάσεων δεδομένων. Έχει συμμετάσχει σε ερευνητικά προγράμματα για τις κοινωνικές επιστήμες, έχει συγγράψει βιβλία-μονογραφίες και δημοσιεύσει μεγάλο αριθμό άρθρων σε ελληνικά και διεθνή επιστημονικά περιοδικά, συλλογικούς τόμους και πρακτικά συνεδρίων.

Ο **Γιάννης Κάλλας** γεννήθηκε στην Αθήνα το 1954 και σπούδασε ηλεκτρολόγος-μηχανολόγος στο ΕΜΠ. Την περίοδο 1995-2005 διετέλεσε Διευθυντής Υποστήριξης Ερευνών στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ). Από το 2005 είναι καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου του Αιγαίου, με γνωστικό αντικείμενο «Μέθοδοι και πληροφορικές τεχνικές των κοινωνικών επιστημών». Την περίοδο 2010-2014 διετέλεσε Αντιπρύτανης Οικονομικού Προγραμματισμού και Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου του Αιγαίου. Το 2006 διετέλεσε μέλος της Επιτροπής κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών του European Strategy Forum for Research Infrastructures (ESFRI), που ανέπτυξε τον οδικό χάρτη για τις ευρωπαϊκές ερευνητικές υποδομές. Έχει σημαντική εμπειρία στην ανάπτυξη ερευνητικών υποδομών για τις κοινωνικές επιστήμες και έχει πάρει μέρος σε πολλά ευρωπαϊκά ερευνητικά έργα με αυτό το αντικείμενο (MetaDater, Madiera, CHER, SODANET κ.ά.). Είναι πρόεδρος του ερευνητικού δικτύου SODANET, που αναπτύσσει τα τελευταία χρόνια την εθνική υποδομή SoDaNet για τις κοινωνικές επιστήμες. Είναι συγγραφέας των ακόλουθων βιβλίων: *Θεωρία, Μεθοδολογία και Ερευνητικές Υποδομές στις Κοινωνικές Επιστήμες*, *Αναλύοντας τις Κοινωνίες της Πληροφορίας*, *Η Πληροφορική Τεχνολογία στην Κοινωνική Έρευνα: το πρόβλημα των δεδομένων*, *Η Κοινωνία της Πληροφορίας και ο Νέος Ρόλος των Κοινωνικών Επιστημών*, *Ζητήματα Σχεδιασμού Εμπειρικών Ερευνών. Αξιοποίηση των Μεθόδων της Πληροφορικής Τεχνολογίας*, *Οι Ερευνητικές Υποδομές των Κοινωνικών Επιστημών*.

Ο **Νικόλας Κληρονόμος** είναι απόφοιτος του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου (βαθμός πτυχίου 9,49/10) και μεταπτυχιακός φοιτητής στην κατεύθυνση της «Πολιτικής Κοινωνιολογίας και Συγκριτικής Πολιτικής Ανάλυσης» στο ίδιο Τμήμα. Έχει επίσης σπουδάσει Πληροφορική στο Τμήμα Πληροφορικής του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Παράλληλα με τις σπουδές του, ασχολείται με την Ανάλυση Μεγάλων Σωμάτων Δεδομένων (Big Data Analysis) και την Κοινωνική Επιστήμη Δεδομένων (Social

Data Science). Εργάζεται ως εξωτερικός συνεργάτης στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) και στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, ως διαχειριστής της βάσης δεδομένων Social Data Network (SoDaNet) στο πλαίσιο του έργου «SoDaNet in Action». Στο παρελθόν έχει συνεργαστεί στο πλαίσιο της βάσης δεδομένων του Socioscope, που έχει αναπτυχθεί από το ΕΚΚΕ, και έχει μετάσχει σε ερευνητικά έργα του ίδιου φορέα, είτε ως βοηθητικό ερευνητικό προσωπικό είτε ως διαχειριστής δεδομένων. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν τα πεδία της Πολιτικής και Εκλογικής Κοινωνιολογίας, των Πολιτικών Ελίτ και της Πολιτικής Επικοινωνίας, σε ζητήματα που αφορούν κυρίως τη μελέτη των Κοινωνικών Δικτύων (Social Media), ενώ δίνει έμφαση στον τομέα της Μεθοδολογίας της Έρευνας και ιδιαίτερα στις σύγχρονες μεθόδους ανάλυσης Μεγάλων Σωμάτων Δεδομένων.

Η **Δήμητρα Κονδύλη** είναι Διευθύντρια Ερευνών στο Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών (Ι.Κ.Ε.) του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ). Σπούδασε Κοινωνιολογία και Πολιτικές Επιστήμες (βασικές και μεταπτυχιακές σπουδές), καθώς και Ανθρωπολογία (PhD) στη Γαλλία. Είναι επιστημονικά υπεύθυνη, από κοινού με τον Α. Λιναρδή, για την Πράξη «SoDaNet in Action 2018-2022». Είναι επίσης εθνική εκπρόσωπος στη Γενική Συνέλευση και το Service Providers Forum της CESSDA, στην Επιτροπή Στρατηγικού Σχεδιασμού της CESSDA (CESSDA Strategic Committee), καθώς και μέλος της Ομάδας Εργασίας CESSDA Tools WG. Είναι πρόεδρος του Επιστημονικού Συμβουλίου του Ι.Κ.Ε. (ΕΚΚΕ) από το 2019 έως και σήμερα και μέλος της Επιτροπής Εκδόσεων της *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα αφορούν την ανάπτυξη των ερευνητικών υποδομών των κοινωνικών επιστημών και την ανάλυση των θεσμικών και επικοινωνιακών λειτουργιών τους, που συνδέονται με ζητήματα μεθοδολογίας της εμπειρικής έρευνας (τεκμηρίωση ποσοτικών και ποιοτικών ερευνών, ταξινομητικά σχήματα, θησαυροί όρων, προστασία και διάχυση δεδομένων κ.ά.). Στο πλαίσιο αυτό, συμμετέχει σε δραστηριότητες της CESSDA που στοχεύουν στην κατάρτιση και εξοικείωση των κοινωνικών επιστημόνων αφενός με τον σχεδιασμό των ερευνών τους και αφετέρου με την αξιοποίηση και επανάχρηση των ερευνητικών δεδομένων. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν επίσης την κοινωνία της πληροφορίας και τις επιπτώσεις των νέων τεχνολογιών στην εργασία και την εκπαίδευση, καθώς και τη μετανάστευση με έμφαση στο φύλο. Υπήρξε μέλος της βασικής ερευνητικής ομάδας που ανέπτυξε την Τράπεζα Κοινωνικών Δεδομένων στο ΕΚΚΕ, πρόδρομο της εθνικής ερευνητικής υποδομής SoDaNet. Έχει συμμετάσχει στην υλοποίηση περισσότερων από 40 ερευνητικών έργων ως επιστημονικά υπεύθυνη ή κύρια ερευνήτρια, στα οποία περιλαμβάνονται σημαντικά έργα ανάπτυξης ερευνητικών υποδομών σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Το συγγραφικό της έργο στα ελληνικά και τα αγγλικά αντανακλά τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα.

Η **Αγγελική Λαζαρίδου** είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στην Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, στο οποίο διδάσκει σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο θέματα Εκπαιδευτικής Διοίκησης και Ηγεσίας, Σχολικής Διοίκησης, και Οργανωσιακής Συμπεριφοράς. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται σε θέματα εκπαιδευτικής διοίκησης και σχολικής ηγεσίας, ηθικής και αξιών, φύλου και εκπαίδευσης, και κοινωνικής δικαιοσύνης. Έχει σπουδές στα Παιδαγωγικά, Δίπλωμα κατάρτισης στην Ειδική Αγωγή-Πρώιμη Παρέμβαση από το Πανεπιστήμιο Αθηνών, Μεταπτυχιακό Δίπλωμα στην Ειδική Αγωγή της Προσχολικής Ηλικίας από το Πανεπιστήμιο της Αλμπέρτα του Καναδά και Διδακτορικό Τίτλο στην Εκπαιδευτική Διοίκηση και Ηγεσία από το ίδιο πανεπιστήμιο. Έχει διδάξει σε μεταπτυχιακά προγράμματα του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου και του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου κι έχει επιβλέψει διπλωματικές εργασίες και στα δύο

αυτά ιδρύματα. Έχει διδάξει επίσης στο Πανεπιστήμιο Λευκωσίας και στην ΑΣΠΑΙΤΕ. Το 2013 πήρε υποτροφία από το ίδρυμα Fulbright Greece για επιστημονική συνεργασία με το Illinois State University σε θέματα προετοιμασίας στελεχών εκπαίδευσης. Έχει πλούσιο δημοσιευμένο έργο σε καταξιωμένα διεθνή περιοδικά στο πεδίο της Εκπαιδευτικής Διοίκησης, καθώς και σε έγκριτα ελληνικά επιστημονικά περιοδικά, συλλογικούς τόμους και πρακτικά συνεδρίων. Είναι κριτής σε επιστημονικά περιοδικά περί Εκπαιδευτικής Διοίκησης και έχει συμμετάσχει σε επιστημονικές επιτροπές διεθνών και ελληνικών συνεδρίων. Έχει επιβλέψει διδακτορικές διατριβές και έχει συμμετάσχει σε επιτροπές κρίσης διδακτορικών διατριβών στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Έχει υπάρξει επίσης προσκεκλημένη ομιλήτρια στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, ενώ έχει συμμετάσχει ως επιμορφώτρια σε σεμινάρια για στελέχη της εκπαίδευσης. Τέλος, έχει υπάρξει εμπειρογνώμων για την αξιολόγηση ερευνητικών προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (δράση Horizon 2020) και μέλος της επιτροπής αξιολόγησης του Ιδρύματος Έρευνας και Καινοτομίας της Κύπρου. Έχει συγγράψει, σε συνεργασία με την Dr. Linda Lyman και την Dr. Jane Stratchan, το βιβλίο *Shaping Social Justice Leadership: Insights of Women Educators Worldwide*. Lanham, MD. Rowman & Littlehead Education.

Ο **Απόστολος Λιναρδής** είναι Διευθυντής Ερευνών στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) με γνωστικό αντικείμενο «Ερευνητικές υποδομές: τεκμηρίωση και διαχείριση κοινωνικών δεδομένων». Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα αφορούν τη μεθοδολογία της ποσοτικής έρευνας και ιδιαίτερα τη μεθοδολογία διεθνών συγκριτικών και επαναλαμβανόμενων ποσοτικών ερευνών που διεξάγονται με τη χρήση ηλεκτρονικών ερωτηματολογίων και συστημάτων διαχείρισης και ελέγχου των περιπτώσεων. Είναι επιστημονικός υπεύθυνος της πράξης «SoDaNet in action», του Αποθετηρίου Δεδομένων του ΕΚΚΕ και όλων των τεχνικών υποδομών του SoDaNet. Τη διετία 2019-2020 διετέλεσε εκπρόσωπος των Ερευνητών και ΕΛΕ στο ΔΣ του ΕΚΚΕ, και την περίοδο 06/2019 έως 04/2020 Αντιπρόεδρος του ΔΣ του ΕΚΚΕ. Είναι εκπρόσωπος του ΕΚΚΕ στη Συμβουλευτική Επιτροπή του Ελληνικού Στατιστικού Συστήματος (ΣΥ.ΕΠ.ΕΛ.Σ.Σ) και αναπληρωτής εκπρόσωπος στη CESSDA (Consortium of European Social Science Data Archives). Έχει συμμετάσχει σε 50 και πλέον διεθνή, ευρωπαϊκά ή εθνικά έργα είτε ως επιστημονικός υπεύθυνος, είτε ως μέλος της ομάδας έργου. Αρκετά από τα έργα αφορούσαν τη διενέργεια διεθνών και ευρωπαϊκών ποσοτικών συγκριτικών ερευνών μεγάλου βεληνεκούς, όπως η έρευνα PIAAC για τη Διεθνή Αποτίμηση των Ικανοτήτων των Ενηλίκων (ΟΟΣΑ), η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα (ESS), η Παγκόσμια Έρευνα Αξιών (WVS), το World Internet Project (WIP), η έρευνα «Social Protection responses to Forced Displacement» (World Bank), η «Gender Based Violence» (Eurostat) κ.ά., χρησιμοποιώντας είτε δια ζώσης, είτε τηλεφωνικές, είτε διαδικτυακές μεθόδους συλλογής δεδομένων, είτε συνδυασμό αυτών. Έχει συγγράψει στα ελληνικά και τα αγγλικά. Κατά το ακαδημαϊκό έτος 2007-2008 υπήρξε διδάσκων στο τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης βάσει του π.δ. 407/1980, με τον βαθμό του επίκουρου καθηγητή. Ήταν μέλος ΣΕΠ στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Επιστήμες της Αγωγής». Είναι επιστημονικός υπεύθυνος του σεμιναρίου που διοργανώνει το ΕΚΚΕ σε εξαμηνιαία βάση: «Κάνετε μόνοι την έρευνα σας με τη χρήση ποσοτικών μεθοδολογιών και εργαλείων» http://doyoursurvey.ekke.gr/, και του ιστότοπου «Μεθοδολογία έρευνας» https://www.howtosurvey.gr/

Ο **Μανούσος Μαραγκουδάκης** σπούδασε Οικονομικές Επιστήμες στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, και Κοινωνιολογία (μεταπτυχιακές σπουδές και διδακτορικό τίτλο σπουδών) στο πανεπιστήμιο McGill (Montreal, Canada). Από το 1995 έως το 2002 δίδαξε πολιτική κοινωνιολογία στη Σχολή Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου του Ulster και έκτοτε

διδάσκει στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου του Αιγαίου με γνωστικό αντικείμενο «Συγκριτική Κοινωνιολογία του Πολιτισμού». Είναι επισκέπτης καθηγητής στα Πανεπιστήμια Yale, LSE, Cork, Ulster, και Queen's, έχει διατελέσει διευθυντής του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Ευρωπαϊκές Κοινωνίες και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση» του Πανεπιστημίου του Αιγαίου, και Διευθυντής του διεθνούς Θερινού Σχολείου Cultural Trauma. Έχει διδακτική πείρα σε ένα ευρύ φάσμα επιμέρους θεμάτων της συγκριτικής ιστορικής κοινωνιολογίας, ενώ τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στη διαδικασία αποκρυστάλλωσης της νεωτερικότητας σε επιμέρους πολιτισμικά και πολιτικά προγράμματα. Έχει δημοσιεύσει άρθρα σε μια σειρά διεθνών επιστημονικών επιθεωρήσεων, έχει επιμεληθεί την μετάφραση σειράς κοινωνιολογικών και πολιτικών αγγλόφωνων βιβλίων, ενώ έχει συγγράψει μεταξύ άλλων τα βιβλία *Αμερικανικός Φονταμενταλισμός* (Παπαζήσης, Αθήνα 2010), *Το Βέβηλο και το Ηθικό στον Αναρχισμό* (Προπομπός, 2020), και *Γενεαλογίες της Κοινωνιολογίας* (Προπομπός, 2020). Σήμερα το ερευνητικό του ενδιαφέρον εστιάζεται στην ανάλυση της πολιτικής κουλτούρας στην Ελλάδα.

Ο **Νίκος Ναγόπουλος** ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην Κοινωνιολογία και την Κοινωνιογλωσσολογία στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης. Σήμερα διδάσκει ως Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του ιδίου Πανεπιστημίου με επιστημονικό αντικείμενο: Κοινωνιολογία της γνώσης. Κατά την περίοδο 2014-15 δίδαξε «Νέες προσεγγίσεις στην Κοινωνιολογία της γνώσης» στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης (Ινστιτούτο Κοινωνιολογίας) και απασχολήθηκε ως ερευνητής στο «Αρχείο Lazarsfeld των κοινωνικών επιστημών». Το 2018 υπήρξε επισκέπτης καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Βηθλεέμ της Παλαιστίνης. Είναι διευθυντής του ΜΠΣ «Έρευνα στην τοπική κοινωνική ανάπτυξη και συνοχή» στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Διδάσκει επίσης στο ΜΠΣ «Ευρωπαϊκές κοινωνίες, Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση» στο ίδιο Τμήμα. Έχει αποκτήσει πιστοποιημένες γνώσεις από το Ελληνικό Κέντρο Διαπολιτισμικής Ψυχιατρικής & Περίθαλψης και συμμετείχε σε κοινωνικές έρευνες για τις συνθήκες διαβίωσης και τη σχέση με την αγορά εργασίας ευπαθών και μη ευνοημένων πληθυσμιακών ομάδων. Εργάστηκε ως ανεξάρτητος ακαδημαϊκός εμπειρογνώμονας στα Υπουργεία Εργασίας Ελλάδας και Κύπρου στον τομέα σχεδιασμού και εφαρμογής της κοινωνικοεπιστημονικής γνώσης και έρευνας στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής και απασχόλησης.

Η **Μαρία Παπαριστείδη** είναι διπλωματούχος Μηχανικός Η/Υ & Πληροφορικής, της Πολυτεχνικής Σχολής του Πανεπιστημίου Πατρών και έχει μεταπτυχιακό δίπλωμα ειδίκευσης στις Επιστήμες της Αγωγής, από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών. Είναι κάτοχος διδακτορικού διπλώματος του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα εστιάζουν στη μεθοδολογία της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας, με έμφαση στην ποιοτική έρευνα και στην ανάπτυξη ερευνητικών υποδομών και μοντέλων τεκμηρίωσης. Έχει συμμετάσχει ως μέλος της ερευνητικής ομάδας σε δύο ερευνητικά προγράμματα της CESSDA (Consortium of European Social Science Data Archives), καθώς και ως ομιλήτρια σε συναφή με το επιστημονικό της πεδίο συνέδρια. Γνωρίζει άριστα δύο ξένες γλώσσες (αγγλικά, γαλλικά).

Ο **Δημήτρης Παρασκευόπουλος** ολοκλήρωσε τις διδακτορικές σπουδές του στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Διδάσκει Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας και Κοινωνιολογία του Αθλητισμού με την ιδιότητα του Πανεπιστημιακού Υποτρόφου στο Τμήμα Κοινωνιολογίας της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Συμμετέχει στην ερευνητική ομάδα του Υποέργου (2) «Αυτεπιστασία Παν. Αιγαίου» της Πράξης «Sodanet in Action», καθώς και στο ερευνητικό πρόγραμμα «Η προοπτική μιας

μακροχρόνιας παραμονής των προσφύγων και των μεταναστών στην Ελλάδα: Ανάδειξη των δημογραφικών και κοινωνικοοικονομικών συνεπειών και η σημασία τους για την αποδοχή της προοπτικής αυτής από την ελληνική κοινωνία». Τα επιστημονικά και ερευνητικά του ενδιαφέροντα εστιάζουν στις νέες μορφές οπαδισμού και τα συλλογικά συναισθήματα στον αθλητισμό, στην ανάδυση ηθικών πανικών στη μετανεωτερικότητα και στις τροπικότητες μετάδοσης και μεσολάβησης πληροφοριών στη δημόσια σφαίρα, στη μελέτη διαδικασιών κοινωνικού ελέγχου και ασφαλειοποίησης, καθώς και στις πολλαπλές και ποικίλες εφαρμογές των ποιοτικών μεθόδων έρευνας και το ρόλο των ερευνητικών υποδομών στις κοινωνικές επιστήμες. Έχει συμμετάσχει σε διεθνή και ελληνικά συνέδρια και ερευνητικά προγράμματα και έχει συγγράψει άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά και κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους.

Η **Άννα-Μαρία Πισκοπάνη** έχει γεννηθεί στην Αθήνα και είναι ερευνήτρια με ειδίκευση στο δίκαιο πληροφορικής στο Horizon Institute of Digital Economy του Πανεπιστημίου του Nottingham. Είναι διδάκτωρ Νομικής Αθηνών, με θέμα διατριβής το «δικαίωμα στην προσωπική ιστορία και ελευθερία της τέχνης». Είναι πτυχιούχος και κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στο δημόσιο δίκαιο του Πανεπιστημίου Αθηνών. Επί σειρά ετών έχει εργαστεί ως δικηγόρος με ειδίκευση σε ζητήματα συμμόρφωσης δημόσιων και ιδιωτικών φορέων στο δίκαιο προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Έχει διδάξει στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο ζητήματα δικαίου πληροφορικής. Έχει συμμετάσχει σε ερευνητικά έργα που ασχολούνται με την παραπληροφόρηση για την πανδημία, τις δημόσιες πολιτικές για την ηλεκτρονική διακυβέρνηση, την ψηφιακή κρατική επιτήρηση, την πνευματική ιδιοκτησία και την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για τους σκοπούς της κοινωνικής έρευνας. Έχει δημοσιεύσει άρθρα σε ελληνικά και ξενόγλωσσα επιστημονικά περιοδικά, όπως και συμβολές σε συλλογικούς τόμους. Ενδεικτικά, τα δημοσιευμένα κείμενά της πραγματεύονται ζητήματα προστασίας της ελευθερίας της έκφρασης και της ιδιωτικότητας των χρηστών ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επεκτείνονται επίσης σε θέματα προστασίας του (αυτο)βιογραφικού λόγου, της καλλιτεχνικής ελευθερίας και της επιστημονικής έρευνας.

Ο **Κωνσταντίνος Ρόντος** σπούδασε Οικονομικά στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και Περιφερειακή Επιστήμη σε μεταπτυχιακό επίπεδο στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών, με έμφαση στην Περιφερειακή Δημογραφία. Απέκτησε Διδακτορικό Δίπλωμα στη Περιφερειακή Ανάπτυξη στο Πάντειο και έκανε Μεταδιδακτορικές Σπουδές σε θέματα Αξιολόγησης της Επίδρασης των Κοινοτικών Έργων Υποδομής στις Περιφέρειες και στις Πόλεις των Ευρωπαϊκών Χωρών της Μεσογείου στο London School of Economics and Political Science. Είναι Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, με γνωστικό αντικείμενο «Κοινωνική Δημογραφία και Στατιστική», όπου διδάσκει Περιφερειακή Κοινωνική Ανάλυση, Ποσοτικές μεθόδους Κοινωνικών Επιστημών, Μεθοδολογία Κοινωνικής Έρευνας, Στατιστική και Κοινωνική Δημογραφία σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο. Είναι Διευθυντής του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ευρωπαϊκές Κοινωνίες και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση» και του Εργαστηρίου «Κοινωνικής Πληροφορικής, Στατιστικής και Ερευνητικών Υποδομών». Κατά το ακαδημαϊκό έτος 2016-17 δίδαξε στη Σχολή Αξιωματικών Αστυνομίας το μάθημα Εισαγωγή στην Επιστήμη της Διοίκησης. Από το 1987 διδάσκει ανελλιπώς στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση και έχει διατελέσει Πρόεδρος του Τμήματος Κοινωνιολογίας για 5 χρόνια και Διευθυντής του ΜΠΣ «Έρευνα στην Τοπική Κοινωνική Ανάπτυξη και Συνοχή». Από το 1981 μέχρι το 2005 εργάστηκε ως Στατιστικός στην Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, όπου διετέλεσε Διευθυντής. Έχει σημαντικό ερευνητικό έργο σε προγράμματα (53 προγράμματα ως επιστημονικός υπεύθυνος ή βασικός ερευνητής) σχετικά με τον

σχεδιασμό εμπειρικών κοινωνικών ερευνών, την εφαρμογή στατιστικών συστημάτων και κοινωνικο-οικονομικών περιφερειακών αναλύσεων, την ανάλυση αγορών εργασίας και επιχειρήσεων, τα θεσμικά οικονομικά, την άσκηση και αξιολόγηση δημογραφικής και κοινωνικής πολιτικής και τις οικονομικές και δημογραφικές-κοινωνικές αναλύσεις. Έχει δημοσιεύσει σημαντικό αριθμό βιβλίων και άρθρων σε αναγνωρισμένα διεθνή και ελληνικά επιστημονικά περιοδικά και έχει συμμετοχές σε συλλογικούς τόμους και πρακτικά συνεδρίων. Επιπλέον, είναι κριτής και μέλος της συντακτικής επιτροπής διεθνών επιστημονικών περιοδικών. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εστιάζουν πρόσφατα στην κοινωνική και δημογραφική έρευνα, τη μετανάστευση, τη στατιστική, την περιφερειακή ανάλυση και τα δημόσια οικονομικά.

Ο **Μάνος Σαββάκης** γεννήθηκε στο Ηράκλειο Κρήτης. Αποφοίτησε από το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης (1997), ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές του σπουδές στην Κοινωνιολογία και την Κοινωνική Φιλοσοφία στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου του Μάντσεστερ (1999) και έλαβε το διδακτορικό του δίπλωμα με βαθμό Άριστα από το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης (2006). Αρχικά εργάστηκε ως κοινωνιολόγος στην Αποκεντρωμένη Διοίκηση Κρήτης με ειδίκευση σε θέματα αστικής κατάστασης, μετανάστευσης, πολιτογράφησης, κοινωνικής ένταξης και ασύλου (2003-2013). Παράλληλα δίδαξε ως επιστημονικός συνεργάτης στο Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας του ΑΤΕΙ Ηρακλείου (2007-2008) και ως διδάσκων Π.Δ. 407/80 στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (2007-2013). Από τον Φεβρουάριο του 2013 διδάσκει ως λέκτορας στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, από τον Ιούλιο του 2015 ως επίκουρος καθηγητής, και από τον Σεπτέμβριο 2020 ως Αναπληρωτής καθηγητής σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο. Είναι μέλος ΣΕΠ του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα Διοίκηση Μονάδων Υγείας, στο αντικείμενο Κοινωνιολογική και Ψυχολογική Οργάνωση Νοσοκομείων και Υπηρεσιών Υγείας, από το 2017. Είναι κύριος ερευνητής, στο ερευνητικό πρόγραμμα «Αντιμέτωποι με την Προοπτική Μακροχρόνιας Παραμονής των Προσφύγων και των Μεταναστών στην Ελλάδα: Ανάδειξη των Δημογραφικών, Κοινωνικών και Οικονομικών Συνεπειών και η Σημασία τους για την Αποδοχή της από την Ελληνική Κοινωνία», που διοργανώνει το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (φορέας χρηματοδότησης ΕΛΙΔΕΚ, αριθ. Πρότασης HFRI-FM17-2897). Τα γνωστικά του ενδιαφέρονται σχετίζονται κυρίως με τη σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία, τη μικροκοινωνιολογία, τον ερευνητικό σχεδιασμό, την επιστημολογία της εφαρμοσμένης κοινωνικής έρευνας και τις ποιοτικές μεθόδους και τις τεχνικές των κοινωνικών επιστημών. Επίσης ασχολείται ερευνητικά και συγγραφικά με ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού/ένταξης, μετανάστευσης, υγείας, ασθένειας, αναπηρίας και σώματος. Έχει συν-επιμεληθεί το συλλογικό τόμο *Αναπηρία και Κοινωνία: Σύγχρονες Θεωρητικές Προκλήσεις και Ερευνητικές Προοπτικές* και είναι ο συγγραφέας των βιβλίων *Μικροκοινωνιολογία και Ποιοτική Έρευνα: Θεωρητικά Παραδείγματα και Εμπειρικές Εφαρμογές* και *Οι Λεπροί της Σπιναλόγκας. Ιατρική, Εγκλεισμός, Βιωμένες Εμπειρίες (1903-1957)*. Διάφορα άρθρα, ερευνητικές εργασίες, μελέτες και βιβλιοκριτικές του έχουν δημοσιευθεί σε διεθνείς και ελληνικούς συλλογικούς τόμους και πρακτικά συνεδρίων και σε ελληνικά και ξενόγλωσσα επιστημονικά περιοδικά.

Η **Μαρία-Ελένη Συρμαλή** είναι Επίκουρη Καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Είναι Διδάκτορας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Υπήρξε Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου και στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Έχει απασχοληθεί ως Πανεπιστημιακός Υπότροφος στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου και στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Έχει διδάξει σε πανεπιστημιακά ιδρύματα σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο. Το διδακτικό, ερευνητικό

και συγγραφικό της έργο εστιάζει στο γνωστικό αντικείμενο της θεσμικής οικονομικής και της οικονομικής ανάπτυξης, ενώ, μεταξύ άλλων, μελετά ζητήματα κοινωνικοοικονομικού ενδιαφέροντος, καθώς και την έννοια των κρίσεων. Είναι μέλος του Εργαστηρίου Κοινωνικής Πληροφορικής, Στατιστικής και Ερευνητικών Υποδομών. Έχει διατελέσει μέλος της Διοικούσας Επιτροπής του Κέντρου Διακυβέρνησης και Βιώσιμης Ανάπτυξης (ΚΕΔΙΒΑ) του Παντείου. Το επιστημονικό της έργο έχει δημοσιευθεί σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους. Επίσης, το ερευνητικό της έργο έχει παρουσιαστεί σε διεθνή επιστημονικά συνέδρια. Είναι κριτής και μέλος της συντακτικής επιτροπής διεθνών επιστημονικών περιοδικών.

Ο **Γιώργος Τσιώλης** είναι Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης με γνωστικό αντικείμενο «Μεθοδολογία Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες – Μέθοδοι Ποιοτικής Έρευνας» και από τον Σεπτέμβριο του 2020 Πρόεδρος του Τμήματος. Σπούδασε στο Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών του ίδιου Πανεπιστημίου και συνέχισε τις σπουδές του στη Γερμανία και τη Δανία. Έλαβε το διδακτορικό του δίπλωμα από το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης το 2002 και στη συνέχεια δίδαξε στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου (2002-2007). Στο Πανεπιστήμιο Κρήτης (Τμήμα Κοινωνιολογίας), στο δυναμικό του οποίου ανήκει από το 2007 διδάσκει μαθήματα σχετικά με τη Μεθοδολογία της Κοινωνικής Έρευνας, την Ποιοτική Έρευνα, τη Βιογραφική Αφηγηματική Προσέγγιση και την Κοινωνιολογία της Εργασίας. Κατά τα εαρινά εξάμηνα 2011 και 2018 εργάστηκε ως επισκέπτης ερευνητής στα Πανεπιστήμια της Φρανκφούρτης και της Βιέννης αντίστοιχα. Έχει πλούσια ερευνητική εμπειρία και είναι επιστημονικός υπεύθυνος του Αποθετηρίου του Πανεπιστημίου Κρήτης στην Ελληνική Ερευνητική Υποδομή για τα Κοινωνικά Δεδομένα (SoDaNet). Είναι ιδρυτικό μέλος της Ένωσης Προφορικής Ιστορίας (ΕΠΙ), στην οποία από το 2018 έως το 2021 (Ιούνιος) διετέλεσε Αντιπρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου. Είναι επίσης εκλεγμένο μέλος του Επιστημονικού Συμβουλίου της Research Committee 38 «Biography and Society» της International Sociological Association (ISA). Έχει δημοσιεύσει άρθρα σε ελληνικά και ξενόγλωσσα περιοδικά. Έχει επιμεληθεί συλλογικούς τόμους και έχει συγγράψει βιβλία σχετικά με τον σχεδιασμό ποιοτικών ερευνών, την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων και τη βιογραφική αφηγηματική έρευνα. Ενδεικτικά: G. Tsiolis & M. Christodoulou, *Social causation and biographical research. Philosophical, theoretical, and methodological arguments*. London / New York, Routledge, 2021. Γ. Τσιώλης: *Μέθοδοι και Τεχνικές Ανάλυσης στην Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα*, Κριτική. *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις. Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική έρευνα*. Κριτική, 2006.

Ο **Κώστας Φαγογένης** γεννήθηκε στην Κέρκυρα και εργάζεται ως καθηγητής Κοινωνιολογίας στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Είναι απόφοιτος του τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης (2004), του τμήματος Κοινωνιολογίας του ίδιου Πανεπιστημίου (2012) και του τμήματος Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου (2017). Το 2008 ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές τους σπουδές στο Γενικό τμήμα του Πολυτεχνείου Κρήτης στην κατεύθυνση «Κοινωνική και Τεχνολογική Ανάπτυξη». Από το 2017 είναι υποψήφιος διδάκτορας του τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Ο τίτλος της υπό εκπόνηση διατριβής του είναι «Οι εργάτες του τουρισμού. Συνδικαλιστικοί αγώνες και βιογραφικές διαδρομές». Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εστιάζουν στην Κοινωνιολογία και την Ιστορία της Εργασίας. Είναι μέλος της Ένωσης Προφορικής Ιστορίας και μέλος της Οργανωτικής Επιτροπής του 5ου Διεθνούς Συνεδρίου «Βιοαφηγήσεις για τον κόσμο της Εργασίας: ρήξεις, καμπές, τροχιές». Από το 2019 συμμετέχει στην ερευνητική ομάδα του τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης στο πλαίσιο του προγράμματος «SoDaNet in Action», που συντονίζει το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

TABLE OF CONTENTS

Introduction 9

Section A
THE CONTENT AND TYPE OF DATA PROJECTS
IN THE RESEARCH INFRASTRUCTURE

JOHN KALLAS, MARIA PAPARISTEIDI

The particularities of empirical social research documentation 19

APOSTOLOS LINARDIS, ALEXIS IOANNIDES

Extending the life cycle of quantitative surveys and data.
The role of data repositories 43

GIORGOS TSIOLIS, KOSTAS FAGOGENIS

Research documentation in the fields of Oral History
and Biographical Research 75

JOHN KALLAS

The documentation of the objects and phenomena referenced
by empirical social research 105

DIMITRIS PARASKEVOPOULOS, NIKOS NAGOPOULOS

The contribution of e-corpus documents to social research 127

Section B
TECHNICAL IMPLEMENTATIONS
OF THE RESEARCH INFRASTRUCTURE

APOSTOLOS LINARDIS, KONSTANTINOS ALEXANDRIS, NIKOLAS KLIRONOMOS

The new SoDaNet Data Catalogue
– The transition from Nesstar to Dataverse 147

Section C

POSSIBILITIES FOR THE INSTITUTIONAL ORGANISATION AND OPERATION OF THE INFRASTRUCTURE

DIMITRA KONDYLI, EVANGELIA VAGENA

The regulatory framework for research infrastructure data: ethical and legal issues 187

ANNA-MARIA PISKOPANI

Legal and ethical issues raised by processing personal data for biographical research and oral history purposes 207

DIMITRA KONDYLI, NICOLAS KLIRONOMOS

FAIR Data: Opportunities and challenges for research infrastructures and research communities 231

Section D

RESEARCH PROJECTS INCLUDED AS DATA PROJECTS IN THE RESEARCH INFRASTRUCTURE

KOSTAS RONTOS, NIKOS NAGOPOULOS, MANUSSOS MARANGUDAKIS, IOANNIS KALLAS, MANOS SAVVAKIS, MARIA-ELENI SYRMALI

A research design model for the refugee-migration issue 255

ANGELIKI LAZARIDOU

The Delphi method in educational research 281

Contributors to this volume..... 301

Η σημερινή ανάπτυξη των ερευνητικών υποδομών ως επιστημονικό εγχείρημα και αντικείμενο οφείλει πολλά σε επιστήμονες οι οποίοι, πέραν των ιδίων ερευνητικών ενδιαφερόντων τους, θέλησαν να μοιραστούν και να υπηρετήσουν από κοινού με ομότιμούς τους αυτό το εγχείρημα ως δημόσιο αγαθό, επιστρέφοντας έτσι το όφελος της αποκομισθείσας γνώσης και προάγοντας την επαναχρησιμοποίηση των ερευνητικών δεδομένων από κάθε ενδιαφερόμενο. Η πρόοδος αυτή δεν θα ήταν εφικτή χωρίς την ενεργοποίηση της ερευνητικής κοινότητας, που αποδέχεται τον διαμοιρασμό των ερευνητικών αποτελεσμάτων της και αναγνωρίζει τη δική της συμβολή στη διεύρυνση, εμβάθυνση και περαιτέρω αξιοποίηση της επιστημονικής γνώσης. Δεν θα ήταν επίσης εφικτή χωρίς την ανάπτυξη κατάλληλων ερευνητικών υποδομών και την ενεργοποίηση των εθνικών αρμόδιων αρχών και της ευρωπαϊκής ερευνητικής πολιτικής. Το βιβλίο αυτό συνιστά εγχείρημα και αποτέλεσμα των διαφορετικών δρώντων του εθνικού και ευρωπαϊκού ερευνητικού οικοσυστήματος και ελπίζουμε ότι, ως «αντιχάρισμα», ανταποδίδει εν μέρει τα οφειλόμενα.

ISBN 978-960-9753-06-7

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΕΤΠΑ & ΤΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΑνΕΚ

ΕΠΑνΕΚ 2014-2020
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ

ΕΣΠΑ 2014-2020
ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης